

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

David Jágr

Parlamentní reprezentace v České republice

Poslanci a senátoři v době krize reprezentativní
demokracie a vlády politických stran

Disertační práce

Praha 2023

Autor práce: **David Jágr**

Školitel: **doc. Michel Perottino, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2023

Bibliografický záznam:

JÁGR, David. *Parlamentní reprezentace v České republice. Poslanci a senátoři v době krize reprezentativní demokracie a vlády politických stran*. Praha, 2023. 292 s. Disertační práce (Ph.D.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Školitel: doc. Michel Perottino, Ph.D.

Abstrakt

Český stranický systém prošel ve 2. dekádě 21. století výraznou rekonfigurací. Předkládaný výzkum se proto zaměřuje na poslance a senátory pohybující se v tomto fluidním prostředí, přičemž se úzce soustředí na percepci parlamentního mandátu, a to právě z perspektivy zástupců této skupiny. Text dále přibližuje vztah českých parlamentních reprezentantů vůči občanům, stranám i volebním obvodům a věnuje se proměnám těchto vztahů z dlouhodobé perspektivy. Zvláštní důraz je kladen na zákonodárce z nových sněmovních uskupení a zejména pak z těch vymezujících se vůči elitám a modelu vlády politických stran. Protože tito reprezentanti akcentují nezprostředkované a přímé spojení s lidem, respektive návrat moci od elit k lidu, lze předpokládat i jejich odlišné chápání mandátu. Jádrem výzkumu tvoří sněmovní volební období 2017 až 2021, kdy Poslaneckou sněmovnu hned z poloviny tvořili zástupci populistických uskupení. Výzkum nicméně reflektuje i další politický vývoj, stejně jako dřívější výzkumy českých parlamentních reprezentantů či debaty ohledně krize reprezentativní demokracie. Bližší pozornost je věnována i prostředí horní komory. V práci je rovněž reflektována dosud přehlížená problematika politiky jako povolání. Přidaná hodnota výzkumu spočívá i v jeho načasování, a to na počátek pandemie COVID-19, čímž poskytuje jedinečná data o parlamentních reprezentantech během takto unikátní situace.

Abstract

The Czech party system underwent significant reconfiguration in the second decade of the 21st century. The presented research focuses on MPs (deputies) and senators navigating this dynamic environment, specifically examining their perception of the parliamentary mandate. The text describes the representatives' relationships with citizens, parties, and constituencies, and explores changes in these relationships from a long-term perspective. Special attention is given to legislators from new parliamentary groups, especially those who define themselves against the elites and the party government model. These representatives distinguish themselves by emphasising a direct connection with the people and the return of power from the elites to the people, suggesting a different understanding of their mandate. The core of the research covers the parliamentary election period from 2017 to 2021, when half of the Chamber of Deputies consisted of populist movements. Additionally, the research takes into account other political developments and previous studies on Czech parliamentary representatives and debates concerning the crisis of representative democracy. The upper chamber's environment is also examined in detail. The research also addresses the overlooked issue of politics as a profession. An added value of this research is its timing during the onset of the COVID-19 pandemic, providing unique data on parliamentary representatives in this exceptional situation.

Klíčová slova

Česká republika, reprezentativní demokracie, zákonodárci, reprezentace, mandát, politické strany, populismus, krize, pandemie

Keywords

Czech Republic, representative democracy, legislators, representation, mandate, political parties, populism, crisis, pandemic

Rozsah práce: 634 564

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 28. 7. 2023

David Jágr

Poděkování

Na tomto místě bych rád vyjádřil svou vděčnost a poděkování mému školiteli, panu docentu Perottinovi, který mě inspiroval k přijetí výzvy, kterou představuje doktorské studium. V tomto specifickém prostředí mi byl celou dobu laskavým a milým průvodcem. Velké poděkování si zaslouží rovněž paní docentka Guasti, a to jednak za její vliv na podobu textu, ale také za její práci pro vědu a zájem o juniorní vědce a vědkyně. Velké poděkování si zaslouží i má životní partnerka, jejíž trpělivost se mnou neznala mezí, a to nejen během dokončování disertace. Můj vděk si rovněž zaslouží úžasný kolektiv, který tvoří komunita IPS FSV UK.

Obsah

Úvod	15
1. Výzkum parlamentní reprezentace v českém prostředí	26
1.1. Stav poznání.....	26
1.2. Research gap	30
1.3. Výzkumné otázky práce a hypotézy	32
2. Teorie reprezentace	33
2.1. Uvedení do problematiky.....	34
2.2. Autorizace	47
2.3. Vykazovatelnost.....	50
2.4. Deskriptivní a substantivní reprezentace	55
2.5. Problematika reprezentativních rolí	57
2.6. Symptomy krize reprezentace.....	65
2.7. Parlamentní mandát	76
3. Parlamentní reprezentace v ČR a její vyzyvatelé	88
3.1. Rekonfigurace českého stranického systému po roce 2010.....	89
3.2. Vyzyvatelé tradičních politických elit	104
3.3. Vztah populismu a technokracie	119
3.4. Antagonismus mezi populismem a jeho oponenty v ČR.....	126
4. Reprezentativní role z perspektivy členů Parlamentu ČR	133
4.1. Poslanci a senátoři jako dvojí typ reprezentace	139
4.2. Reprezentativní role z perspektivy členů Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR 149	
4.2.1. Vývoj reprezentace žen v rámci Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR.....	165
4.2.2. Dílčí shrnutí poznatků a reflexe zahraničních zkušeností.....	169
4.3. Reprezentativní role z perspektivy členů Senátu Parlamentu ČR	175
4.3.1. Vývoj reprezentace žen v rámci Senátu Parlamentu ČR	184
4.3.2. Dílčí shrnutí poznatků a srovnání postojů k typologii reprezentativních rolí u poslanců a senátorů.....	187
4.4. Komory Parlamentu ČR z pohledu deskriptivní reprezentace.....	188
4.5. Komory Parlamentu ČR z pohledu substantivní reprezentace	195
4.6. Komory Parlamentu ČR z pohledu formalistického vnímání reprezentace.....	212

5.	Vliv politických stran na proces reprezentace	220
5.1.	Motivy kandidatury parlamentních reprezentantů	223
5.2.	Komu patří mandát? Stranám nebo zákonodárcům? (autonomie versus paternalismus)	228
6.	Profese parlamentního reprezentanta	240
Závěr	254
Prameny a literatura	266
Přílohy	288

Graf č. 1. Rozdělení mandátů na začátku 8. volebního období Poslanecké sněmovny (2017–2021).....	21
Graf č. 2. Zařazení českých občanů na pravolevé škále politické orientace v období mezi zářím 2002 a zářím 2022 (časové srovnání v %).....	73
Graf č. 3. Stromová mapa s velikostí sněmovních obvodů při volbách v roce 2021 (voliči v seznamu).....	79
Graf č. 4. Spokojenost s fungováním demokracie v ČR v letech 2004–2020 (v %).....	94
Graf č. 5. Vývoj volební účasti při volbách do Senátu v letech 1996 až 2020 (v %).....	146
Graf č. 6. Vývoj volební účasti při volbách do Poslanecké sněmovny v letech 1996 až 2021 (v %).....	147
Graf č. 7. Počet členů nových a etablovaných stran (stav v roce 2020).....	152
Graf č. 8. Percepce mandátu poslanců u zástupců etablovaných stran a nových uskupení	157
Graf č. 9. Percepce mandátu poslanců dle zástupců jednotlivých sněmovních uskupení v roce 2020	158
Graf č. 10. Percepce mandátu u poslanců pravicových a levicových uskupení	161
Graf č. 11. Percepce role reprezentantů u poslanců opozičních stran vs. vládních stran ..	164
Graf č. 12. Percepce role reprezentantů u poslanců opozičních stran vs. vládních stran (včetně KSČM).....	165
Graf č. 13. Percepce role reprezentantů dle poslanců a poslankyň	168
Graf č. 14. Percepce role reprezentantů dle poslanců a senátorů	176
Graf č. 15. Percepce role reprezentantů u senátorů dle stranického klíče	179
Graf č. 16. Percepce role reprezentantů dle senátorů a senátorek	186
Graf č. 17. Prospektivní a retrospektivní reprezentace dle poslanců a senátorů	213
Graf č. 18. Prospektivní a retrospektivní reprezentace dle poslanců z populistických uskupení a ostatních sněmovních stran a hnutí	214
Graf č. 19. Přímá a zastupitelská demokracie z pohledu poslanců a senátorů	216
Graf č. 20. Přímá a zastupitelská demokracie z pohledu poslanců z populistických uskupení a ostatních sněmovních stran a hnutí	218
Graf č. 21. Motivy kandidatury do Parlamentu ČR z pohledu poslanců a senátorů	224
Graf č. 22. Motivy kandidatury do Poslanecké sněmovny z pohledu zástupců hnutí ANO a SPD a zástupců ostatních sněmovních uskupení	226
Graf č. 23. Autonomie rozhodování při hlasování vůči domovským stranám z pohledu poslanců a senátorů.....	229

Graf č. 24. Autonomie při hlasování vůči domovským stranám z pohledu zástupců hnutí ANO a SPD a zástupců ostatních sněmovních uskupení	231
Graf č. 25. Procentuální odhad hlasování, při kterých se sněmovní a senátní respondenti cítili být vázáni stranickou disciplínou.....	234
Graf č. 26. Procentuální odhad hlasování, při kterých se respondenti ze sněmovních klubů cítili vázáni stranickou disciplínou.....	235
Graf č. 27. Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda parlamentní křeslo patří jednotlivému zákonodárci nebo jeho straně	238
Graf č. 28. Porovnání odpovědí poslanců z hnutí ANO a SPD a poslanců z ostatních sněmovních uskupení na otázku, zda parlamentní křeslo patří jednotlivému zákonodárci nebo jeho straně.....	239
Graf č. 29. Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda je povolání zákonodárce prací na plný úvazek.....	246
Graf č. 30. Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda mají zákonodárci podmínky k tomu, aby mohli vykonávat svou práci dobře	247
Graf č. 31. Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda pocítují větší uspokojení z práce ve volebním okrsku či na parlamentní půdě.....	249
Graf č. 32. Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda je přínosné kumulovat celorepublikový a lokální mandát.....	251
Obrázek č. 1. Znázornění triangulárního vztahu mezi zákonodárci, voliči a politickými stranami.....	16
Obrázek č. 2. Binární typologie českých obcí z hlediska výsledků sněmovních voleb v roce 2021	102
Tabulka č. 1. Odkazy na teoretická díla v rámci kvantitativních článků o reprezentaci (2013–2019).....	42
Tabulka č. 2. Formy demokratické reprezentace dle Mansbridge (2003).....	43
Tabulka č. 3. Typologie politické reprezentace dle Pitkin.	46
Tabulka č. 4. Řádně zvolení předsedové a předsedkyně sněmovních stran, a to v letech 2010 až 2023.....	98

Tabulka č. 5. Longitudinální srovnání vnímání percepce role reprezentanta u poslanců (v %)	149
Tabulka č. 6. Srovnání percepce mandátu u poslanců etablovaných stran, a to za roky 2000 a 2020 (v %)	160
Tabulka č. 7. Longitudinální srovnání zastoupení žen na kandidátkách a v Poslanecké sněmovně (v %)	167
Tabulka č. 8. Vývoj českého stranického systému po roce 2010	170
Tabulka č. 9. Úspěšnost kandidátů do Senátu, jejichž navrhuje stranou bylo hnutí ANO (2014–2022)	182
Tabulka č. 10. Longitudinální srovnání zastoupení žen na kandidátkách a v Senátu (v %)	185
Tabulka č. 11. Srovnání členů Parlamentu ČR a obyvatel z pohledu průměrného věku	189
Tabulka č. 12. Srovnání členů Parlamentu ČR a obyvatel z pohledu zastoupení žen (v %)	190
Tabulka č. 13. Srovnání členů Parlamentu ČR a obyvatel z hlediska dosažení vysokoškolského stupně vzdělání (v %)	191
Tabulka č. 14. Podíl poslanců s titulem inženýr dle stran zvolených ve volbách v roce 2017 (v %)	193
Tabulka č. 15. Odpovědi respondentů z Poslanecké sněmovny na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy těchto typů konstituentů (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)	198
Tabulka č. 16. Pohled na nejužší vedení stran a hnutí (červenec 2020)	200
Tabulka č. 17. Odpovědi respondentů z řad členů Senátu na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy těchto typů konstituentů (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)	201
Tabulka č. 18. Odpovědi respondentů z řad poslanců ANO a SPD, a to na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy těchto typů konstituentů (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)	205
Tabulka č. 19. Odpovědi respondentů z řad poslanců vyjma poslanců hnutí ANO a SPD, a to na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy těchto typů konstituentů (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)	206
Tabulka č. 20. Odpovědi respondentů z řad členů Poslanecké sněmovny na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy jednotlivých skupin společnosti (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)	209

Tabulka č. 21. Odpovědi respondentů z řad členů Senátu na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy jednotlivých skupin společnosti (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)	210
Tabulka č. 22. Odpovědi respondentů z řad poslanců hnutí ANO a SPD na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy jednotlivých skupin společnosti (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité).....	211
Tabulka č. 23. Odpovědi respondentů z řad poslanců vyjma poslanců hnutí ANO a SPD, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy jednotlivých skupin společnosti (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)	212
Tabulka č. 24. Hodnocení parlamentních procedur perspektivou poslanců (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité).....	252
Tabulka č. 25. Hodnocení parlamentních procedur perspektivou senátorů (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité).....	253

Seznam použitých zkratek

AfD	Alternativa pro Německo
AV ČR	Akademie věd ČR
CEE	Střední a východní Evropa
COVID-19	Koronavirové onemocnění 2019
ČSÚ	Český statistický úřad
FPÖ	Svobodná strana Rakouska
KDU-ČSL	Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová
KSČ	Komunistická strana Československa
KSČM	Komunistická strana Čech a Moravy
LIDEM	LIDEM – liberální demokraté
MF DNES	Mladá fronta DNES
ODS	Občanská demokratická strana
OF	Občanské fórum
PirStan	koalice Piráti a Starostové
SPD	Svoboda a přímá demokracie
SPOLU	koalice ODS, KDU-ČSL a TOP 09
SPR-RSČ	Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa
STAN	Starostové a nezávislí
US-DEU	Unie svobody – Demokratická unie
Ústava	zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky
Úsvit	Úsvit přímé demokracie
V-Dem	Varieties of Democracy
VV	Věci veřejné

Úvod

Po propuknutí světové hospodářské krize s kořeny v roce 2008 se systém zastupitelské demokracie ocitl pod tlakem nepluralistických koncepcí reprezentace kritizujících korupci a nekompetentnost politických elit – populismu a technokracie (Caramani, 2017). Jiné to nebylo ani v českém prostředí, kde došlo ve druhé dekádě 21. století k rozsáhlé rekonfiguraci stranického systému, což se odrazilo i v proměnách složení parlamentních elit. Po předchozí dekádě relativní stability se tak český Parlament přiblížil fluidnímu prostředí, které bylo pro Parlament ČR charakteristické po přechodu k demokracii. Pakliže se v Parlamentu objevují nové a nové politické strany, které do Parlamentu přinášejí množství poslaneckých nováčků, pak je legitimní tázat se, zda se neproměňuje i vnímání parlamentního mandátu, a to právě z pohledu parlamentních reprezentantů.

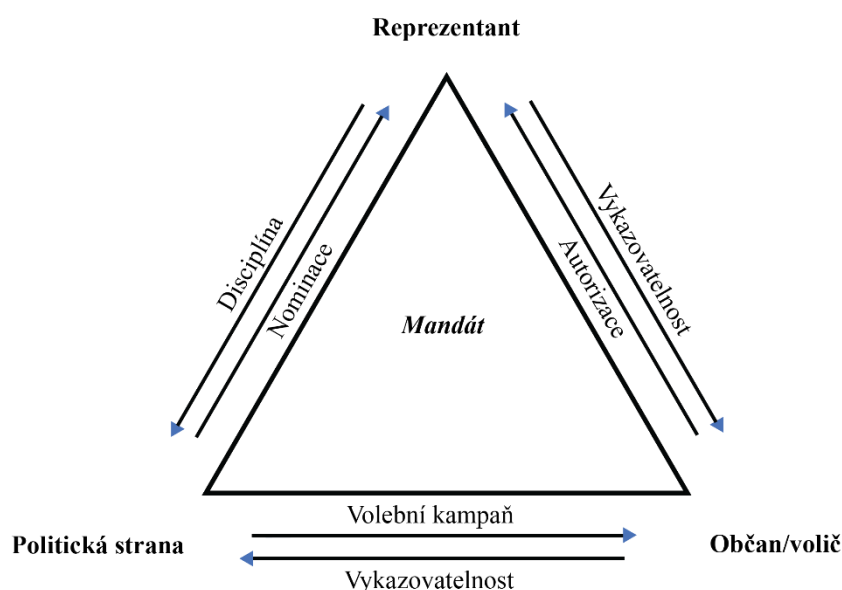
Předkládaný výzkum se tak po transformaci českého stranického systému v období po roce 2010, soustředí na postoje¹ českých poslanců a senátorů² vůči jejich reprezentativním rolím. Výzkum se současně pokouší identifikovat a vysvětlovat posuny ve vnímání mandátu, a to vůči dřívějším šetřením mezi parlamentními reprezentanty. Předkládaná analýza současně přibližuje vztahy parlamentních reprezentantů vůči jejich stranám, volebním obvodům, voličům a společnosti jako celku.

Zákonodárci se nepohybují v izolovaném prostoru, proto bude během analýzy nutné reflektovat vedle individuálních faktorů (postojů a hodnot zákonodárců) i institucionální rámec. Ten vytvářejí především parlamentní instituce, pravidla a politické strany. Parlamentní reprezentanty lze pro účely výzkumu považovat za jeden z vrcholů trojúhelníku, který spoluvytvářejí občané a strany. Středobod celého tělesa pak představuje parlamentní mandát (viz Obrázek č. 1), přičemž jeho ústavní podoba zůstává neměnná i přes všechny změny v rámci politické reprezentace, společnosti i stranického systému. Proměňovat v čase se ovšem naopak mohou přístupy zákonodárců k mandátu.

¹ Rulíková uvádí, že politickým postojem se míní takové složky osobnosti člověka, které se promítají do relativně stálého politického chování: „*Postoje se tedy skládají z přesvědčení týkajících se politických jevů, z určitých relativně trvalých emocionálních stavů a z dispozice k fungování v politické sféře. Zvláště třetí kategorie se zdá být užitečnou v kontextu analýzy politických elit. Postoj tedy není možné zachytit při přímém pozorování.*“ (Rulíková, 2001, s. 40–41).

² Tam, kde se v textu hovoří o všeobecných otázkách, je genericky užíváno maskulinum (zákonodárce, poslanec atd.), a to i s vědomím slabiny, které se s tímto způsobem označování v českém jazyce pojí.

Obrázek č. 1. Znázornění triangulárního vztahu mezi zákonodárci, voliči a politickými stranami

Zdroj: Vlastní zpracování

Výzkum, který na problematiku mandátu hledí z hlediska triangulárního vztahu uskutečňovaného mezi zákonodárci, voliči a politickými stranami, přistupuje ke zkoumání reprezentace tradiční perspektivou, jejíž základ představují reprezentativní role založené na normativní dichotomii s kořeny v 18. století, jejímž jádrem jsou modely správce (*trustee*) a delegáta. Tyto modely dále rozpracovali Eulau a kol. (1959)³ a zejména Converse a Pierce (1986), když tradiční dichotomii rozšířili i o klíčovou roli stran (tedy alespoň v evropských politických systémech).⁴ Základní kategorie reprezentativních rolí, se kterými operuje předkládaný empirický výzkum věnující se české parlamentní reprezentaci, představují modely správce, lokálního delegáta a stranického delegáta (Blomgren a Rozenberg, 2017).

Pro text naopak nepředstavují hlavní teoretické fundamenty přístupy teoretiků reprezentace z tzv. nové vlny (Rehfeld, Mansbridge, Urbinati) a ani zástupců tzv. konstruktivistické teorie (Saward). Důvodem je skutečnost, že k reprezentaci přistupují

³ Eulau, Wahlke, Buchanan a Ferguson zkoumali zákonodárce pěti amerických států již v 50. letech a zjistili, že v americkém prostředí dominoval model správce.

⁴ Dle Rehfelda (2009) tradiční dělení vyplývá spíše než ze vztahu mezi principálem a agentem z otázek týkajících se *decision-makingu*. Koncept principála a agenta s kořeny v ekonomické teorii (viz přehledová studie Pospíšilové, 2017) neposkytuje pro studium parlamentní reprezentace příliš užítka, a to právě s ohledem na komplexní vnímání mandátu zahrnující více než dva aktéry. Koncept principála a agenta ostatně odmítají i klíčové autorky věnující se teorii reprezentace – Pitkin a Urbinati.

perspektivou, dle které může být reprezentantem každý, a to aniž by byl zvolen. Přístupy těchto autorů si přesto zasluhují částečné zohlednění a přiblížení, a to především s ohledem na jejich vliv v rámci debaty o teorii reprezentace. Protože novější teorie reagují na proměny politiky v posledních dekádách, poskytují i užitečné pojmové instrumentarium. Vedle tradiční dichotomie, které se Mansbridge (2003) či Rehfeld (2006, 2009) pokusili uniknout návrhy nových konceptualizací, byla pro výzkum klíčová lingvistická analýza Pitkin (1967).

Ačkoliv existuje celá řada funkcí stran, epistemická perspektiva práce byla v případě stran omezena na jejich funkce ve vztahu k mandátu (především na autorizaci a vykazovatelnost). Strany ke zprostředkovatelům reprezentace řadil i jeden z nejvýznamnějších politologů – Giovanni Sartori. Ten se domníval, že strany jsou nástrojem pro reprezentaci lidu již tím, že vyjadřují jeho požadavky, čímž plní nenahraditelnou roli v implementaci reprezentativní a vnímavé vlády. Dle Sartoriho ovšem strany nejen vyjadřují, ale i usměrňují, agregují, vybírají, případně vychylují a deformují. Mohou tedy nejen reflektovat veřejné mínění, ale taktéž mínění tvořit a manipulovat. Sartori navíc konstatuje, že si teorie reprezentace při vycházení stranám příliš dobře nevede (Sartori, 2005, s. 46–48).

Že si teoretické reprezentace neví se stranami rady, platí zvláště pro autory z amerického prostředí, což plyne už z odlišného postavení stran v americkém politickém systému oproti pozici stran v evropském prostředí. Amerikocentrismus je nicméně pro zkoumání reprezentace charakteristický. Že teorii reprezentace americké vlivy ovlivňují, a to výrazně, dokládá i to, že celá řada klíčových děl a autorů věnujících se reprezentaci pochází právě ze Severní Ameriky (Pitkin, Rehfeld, Mansbridge).

Jádro předkládaného výzkumu tedy tvoří členové elitní skupiny tvořící Parlament ČR – poslanci a senátoři.⁵ Text jednak přináší jejich bližší pohledy na vnímání mandátu, čímž se věnuje problematice delegace, vztahům politických elit a společnosti, ale reflektuje i obecné problémy současných reprezentativních demokracií. K percepci mandátu, a tedy i reprezentativním rolím zákonodárců, lze přistupovat z pohledu občanů i zákonodárců. V prvním případě se můžeme pokoušet o sondy do mysli občanů (zkoumat jejich očekávání a tužby), v případě druhém se lze zaměřit na to, koho reprezentanti ze svého pohledu reprezentují, případně co z toho vyvozují. Obě perspektivy je možné v rámci výzkumů kombinovat, což například dokládá výzkum Méndez-Lago a Martínez (2002) ze španělského

⁵ V českých zemích jsou poslanci voleni již od roku 1861, kdy se uskutečnily volby do zemského sněmu.

prostředí. Předkládaný text se ovšem percepci mandátu v českém parlamentním prostředí empiricky věnuje pouze z perspektivy poslanců a senátorů, perspektivu občanů vynechává.⁶

Od 1. ledna 1993, kdy vznik nového státu oznamovala na obrazovkách České televize moderátorka Saskia Burešová, prošla ČR rozsáhlou ekonomickou, společenskou i politickou transformací. Změny se projevovaly i v rámci zákonodárné moci, záruce horizontální odpovědnosti vůči dalším složkám moci. A byla to právě parlamentní reprezentace, která měla klíčový vliv na adaptaci země vůči objevujícím se výzvám. Z nich lze připomenout například demokratizaci, rozpad Československa, přechod k tržní ekonomice, transformaci parlamentů, regionalizaci, evropeizaci, hospodářskou krizi a v neposlední řadě i rozmach populismu, který je jedním z projevů krize reprezentace a starých etablovaných stran. K tomu všemu na počátku 20. let 21. století propukla světová pandemie.⁷

Pokud jde o změny v rámci parlamentní reprezentace, ztělesňují je především pohyby v rámci stranického systému a rovněž změny parlamentní kultury, čemuž se blíže věnuje Wintr ve svých *Proměnách parlamentní kultury* (2021). Soumrak ustáleného a později stabilizovaného stranického systému, který korodoval postupně během volebních let 2010, 2013, 2017 a 2021, přinesl do Parlamentu během jediné dekády řadu nových stran a zapříčinil rozsáhlou proměnu parlamentních elit. Tuto dynamiku doprovázely i úspěchy zástupců stran a hnutí, které lze chápat jako vyzyvatele systému zastupitelské demokracie. Informace ohledně jejich postojů k reprezentaci ale chybí.

Proto se text opírá o výzkum Caramaniho (2017), jenž nabízí propojení tradiční dichotomie reprezentativních rolí se současnými vyzyvateli zastupitelské demokracie, když přináší z pohledu reprezentace nové možnosti pro analýzu zákonodárců z populistických stran a hnutí. Pro teoretické uchopení fenoménu útočících na reprezentativní či parlamentní politiku slouží i práce Bickertona a Accettiho z roku 2020 s názvem *Technopopulism*, případně kniha *Znetvořená demokracie* od Urbinati (2018), která analyzuje krizi reprezentativní demokracie a výzvy, kterým tento typ demokracie čelí minimálně v poslední dekádě. Komparaci současných populistických uskupení vytvářejících tlak na ostatní strany a zařazení populistických stran pak přináší Zulianello (2020).

⁶ Dalton, Farrell a McAllister (2013) připomínají, že moderní empirické výzkumy zkoumající reprezentaci studují buď jednotlivé zákonodárce, politické strany či přímo vlády. První část výzkumů se soustředí na srovnávání postojů voličů a zákonodárců z jejich volebních obvodů, druhá pak v souvislosti s modelem vlády politických stran srovnává, jak se shodnou voliči a vybrané strany (s. 166–167). Ve svém zkoumání se pak sami soustředili na to, koho reprezentují zvolené vlády (Dalton, Farrell a McAllister (2013, s. 170–187).

⁷ Autor se vlivům pandemické situace na parlamentní prostředí věnoval v rámci mezinárodního vědeckého týmu s názvem *Parliaments in the Pandemic (PiP)*, který zahrnoval sběr dat z 33 národních parlamentů.

Vedle nedostatečného zájmu o výzkum parlamentní reprezentace v českém prostředí, představují jednu z hlavních pobídek pro výzkum české parlamentní reprezentace právě proměny českého stranického systému po roce 2010, tedy v období po vypuknutí světové hospodářské recese s počátkem v roce 2008. S tím, jak se v tomto období objevovala nová uskupení v dolní komoře, oslabovaly etablované strany. V roce 2010 se tak v jednom okamžiku v Poslanecké sněmovně i ve vládě objevila dvojice nových uskupení – TOP 09 a Věci veřejné (VV). Druhé jmenované uskupení dokonce jako první ze zástupců stran a hnutí s populistickými rysy. A byl to právě faktor ekonomické krize, který dle Vody a Havlíka (2021) vytvořil příhodné podmínky pro úspěch tohoto uskupení (str. 286).

Noví vyzyvatelé etablovaných stran nicméně sklízeli volební úspěchy i v dalších sněmovních volbách (v letech 2013 a 2017). V roce 2013 se jednalo o dvojici populistických hnutí ANO a Úsvit přímé demokracie (dále Úsvit), v roce 2017 o Piráty a hnutí Svoboda a přímá demokracie (dále SPD), které se transformovalo z hnutí Úsvit. Lze proto předpokládat, že situace z let 2010 a následujících bude české politické prostředí ovlivňovat ještě dlouho. Pokud pak něco propojovalo hnutí ANO a SPD (dříve Úsvit), šlo o jejich společný vstup do parlamentních lavic v roce 2013, populistickou rétoriku, vymezování se proti zavedeným stranám⁸, ale také o formu hnutí či vnitřní organizační strukturu, která je charakteristická pro podnikatelské⁹ či personalizované strany, a která spočívá v dominanci lídra (zakladatele) a zároveň v menší relevanci členské základny.

Dle datasetu zachycující evropské strany v roce 2018 z pohledů expertů, který nese název *Populism and Political Parties Expert Survey 2018* (POPPA), hnutí ANO a SPD sdílely rovněž charakteristiky jako jsou slabě rozvinutá vnitrostranická demokracie, značná personalizace stran a kritický přístup k establishmentu a stávajícím elitám (Meijers, Zaslove, 2020). V rámci expertního šetření k sobě tato dvě hnutí měla velmi blízko i z hlediska perspektiv vnímání lidu jakožto nedělitelného a homogenního tělesa či v chápání jednotné vůle lidu.¹⁰

⁸ Dle Levitskyho a Ziblaty (2018) populisty charakterizuje popírání legitimacy zavedených stran. Ty označují jako nedemokratické a nevládní. Svým voličům pak populisté tvrdí, že dosavadní systémy nejsou reálnou demokracií, ale jsou podvodně ovlivňovány, unášeny a korumpovány elitami. Jejich slibem je pak návrat moci od elit k lidu (str. 22).

⁹ Úsvit přímé demokracie a SPD jsou některými autory řazeny mezi tzv. podnikatelské strany, což je koncept, který do politiky přinesli Hopkin a Paolucci (1999). Takto jsou zařazeny například v kolektivní monografii s názvem *Já platím, já rozhoduji? - Političtí podnikatelé a jejich strany* od Kopečka a kol. (2018).

¹⁰ Podle Meijerse a Zasloveho (2021) jsou expertní průzkumy vhodné již z důvodů, že se neomezují pouze na programové pozice stran, ale mohou hodnotit i organizační charakteristiky stran, vazby stran na občany a k samotné reprezentaci (str. 381). Dalším významným expertním průzkumem byl například Chapel Hill Expert Survey z let 1999-2019 (Seth, J. et al., 2022), který zohledňoval i české prostředí.

Protože se volání po tzv. *evidence-based* rozhodování objevovalo i u Pirátů, dalšího zástupce vyzyvatelů etablovaných stran, je vhodné nastínit, v čem se tato strana odlišuje od hnutí či stran s populistickými rysy. Ač je pro Pirátskou stranu typický důraz na technická IT řešení a jiné technokratické legitimizace, od populistických subjektů se tato digitální strana liší zejména svým vztahem k pluralitě, vnitrostranickou demokracií, organizační strukturou a rétorikou. Rovněž ani literatura zkoumající české populistické strany Piráty neřadí mezi technokraticko-populistické formace. Piráty lze primárně vnímat optikou digitálních stran (Barberà a kol., 2021). Piráty tak nelze na rozdíl od hnutí ANO a SPD definovat jako iliberální, a to i přestože před sněmovními volbami v roce 2017 skloňovali anti-establishmentové apely reprezentované mottu *Hrrr na ně!* či *Pusťte nás na ně!*, čemž se pokoušeli o vymezení se vůči ostatním stranám a jejich skandálům, a to s cílem získat protestní hlasy voličů. Za další čtyři roky pirátská strategie tyto anti-establishmentové apely opustila, když se strana naopak posunula k varováním před nebezpečím populismu.

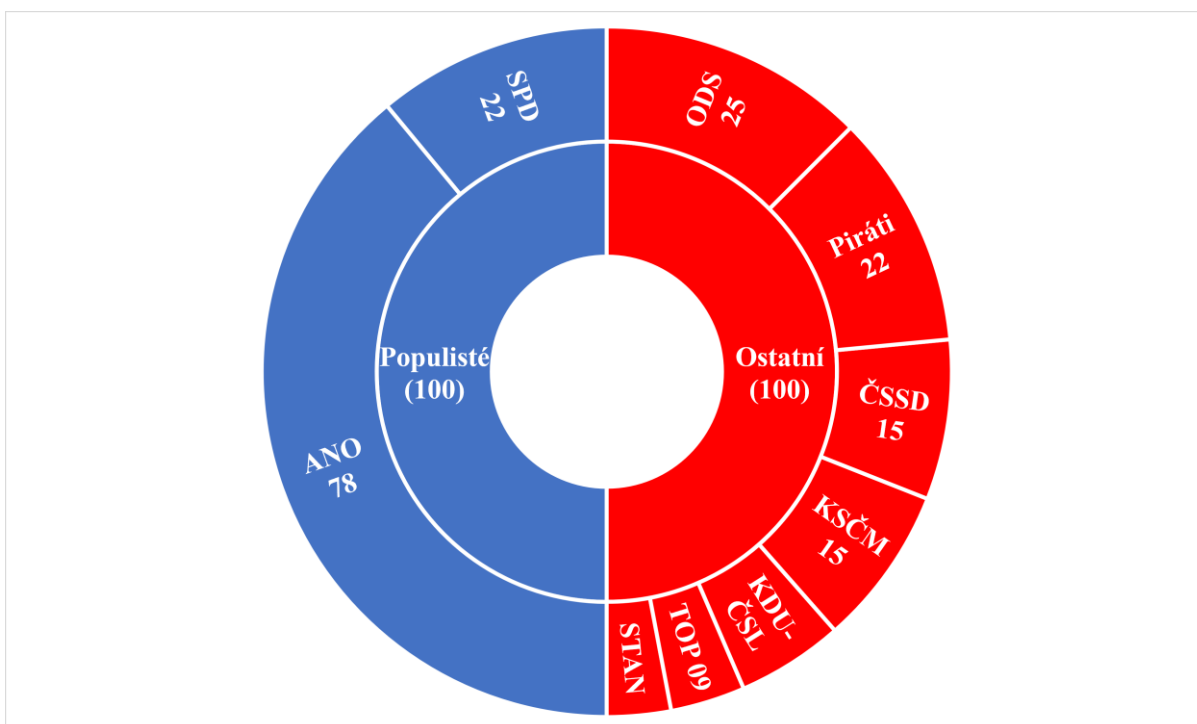
Vrátíme-li se k fenoménu politické personalizace, který se dle Rahata (2022) projevuje v řadě rozvinutých demokracií v institucionálních změnách, médiích i v chování politiků a voličů, lze v souladu s tímto autorem konstatovat, že se netýká pouze nových stran. Naopak. Nové realitě se musí přizpůsobovat i etablované strany. Rahat ale upozorňuje, že s důrazem na lídry jsou zakládány zvláště populistické a radikálně pravicové strany. V každém případě nejsou personalizované strany marginálním a dočasným typem stran, protože kolegiální komponent stran obecně oslabuje, a to na úkor komponentu individuálního či personalizovaného (Rahat, 2022, s. 2–3). Personalizované strany proto lze chápat jako svébytný typ stran, který reaguje na proměny ve společnosti i politice. Již z důvodu, že tyto strany sklízely v minulých volbách volební úspěchy a jsou tak hojně zastoupeny v rámci Poslanecké sněmovny, lze v prostředí dolní komory očekávat možné posuny ve vnímání reprezentativních rolí, a to minimálně oproti předchozí dekádě, kdy v Parlamentu ČR prakticky dominovali zástupci etablovaných stran.

V období po světové hospodářské krizi, přesněji od zlomových sněmovních voleb v roce 2010, zástupci populistických hnutí nepřetržitě zasedali nejen v českém Parlamentu, který představuje úplnou reprezentaci lidu¹¹, ale do roku 2021 i v českých vládách. Vrchol rozmachu populistických uskupení i samotné fragmentace českého stranického systému ohraničují roky 2017 až 2021 (8. volební období Poslanecké sněmovny), kdy ve Sněmovně zasedalo hned 9 uskupení. Během tohoto volebního období navíc došlo i k unikátní paritě

¹¹ Při absenci referenda občané jinou možností vyjádření své vůle nedisponují.

z pohledu počtu zákonodárců z populistických hnutí a z ostatních stran a hnutí – 100:100 (viz Graf č. 1). Zástupci etablovaných stran (ČSSD, KDU-ČSL, KSČM a ODS) se během tohoto období poprvé v historii ocitli v početní menšině, a to oproti novějším uskupením, jež se ve sněmovních lavicích začala objevovat právě po roce 2010 (ANO, Piráti, SPD, STAN¹², TOP 09). Zatímco etablované strany po sněmovních volbách konaných v roce 2017 držely 65 mandátů, obsadili zástupci juniornějších uskupení hned 135 křesel.

Graf č. 1. Rozdělení mandátů na začátku 8. volebního období Poslanecké sněmovny (2017–2021)

Zdroj: Vlastní zpracování

Během tohoto funkčního období Sněmovny navíc zemi vládl menšinový kabinet s populistickým premiérem Andrejem Babišem (ANO). ČR k tomu od 20. března 2020 čelila výzvě v podobě světové pandemie, tedy situaci, kterou vlády i parlamenty nezažily minimálně od 20. let 20. století, kdy lidstvo bojovalo se španělskou chřipkou. Jednalo se nicméně o chaotický způsob vládnutí s rozporuplnými výsledky. Pandemická zkušenost navíc v praxi demaskovala, jak nebezpečný může být populismus, pokud se ocitne u moci. Zvláště pak v době krize. Dopadům pandemie na zákonodárnu moc jsem se ale věnoval

¹² Hnutí STAN bylo sice založeno již v roce 2004, jeho zástupci ale v Poslanecké sněmovně zasedali až od roku 2010, kdy hnutí úzce spolupracovalo se stranou TOP 09.

více do hloubky ve svém dalším výzkumu (Jágr, 2021). Přestože pandemie pro zastupitelské demokracie znamenala výzvu, s odstupem času lze soudit, že i přes řadu debat a varování před proměnami světa (např. Krasteva, 2020), neměla tato krizová situace zásadní dopady na demokratické fungování. Výzkum parlamentních reprezentantů a parlamentního prostředí v každé specifické situaci představuje hodnotu samo o sobě, a to ať již jde o revoluce (například Gjuričová, Zahradníček, 2018), tak právě pandemie.¹³

Vrátíme-li se ke složení dolní komory, další 9. volební období Sněmovny s počátkem v roce 2021 přineslo z pohledu jejího složení radikální změnu. Ve sněmovních lavicích se totiž poprvé v historii neobjevili zástupci etablovaných levicových stran – ČSSD a KSČM. Absence levice předně znamenala přerušování souboje mezi levicí a pravicí. Z pohledu sněmovních aktérů tak tradiční rivalitu (prozatím) nahradil souboj dvojice populistických uskupení a zbytku politického spektra (sněmovní opozice byla ostatně tvořena pouze zástupci ze stran v politologii označovaných jako populistických). Popsané skutečnosti pouze dokládají rozsah změn v české politice během jedné dekády po vypuknutí světové hospodářské krize s počátkem v roce 2008, ale rovněž i proměny pojetí politiky, které přicházelo s nástupem neideologických protestních uskupení. Ty lze pak chápat jako projev krizových šoků. Ekonomická témata navíc v rámci politického boje střídají spíše ta kulturní, a to nejen v ČR. Rovněž k pandemii se přistupovalo spíše než z ekonomické perspektivy z hodnotového pohledu.

Nový antagonismus mezi populisty a ostatními sněmovními uskupeními se sice projevoval již během funkčního období Sněmovny v letech 2017 až 2021, jeho vrcholem ale byla volební kampaň před sněmovními volbami v roce 2021, kdy se zástupci koalice SPOLU (ODS, KDU-ČSL, TOP 09) a Pirátů a Starostů začali označovat jako tzv. demokratický blok.¹⁴ Naopak Babiš, nejvýznamnější představitel populistické kritiky, manažerský typ a obdivovatel prvorepublikového podnikatele Jana Antonína Bati, začal konkurenční blok označovat jako polistopadový kartel (cnn.prima.cz, 2021; respekt.cz, 2022). Další eskalaci polarizace přinesla kampaň před prezidentskými volbami v lednu 2023, kdy Andrej Babiš kandidoval proti Petrovi Pavlovi, který vycházel z podpory ODS, KDU-ČSL, TOP 09, Pirátů a STAN.

¹³ Dle Krasteva (2020) by mělo platit, že pandemie spolu s válkami a revolucemi provádějí restarty světa. Války a revoluce si ale lidé pamatují, pandemie nikoliv. Paradoxně na pandemie zapomínají i historici, což Krastev (2020) dokládá srovnáním množství literárních děl o světových válečných konfliktech a španělské chřipce.

¹⁴ Jednalo se o zástupce historických (ODS a KDU-ČSL) a novějších uskupení (hnutí STAN, TOP 09 a Piráti).

Zde je důležité zmínit přístup některých autorů věnujících se výzkumu populismu, u nichž převládá přesvědčení o tom, že fenomén populismu nelze studovat právě bez tzv. anti-populismu (Stavrakakis a kol. 2018, Moffit, 2018). Pod tímto pojmem si lze zjednodušeně představit mix uskupení, které se považují za oponenty populismu. Tento v českém politologickém prostředí málo rozšířený přístup rozvíjejí především Havlík a Kluknavská (2022), kteří analyzovali příčiny antagonismu mezi populismem a anti-populismem, jenž v českém prostředí částečně nahradil souboj mezi pravicí a levicí. Právě pokračování úspěchů populistických uskupení, které se projevovaly jak v odčerpávání voličů etablovaných stran, tak v oslabování základního pravolevého štěpení, nastiňuje důvody, proč se analýza neomezuje jen na rok 2020, kdy došlo k šetření mezi českými poslanci a senátory.

Přestože v Senátu zástupci stran vyznávající populistické a technokratické principy (Caramani, 2017) na rozdíl od reprezentantů z většiny dalších nových uskupení výraznějších úspěchů nedosahovali, nabízí se srovnávat zákonodárce mezi jednotlivými komorami Parlamentu ČR. K otázce, zda se poslanci a senátoři jako reprezentanti odlišují, navádí i rozdílné principy voleb do obou komor a odlišnosti v jejich fungování (Mansfeldová a kol., 2001). Ač ústavodárci obě komory od sebe záměrně diferenciovali, a byť je jejich osazenstvo vytvářeno odlišnými volebními systémy, mohou jejich členové některé proměnné sdílet. Srovnání českých parlamentních komor z pohledu reprezentace tak může přinést nová zjištění ohledně jejich fungování a smyslu. Text se pak na komory Parlamentu ČR částečně zaměřuje rovněž z perspektivy deskriptivní reprezentace.

Vzestup populismu a fenoménů laděných nepřátelsky vůči parlamentní politice spolu s upozorňováním vědců na symptomy krize demokracie, globalizace, legitimacy či reprezentace k výzkumům proměn parlamentní reprezentace přímo vybízejí. Podobně žádoucí je analyzovat vývoj chápání parlamentního mandátu po třech dekadách od vzniku ČR. Pro zachycení této dynamiky je zcela zásadní existence dat českých sociologů zkoumajících vznik nových politických elit v letech 1993 až 2007. Bez nich by totiž nebylo možné sledovat vývoj reprezentativních rolí z dlouhodobější perspektivy. Nejenže si tato šetření zaslouhují pokračování, žádoucí je i znovuoživení výzkumu českých reprezentantů, a to zvláště v tak dynamickém období, jakým je svět po světové hospodářské krizi. Nesmíme totiž zapomínat, že postoje reprezentantů nelze nikdy rekonstruovat zpětně. Jsou unikátní a časově omezené.

Na dřívější šetření sociologů bylo v rámci výzkumu navázáno i novými výzkumnými aspekty, které nebyly dosud při zkoumání české parlamentní reprezentace aplikovány.

V rámci šetření byli zvolení zákonodárci například dotazováni i na motivace vstupu do politiky, chápání voleb, autonomii vůči stranám při hlasování, postoje k prvkům přímé demokracie, ale i na otázky týkající se profese parlamentního reprezentanta. Ostatně definice povolání člena parlamentu téměř neexistují, a to napříč parlamenty, což pouze dokládá, jak legitimní a přínosné jsou výpovědi zákonodárců právě na toto téma. To, jak svou profesi členové Parlamentu ČR definují, je totiž z velké části na nich.

Hlavní koncept, který poslouží pro analýzu českých parlamentních reprezentantů, představují reprezentativní role. Důvod pro jejich využití naznačuje už Dufek (2019), který se domnívá, že proměny v rámci reprezentativních rolí mohou naznačovat posuny od liberální demokracie k jejím alternativním koncepcím – například k různým verzím populismu, respektive k populistické demokracii (str. 157). Typologie reprezentativních rolí, se kterou pracuje většina empirických a komparativních výzkumů reprezentace, se osvědčila předně tím, že umožňuje zachytit dění uvnitř parlamentů. S úspěchy proponentů koncepcí jako jsou populismus a technokracie je pak třeba zkoumat, zda se neproměňuje i jedna z nejdůležitějších funkcí parlamentů – reprezentace. Předpokladem proto může být již to, že zástupci populistických uskupení s oblibou oslabují demokratické instituce a normy, což může v důsledku delegitimizovat i politickou reprezentaci. Z pohledu sociologie politiky je pak důležité analyzovat nové politické subjekty a definovat je ve vztahu ke klasickému chápání politických stran.

Disertační práci lze z hlediska struktury rozdělit na šest částí. První část přináší obraz ohledně dosavadní výzkumné pozornosti věnované fenoménu parlamentní reprezentace v rámci české politologie, sociologie a oblasti ústavního práva, a to z celé řady perspektiv. Kapitola reflektuje i texty zaměřující se na proměny české politiky v období před a po ekonomické hospodářské krizi. S hospodářskými problémy země se totiž pojil i počátek radikálních změn v rámci českého stranického systému a tedy i vzestup populismu a technokracie. První kapitola dále nastiňuje výzkumné mezery a představuje výzkumné otázky práce.

Druhá kapitola přináší přehled vývoje teorie reprezentace a vysvětluje její základní fundamenty. Reflektovány jsou i otázky pojící se s parlamentním mandátem, jeho historií, definicemi a chápáním. Dále je pozornost věnována fenoménu krize, a to ať již jde o krize demokracie, reprezentace či stran. Pro další analýzu je pak klíčovou podkapitola přibližující reprezentativní role.

Třetí část práce se podrobněji věnuje proměnám v rámci českého stranického systému a současně i v rámci parlamentního prostředí, a to během druhé dekády 21. století.

Kapitola se konkrétně soustředí na analýzu vyzyvatelů tradičních politických elit a etablovaných stran, na otázku vztahu populismu a technokracie a představuje i v politologii nedávno popsany konflikt mezi populisty a tzv. anti-populisty, přičemž se prvky tohoto antagonismu pokouší rozpoznat i v českém stranickém prostředí.

Čtvrtá kapitola již operuje s typologií reprezentativních rolí, když s pomocí této tradiční typologie pátrá po rozdílech v postojích k reprezentaci, a to na základě dat získaných z dotazníkového šetření mezi poslanci a senátory. V rámci této kapitoly je pozornost blíže věnována členům sněmovních uskupení, které lze označovat za podnikatelsko-populistická, dále členkám Poslanecké sněmovny a Senátu, ale například i deskriptivní, substantivní a formalistické reprezentaci.

Pátá kapitola se pak úzce soustředí na roli stran v rámci praktického fungování reprezentace v prostředí dolní a horní komory.¹⁵ Výzkumná pozornost je zde soustředěna na motivace reprezentantů pro jejich vstup do parlamentní politiky, jejich autonomii vůči domovským stranám či například na otázku faktického vlastnictví mandátu, tedy zda v praxi mandát patří stranám či zákonodárcům.

Šestá část se věnuje v rámci české politologie dosud nepopsané problematice a sice profesi parlamentního reprezentanta. Přestože lze kořeny úvah o profesionálních politicích dohledat již u zakladatele politické sociologie Maxe Webera, ani téměř sto let od jeho známé přednášky s názvem *Politika jako povolání*, neexistují ve většině parlamentů jasné definice a očekávání od povolání parlamentních reprezentantů, a to i přestože povolání politika ušlo od Weberových časů dlouhou cestu, a to i s ohledem na rozsáhlou profesionalizaci parlamentů. Tato kapitola se proto tuto profesi pokouší přiblížit, a to z perspektiv členů Sněmovny a Senátu.

Poslední část práce tvořící její závěr poskytuje odpovědi na vznesené otázky i cíle práce, shrnuje hlavní zjištění výzkumu a nabízí inspirace pro další zkoumání parlamentní reprezentace.

¹⁵ Komory Parlamentu ČR by v textu mohly být označovány i na základě rozlišování mezi první a druhou komorou, které lépe reflektuje funkční slabost Senátu. Pojmy horní a dolní komora jsou v textu nicméně užívány již z důvodu, že se Senát jako horní komora označuje i na svém webu a ve svých materiálech. Hlavním motivem volby je ale především jazyková tradice, respektive hojně rozšíření rozlišování mezi dolní a horní komorou v českém parlamentním prostředí. Horní komory bývaly historicky silnější, přičemž se označení „horní“ pojilo se zásluhovými komorami. Nyní jsou ovšem horní komory slabší a klíčové role hrají naopak komory dolní.

1. Výzkum parlamentní reprezentace v českém prostředí

1.1. Stav poznání

Zkoumání parlamentní reprezentace se řadí mezi výzkumně relevantní témata, což dokazuje dlouhodobá pozornost, která je problematice v mezinárodním kontextu věnována. Pokud se ovšem zaměříme na české prostředí, existuje v dané oblasti jen omezený počet zaměřených studií, čímž se další výzkum stává potřebným. Důležitý je ovšem i v kontextu studia politických systémů postkomunistických zemí střední Evropy a v návaznosti na aktuální proměny českého stranického systému a politické reprezentace.

Z českého akademického prostředí je možné navázat zejména na studie o parlamentní reprezentaci, které jsou dílem českých sociologů. Pro studium české politické reprezentace jsou stěžejní především starší výzkumy sociologů Brokla (1997), Brokla a kol. (2001), Brokla, Mansfeldové a Seidlové (2001), Mansfeldové a kol. (2001) a především pak unikátní kolektivní monografie Mansfeldové, Linka, Guasti a Špicarové Staškové z roku 2009 s názvem *Český parlament ve druhé dekádě demokratického vývoje*, která předchází úsilí českých sociologů pečlivě shrnuje a rozvíjí. Tato jedinečná monografie přináší rovněž částečné konceptuální zarámování teorie reprezentace a například i hodnotnou část věnující se socio-demografické struktuře poslanců (kapitola Linka s názvem *Socio-demografická struktura poslanců a její vliv na politické postoje*).

Pro tento text a vlastní analýzu je v rámci této monografie klíčová studie Guasti (2009), jejíž jádro tvoří výzkum rolí českých poslanců a jejich vnímání mandátů, a to mezi lety 1993 až 2007. Přestože Guasti ve své práci pracovala primárně se zástupci dolní komory, představuje její příspěvek hodnotný základ pro další výzkumy, protože umožňuje pracovat s proměnou chápání poslaneckého mandátu v delším časovém horizontu. Tím, že se vznik monografie datuje do roku 2009, výzkum nereflktuje politickou reprezentaci po nástupu nových sněmovních uskupení ve druhé dekádě 21. století (viz Hanley, 2011; Stauber, 2015a; Šárovec, 2019). S novými uskupeními se přitom výrazně proměnila skladba zákonodárců. Nabízí se tak předpoklad, že by se s novými stranami mohla objevovat i nová pojetí mandátů. Pokud by se podobně chápání mandátu neproměňovalo u zástupců tradičních etablovaných stran (ODS, ČSSD, KDU-ČSL, KSČM), bylo by možné systém chápat jako konstantní a vůči změnám rezistentní. Zkoumání české parlamentní reprezentace po proběhnuvších změnách stranického systému v období po roce 2010 se tak stává více než žádoucím.

V rámci výzkumu percepce mandátu se čeští sociologové soustředili zejména na poslance, výjimku představovalo šetření zástupců horní komory Parlamentu ČR z roku 2000. Šetření mezi senátory z října roku 2000 následovalo obdobné otázky, jaké byly dříve pokládány poslancům. Do výzkumu ale byla navíc zařazena témata vztahu obou komor z pohledu poslanců a senátorů. Výsledky těchto šetření pak přináší sborníky Brokla a kol. (2001) a Mansfeldové a kol. (2001).

Že nebylo na toto šetření senátorů navázáno si ovšem posteskl i Kysela (2016, s. 318–319), největší odborník na horní komoru v rámci české vědy. Podrobnosti o dosavadních sociologických šetřeních, které kontinuálně zajišťovaly rozsáhlé profesionální týmy, přinesl text Seidlové (2001). Právě Seidlová zdůrazňuje důležitý výzkumný aspekt a sice, že údaje získané tímto typem výzkumů nelze získat či rekonstruovat zpětně. Pokud se tedy nepodaří vyšetřit zákonodárce, než se po vypršení mandátů zase rozejdou, mizí tyto údaje nenávratně v čase (str. 359). Jednotlivá šetření a jejich respondenty podrobněji popisuje i další člen týmu sociologie politiky Linek (2005).

Vzhledem k velikosti těchto týmů, jejich věhlasu, institucionální podpoře a kontinuitě výzkumu se těmto výzkumníkům dařilo pravidelně získávat široké zastoupení respondentů z dolní komory, což jen zvyšuje hodnotu získaných dat. S ohledem na ojedinělost a rozsah těchto výzkumů lze zpětně litovat, že byla série šetření ukončena v roce 2007. Tato mezera si zasluhuje vyplnit. Dotazníkové šetření uskutečněné mezi poslanci a senátory v roce 2020 autorem této práce se tak částečně pokouší na minulé šetření navázat, a navíc je doplnit o některé nové výzkumné pohledy, které nebyly dosud v českém politologickém prostředí aplikovány.

Zatímco na šetření mezi zákonodárci realizované Guasti (2009) během dalších let nebylo navázáno, příznivější situace byla alespoň v případě kandidátů do Parlamentu, a to díky realizaci mezinárodního projektu s názvem Comparative Candidates Survey (CCS). Projekt se soustředil i na české kandidáty, a to i z pohledu reprezentace. Šetření probíhalo hned ve třech turnusech (v letech 2007–2012, 2013–2018 a 2019–2024).

Jestliže se v českém politologickém prostředí výzkumu problematiky parlamentního mandátu a role zákonodárce jako takové dosud věnovala spíše nedostatečná pozornost, v posledních letech lze nalézt řadu hodnotných studií věnujících se vnitřnímu fungování Parlamentu ČR. O komplexní a nesnadné práci zákonodárců psal například Hájek (2016), jenž se v případě poslanců soustředil na fenomén kumulace mandátů. V jiné své práci (2019) se pak u českých poslanců soustředil na vliv věku a délky držby mandátu na parlamentní chování. Bernard a Čermák (2021) pak svou výzkumnou pozornost věnovali kariérním

drahám českých zákonodárců, čímž poskytl komplexnější obraz o provázanosti jednotlivých politických úrovní. Přínosná je i právní monografie Kudrny (2021a), která přibližuje vývoj imunity, která je ochranou svobody mandátu, a neodpovědnosti členů parlamentu, a to včetně možných výhledů do budoucna.

Kuta (2017) zase detailně analyzoval postavení poslaneckých klubů, a to v československém a českém politickém systému. Právě působení klubů ostatně vyjadřuje model vlády politických stran v současných demokraciích. Zda lze technokracii chápat jako alternativu vůči tomuto modelu zkoumali z pohledu veřejnosti Havlík a Komůrková (2020). Dle jejich zjištění byla technokracie českou veřejností chápána nikoliv jako protiklad k politickým stranám ale spíše jako určitý doplněk k vládě politických stran. Technokratickému vládnutí se podrobněji věnoval například i Hanley (2018). Účastí žen na parlamentní politice se pak zabývají vědci a vědkyně převážně z oblasti *gender studies*. Příkladem mohou být práce Musilové (2007), Václavíkové-Helšusové a Rakušanové/Guasti (2008), Gelnarové (2010), Kočiškové (2022) či text, který připravili Roberts, Seawright a Cyr (2012).

Teoretickým vymezením pojmu reprezentace a otázky, zda mají být v prostředí moderní demokracie v politickém rozhodování zastupování jednotlivci či jejich seskupení, se věnovali Brim a Dufek (2012). Hodnotné poznatky k teorii reprezentace přinesla i kolektivní monografie s názvem Liberální demokracie v době krize (Dufek, P. et al., 2019). Vztahem reprezentace a demokracie se pak zabýval politický filozof Bíba (2013), který reflektoval nově nastoupivší populistickou reprezentaci. Teorii agenta a principála zase přiblížila studie Pospíšilové (2017).

Úloze personalizace politiky v ČR se v souvislosti s novými politickými aktéry podrobněji věnoval Pecháček (2013), prezidencializaci tedy posilování rolí lídrů stran, se zase věnoval Hloušek (2015). Na vstup celebrit do politiky v českém prostředí, a to v letech 1996 až 2013, se soustředili Petrovová a Eibl (2019). O reflexi toho, kdo se v ČR stává ministrem, se pokusili Pink, Pinková a Pospíchal (2020). Deskriptivní reprezentace a geografická reprezentativita ministrů v ČR a Slovenské republice pak zaujala Dvořáka, Podmaníka a Pinka (2021), kteří svým textem navázali na Mikešovou a Kosteckého (2016), jejichž text srovnával geografickou reprezentativitu poslanců zvolených za první republiky a v letech 1989 až 2013.

Fenoménu podnikatelských stran se z českých politologů věnovali Hloušek (2012), Kopeček (2016), Hloušek, Kopeček (2017, 2019), Kopeček a kol. (2018) či Cirhan a Stauber (2018). Zda nástup českých populistických stran způsobila ekonomická krize se pokoušel

ověřit Havlík (2015). V konfrontaci s proměnou témat po ekonomické krizi v roce 2008 zkoumala politické strany rovněž Kňapová (2016). Dopady finanční krize na kvalitu demokracie v ČR pak detailněji analyzovala práce Guasti a Mansfeldové (2018). Vzestup hnutí ANO, jehož základy lze hledat v byznysovém prostředí, a rovněž modely jeho vládnutí pak zachycují studie Hanleyho a Vachudové (2018), Šárovce (2018) či Buščíkové a Guasti (2019). Vývoj podpory populistických uskupení v českém prostředí pak analyzovali Voda a Havlík (2021). Havlík a Kluknavská (2022) pak české výzkumy věnující se populismu obohatili o dimenzi zahrnující antagonismus mezi populismem a anti-populismem (opONENTY populismu), který identifikovali v souvislosti se sněmovními volbami v roce 2021. Zda s tímto antagonismem, který se projevil v souvislosti se sněmovními volbami v roce 2021, došlo i ke zmizení souboje mezi pravicí a levicí, zkoumali Havlík a Lysek (2022).

Krizi demokracie se v českém politologickém prostředí věnovala kolektivní monografie Bíby a Znoje a dalších autorů s názvem *A crisis of democracy and representation* (2017) a rovněž i dílo Znoje, Bíby a Vargovčíkové s titulem *Demokracie v postliberální konstelaci* (2015). Na parlamentní reprezentaci se zaměřila kolektivní monografie Balíka, Pinka a Vody s názvem *Parlament s lidskou tváří* z roku 2019, která do jisté míry navázala na publikaci autorského kolektivu tvořeného okolo Balíka z roku 2016 s názvem *Kvalita demokracie v České republice*. Publikace z roku 2019 naznačila užití kvantitativních metod při studiu českých politických reprezentantů (logistickou regresi). Podtitul publikace – biografické aspekty české legislativní politiky – ovšem shrnuje hlavní poselství publikace. Autoři se navíc z analýzy vynechali prostředí Senátu.

Pro výzkum parlamentních reprezentantů je přínosná zejména druhá kapitola publikace soustředící se na povolání poslanců zvolených v českém prostředí po roce 1990. Hodnotná je ale rovněž kapitola, která se zaměřuje na 1) množství řečí, interpelací a účast na hlasování zákonodárců či na to 2) v jakých oblastech pronášejí poslanci různého pohlaví, věku a vzdělání své řeči. Jedná se totiž o aspekty poslanecké práce, které lze označit za substantivní reprezentaci. Ačkoliv se může zdát, že tato nedávná publikace mohla výzkum zákonodárců v ČR vyčerpat, opak je pravdou. Ač je studium sociodemografických ukazatelů z hlediska problematiky reprezentace důležité, nemůže odhalit charakteristiky a vzorce chování zákonodárců. Stejně tak nepřináší úplný obraz o profesi politika.

Českému parlamentnímu prostředí v době pandemie se věnovala řada výzkumů. Příkladem je text Buščíkové a Baboše (2020), který se věnoval technokratickému populismu v Česku a na Slovensku během této krizové situace. Dopadům počáteční fáze pandemie na

politiku v rámci Visegrádské skupiny se věnovala detailněji i Guasti (2020a). Hodnotný byl i výzkum Petrova (2020), který se v tomto období věnoval roli soudní soustavy, tedy klíčovému prvku horizontální kontroly v rámci dělby mocí. Analýze vztahů mezi zákonodárci a vládou v pandemických letech 2020 a 2021 a proměně parlamentní práce se věnoval text Jágra (2021). Legislativnímu chování českých poslanců se prostřednictvím analýzy jmenovitých hlasování věnoval Hájek (2023). Protože se z mnoha ohledů jednalo o výjimečnou situaci, během které došlo k prolomení mnoha dříve nepředstavitelných hranic, zůstává zkoumání pandemické situace stále populárním a dostatečně neprobádaným tématem.

1.2. Research gap

Předložený výčet literatury doložil, že se problematice parlamentní reprezentace v českém prostředí věnoval mnohem menší počet autorů a autorek, než by bylo vzhledem k důležitosti tématu příhodné. Přestože existuje rozsáhlý prostor pro další výzkumy parlamentní reprezentace, a to jak z perspektivy zákonodárců, tak i občanů, lze nicméně v mnohém na představené výzkumy navázat. Více výzkumné pozornosti si pak v českém politologickém prostředí obecně zasluhuje rozvoj parlamentních studií, podobně jako rozvinutí multidisciplinárních přístupů kombinujících výzkumné aspekty a metody z oborů jako jsou politologie, sociologie a antropologie.

Studium členů parlamentů jakožto mocenských elit lze podle Collera, Jaime-Castilla a Moty (2018) rozlišit na dva typy výzkumů. První se pokouší rozšířit poznání ohledně toho, kdo jsou političtí reprezentanti, tedy zjistit, jak vypadají, jak získávají posty a jak rozvíjí své kariéry, případně co v parlamentech ve skutečnosti dělají. Druhý typ se zaměřuje na to, jak zákonodárci uvažují o rozličných aspektech politického systému, tedy jaké jsou jejich postoje. Tato práce reprezentuje tento druhý typ výzkumů. Jedná se o méně rozšířené výzkumy, které si zpravidla zakládají na využití metod jako jsou dotazníková šetření či rozhovory se zákonodárci. Určitou představu o postojích zákonodárců vůči jejich mandátu a pozici by mohly poskytnout i parlamentní stenoáznamy, zacílené dotazníkové šetření přímo na zákonodárce ovšem představuje mnohem efektivnější zdroj informací.

Mezeru ve výzkumu, kterou se tento text pokouší vyplnit, představuje především pokračování komparací pojetí parlamentního mandátu v čase (longitudinální studia), konkrétně v období před a po proběhlé radikální rekonfiguraci českého stranického systému s počátkem v roce 2010, tedy v období, se kterým se nejen v českém politickém prostředí

pojil vzestup populismu a technokracie. Pro účel komparace poslouží data českých sociologů Brokla, Mansfeldové a Seidlové (2001) a Guasti (2009) přinášející informace o percepci mandátu českých poslanců v letech 1993 až 2007 (tedy v čase, kdy byl český stranický systém hodnocený jako ustálený)¹⁶ a data získaná autorem z dotazníkového šetření mezi poslanci a senátory. K realizaci šetření došlo mezi 9. červnem a 3. srpnem roku 2020, zacíleno pak bylo konkrétně na poslance zvolené po roce 2017 a na senátory, kteří získali svůj mandát v období po roce 2014 a v okamžiku šetření drželi mandát senátora.¹⁷

Jestliže existuje množství výzkumných mezer v rámci výzkumu mandátu parlamentních reprezentantů, tedy problematiky, která se v českém politologickém prostředí vyskytovala na druhé koleji, panuje obdobná situace i v případě výzkumu senátního prostředí. Problematika parlamentních zřízení bývá u českých politologů a právníků sice poměrně populární oblast výzkumu, zájem o komplexnější zkoumání prostředí horní komory je již ale nižší. Pokud lze zaznamenat rozsáhlejší analýzy horní komory, tak především v případě textů Kysely (2004, 2016), Wintra (2010, 2021) a Koláře a kol. (2018), které se věnují Parlamentu ČR z celistvého pohledu. Existují ovšem výjimky, samostatně se Senátu věnovala například publikace k 20. výročí existence Senátu, jejímž iniciátorem byl Kysela (2016). Z pohledu problematiky voleb se horní komoře věnovaly například texty Malcové (2012) či Lebedy (2009, 2016). Hodnotné jsou i výzkumy z oblasti ústavního práva, zejména texty Kudrny (2019, 2021b).

Z hlediska politologického výzkumu je Senát značně neobděláným polem, proto se předkládaný text tento dluh snaží vyplnit alespoň z pohledu reprezentace. Přidanou hodnotou výzkumu je načasování zkoumání parlamentní reprezentace do období světové pandemie, která nemá z pohledu svého charakteru za posledních sto let obdoby. Dle autorů reportu V-Dem (Boese, a kol., 2022) se sice vliv pandemie na tzv. demokratický *backsliding* (úpadek) projevil omezeně (str. 17), nová situace přesto přinesla řadu výzev nejen pro občany ale i pro jejich demokratické zástupce.

¹⁶ Projekt sociologů odstartoval v březnu 1993 dotazníkovým výzkumem, který byl odvozen z dotazníku pro holandský parlament. Ten zase navazoval na výzkum německého Bundestagu. Otázky ze zahraničních výzkumů pak byly přizpůsobeny místním podmínkám. I když se jednotlivá šetření v rámci českého prostředí snažila zachovat srovnatelnost, byly otázky průběžně aktualizovány. Návratnost dotazníků ovlivňující spolehlivost výsledků byla velmi vysoká. Dokonce vyšší než v zahraničí (Linek, Šalomounová a kol., 2001, str. 3).

¹⁷ Dotazník byl tvořen sadou otázek opatřených hodnotící škálou a týkajícími se zejména problematiky percepcie role poslance či senátora. Zkoumány byly ale i aspekty jako jsou uspokojení z práce, pohledy na institucionální nastavení či otázky ohledně motivace pro vstup do vysoké politiky. Smyslem šetření byla snaha získat data ohledně postojů zákonodárců, která by pomohla vytvořit kompletní obraz ohledně jejich vnímání mandátu.

Vedle nižšího zájmu o senátní prostředí mezi českými politology i sociology, se v akademických textech dosud nevěnovala pozornost ani tomu, jak přítomnost populistických stran v rámci parlamentního prostředí ovlivňuje vnímání mandátu. Zástupci populistických uskupení se přitom v českém Parlamentu objevují již více než dekádu. Příliš jiné to ale není ani v zahraničí. Celá řada otázek se ve spojitosti s parlamentní reprezentací dále nabízí i v souvislosti s krizí stranictví. Můžeme se například ptát takto: Jakým způsobem ovlivňuje slábnoucí role stran pojetí mandátu? Jaká jsou možná východiska tohoto stavu? Jaké trendy a jakou podobu vztahu mezi reprezentanty a reprezentovanými můžeme očekávat do budoucna?

Závěrem lze přidat ještě jednu výzkumnou mezeru, na kterou tento text částečně upozorňuje. Týká se nezájmu o téma profese či povolání politiků a obecně definic a obsahu práce zákonodárce. Téma je v politologii překvapivě téměř zcela ignorováno. Od publikování známého textu Webera *Politika jako povolání* v této problematice nedošlo k posunu, výjimkou jsou práce z izraelského prostředí od Hattis (2014, 2022). Dílo Hattis (2022) dokazuje, že lze i přes chybějící definice povolání zákonodárce možné shromáždit seznam úkonů a kompetencí spojených s touto specifickou profesí. Je ale již na zákonodárcích, na které z mnoha složek svého povolání se na základě svých preferencí i ideologických postojů soustředí více či méně (str. 272). Tento text nicméně některé z komponentů a aspektů práce parlamentního reprezentanta částečně zohledňuje v samostatné kapitole. Zkoumány jsou například podmínky pro výkon povolání či chápání profese, a to například ve smyslu, zda se jedná o práci na plný úvazek či nikoliv. Text rovněž přináší výpovědi ohledně vnímání jednotlivých parlamentních procedur, a to z vlastního pohledu zákonodárců. Ty opět mohou napovědět, v čem spočívá hlavní podstata oficiálně nedefinované profese zákonodárce.

1.3. Výzkumné otázky práce a hypotézy

- Jak se mezi českými zákonodárci proměňoval přístup k parlamentnímu mandátu během třech dekad vývoje samostatné České republiky?
- Jaká jsou dle českých zákonodárců východiska krize reprezentace, a to z pohledu reprezentativních rolí?

- Existují v rámci českého stranického systému straniční aktéři, kteří přistupují ke vnímání parlamentního mandátu na rozdíl od ostatních uskupení specificky? Co je pro ně z pohledu reprezentace charakteristické?
- H1: Senátní respondenti budou své reprezentativní role chápat primárně perspektivou modelů správce či lokálního delegáta, protože strany v horní komoře neplní tak klíčové role jako v komoře dolní.
- H2: Protože se Česká republika neřadí k zemím s výrazným regionálním štěpením, bude v případě poslanců lokální dimenze mandátu méně důležitá než ostatní dimenze.
- H3: Krize stran a stranictví se v rámci vývoje reprezentativních rolí v čase projeví v dalším poklesu relevance modelu stranického delegáta.
- H4: V rámci fluidního sněmovního prostředí bude u poslanců z nových parlamentních stran charakteristická nižší stranická identifikace, a to oproti reprezentantům z etablovaných stran.
- H5: Odlišné velikosti sněmovních a senátních obvodů budou hrát roli v síle modelu lokálního delegáta v rámci jednolitých parlamentních komor.

2. Teorie reprezentace

Parlamentsy vykonávají v rámci demokratických společností řadu funkcí, avšak zřejmě nejdůležitějšími jsou funkce zákonodárná a reprezentativní.¹⁸ Prostřednictvím první kategorie dochází k naplnění předpokladu, že zástupci občanů tvoří zákony, reprezentace pak umožňuje zprostředkování zájmů. Předmětem výzkumu jsou ovšem reprezentativní funkce a konkrétně parlamentní reprezentanti, kteří v zastupitelských demokraciích získávají od občanů v pravidelných volbách mandát k reprezentování.¹⁹ Do reprezentativního procesu ovšem v praxi vstupují i strany, jež v rámci zastupitelských systémů vykonávají celou řadu rolí a především umožňují zprostředkování reprezentace.²⁰

¹⁸ Dalšími funkcemi jsou deliberace, transparence, rozhodování, dohled nad vládami, zařadit sem lze ale i pluralismus či například komunikační funkce.

¹⁹ Dle článku 21 (1) Listiny základních práv a svobod mají občané právo podílet se na správě veřejných věcí přímo nebo svobodnou volbou svých zástupců.

²⁰ O klíčové roli stran v politickém systému ostatně vypovídá i článek 5 Ústavy ČR, když uvádí: „*Politický systém je založen na svobodném a dobrovolném vzniku a volné soutěži politických stran respektujících základní demokratické principy a odmítajících násilí jako prostředek k prosazování svých zájmů.*“

Strany taktéž dominují nominačním procesům, čímž ovlivňují složení parlamentních komor, potažmo i vládních kabinetů. Parlamentsy jsou navíc silně formovány dynamikou vztahu mezi vládou a opozicí.

Skutečnost, že moderní zastupitelské demokracie organizačně stojí na principu reprezentace, ovšem automaticky neznamená, že by reprezentace představovala jedinou možnost, jak by mohla být demokracie organizována. Rovněž to ani neznamená, že by všechny formy reprezentace musely být demokratické (Deschouwer, Depauw, Audrey, 2014). Přesto reprezentace v demokratických politických systémech představuje zásadní podmínku legitimacy, což je argument, který podtrhuje potřebu studia procesu reprezentace (Linek, Šalamounová a kol., 2001, str. 4; Brim, Dufek, 2012, str. 129). Další důvody zkoumání reprezentativního mechanismu například plynou z inkoherece konceptu reprezentace. Právě ta totiž otevírá prostor pro řadu zdánlivě neřešitelných ale přesto nesmírně zajímavých otázek.

2.1. Uvedení do problematiky

Jednoznačně nejznámější autorkou, která se věnovala reprezentaci, představuje Hanna Pitkin, a to díky lingvistické analýze z 60. let 20. století, kterou ustanovila základy pro teoretické i praktické uchopení zkoumání reprezentace. Dle Pitkin (1967) platí, že vedle toho, že koncept reprezentace postrádá ústřední definici, implikuje reprezentace i teoreticky neřešitelný paradox – být přítomný a zároveň být nepřítomný. Pitkin proto reprezentaci redukuje na opětovné zpřítomňování, čímž se chápe situace přítomnosti něčeho, co ve skutečnosti chybí – reprezentace tak musí být přítomna nepřímo prostřednictvím zprostředkovatele. A právě tato nejednoznačnost vytváří napětí mezi principálem a agentem (Andeweg, 1996, str. 143). Aby to nebylo tak jednoduché, jsou moderní reprezentace zpravidla organizovány na základě stranického a územního klíče, čímž je vytvářen mnohem komplexnější vztah, než představuje vazba mezi principálem a agentem. Proto nelze reprezentaci zjednodušovat pouze na spojení mezi voliči a reprezentanty.

Pitkin (1967) ve své analýze dokládá, že reprezentace je konceptem typickým pro moderní dobu. Například staří Řekové pro dnešní chápání termínu reprezentace neměli alternativu, která by s pojmem jakkoli korespondovala. První zmínky lze hledat až u Římanů, od kterých pojem převzali Frankové. Používán byl sice jako zpřítomňování něčeho, co dříve chybělo, ale stále se nepoužíval v souvislosti s jednáním za ostatní. Neužíval se ani v souvislosti s politickými institucemi a už vůbec ne s takovými, které by

prostřednictvím zastupitelského tělesa zprostředkovávaly vůli lidu. Změny přišly až během 13. a 14. století, a to ve spojitosti s vysíláním zástupců na jednání církevních koncilů a rovněž i s anglickým parlamentem.

Pitkin ve svém historickém výčtu taktéž připomíná slogan amerických revolucionářů, a sice heslo, že zdanění bez reprezentace znamená tyranii. Zde lze již vidět počátky, které nebyly daleko od chápání reprezentace v souvislosti s ideou sebevlády, dle které má každý muž právo ovlivňovat to, co se ho dotýká (Pitkin, 1967, s. 2–3). Z uvedeného je patrné, že reprezentace byla po dlouhé období pouze mužskou doménou. Volání po zastoupení žen rezonovalo až na přelomu 19. a 20. století. Nicméně i v 21. století stále vidíme, že ženy jsou v případě většiny světa v politice zastoupeny mnohem menší měrou než muži (Gelnarová, 2010). I tato pokračující nespravedlnost se řadí mezi důvody, proč zájem o teorii reprezentace přetrvává a proč zůstává její výzkum stále aktuální. Další důvody opětovného zájmu o teorii reprezentace lze hledat v krizi důvěry v zastupitelské instituce (strany a parlamenty), v požadavcích na uznání menšin a znevýhodněných, ale také například v souvislosti s globalizací (Castiglione, 2012, str. 519).

V dnešních moderních podmínkách je považováno za samozřejmé, že jedině reprezentace činí demokracii možnou. To ale Pitkin ve své novější práci z roku 2004 označuje za argument matoucího charakteru, nikoli ovšem za argument chybný. Pitkin (2004) podotýká, že problém spočívá v rozdílu mezi vyjádřením ideálu a skutečným označením věcí, které myšlenku ztělesňují.²¹ Ačkoliv je tedy reprezentace často bezmyšlenkově ztotožňována s demokracií, jedná se o koncepty s odlišnými kořeny a v některých případech i o přístupy konfliktní.

Například ve starém Řecku došlo k zavedení demokracie zdola a k tomu všemu byla přímá, participativní a nedisponovala žádným vztahem k reprezentaci. Současně nekorespondovala ani s představou lidských práv a k tomu všemu byla i extrémně omezená. Reprezentace naproti tomu vznikla jako koncept až v období pozdního středověku, kdy byla naopak zavedena shora, a to panovníkem – jako povinnost za účelem administrativní kontroly. Neměla tak co do činění s demokracií. Byl to až konec 18. století, kdy došlo k propojení těchto dvou konceptů (Pitkin, 2004, s. 335–337).²² Že byla reprezentativní vláda

²¹ Bankowicz a Kubát (2021) obdobně v souvislosti s demokracií uvádějí, že je pro ni vlastní přirozené napětí mezi skutečností a ideálem, fakty a normami, (str. 53).

²² Gelnarová (2010) doplňuje, že středověké pojetí reprezentace bylo postaveno především na geografickém principu, ale před koncem 18. století již parlament reprezentoval majetkové zájmy. Nástup masových hnutí v dalším století pak přinesl nové pojetí reprezentace, které nazývá ideologickou reprezentací. Princip tohoto typu reprezentace spočívá v tom, že představitelé politických stran reprezentují zájmy na základě třídního

původně navržena v protikladu k demokracii, a přitom je dnes vnímána jako jedna z jejích forem, si všímá i Manin (2022, str. 243). Původní reprezentativní instituce si dle Manina předně kladly za cíl podrobit představitele vlád verdiktu občanů, proto za začátek demokratické složky reprezentace označuje právě skládání účtů reprezentantů vůči voličům. To je ostatně moment, který dnešní reprezentace stále zahrnuje, protože elektorát stále vystavuje hodnocení za minulé činy svých vládců (s. 240–241).

Pitkin se ve svém novějším textu z roku 2004 o vztahu demokracie a reprezentace vyjadřuje již mnohem více kriticky. Reprezentace totiž z jejího pohledu nahradila demokracii, a to namísto toho, aby ji sloužila. To vše se dle Pitkin děje i přes neustálé snahy o demokratizaci reprezentativního systému (str. 339). Pitkin v této souvislosti ostatně odkazuje na Rousseaua. Ten po řecké zkušenosti oživil koncept demokracie, a to s návrhy založenými na lidové suverenitě a vyjádřenými skrze obecnou vůli (Hayward, 1996, str. 11).²³ Byl to právě Rousseau, který varoval před reprezentací s argumentem, že svrchovaná moc se nedá zastupovat. Jeho optikou poslanci lidu nejsou a nemohou být zástupci lidu, jsou jen jeho zplnomocněnci a nemohou nic definitivně rozhodnout (Rousseau, 2002, str. 108).

Optikou francouzského osvícence Rousseaua znamená svoboda v legitimním státě předně aktivní a osobní účast všech, kteří společně zasedají a rozhodují o veřejných politikách. Uvedené je ale dle Rousseaua s reprezentací nekompatibilní (Pitkin, 2004, str. 339). Rousseau to ilustruje na Angličanech, kteří si sebe představují jako svobodné, ale ve skutečnosti jsou svobodní jen v moment voleb, poté se ocitají znovu v otroctví a přestávají existovat jako lid: „*Anglický lid myslí, že je svobodný; velice se mylí: je jím jen během volby členů parlamentních; jakmile jsou zvoleni, je otrokem, není ničím*“ (Rousseau, 2002, str. 108).

Dle Rousseaua zkrátka demokracie může fungovat pouze v malém městském měřítku (polis), tím ale odmítá liberální koncepci reprezentace (Znoj, 2017, str. 25). Teorie Rousseaua je dobová a nepředpokládá roli politických stran a ani propracovaný systém brzd a protivah jako je oddělení mocí (Garsten, 2010, str. 98). Byl to až Sieyès, který zavrhl myšlenku, že individuální svoboda jednotlivce může být realizována jedině prostřednictvím

štěpení. Dle Gelnarové zůstává ideologické hledisko kombinované s geografickou a zájmovou reprezentací převažujícím pojetím reprezentace i v současné demokracii (str. 122).

²³ Sartori připomíná, že otcové demokracie z 18. století, kam lze zařadit i Rousseaua, ve svých názorech odkazovali na starověkou – nikoli liberální – demokracii, a jen sotva na Athéňany, spíše však na Sparťany a Římany (Sartori, 2005, str. 30). Není bez zajímavosti, že dobově byli nejbliže myšlenkám Rousseaua jakobíni.

přímé účasti lidu v zákonodárném procesu. Dle jeho koncepce jsou sice občané nositeli konečné politické moci, vykonávají ji ale pouze nepřímo, a to prostřednictvím dočasně zvolených reprezentantů (Rubinelli, 2018).²⁴

Občany, kteří neměli dostatek času a znalostí, aby vládli přímo, tak měli s tímto přerodem začít zastupovat schopnější a odhodlanější. Pluralita volených zástupců pak zase měla zabránit odcizení, které by nastalo, kdyby veřejné pravomoci byly v rukou jednotlivců či nějaké kasty (Hayward, 1996, str. 11). Manin (2022) připomíná, že Sieyès reprezentaci vnímal především jako dělbu práce uplatněnou ve veřejné sféře a tento princip považoval za klíčový faktor společenského pokroku (str. 11). Byla to ale právě vzniklá profesionální politická třída stojící na legitimitě občanů a schopnosti rozhodovat prostřednictvím volených zástupců, která umožnila technickou proveditelnost moderní demokracie i pro velké populace – tedy tak jak ji známe dnes. Aplikace demokracie v moderní praxi tak stojí na volbě reprezentativních soustav, a to na základě vztahu delegování a spravování moci.²⁵

Podle Pitkin (2004) ale slova Rousseaua naznačila mnohé. Autorka kriticky konstatuje, že reprezentanti nejednají jako agenti lidí, ale jednoduše místo nich, jsou vysíláni, aby se starali o veřejné záležitosti, zároveň se ale stávají zakořeněnými profesionály uzavírajícími se do vlastní kultury. V důsledku jsou tak odtrženi od reality běžného života voličů. Ale ani občané si své zástupce neidealizují, jsou naopak cyničtí a odcizení od toho, co se jejich jménem děje (Pitkin, 2004, s. 339–340). Arendt (1965) zašla v kritice ještě dále, když tvrdila, že se reprezentativní vláda dokonce stala oligarchickou, když se stala opět privilegiem několika.

Manin (2022) připomíná podobnou etymologii slov *election* a *elite* a identifikuje aristokratické principy zakořeněné v reprezentaci, jmenovitě například v částečné autonomii zákonodárců. Tím, že zvolení reprezentanti operují se svobodou hlasování dle svého svědomí a osobního úsudku, nespočívají jejich role v přenášení politické vůle zformované za zdmi parlamentu. Reprezentanti tak nejsou pouhými mluvčími svých voličů, nýbrž jejich zmocnění (str. 210). Manin rovněž upozorňuje, že ti, kteří tvrdí, že v reprezentativní demokracii vládne lid skrze své reprezentanty, musejí přinejmenším uznat, že reprezentanti přání voličstva nemusejí nutně uvádět do praxe (str. 174).

²⁴ Sartori (1993) uvádí, že dle klasické teorie konstitucionalismu nebylo úlohou shromáždění zástupců měnit zákony, ale zabraňovat tomu, aby panovník nemohl měnit zákony svévolně. Parlamenti z této perspektivy neměly být technickými a specializovanými orgány, protože se s nimi nepočítalo jako s aparáty, které produkují zákony (str. 328). Dnes tvorba legislativy naopak představuje zcela dominantní činnost parlamentů.

²⁵ Beneš v této souvislosti hovořil přímo o nutnosti delegace: „*Není jiného prostředku nežli jednání nepřímé: určení těch, kdož utvoří kolektivní individualitu menší, a ta zase určí jednotlivce, kteří ve jménu jejím budou jednat a představovat jednotu davu.*“ (Beneš, 2013, str. 18)

Dle Manina ovšem existuje ještě jeden aspekt podporující tvrzení, že demokratizovaná reprezentativní vláda není plně demokratická. Jedná se o elitářství související s volbami a principem význačnosti. Volby totiž vedou ke zvolení kandidátů, kteří v jistém smyslu převyšují běžnou populaci.²⁶ Manin ovšem dodává, že i přes tyto prvky nelze reprezentativní vládu označit za zcela nedemokratickou. S ohledem na uvedené proto raději nehovoří o reprezentativní demokracii, ale o reprezentativní vládě. Ta obsahuje jak demokratickou, tak i aristokratickou složku. Současné reprezentativní demokracie tak dle Manina nejlépe charakterizuje smíšená ústava kombinující demokratické a aristokratické prvky (s. 249–250).

Reprezentativní vládu lze dle Manina chápat jako systém, v němž reprezentanti nemohou nikdy úplně suverénně a s jistotou říct „my, lid“, protože díky svobodě veřejného projevu zůstává zastupovaným vždy otevřená možnost, aby se kdykoli nechali slyšet (str. 181), a to i přestože tento systém vlády prošel během uplynulých dvou století významnými změnami. Zastoupení už například nefunguje pouze na základě majetku či vzdělání, navíc došlo k rozšíření volebního práva. Ačkoliv byla moderní reprezentativní vláda založena bez organizovaných politických stran a většina zakladatelů tohoto typu vlády dělení na strany či frakce považovala dokonce za hrozbu novému systému, byl to vzestup masových stran a jejich politických programů, který zřejmě proměnil i reprezentace samotné. Se vzestupem masových stran ve 2. polovině 19. století strany dokonce začaly být vnímané jako konstitutivní prvek reprezentativní vlády (str. 201).

Politické strany totiž přiblížily reprezentanty k lidem, když umožnily nominovat kandidáty, kteří byli s ohledem na své společenské postavení, způsob života i starosti bližší řadovým občanům (str. 203). Dle Manina se s rozmachem stran objevila nová a životaschopná podoba demokracie, kterou pozorovatelé v anglosaském světě začali označovat jako *party government*, v německém prostředí pak jako *Parteiendemokratie*. Manin preferuje označení stranická demokracie, jakožto kombinaci uvedených označení (s. 202–203).

Zatím posledním vývojovým stádiem reprezentativní vlády je dle Manina tzv. demokracie publika, kterou charakterizuje sklon voličů hlasovat volby od voleb jinak a udělování hlasu člověku, a už ne politické straně nebo platformě. Tuto současnou

²⁶ Manin (2022, str. 245) v závěru své knihy uvádí: „Volby jsou dokonce aristokratická nebo oligarchická procedura v tom, že vyhrávají veřejné úřady prominentním jedincům, které jejich spoluobčané považovali za nadřazené ostatním.“ Volby zkrátka nevyhnutelně selektují elity, zároveň ale na řadových občanech zůstávají definice, co tato elita znamená a kdo k ní patří (Manin, 2022, str. 245).

transformaci Manin chápe jako návrat k osobnímu rázu reprezentativního vztahu a přidává, že v určitém smyslu nezprostředkovanost tohoto vztahu oživuje i televize. Strany ovšem nadále plní ústřední roli, zároveň ale mají sklon stávat se nástroji sloužícími jejich lídrovi. Věk politických aktivistů a stranických byrokratů nicméně skončil a nahradila je nová éra komunikačních expertů (s. 226–227). Zvláště tomu tak je v éře sociálních sítí, které v době psaní Maninova textu ani neexistovaly. Strany i přes další vývoj reprezentativní vlády nicméně stále napomáhají reprezentativní proces zprostředkovat a výrazně do něho vstupují, a to v mnoha rolích (zejména pak prostřednictvím nominací a stranických příslušností reprezentantů).

Politická teorie úspěšně poskytuje vysvětlení vztahu mezi demokracií a reprezentací, podtrhuje klíčovou roli voleb pro reprezentativní mechanismus či nastiňuje evoluci směřující k vládě stran a vzestup personalizace politiky. Podobně ale taktéž úspěšně identifikuje slabiny principu reprezentace v moderních demokraciích. Jak si ale v politické vědě vede samotná teorie reprezentace a jakou trajektorii jejího vývoje lze pozorovat? Katz (1997a) ještě před nástupem novějších přístupů v rámci teorie reprezentace rozlišil výzkum parlamentní reprezentace na tři kategorie studií. První typ analyzuje, zda parlamenty sociálně reprezentují společnost. Druhá kategorie pak stojí na předpokladu, že by reprezentanti měli konat tak, jako kdyby měli jejich konstituenti²⁷ možnost jednat prostřednictvím přímé demokracie. Proto se věnují míře shody mezi reprezentanty a reprezentovanými. Třetí přístup zkoumá to, jak členové parlamentů vnímají své role. Právě poslední jmenovaný přístup reprezentuje tento výzkum. Tento přístup v praxi ztělesňují klasické orientace rolí založené na rozlišení mezi modelem správce a delegáta, které vycházejí z textu Eulau a kol. (1959).

Základ pro tuto klasickou typologii, která se pokouší vysvětlit vztah mezi zákonodárci a jejich rozličnými principály či konstituenty, nastínil již obhájce volného mandátu Edmund Burke, a to ve svém slavném projevu v Bristolu v roce 1774, kde zdůrazněním úsudku a svědomí reprezentantů nastínil koncepci správce. Dle tohoto modelu by reprezentanti měli jednat především na základě svého úsudku či moudrosti a neměli by už tolik reflektovat názory svých konstituentů. Ke své roli reprezentanta by tak měli přistupovat mnohem autonomněji, a především by měli sledovat své vlastní přesvědčení ohledně toho, co je z jejich pohledu správné. Na základě tohoto modelu reprezentanti zastupují populaci či zemi jako celek, nikoliv pouze vybraný segment společnosti.

²⁷ Definici pojmu konstituent a jeho variacím se podrobněji věnuje Rehfeld (2005, s. 34–39).

Dle modelu delegáta by naopak mělo platit, že reprezentanti budou zastupovat občany způsobem, kdy budou zcela sledovat názory a zájmy občanů. Tím, že jsou zde reprezentanti pouhými vykonavateli přání svých konstituentů, si je lze představit jako jakési převodové kolečko. V praxi by tak měli primárně sledovat instrukce od voličů, svého obvodu, municipality či strany. Dle Rehfelda (2009) je proto pro model delegáta typická vyšší citlivost vůči sankcím a taktéž touha po znovuzvolení (str. 215). Spor ohledně toho, zda by reprezentanti měli konat na základě instrukcí od voličů nebo zda by měli jednat zcela svobodně dle svého svědomí se označuje jako *mandate-independence controversy*.²⁸ Ačkoli jsou obě základní pozice tohoto koncepčního sporu formalistické, je dle Pitkin (1967) pravda někde mezi – reprezentanti mají reprezentovat reprezentované, zároveň si ale mají zachovat i míru autonomie (str. 209).

Vliv na vznik této dichotomie neměly pouze myšlenky Burkeho ale i Madisona. Druhý jmenovaný popsal reprezentativní vládnutí jako vládu malého počtu občanů, kteří vládou na základě delegace moci od občanů, a to prostřednictvím voleb. Ostatně v americkém prostředí zůstává důraz na delegaci, se kterým souvisí i rozvinutá intenzita volebních vztahů mezi reprezentanty a volebními obvody, důležitý do současnosti. Pomyslným aristotelovským středem se v rámci této typologie stal model *politico* známý z amerického prostředí, jenž se vyznačuje tím, že reprezentanti někdy jednají jako správci a jindy jako delegáti, a to v závislosti na kontextu či problematice (Herrick, 2011, str. 59). Tato koncepce se ale příliš neprosadila.

Dassonneville a kol. (2021) uvádějí, že klasické rozlišení mezi správcem a delegátem zůstává i přes další konceptuální debaty nejčastěji užívanou dichotomií zkoumající vnímání reprezentace z pohledu politiků i voličů (str. 4). Blomgren a Rozenberg (2017) zase připomínají, že ač kritici typologie argumentují jejím přílišným zjednodušením a abstraktností, stala se pro diskusi o rolích zákonodárců zcela základní (str. 4). Z hlediska praktického fungování reprezentace empirické výzkumy upozorňují rovněž na výraznou roli stran, čímž dochází k rozšíření tradiční dichotomie i o důležitý model stranického delegáta, u kterého platí, že se političtí reprezentanti vnímají primárně jako zástupci stran a jejich voličů.

Caramani (2017), který se pokusil tradiční typologii propojit s reflexí fenoménů populismu a technokracie, v souvislosti s modelem správce připomíná, že nezávislost reprezentanta vychází už z předpokladu, že občané nemusí nutně disponovat expertízou

²⁸ K tradiční debatě teoretiků o nezávislosti mandátu viz například Pitkin, 1967, s. 146–147.

a potřebným časem pro vykonávání informovaných rozhodnutí.²⁹ Proto autorizují experty, aby rozhodovali za ně. Z této perspektivy není výběr reprezentantů založen primárně na slibu (*prospective, promissory, anticipatory*), ale spíše na vnímání kompetencí reprezentantů a důvěry v nich vložené. Důraz je tak méně kladen na schopnost volených zástupců reagovat na podněty reprezentovaných (*responsiveness*) a naopak více na vykazovatelnost. Politici tedy nemusí jednat přesně ve shodě s preferencemi voličů a hodnocení jsou především retrospektivně (Caramani, 2017, s. 56–57). Caramani uvádí, že z perspektivy modelu delegáta naopak platí, že občané jsou schopni činit soudy a instruovat reprezentanty k jejich konání. Důraz je tak méně kladen na vykazovatelnost, protože politici jsou instruováni voliči a nemohou být obviňováni za učiněná rozhodnutí. Klíčová je naopak schopnost volených zástupců reagovat na podněty reprezentovaných (*responsiveness*), a to proto, že by politici měli konat v co největší shodě s preferencemi voličů (Caramani, 2017, s. 56–57).

Již bylo zmíněno, že zájem o výzkum politické reprezentace rozpoutal zejména kanonický text Pitkin z roku 1967. Vliv díla Pitkin na další vědce zabývající se výzkumem reprezentace dokládá analýza Wolkensteina a Wratila (viz Tabulka č. 1). Z přehledu vyplývá, že dílo Pitkin v letech 2013 až 2019 citovalo ve vědeckých časopisech hned 12 % autorů zabývajících se fenoménem reprezentace, a to z pohledu kvantitativních metod. Přestože koncepce Pitkin představuje pro výzkum reprezentace důležitý základ, nemůže odpovědět na všechny problémy, které se začaly vyskytovat s dalším vývojem demokratických společností. Pokusy o překročení jejího přístupu tak nabízejí studie autorů, kteří se zařazují do tzv. nové vlny (například Saward, Rehfeld či Mansbridge). Tyto práce se pokusily průlomové dílo Pitkin posunout, přičemž zohlednily nové potřeby a problémy doby. S nástupem nové vlny ale do teorie reprezentace především přišla dříve opomíjená témata.

²⁹ Taktikou občanů je náklady vynaložené při získávání informací minimalizovat, a tedy spoléhat na informované jednotlivce (Ahn et al, 2013). Lidé mají navíc často jen malou motivaci investovat čas do řešení komplexních otázek, o to víc, pokud se jich přímo nedotýkají. Zaneprázdnění lidé se tak spíše spoléhají na informace a analýzy poskytované subjekty s odbornými znalostmi v rámci konkrétní problematiky. Občanům informační vodítka nabízejí i elity, a to ať už je chápeme jakkoli (Lachapelle, Montpetit, Gauvin, 2014, 674–675).

Tabulka č. 1. Odkazy na teoretická díla v rámci kvantitativních článků o reprezentaci (2013–2019)

	Nová vlna a její autoři			Dřívější práce
	Mansbridge	Rehfeld	Saward	Pitkin
Žádný odkaz	235 (96 %)	243 (99 %)	244 (99 %)	217 (88 %)
Pouze stručný odkaz	7	3		18
Slabá pojmová závislost	3		2	7
Silná pojmová závislost	1			4
Celkově	246	246	246	246

Zdroj: Wolkenstein a Wratil, 2021 (vlastní překlad)

Nová vlna totiž reagovala na nerovné zastoupení žen, menšin i dalších skupin a zájmů. Navíc se již nesoustředila pouze na reprezentaci založenou na volebních vztazích či na odpovědnost politiků, ale začala se věnovat i procesu reprezentace mimo zákonodárné sbory – neformální reprezentaci. Dle Urbinati a Warren (2008) totiž reprezentace založené na elektorálním vztahu špatně zapadají do norem občanství vyvíjejících se v rozvinutých demokraciích. Občané žádají více voleb, a to s jejich přímým dopadem, což reprezentace založená na volebním stavu poskytovat nedokáže (str. 403). V souvislosti se zastupitelskou demokracií jsou tak vedle férovějšího zastoupení menšin a reflektování jejich práv často skloňovány i snahy o širší deliberaci při rozhodování. Post-Pitkin příspěvky tak více zdůrazňují rovnost či inkluzi a politickou reprezentaci především nechápou již pouze jako reflexi zájmů, nýbrž i jako mechanismus tyto zájmy konstruující (Castiglione, 2012).

Důležitý milník z hlediska vývoje teorie reprezentace představoval zejména proslulý text Mansbridge z roku 2003 s názvem *Rethinking Representation*. Mansbridge (2003) v něm s ohledem na nedostatky dosavadního teoretického poznání na základě empirických dokladů o tom, jak se reprezentanti chovají a proč, navrhla hned čtyři typy reprezentace: příslibnou, předjímající, gyroskopickou a nahrazující (viz Tabulka č. 2). Príslibná reprezentace popisuje typické chápání volební reprezentace, kdy se jedna strana zavazuje druhé s tím, že bude jednat v jejím zájmu, následně pak přichází hodnocení, zda tomu tak skutečně bylo. Předjímající reprezentace je zase založena na principu, kdy reprezentant jedná na základě svého úsudku tak, aby jej voliči ocenili v příštích volbách. V rámci

gyroskopického typu reprezentanti fungují relativně nezávisle na sankcích a řídí se především vlastním úsudkem. Konečně náhradní reprezentace se věnuje reprezentaci toho, s kým reprezentující neudrží žádný volební vztah. Jedná se například o situace, kdy se volič nachází v jiném volebním okrsku, přesto si ale reprezentaci zaslouhuje (Dufek, 2019, s. 166–167). Založena může být ale i na ideologii či identitě, klíčovou charakteristikou nicméně zůstává nevolební vztah.

Tabulka č. 2. Formy demokratické reprezentace dle Mansbridge (2003).

Forma reprezentace/kritéria	Přislíbená reprezentace	Předjímající reprezentace	Gyroskopická reprezentace	Nahrazující reprezentace
Těžiště	volby (akt pověření)	znovuzvolení a předcházející volební období	volby (akt pověření)	složení zastupitelského orgánu
Směr vlivu voličů	na voleného zástupce (pohled vpřed)	na voleného zástupce (pohled zpět)	na systém	žádný, pouze pro přispěvatele
Normativní kritéria	dodržení slibů	kvalita diskuse mezi voleným zástupcem a voliči v průběhu volebního období	1. kvalita diskuse v průběhu voleb 2. jak snadný je výběr, udržení a odstranění	1. reprezentace vzájemně konfliktních zájmů proporčně k jejich zastoupení v populaci 2. významná reprezentace klíčových perspektiv
Tradiční vykazovatelnost	ano	ne	ne	ne

Zdroj: Mansfeldová, Linek (Eds.), 2009, str. 19. (přizpůsobeno)

Pokud něco akcelerovalo vývoj nových koncepcí reprezentace, pak to byla právě snaha Mansbridge, která se pokusila o přehodnocení dosavadního konceptuálního zkoumání vztahu mezi reprezentovanými a reprezentujícími. Mezi další klíčové představitele post-

Piktin příspěvků se řadí Rehfeld (2006, 2009), jenž částečně reaguje na Mansbridge (2003). Rehfeldův přístup přináší již dokonce 8 stylů reprezentace. Dalším významným autorem, jenž se zasloužil o vývoj teoretického zkoumání reprezentace, je Saward (2006, 2010), který v rámci teorie reprezentace uvedl do pohybu tzv. konstruktivistický obrat. Ten stojí na tezi, že s dimenzí konstruktivismu jsou identity a zájmy reprezentovaných a reprezentujících spíše výstupem reprezentativního procesu než jeho vstupem (Bíba, Znoj, 2017, str. 13).

S nástupem konstruktivismu se v rámci teorie reprezentace především objevily nové možnosti výzkumu – nová témata, interpretace a taktéž pojmové instrumentarium. S konstruktivistickými přístupy se ale na stranu druhou pojí i určité limity. Příkladem je jejich menší vhodnost pro empirická zkoumání formální volební reprezentace. Naopak přínosné jsou naopak v souvislosti s komunikací, což je příklad novějšího díla Mansbridge (2017), které přichází s tzv. *recursive* reprezentací založenou na deliberativní komunikací mezi voliči, volenými zástupci, administrativou a občany. Tento novější text Mansbridge vychází z přesvědčení, že koncepce reprezentace vyvinuté v 18. století nejsou pro dnešní podmínky adekvátní, proto jej lze chápat primárně jako výzvu pro hledání teorií nových.

Saward se stal výraznou osobností nové vlny díky tzv. reprezentativním nárokům (*representative claims*), které rozšiřují reprezentaci na aktéry a procedury přesahující volené reprezentanty a volby. Sawardova konstruktivistická teorie reprezentace tak umožňuje, že reprezentantem může být každý, nemusí být ani zvolen. Je patrné, že Sawardův přístup je značně ambivalentní, čímž podryvá i empirickou aplikovatelnost (Guasti a Geissel, 2021, str. 2–3).

Ilustraci limitů i předností reprezentativních nároků pro empirický výzkum vztahů mezi reprezentovanými a reprezentujícími představuje známý příklad se zpěvákem U2 Bonem. Saward běžně cituje Bona, zpěváka a politického aktivistu, a to jako paradigmatického tvůrce reprezentativních nároků, a to zejména kvůli Bonovu známému výroku „*zastupuji spoustu lidí [v Africe], kteří nemají vůbec žádný hlas*“ (Saward 2009, 1). Pro Sawarda je klíčové, že Bono není autorizován volbami ani žádným jiným institucionalizovaným výběrem, jeho požadavek navíc nemusí být ani akceptován lidmi, o nichž tvrdí, že je zastupuje – přesto se ale stále prezentuje jako zástupce určitých skupin osob. Dle Guasti a Geissel (2019) je Sawardův přístup pokusem o překlenutí reprezentace, participace a deliberace.

Že lze konstruktivistickou teorii propojit s empirickým zkoumáním reprezentace spojeného s tradiční teorií dokazuje právě typologie Guasti a Geissel (2019, 2021), jež umožňuje konstruktivistickému přístupu „postavit se na nohy“. Tento originální výzkum

z roku 2021 na konkrétních demokratických inovacích demonstruje možnosti výzkumu reprezentace i mimo tradiční parlamentní politiku, když pracuje s příklady referenda v Hamburku, municipálního participativního rozpočtu v Münsteru a městského orgánu pro zastoupení cizinců (KAV Frankfurt am Main).

Že jsme v posledních dekádách svědky boomu nových participativních instrumentů jako jsou občanské soudy, participativní rozpočty či třeba kulaté stoly občanské společnosti poznamenávají i Poguntke, Roßteutscher, Schmitt-Beck a Zmerli (2015). Mnohé z těchto participativních inovací nejsou navíc uváděny v život pouze na lokální úrovni ale i na evropské. Dle těchto autorů ovšem zůstává diskutabilní, do jaké míry tyto inovace napomáhají kvalitě demokracie (s. 5–6). Jak ale ukazuje přístup Guasti a Geissel (2021), v každém případě existují cesty, jak je zkoumat i z perspektivy konstruktivistické teorie. Proto by neměla být zavržována, ale naopak dále rozvíjena. Dufek nicméně upozorňuje, že situace v oblasti politické reprezentace je značně neuspořádaná a výrazně přispívá i k nepřehlednosti demokratické teorie jako takové.³⁰ Dle Dufka je pojmová rozplizlost navíc prezentována jako ctnost, neboť umožňuje v podstatě neomezené teoretické rekonfigurace v zájmu demokratických inovací (Dufek, 2019, str. 171).

Pokud je pak pro post-Pitkin příspěvky něco charakteristické, pak je to amerikocentrismus, protože operují zejména se systémem jednomandátových obvodů a nereflektují příliš stranickou dimenzi.³¹ Teoretizovat o reprezentaci bez stran nicméně přináší velmi neúplný obraz (Wolkenstein, Wrátil, 2021, s. 866–867). O rozdílech mezi americkým a evropským prostředím diskutovali i Uslaner a Zittel (2008). Ti si povšimli institucionálních rozdílů mezi evropskými parlamenty a prostředím amerického Kongresu. V evropských parlamentech platí, že se moc koncentruje v rukou stranických lídrů, kteří mají sílu „zničit“ členy zákonodárných těles, pokud se odváží vydat nezávislým směrem. Naopak v případě Kongresu jsou strany slabé a nedisponují dostatečnými nástroji, jak přinutit své reprezentanty k disciplíně.³² Mocné jsou naopak volební obvody (tak jako ve všech většinových volebních systémech).

³⁰ Demokracie je ostatně prototyp v zásadě sporného konceptu.

³¹ Teorie reprezentace, jež se rozvinuly pouze pro systém dvou stran, se například ve francouzském prostředí označují jako americký mainstream.

³² V americkém a například i britském prostředí napomáhají k dodržování stranické disciplíny tzv. whipové, kteří drží hlasování zákonodárců v jedné linii. V českém prostředí jejich roli plní předsedové klubů a členové vedení komor. Ve sněmovní praxi se tedy jedná o osoby, které zpravidla tvoří součást tzv. politického grémia, jež sice nemá oporu v jednacím řádu Sněmovny, ale z hlediska organizace práce komory plní zásadní roli. Tito vlivní zákonodárci by měli disponovat důvěrou svého klubu a stejně tak autoritou u stranických kolegů. Velmi zjednodušeně se jedná o poslance zasedající v čele poslaneckých lavic s největším vlivem na politiku svého klubu (též tzv. *frontbenchers*). Mnohdy se také jedná o páteře klubů, tedy o poslance opakovaně zvolené a vysoko postavené v rámci stranické hierarchie. Ti obvykle dokonale ovládají jednací řád i veškeré

Uslaner a Zittel (2008) si současně všimají trendu, kdy evropské parlamentní strany oslabují, a naopak ty americké kongresové posilují. Klíčový je pak především jejich poznatek, že zákonodárci v parlamentních systémech bojují s lidry stran o větší nezávislost (str. 456). Že je v praxi princip reprezentace omezen právě stranickou disciplínou, uvádí i Guasti (2009). Případnou nedisciplinovanost ale dle Wintra (2010) nelze chápat jako zcela antisystémový prvek, právo poslance být nedisciplinovaný totiž vyplývá již z ústavního principu volného mandátu (str. 325). Protože nezávislost přímo souvisí s vnímáním mandátu zákonodárce, bude tento aspekt v dalších částech textu zkoumána detailněji.

Pro teoretické, empirické i kombinované výzkumy parlamentní reprezentace zůstává stěžejním především životní dílo Pitkin, jež nepřináší pouze historický vývoj politického myšlení o reprezentaci či případnou kritiku vývoje reprezentace³³, ale také diverzitu konceptů a identifikaci základních forem reprezentace, které se úzce soustředí na reprezentanty (viz Tabulka č. 3). Pitkin ve své monografii z roku 1967 konkrétně představuje dva hlavní typy reprezentace – formalistickou a substantivní reprezentaci. Protože se jedná o tak zásadní koncepce, zasluhují si podrobnější vysvětlení v následujících podkapitolách. Na závěr této kapitoly je nutné podotknout, že diskusi o politické reprezentaci lze primárně chápat jako abstraktní. Reprezentace ale v každém případě znamená opak absence (Brim, Dufek, 2012, str. 130).

Tabulka č. 3. Typologie politické reprezentace dle Pitkin.

Typy/charakteristiky	Stručný popis	Základní výzkumná otázka
Formální reprezentace	Institucionální uspořádání přecházející a ustavující reprezentaci. Formální reprezentace má dvě základní dimenze – autorizaci a vykazovatelnost.	Jaká je institucionální role voleného zástupce?
Autorizace	Způsob, jakým volený zástupce získává své postavení, pozici, status nebo mandát.	Na základě jakých procesů získává volený zástupce moc? Jakými způsoby

procedurální kličky. Vedle udržování stranické disciplíny jsou pro ně charakteristické úkoly napomáhající organizaci a racionalizaci parlamentní činnosti, dále pak komunikace mezi jednotlivými parlamentními aktéry, stranickými strukturami a členskou základnou.

³³ Pitkin novější text z roku 2004 zakončila patetickou otázkou, zda může být demokracie zachráněna a následně doplnila, že je již stará a je to na nás (str. 342).

		může prosadit svá rozhodnutí?
Vykazovatelnost	Schopnost reprezentovaných „trestat“ volené zástupce, pokud se nechovají v souladu s jejich přáním či schopnost volených zástupců reagovat na podněty reprezentovaných.	Jaké sankční mechanismy jsou reprezentovaným k dispozici? Reagují volení zástupci na podněty reprezentovaných a jejich preference?
Symbolická reprezentace	Způsob, jakým volený zástupce „zastupuje“ ty, které reprezentuje. Význam, jaký má volený zástupce pro reprezentované.	Jakou reakci vyvolává volený zástupce u těch, které zastupuje?
Deskriptivní reprezentace	Míra, s níž se volený zástupce podobá těm, jež zastupuje.	Vypadá volený zástupce jako ti, které zastupuje, má s nimi shodné zájmy, sdílí jejich zásadní životní zkušenosti?
Substantivní reprezentace	Aktivita volených zástupců – činnosti realizované jménem, v zájmu nebo jako zástupce reprezentovaných.	Rozvíjí volený zástupce politické preference těch, jejichž zájmy zastupuje?

Zdroj: Mansfeldová, Linek, 2009, str. 17 (přizpůsobeno)

2.2. Autorizace

Ačkoliv se systém zastupitelské demokracie dostává v posledních desetiletích pod tlak, zůstává již více než 200 let ústřední institucí mezi reprezentovanými a reprezentanty hlasování (Manin, 2022, str. 14). A to nehledě na totalitární výzvy, jakými byly fašismus a komunismus (Caramani, 2017, 54–57)³⁴ či novější vyzyvatele v podobě populistických a technokratických alternativ. Volby a existence mandátu tak představují jednu z mála jistot v dynamicky měnícím se politickém prostředí. Autorizace reprezentantů prostřednictvím voleb se v zastupitelských demokraciích navíc stabilně opakuje a nelze očekávat, že by tomu bylo v blízké budoucnosti jinak.³⁵ Pokud by se tak stalo, nebylo by již zřejmě možné hovořit

³⁴ Přesto tato forma demokracie prošla řadou změn, nejvýznamněji během druhé poloviny 19. století, a to s rozšířením volebního práva. Není bez zajímavosti, že k ustanovení moderní reprezentativní vlády došlo bez organizovaných politických stran. Strany či frakce většina otců zakladatelů dokonce považovala za hrozbu, přesto se strany brzy staly konstitutivním elementem reprezentativní vlády (Manin, 2022, str. 221).

³⁵ Nad stabilitou systému a nezpochybňováním jeho principů se pozastavuje například Pollak (2007, str. 44).

o zastupitelské demokracii. Demokratizace a reprezentativní proces spolu totiž vznikají i zanikají (Urbinati, 2016, str. 22).

Svobodné volby, které představují vertikální konstrukci demokracie, předně umožňují kontrolu politiků občany. Považovat je ale lze i za přímého hybatele reprezentativního procesu, protože napomáhají k přenosu moci od lidu na volené funkcionáře, když voličům umožňují výběr z programů a kandidátů stran a poskytují příležitosti reagovat na výkony zákonodárců (snadněji však v jednomandátových obvodech většinového volebního systému). Volby tedy v praxi přispívají k realizaci reprezentativní demokracie.³⁶ S odkazem na Adama Przeworského by pak volby měly především umožňovat měnit vládcu, respektive by strany měly prohrávat volby. Katz (1997b) doplňuje, že volby rovněž zabraňují tyranii a sobeckým zájmům, potvrzují autoritu a vedle výběru zástupců například i posilují postavení těchto zástupců. Dle Katze ale ústřední funkce voleb spočívá především v činění politického systému demokratickým. Politický systém je pak dle něho legitimní, právě protože je demokratický a demokratický zase protože ctí volby (s. 100–102).

Dle Urbinati (2018) ale jmenování na základě voleb neznamená, že by svrchovaná moc ztratila své konkrétní místo, ztělesnění a držení, protože moc nemá ve svém vlastnictví nikdo (str. 18). Výkon moci proto vyžaduje opakované a periodické soupeření (str. 108). Urbinati tvrdí, že ačkoli se volby staly jedinou autoritativní formou přímé přítomnosti občanů, volení kandidáti nejsou vnímáni výhradně jako jmenovaní úředníci, kteří mají vládnout místo lidu. Pokud chtějí být znovuzvoleni potřebují se svými voliči komunikovat (str. 43). Volební soutěžení a reprezentativní instituce ale dle Urbinati (Urbinati, 2018) také nevyhnutelně vytvářejí neřest stranickosti (str. 19). A právě tu odmítá fenomén populismu, když kritizuje všechny nepřímé formy politického jednání vytvořeného reprezentativní vládou a s reprezentativní demokracií soupeří již v otázce smyslu reprezentace. Populismus totiž usiluje o mnohem autentičtější identifikaci reprezentovaného s reprezentanty, než jakou umožňují volby (s. 183–185).

Vrátíme-li se ke komunikaci mezi reprezentanty a voliči, pak hlavní síla demokracie spočívá právě ve schopnosti přinášet do politického procesu zpětnou vazbou (Dalton, Farrell

³⁶ Charlot připomíná, že mezi volbami umožňují evaluaci a kontrolu politiků i průzkumy veřejného mínění. Ty lze současně chápat jako formu přímé a permanentní demokracie. Naopak Bourdieu byl vůči průzkumům skeptický (Charlot, 1996, s. 95–97). Manin (2022) pak průzkumy veřejného mínění označil pouze za částečné výrazy vůle lidu, protože na ně odpovídá malý počet občanů, a výzkumné otázky navíc koncipují specializované agentury a jejich klienti. Ač dle něho průzkumy obdobně jako demonstrace či petice vyjadřují jen část celku a iniciují je malé skupiny, má z pohledu držitelů moci smysl brát je v potaz při rozhodovacím procesu (s. 178–179).

a McAllister, 2013, str. 170). Tu poskytují právě občané, kteří by dle Urbinati (2018) měli vykonávat tyto dva úkoly – vybírat své reprezentanty a sloužit jako rozhodčí či soudci politické soutěže (str. 93). Reprezentativní systém tak po občanech požaduje, aby posuzovali a vybírali politiky dle toho, co říkají a dělají, a aby o nich činili prospektivní a retrospektivní soudy (str. 41). Z pohledu teorie reprezentace tak lze na volby nahlížet předně jako na mechanismus autorizace, kdy reprezentovaní jmenují reprezentující, ale současně i na mechanismus vykazovatelnosti (odpovědnosti politiků), jenž spočívá v možnosti znovuzvolení dobrých reprezentantů a potrestání těch špatných (Guasti a Geissel, 2021, str. 1).

Pitkin (1967) v souvislosti s volbami odkazuje na Hobbese³⁷ a přichází s tzv. formalistickým vnímáním reprezentace, které se zaměřuje na autorizaci (pověření či udělení autority jednat jménem druhého) a poté na vykazovatelnost. Jedná se tedy o institucionální formy, jež předcházejí vzniku reprezentace (předání autority či zisku moci) či následují po jejím ukončení (skládání účtů během volebních klání a reakce na podněty voličů). Pro formalistické teoretiky přitom není relevantní, co reprezentant během svého mandátu dělá. Dle Pitkin (1967) není z této perspektivy ani důležité, zda reprezentant reprezentuje dobře či špatně. Klíčové je již to, že vůbec reprezentuje (str. 39). Dodejme, že zákonodárci jsou rovněž autorizováni k hlasování v rámci zákonodárných sborů (Plotke, 1997, str. 28). Autorizace může být interpretována různě, přičemž extrémními póly jsou modely delegáta a správce (Caramani, 2017, str. 56).

Formalistické vnímání reprezentace se aplikuje zejména pro výzkum nevolených komor. Například britští peerové nejčastěji vnímají svou roli tak, že nikoho nezastupují a rozhodují se na základě individuálního úsudku. Argument pro tento pohled představuje již jejich jmenování, jež jim umožňuje vykonávat svůj úsudek tak, aniž by se na někoho museli obracet (Bochel a Defty, 2012). Formalistické teorie proto umožňují vysvětlovat jednání zástupců, kteří jednají dle vlastního úsudku (Bochel a Defty, 2012, str. 90). V zastupitelských demokraciích jsou to nicméně volby, které garantují vstupní legitimitu. Ta ovšem mizí s novými volbami, kdy vzniká nová legitimita. Dle Urbinati (2018) jsou pak volební hlasy nejspolehlivějšími veřejnými daty a hlasování jediným formálním způsobem, jakým občané mohou potrestat a ohrozit své vládce. Autorka současně vyzdvihuje schopnost reprezentativní demokracie nahradit násilí sčítáním hlasů (str. 42).

³⁷ Dle Hobbese vzniká reprezentovaný subjekt jako svébytná entita až s ustanovením reprezentanta (suveréna), do té chvíle se jednalo pouze o sociologicky rozříštěný soubor jednotlivců a skupin na daném území (Dufek, 2019, str. 151).

Na základě idey svrchovanosti lidu by tak mělo platit, že veškerá moc pochází od lidu, přičemž ten si vládne sám prostřednictvím volených zástupců. Bankowicz a Kubát (2021) ale upozorňují, že vláda lidu je hyperidealismem, neúplnou formulací či myšlenkovou zkratkou, protože ve skutečnosti o žádnou vládu lidu nejde. Lid jako celek nevládne a nemůže (s. 45–47). Stejní autoři uvádějí, že teoreticky patří politická moc lidu, reálně ale těm, kteří ji každý den vykonávají (str. 49).

Jediným způsobem vyvození odpovědnosti za způsob nakládání se svěřeným mandátem tedy zůstávají volby. Ostatně dle Kudrny (2019) Ústava a ani právní řád neznají možnost odvolání člena parlamentu z funkce (str. 14). Volby v systému zastupitelské demokracie proto nejlépe charakterizuje to, že rozhodují o tom, kdo bude rozhodovat. Sartori upozorňuje, že výběr zástupců prostřednictvím voleb naopak nelze chápat tak, že by si jejich prostřednictvím občané tvořili zákony (Sartori, 1993, str. 324). Rovněž Urbinati (Urbinati, 2018) v podobném duchu zdůrazňuje, že smysl práva volit nespočívá v dosahování dobrého nebo správného výsledku, ale je jím především vykonávání politických svobod a skutečnost, že zůstáváme svobodní i tehdy, když se podřizujeme (str. 30).

2.3. Vykazovatelnost

Jak již bylo naznačeno, formalistické interpretace reprezentace se soustředí na formální procedury a nastavení, které rámuje reprezentaci a zprostředkovávají garanci autority jednat za někoho jiného (Bochel a Defty, 2012, s. 84–85).³⁸ Reprezentativní demokracii nicméně představuje především systém založený na politických stranách, jež reprezentují občany. Strany v ideálním případě reagují na preference občanů a vládou,³⁹ v zastupitelských demokraciích ostatně dle Pippy Norris (2011) plní klíčovou roli, a to díky svým organizačním a mobilizačním schopnostem během kampaní, artikulaci a agregaci zájmů. Norris ale zmiňuje i aspekty jako jsou zprostředkovávání komunikace a diskusí či školení, rekrutování a vybírání kandidátů, strukturace parlamentního rozdělení nebo vytváření vlád. Strany dle Norris navíc nejsou jen jedním z hlavních prostředků politické participace, ale napomáhají rovněž zvyšovat zájem o volby (s. 34–35). Z hlediska práce ale spočívají nejdůležitější role stran ve zprostředkování reprezentace a strukturaci hlasování.

³⁸ S formálními teoriemi reprezentace souvisí i forma reprezentace představená Pitkin (1967) nazvaná jako *Representing Unattached Interests* (s. 168–189). V tomto případě nedochází k reprezentování občanů ale spíše idejí o tom, co je správné a dobré. Nejedná se tedy o reprezentování někoho ale něčeho (dosadit lze například spravedlnost).

³⁹ O založení demokratického systému ČR na volné soutěži politických stran ostatně hovoří i Ústava.

Ideální typ reprezentace chápe strany jako ty, kdo nabízí alternativy pro politická rozhodnutí. Na základě volby z těchto alternativ občané udělují mandát a činí strany vykazovatelné (*accountable*). Vykazovatelnost zde lze chápat jako schopnost znovuzvolení či sankcionování reprezentantů za jejich výkon, přičemž volba určitého uskupení může být chápána jako pomyslný kontrakt mezi stranou a jejím elektorátem. V této souvislosti se mnohdy skloňuje tzv. model odpovědné strany (*responsible party government model*), který jednak stojí na schopnosti volebního procesu činit rozhodnutí, a dále právě na volební vykazovatelnosti (Mair, 2008, str. 224). V rámci tohoto modelu platí, že vládnoucí strany jsou odpovědné na dennodenní bázi členům parlamentů a v pravidelných intervalech zase voličům. Ti mohou během voleb hodnotit a odvolávat vlády, a to na základě (ne)splnění s jejich sliby či výkonem. Marsch a Norris (1997) soudí, že se jedná o nejrozšířenější moderní chápání reprezentace, běžné zejména u parlamentních systémů se silnými, kompetitivními a programatickými stranami (str. 154). Co je ovšem nejdůležitější – dle modelu odpovědné strany představují hlavní aktéry procesu reprezentace právě strany, naopak jimi nejsou jednotliví zákonodárci. Není tedy tolik důležité, kdo přesně kandiduje, ale především za koho kandiduje a co tato strana zastupuje.

V modelu odpovědné strany, který rozvinul Thomassen (1994) lze rovněž spatřovat kritiku tradiční typologie reprezentativních rolí. Z pohledu modelu jsou totiž strany pro vysvětlení chování zákonodárců mnohem důležitější než vlastní pohledy zákonodárců (Dudzińska, Poyet, Costa a Weßels, 2014, s. 20–21). Pro studium mandátu ovšem tento přístup nenabízí kompletní pohled na problematiku. Otevřenou otázkou navíc zůstává, zda je model funkční i v situaci rozsáhlých rekonfigurací stranických systémů, obecné slabosti stran a nástupu nových typů stran, které dosavadní způsob zastupování občanů zpochybňují a zdůrazňují potřebu reprezentace zdola (zájmů občanů).

V ČR občané volí ve volbách přímo (bez prostředníků v podobě volitelů)⁴⁰ a své zástupce vybírají tajně. Není tak možné vyvozovat odpovědnost za to, jaké zástupce si národ zvolí. Tím, že při hlasování občané nejsou nikomu odpovědní, jsou volby ostatně arbitrární (Urbinati, 2018, str. 41). Hovořit o vykazovatelnosti lze naopak v případě stran, a to u smluvní vstupní legitimacy, kdy artikulují zájmy, nabízejí alternativy, formulují program a své přísliby voličům (*promissory* prvky), ale i v případě legitimacy výstupů, kdy by strany měly plnit funkci odpovědného a kompetentního vládnutí již tím, že prostřednictvím

⁴⁰ V českých zemích byli poslanci voleni nepřímou v období tzv. třetí republiky.

stranických organizací vytvářejí politický personál a realizují společenské projekty (Caramani, 2017, str. 57).

Tím, že jádro vykazovatelnosti spočívá v možnosti měnit reprezentanty, kteří nevykonávají své povinnosti dobře, se dostáváme i k důležitosti motivací ohledně jejich jednání. Herrick (2011) v této souvislosti vyjmenovala základní politické ambice, které pravděpodobně ovlivňují to, jak politici přistupují k reprezentování jejich konstituentů. Jsou jimi snaha udržet si svůj úřad, odchod z politiky a zisk ještě vyššího úřadu. Nejmenší zájem pracovat pro své voliče mají právě skupiny zákonodárců, kteří nehodlají opakovat svůj mandát (s. 7–8). Ti jsou zpravidla také nejvíce nakloněni lobbingu a prosazování návrhů, které nemusí právě přispívat k blahu občanů, protože si to svým bližším odchodem z politiky zkrátka mohou dovolit. Důvodem je právě nemožnost aplikace vykazovatelnosti. Zde se tak ukazuje jistý limit vykazovatelnosti. Další slabinou je pak kolektivní charakter reprezentace. Herrick (2011) zároveň podotýká, že právě reprezentanti bez perspektivy dalšího pokračování ve svém úřadu mohou mnohem častěji volit orientaci na model správce (str. 62).

Vykazovatelnost ve vztahu k reprezentantům lze dle Brokla, Mansfieldové a Seidlové (2001) chápat jednak retrospektivně (ex post), když se hledí na to, co veřejný činitel udělal, ale také prospektivně (ex ante) ve smyslu, co plánuje ve svém úřadu konat (str. 300). Odpovědnost vůči voličům je sice vyvozována prostřednictvím voleb, voliči ale současně musejí být schopni tuto odpovědnost za vládnutí jasně přiřadit. Retrospektivní úsudek narušují rovněž koaliční vlády. Do zpětné sankcionizace a snahy odklonit od moci lidí, kterým voliči přikládají odpovědnost za odmítané politické kroky, ale vstupuje i poměrné zastoupení (Manin, 2022, s. 187–188). Dalton, Farrell a McAllister (2013) ale hodnocení na základě perspektivního či retrospektivního kritéria vnímají jako přístup, který vytváří falešnou dichotomii, protože demokracie není pouze jedna událost, ale probíhající proces (str. 169).

Wolkensteina a Wratil (2021) zase varují, že strany mohou jako kolektivní zástupci účinně nahradit jednotlivé reprezentanty, protože voliči nemohou volit jen konkrétní jedince, ale musí volit stranu. Autoři dokonce hovoří o depersonalizaci reprezentace a zmiňují, že odpovědnost a vykazovatelnost nelze v praxi přisuzovat jedné osobě, protože se rozkládá mezi několik kandidátů i stranu jako celek. Strany se tak dle těchto autorů stávají organizátory tzv. nahrazující reprezentace definované Mansbridge (2003). S ohledem na komplexnost práce zákonodárných sborů, dělbu parlamentní práce i překryv témat navíc

reprezentanti nepracují pro svůj volební obvod, ale spíše pro určité skupiny voličů, čímž se opět stávají představiteli nahrazující reprezentace (Wolkenstein, Wratil, 2021, str. 867).

Vůči jednání členů parlamentů se ovšem mohou vymezovat i strany, a to již tím, že konkrétnímu reprezentantovi odejmou podporu pro další volby (Kudrna, 2019, str. 13). Co se týče Ústavy, ta žádnou odpovědnost za výkon mandátu člena parlamentu neustanovuje (Kudrna, 2019, str. 11). Reprezentanti i jejich strany by ale přesto měli neustále vysvětlovat své kroky a aktivně pracovat na volební podpoře, a to nezávisle na fázi volebního cyklu, zvláště pak v éře sociálních sítí, průzkumů veřejných mínění a permanentních volebních kampaní (Carl J. Fridrich v této souvislosti do politické vědy zavedl tzv. princip anticipovaných reakcí).

Vykazovatelnost tedy lze identifikovat jednak v rámci vazeb mezi jednotlivými zákonodárci a občany ale také mezi stranami a občany. Od 70. let ovšem do těchto vztahů vstupují úvahy o krizi demokracie, případně dokonce teze o postdemokrácii. Jejich sdělení spočívá v tom, že došlo k narušení vztahu mezi občany a jejich zástupci (reprezentanty i stranami), čímž tento vztah postrádá důvěru. Thomassen (2015) šel ještě hlouběji do minulosti a konstatoval, že od druhé světové války nenastala jediná dekáda, kdy by se nediskutovalo o krizi demokracie (str. 34). Habermas (1973) v souvislosti s pozdními kapitalistickými společnostmi a expanzí státu hovořil spíše než o krizi demokracie o krizi legitimacy. Dle Habermase systém legitimacy selhává již při získávání jisté úrovně masové loajality. Teorém krize tak může vysvětlovat obtíže, proč určité problémy zůstávají stále nevyřešené (s. 655–658). Mezi typické symptomy krize legitimacy se řadí klesající víra občanů v demokratické režimy a jejich nespokojenost s demokratickými institucemi.

Mansbridge (2017) v kontextu s diskutovanou krizí legitimacy uvádí, že legitimita se zakládá na pluralitních zdrojích, přičemž těmi mohou být například férové procedury jako jsou svobodné a rovné volby (vstupní legitimita) či dobré výstupy plynoucí z vlády práva a férového zákonodárství (legitimita výstupů). Mansbridge zároveň tvrdí, že díky vzrůstající komplexitě a rozsahu regulace došlo k vyvrácení předpokladu o tom, že reprezentace a zákonodárství se legitimně odehrávají pouze v parlamentech (s. 4–5). Saward (2010) v této souvislosti upozorňuje na zvyšující se role mezinárodních organizací, regulativních těles a nevládních organizací, které jsou často vnímány jako nereprezentativní a neodpovědné.⁴¹

⁴¹ S nárůstem moci těchto organizací se političtí reprezentanti stávají méně a méně zodpovědnými. Příkladem je vliv centrálních bank, které svým rozhodováním řeší velké krize, zároveň ale mají jen velmi omezenou zodpovědnost za svá mnohdy nepredikovatelná a dalekosáhlá rozhodnutí.

K tomu ještě přidává i sílí požadavky na lepší zastoupení marginalizovaných skupin obyvatelstva (s. 1–2).

Thomassen (2015) zase připomíná řadu prominentních teorií, které prorokují pokles legitimacy demokracie. Zajímavé z pohledu reprezentace jsou zejména dvě protikladné teorie – modernizační a globalizační. Modernizační teorie argumentuje tím, že se zvyšující se úroveň vzdělání a přístupností informací prostřednictvím masových médií dochází k mobilizaci mladých⁴² a dobře vzdělaných občanů, kteří odmítají akceptovat omezenou roli občanů v tradiční zastupitelské demokracii, přičemž nejsou proti demokracii, naopak žádají více demokracie. Jedná se tedy o vzdělané občany, kteří jsou k demokracii více kritičtí.

Naproti tomu globalizační teorie hovoří o dopadech globalizace na méně vzdělané a méně kvalifikované pracovníky, jejichž práci mohou vykonávat imigranti, případně se tato pracovní místa rovnou mohou přesunout do jiné části světa. Tím, že se tyto občany vnímají jako hlavní porážení globalizace, mohou v důsledku ztratit víru ve vládu a demokracii. Thomassen připomíná, že vedle globalizace přispěla ke ztrátě národní suverenity i evropská integrace. S jejím rozvojem národní vlády přestaly být odpovědny pouze vlastním parlamentům a elektorátu, ale rovněž více a více nadnárodním organizacím jako je právě EU. Tento vývoj může dle Thomassena vést k poklesu legitimacy (s. 39–40).

Jelikož jsou méně vzdělaní občany více nespokojení s responzivitou politiků a politických stran, než je tomu v případě občanů s vyšším vzděláním, mělo by se dle Thomassena spíše než k institucionálnímu inženýrství přistupovat k zachování a zlepšování ekonomického blahobytu. Ten by byl účinnější léčebnou kúrou než například změny volebních systémů či zavádění různých alternativ vedoucích k větší politické participaci (str. 50).⁴³ Dle Bíby a Znoje (2017) úpadek tradičních forem politické reprezentace souvisí právě se vznikem nových forem reprezentace založených na nevolební bázi. Ve shodě s předchozími autory Bíba a Znoj zmiňují zvyšující se role nevládních či mezinárodních organizací a přidávají i vliv prominentních novinářů. Právě tyto aktéři zpochybňují tradiční kanály reprezentace, a to prostřednictvím reprezentativních nároků (str. 4).

⁴² Zakaria u mladých lidí ze Spojených států upozoroval, že se v jejich případě snížil politický aktivismus. Pokud už chtějí prosazovat společenské změny, činí tak často spíše prostřednictvím nevládních organizací. Zakaria je navíc názoru, že pokud jde o velká témata, jsou si obě americké politické strany mnohem blíže než před třiceti či čtyřiceti lety. Důsledkem pak je, že mladí lidé nejsou příliš ideologičtí (Zakaria, Veis, 2017, s. 102–104).

⁴³ Apatii občanů a argumentu o vlivu chudoby a negramotnosti na nízkou participaci občanů se částečně věnoval již Sartori (1993, s. 105–113). Urbinati (2018, str. 27) k apatii a masové pasivitě v demokracii uvádí, že „jsou vnitřní součástí tohoto režimu stejně jako železný zákon oligarchie, neboť politika je umění, které může vykonávat jen několik lidí, ne velké množství.“

Urbinati (2018) uvádí, že fenomény jako rozpad legitimacy politických stran (coby hlavních kanálů reprezentace) či nárůst ekonomické nerovnosti mají přímý dopad na distribuci příležitostí mít v politice hlas a vliv (str. 14). Občané se tak mohou domnívat, že nemají žádnou moc ovlivňovat politický život své země. Urbinati proto tvrdí, že pokud moc volit zůstává izolovanou mocí, tak je zbytečnou (str. 75). Urbinati proto poukazuje, že když se hovoří o krizi demokracie, tak se zmiňuje nespokojenost občanů se zastupitelským systémem či parlamentním modelem (s. 18), důležitý je ale i úpadek moci občanů při určování agendy a formulování veřejných agend země (s. 24). Proto je dle Urbinati klíčové, aby lidé věděli a věřili, že jejich nerovná ekonomická moc není důvodem k tomu, aby jejich hlas nebyl slyšet (s. 75–76). A k tomu slouží vykazovatelnost, která by měla zajistit to, aby si reprezentanti uvědomovali, že se budou za své činy zodpovídat, čímž by neměli přehlížet hlas občanů.

2.4. Deskriptivní a substantivní reprezentace

Vedle forem formalistické reprezentace Pitkin (1967) přišla se substantivní reprezentací, jejíž jádro tvoří charakteristiky reprezentantů. Důležité je to, kým reprezentanti jsou či komu jsou podobní, případně jak konají (str. 61). Pitkin rozlišuje hned dvě kategorie substantivní reprezentace. První se týká zpřítomňování – čím reprezentant je (*standing for*); druhá se soustředí na konání – co reprezentant dělá (*acting for*). V případě zpřítomňování se výzkumy zabývají vlastnostmi reprezentantů, a to hned ze dvou perspektiv: deskriptivní a symbolické reprezentace.

Deskriptivní reprezentace neboli pasivní reprezentace si primárně všímá toho, jak složení zastupitelského orgánu odráží složení společnosti a soustředí se na shodu či podobnost mezi reprezentovanými a jejich zástupci. Ideál zde představuje reprezentace zrcadlící diverzitu společnosti. Tuto formu podporují zejména zastánci proporčního volebního systému (Bochel a Defty, 2012, str. 88), Pitkin (1967) ve svém výčtu například zmiňuje proponenta poměrných volebních systémů Thomase Hareho (s. 62–63).⁴⁴ To; většinové volební systémy bývají naopak užívány tam, kde se před sociální reprezentací v parlamentu preferuje silná vláda (Kolář a kol., 2018, str. 109).

⁴⁴ Aby důsledky poměrného systému nepřispívaly k atomizovaným komorám, jsou zaváděny vstupní klauzule pro zvolení do parlamentu. Bylo tomu tak i při nastavování volebního systému po pádu komunismu v Československu. V roce 1990, při diskusích o volebním zákoně, odpůrci klauzule upozorňovali, že klauzule brání malým a nově vznikajícím stranám se slabou organizační základnou vstupovat do parlamentu a že rovněž poškozují strany reprezentující národnostní menšiny. Obháječi klauzule naopak argumentovali jejím

V souvislosti s problematikou zastoupení žen v politice Gelnarová uvádí, že by aplikace deskriptivní reprezentace (případně i sociální reprezentace) v praxi znamenala zastoupení žen v politických institucích opět jedinečně ženami (Gelnarová, 2010, str. 125). Není proto překvapivé, že se argumentace teoretiků vyznávající formu deskriptivní reprezentace často věnuje právě oblasti zastoupení menšin či rovnosti pohlaví. Zpřítomňování nicméně do jisté míry směřuje ke kvótám, které ale lze do jisté míry chápat i jako konstrukt. Blomgren a Rozenberg (2017) s odkazy na příklady z literatury dodávají, že ani neexistuje systematická korelace mezi pohlavním či etnicitou a aktivitami reprezentantů (str. 221). Mezi pouhou fyzickou přítomností (deskriptivní reprezentace) a uvědoměním (substantivní reprezentace) je tedy velký rozdíl. Za minulého režimu pak deskriptiva představovala zdroj legitimacy, uplatňována byla zejména z pohledu třídy a povolání (např. prostřednictvím přítomnosti dojiček v parlamentu), ale rovněž i z pohledu relativně vysokého zastoupení žen v socialistickém parlamentu.

Další důležitou perspektivou je symbolická reprezentace, jejíž extrémní případy se například projevují u fašistických režimů, kde vůdce utváří masy a posiluje jejich identifikaci se sebou samým.⁴⁵ Vzniká tak jakési jeho vnitřní napojení na reprezentované. Pozornost se věnuje schopnosti vyvolávat emoce či cítění, což do jisté míry naznačuje iracionální charakter symbolické reprezentace (Brim, Dufek, 2012, str. 131). Můžeme proto hovořit o propojení s něčím, co není fyzicky skutečné (Dvořák, Podmaník, Pink, 2021, str. 28). Prostřednictvím symbolické reprezentace je předně reprezentována jednota společnosti. V jádru se tak jedná o *top-down* proces tvořící legitimitu nadřazenosti celku nad jeho částmi (Caramani, 2017, str. 56). Symbolická reprezentace může být do jisté míry blízká i zástupcům populistické rétoriky. Populističtí vůdci se totiž často prezentují jako ztělesnění lidu a zároveň vytvářejí dojem nezprostředkovaného a přímého spojení s lidem.

potenciálem zabraňovat atomizaci (Bureš, 2012, s. 73–75). Strašákem tehdy byla zejména roztržitost prvorepublikového parlamentu.

⁴⁵ Duverger ke členům parlamentů z fašistických a komunistických stran poznamenal, že jsou pouhými vykonavateli bez jakékoliv moci na řízení strany (Duverger a kol., 2016, str. 215). Podobně lze o těchto členech parlamentu uvažovat i z hlediska reprezentace, protože o reprezentativním spojení s občany či zastupováním různých zájmů částí společnosti v tomto případě nemůže být řeč. Bankowicz a Kubát (2021) uvádějí, že v případě marxismu lze hovořit o radikálním odmítnutí autonomie politiky i politické demokracie, protože ta je představována jako projev třídního panování (str. 32). V sovětizovaných zemích se přesto objevovaly tzv. lidové demokracie naznačující vyšší formu demokracie. Bankowicz a Kubát k absurdnímu a nelogickému marxistickému stanovisku ironicky poznamenávají, že jako kdyby mohla existovat nelidová vláda lidu (str. 38). Že marxisté odmítali ideu o tom, že by socialistická společnost mohla být dosažena prostřednictvím parlamentní cesty, uvádí například Gjuričová (2019). Ta ovšem podotýká, že čeští komunisté zvolili mnohem pragmatičtější interpretaci, když parlamentně působili v prvorepublikové éře a podobně i v poválečném období.

V případě minorit je z perspektivy symbolické reprezentace klíčová jejich přítomnost v reprezentativním tělese (například vozičkářů). Toto zastoupení ale vůbec nemusí odrážet poměr skupiny ve společnosti a ani tito zákonodárci nemusí být mluvčími těchto skupin, dostatečná je zde již jejich samotná viditelnost v parlamentní komoře (Bochel a Defty, 2012, s. 87–88). Jedna z mnoha konceptualizací, kterou symbolická reprezentace nabízí, může spočívat i zastupování volebního obvodu. To může spočívat jednak v poskytování služeb občanům z obvodu, ale kupříkladu také již ve zprostředkování vztahu mezi vládou a lidem. Symbolická reprezentace se v tomto případě vztahuje především k viditelnosti v rámci obvodu a k symbolizaci volebního obvodu v očích vládních představitelů (Herrick, 2011, str. 2). Tato perspektiva je proto bližší jednomandátovým obvodům, kde se reprezentant o obvod s nikým nedělí, platná je tedy především ve federálních státech. Aplikovat lze ale i na členy Senátu, zmínit lze například značně viditelného senátora Jaroslava Kuberu, který do své smrti v roce 2020 dlouhodobě reprezentoval a rovněž symbolizoval obvod Teplice.

Deskriptivní i symbolická reprezentace se nicméně vůbec nezabývají tím, jak by měli reprezentanti zastupovat občany, natož jak jednají. Klíčová je z perspektivy zpřítomňování pouze přítomnost reprezentantů v parlamentních komorách. Přesně opačně je pak postavena další substantivní reprezentace, kterou Pitkin označuje jako *acting for*. Tento typ reprezentace se soustředí na to, jak reprezentant jedná. Reprezentace zde tedy představuje prosazování zájmů. Z této perspektivy naopak není důležité, jaké má reprezentant vlastnosti (pohlaví, příslušnost k minoritě atp.), na prvním místě jsou výstupy. Ačkoliv by reprezentant měl zastupovat zájmy zastupovaných, disponuje stále určitou mírou autonomie. Pitkin tak připomíná, že ze *standing for* (zpřítomňování) se často stává *acting for*. Jádrem aktivní reprezentace je tedy reprezentování zájmů společnosti, respektive jednání ve prospěch ostatních. Takové jednání dle Caramaniho (2017) nevyžaduje, aby reprezentanti nutně sociologicky korespondovali s občany. Komplexita státních záležitostí naopak od reprezentantů vyžaduje, aby měli v porovnání s populací vyšší intelektuální kvalifikaci.

2.5. Problematika reprezentativních rolí

Ačkoliv se parlamenty mohou na první pohled jevit jako jednoduše, monolitická či statická tělesa, není tomu tak. Pomocníkem pro dekonstrukci zdánlivě statického obrazu je především koncept rolí, který například umožňuje vysvětlit úspěchy některých stran v jedné komoře a neúspěchy v komoře druhé, podobně jako nalézat odlišnosti mezi jednotlivými typy stran. Inspirace pro reprezentativní role pochází z divadelního světa, kde aktéři na

jevišti předstupují před diváky s určitým vystupováním, nastavením a cíli. Z hlediska práce jsou užitečné především reprezentativní role (deduktivní), které jsou na rozdíl od legislativních rolí (induktivní) založené na reprezentativním spojení. K tomu rovněž umožňují i normativní a filozofickou debatu o reprezentaci (Blomgren, Rozenberg, 2017). Další výhoda užití konceptu rolí spočívá ve schopnosti komparací napříč časem a prostorem.

Jak již bylo naznačeno výše, zatímco model delegáta se soustředí zejména na vstupní legitimitu a schopnost volených zástupců reagovat na podněty reprezentovaných (*responsiveness*), model správce naopak na výstupní legitimitu a *responsibility*.⁴⁶ Caramani (2011) v této souvislosti u modelu reprezentativní vlády zmiňuje tenze mezi požadavky na volené zástupců, a to ve smyslu schopnosti reagovat na podněty reprezentovaných (*responsiveness*) a tlakem na *responsibility*. Caramani ale současně připomíná potíže s optimalizací těchto dvou dimenzí v demokratických podmínkách, což je stav nahrávající populistické a technokratické kritice zastupitelských demokracií. Tato kritika strany prezentuje jako málo vnímavé k veřejnosti a zároveň málo odpovědné, protože cílí pouze na maximalizaci hlasů a všeobecnou podporu (s. 56–58).⁴⁷

Dle Maira (2014) tenze plyne již z faktu, že strany v moderních zastupitelských demokraciích reprezentují i vládnou. První funkce předpokládá schopnost reagovat na názory občanů během procesu *policy-makingu* (*responsiveness*), druhá pak úzce souvisí s *responsibility*. Mair upozorňuje, že právě propast mezi těmito rolemi vedla k rozdělení stranických systémů na skupinu, kterou tvoří mainstream či jádro stran (vládnou ale již nenabízejí reprezentaci) a skupinu stran jakési opozice, která se soustředí na reprezentaci. Sem řadí i reprezentaci mimo volební arénu.⁴⁸

Předchozí část nastínila, že ačkoliv probíhá krize starých stran, strany z hlediska reprezentace nadále zůstávají klíčové, protože plní roli tzv. *gatekeepers*.⁴⁹ Bez politických

⁴⁶ Thomassen (2015) uvádí, že měřítko legitimacy politických systémů je zpravidla založeno na operacionalizaci konceptu politické podpory. Ta má dle Thomassena pět úrovní: úroveň politické komunity, pravidel režimu, výkonu režimů, politických institucí a politických autorit. Zajímavé z pohledu této práce jsou zejména empirická měřítka u úrovně politických autorit. Zkoumanými aspekty zde jsou hodnocení rezponzivity politických vůdců a volených reprezentantů či hodnocení úřadujících vlád (s. 35–36).

⁴⁷ Caramani (2017) kritiku shrnuje pod pojmem *electoralism*. Kritika stranám dále vyčítá, že se příliš soustředí na získání vládních pozic a rozdělení si kořisti z vítězství. Vnímány jsou tak především jako *electoral machines*.

⁴⁸ Blíže k této tenzi a jejím empirickým aplikacím viz Lefkofridi a Nezi (2020).

⁴⁹ Ambici stran ovlivňovat výběr zákonodárců odhaluje i debata ohledně změny volebního zákona, jež se uskutečnila na 83. schůzi Ústavněprávního výboru (dne 18. 3. 2021). Během jednání tohoto sněmovního výboru se projednával i pozměňovací návrh poslance Marka Bendy (ODS), který by ve 2. skrutiniu stranám umožňoval zásahy do výběru budoucích členů Sněmovny, a to prostřednictvím volebních zmocněnců. Tím by zřejmě došlo i k porušení ústavního principu přímého volebního práva. Zejména by ale posílila role stran, protože ty by přímo rozhodovaly o desítkách členů Sněmovny. S „dovybíráním“ členů Sněmovny prostřednictvím stran by došlo k vychýlení dosavadní rovnováhy ve vztahu mezi občany, stranami

stran se kandidát na poslance zákonodárcem zkrátka nestane. Jiné je to v případě Senátu, ačkoliv

i zde strany disponují vlivem během rekrutace kádrů. Role stran se proměňují i z pohledu zákonodárců, což dokládají výsledky výzkumu Guasti (2009) zkoumající vnímání rolí českých poslanců v letech 1993 až 2007, a to z jejich vlastní perspektivy. Data Guasti naznačila oslabující vazbu zákonodárců vůči stranám a všemu, co s nimi přímo souvisí (zejména pak ke spolustraníkům, méně již k voličům strany). Data z výzkumu Guasti ale předně zachycují proces posilování modelu správce, a to právě na úkor modelu stranického delegáta. K oslabování ale došlo i rovněž u kategorie lokálního delegáta.

V rámci systému vlády politických stran jsou politici vázáni k tomu, co slibují (prospektivně), přičemž na základě těchto slibů a programů i vládou. Populismus a technokracie jsou naopak založeny na retrospektivním pohledu⁵⁰, neboť fungují prostřednictvím neurčitosti spíše než prostřednictvím přesného programu či mandátu. Populismus i technokracie by se tak měli řídit modelem správce.⁵¹ V případě technokracie se k tomu předpokládá, že vláda na základě uděleného mandátu vůbec nejedná. Caramani připomíná, že v ideálním světě by populisté měli jednat jako delegáti, v praxi ale interpretují a formulují vůli lidu. Jednají tedy fakticky dle modelu správce. Vůli lidu a obecné dobro tak často určují již sami vůdci, případně ji alespoň nějakým způsobem interpretují (Caramani, 2011, s. 60–63).⁵² Tím ovšem zároveň podhalují, že jsou v jádru elitářští, a to i přestože kritika elit patří k integrální součásti rétoriky populistů.

V obecné rovině čelí dilematu mezi přístupy k reprezentaci založenými na modelech správce a delegáta zejména představitelé státu jako jsou například premiéři, protože ti v praxi

a reprezentanty. Poslanec a pozdější ministr spravedlnosti Pavel Blažek (ODS), který návrh podporoval, během jednání výboru argumentoval tak, že nelze vše nechávat na voličích. Podle Blažka mají občané tisíce jiných starostí, než sledovat kandidáty a politiky, a dokonce podléhají různým aktuálním náladám. Proto prý existují politické strany, které se snaží o společnost myslet dlouhodobě, navíc za společnost mají odpovědnost. Dle Blažka by tedy nevadilo, když by vedení politické strany bylo přímo odpovědné za 2–3 poslance ve svém poslaneckém klubu. Podle Blažka by to mohlo být alespoň jedno z mála míst, kde bude moci volič v případě špatných kandidátů nadávat přímo straně.

⁵⁰ Příkladem odmítání odpovědnosti a zejména příklonu k avizovanému retrospektivnímu pohledu byla argumentace ministra průmyslu a obchodu a dopravy Karel Havlíček (za ANO), a to během krizových okamžiků během pandemie COVID-19. V únoru roku 2021, kdy dle statistik ČR zvládala pandemii vůbec nejhůře na světě, ministr uvedl: „*Dneska to není o tom, abychom házeli vinu na toho či onoho, dneska je to o tom, abychom proti tomu bojovali a vzdorovali tomu, ne abychom do toho zaváděli ještě další zmatek, že by se vyměňovala celá garnitura. Není to o tom, že někdo lže na svých místech. Je to o tom, abychom to společně dotáhli. Dotáhneme to do voleb a tam nechť každý volič vystaví vysvědčení všem těm, kteří tady rozhodovali.*“ (irozhlas.cz, 2021)

⁵¹ Dle Plotkeho (1997) byl model správce typický například pro komunistické režimy (str. 22).

⁵² Technokracie zase předpokládá existenci jednoho správného řešení, jež bude v souladu s vizí obecného dobra. Tím se odlišuje od vlády politických stran, které reprezentují pluralitní zájmy a alternativní názory (Havlík a Komůrková, 2020, str. 7).

musí volit mezi přesvědčením lidí a tím, co je dobré pro zemi (Blomgren a Rozenberg, 2017, str. 214). Dilematu čelí ale třeba i předsedové výborů a klubů (Costa, Schnatterer, Squarcioni, 2013). Best a Vogel (2017) pak na základě německého příkladu ukázali, že se s modelem správce například ztotožňují vedoucí představitelé parlamentních komor, kteří ve srovnání s řadovými zákonodárci více reprezentují společnost jako celek, a to již ze svého titulu.⁵³ Spolu s vyššími pozicemi se nicméně zvyšuje i potenciál pro možný konflikt rolí. Napětí ohledně reprezentačních rolí tak narůstá a stává se ještě zajímavějším.

Bochel a Defty (2012) si všímají, že ačkoliv existuje celá řada konceptů reprezentace, každý je do jisté míry založen na představě o vykazovatelnosti (str. 95). Saward (2010) starší konceptualizace reprezentace považuje za heuristicky užitečné, současně je k nim kritický a účtuje s nimi prostřednictvím svých reprezentativních nároků (s. 70–72). Skutečnost, že jeho nesmírně inkluzivní teorie reprezentace umožňuje různé formy autorizace, jež navíc nejsou primárně založeny na volebním vztahu, otevírají možnosti pro rozšíření teorie i mimo parlamenty.

Přístup Sawarda si zakládá na tom, že demokratická reprezentace je spíše dynamickým než statickým procesem, přičemž platí, že reprezentanti během tohoto procesu tvrdí, že vystupují či konají za jisté skupiny (reprezentované) a že tyto skupiny tento jejich nárok ve volbách akceptují či odmítají. Strany zase nárok ztělesňují prostřednictvím deskriptivní reprezentace v podobě zákonodárců, substantivní reprezentace je pak naplňována v podobě parlamentního a vládního chování. Při empirickém výzkumu reprezentativních nároků je tak třeba identifikovat konkrétní nároky, pozorovat jejich akceptaci či odmítnutí od předpokládané zastupované sociální skupiny, a sledovat, jak deskriptivní charakteristiky reprezentantů odrážejí složení zastupované skupiny (Heinisch, Werner, 2019, str. 478).

Caramani (2017) si povšiml, že u populistů je deskriptivní reprezentace (míra korespondence mezi demografickými a socioekonomickými rysy zastoupených a zastupujících) zcela klíčová, neboť „být jedním z nich“ napomáhá symbióze s „obyčejnými lidmi“.⁵⁴ Naopak v technokratické podobě by měla být deskriptivní

⁵³ Vnímání mandátu ovlivňují i další politické funkce, a to nejen v rámci parlamentního prostředí, ale například i ty s kořeny v oblasti regionální a lokální politiky.

⁵⁴ Příkladem je styl oblékání Andreje Babiše – ten namísto nošení drahých obleků preferoval pro své PR aktivity starý šedivý svetr. Interpretovat to lze jako snahu o přiblížení se občanům a ilustraci toho, že ačkoliv je jedním z nejbohatších lidí v Česku, tak se od běžných občanů neliší. Jedná se marketingový trik, který navíc není vůbec inovativní. Manin (2022) připomíná, že i řečník a politický vůdce formátu Démosthena, chtěl-li získat veřejnou přízeň, tak se hlavně v počátcích své kariéry prezentoval jako „obyčejný člověk, jako jeden z vás“ (str. 40).

reprezentace minimalizována, protože technokraté by měli být vzdělanější i informovanější a měli by disponovat odborností, kterou obyčejní občané postrádají. Platí tak, že v případě populismu občané svým zástupcům věří, protože jsou stejní jako oni, zatímco v technokratickém případě zase proto, že stejní jako oni nejsou (str. 62). Technokracie je ostatně formou meritokratické vlády.

Perspektiva této práce ale hledí na mandát z pohledu reprezentativních rolí, navíc ze subjektivní perspektivy zákonodárců. Optikou Sawarda sice i tyto role konstruuji jisté nároky, pro empirický výzkum volebního vztah a zkoumání mandátu z pohledu jednotlivých zákonodárců je nicméně mnohem více užitečná tradiční typologie správce versus delegát. Dle Sawarda tedy institucionální zhmotnění reprezentace nehraje hlavní roli (Saward, 2010, str. 4), protože reprezentace je *claim-making* a volby již nejsou jediným mechanismem autorizace. V případě Sawardova přístupu ovšem není zcela zřejmé, kdo hovoří za koho, ani jak lze tyto nároky samozvaných reprezentantů autorizovat. Volení reprezentanti již zkrátka nejsou jedinými aktéry reprezentativního procesu.

Sartori ovšem připomíná, že liberálně-demokratický svět se zrodil z obhajoby principu, že si lidé chtějí vybírat toho, kdo jim má vládnout. Demokracie tak spočívá na principu, že nikdo nemůže vyhlásit sám sebe za lepšího, než je kdokoliv jiný. O tom musí rozhodnout jiní (Sartori, 1993, str. 141). U Sawarda se reprezentant nutně nemusí vyhlašovat lepším, důvod pro nárok reprezentovat ostatní a mluvit za ně může být nicméně založen téměř na libovolném motivu. Dle Urbinati (2018) jsme tak často svědky vůdců a různých populistických nároků, které tvrdí, že reprezentují veškerý lid či pravý význam národních hodnot a historie (str. 16) a právě tito populističtí vůdci se s oblibou prohlašují za pravé reprezentanty lidové vůle (str. 206).

Sawardův pohled přináší oproti Pitkin ještě jeden zajímavý pohled. Podle Sawarda (2006) je politická reprezentace minimálně dvousměrná, protože reprezentovaní si sice volí reprezentanty, ale tito reprezentanti si rovněž vybírají, kdo budou jejich konstituenti. Političtí reprezentanti tedy mohou být agenty reprezentace a zároveň jejími tvůrci (s. 301–302). Jako příklady *claim-makingu* z českého prostředí mohou posloužit situace, kdy se šéf populistického hnutí ANO Andrej Babiš po sněmovních volbách v roce 2021 vyjádřil, že jeho hnutí bude hlasem voličů KSČM a ČSSD, jejichž strany nebyly znovuzvoleny (lidovky.cz, 2021). Nový předseda ČSSD Michal Šmarda se po prohraných volbách a konci ČSSD v Poslanecké sněmovně zase vyjádřil, že se chce zastávat všech lidí, kteří nemají v parlamentu zastání (ČSSD, 2021).

Klasická teorie reprezentace se s voliči, jejichž strany ve volbách v souboji o mandáty nezvítězí, vypořádává tezí, že v parlamentních demokraciích zákonodárci na základě ústavního zakotvení reprezentují všechny občany. Podobně je tomu v případě nevoličů (Brokl, Mansfeldová, Seidlová, 2001, s. 301–302). Konečně první přímo zvolený prezident ČR Miloš Zeman se označil za prezidenta dolních 10 milionů občanů a částečně se svým aktivismem posunul během prvního funkčního období posunul od reprezentativní demokracie k delegativní demokracii, kterou prorokoval již Guillermo O'Donnell (1994).

Reprezentace nicméně nemusí být nutně založena na volebních vztazích, a navíc nemusí být ani politická v konvenčnějším smyslu, který by přímo souvisel s vládním nebo kolektivním rozhodováním – viz Sawardův přístup a příklad irského zpěváka Bona. Slabiny Sawardovy teorie lze ovšem hledat v praktických omezeních při výzkumu reprezentace založené na volebních vztazích v parlamentní aréně. Obecně lze ale konstatovat, že koncepční inovace Mansbridge, Rehfelda, Sawarda a dalších autorů poskytují mnohem bohatší chápání reprezentace než tradiční teoretické či empirické modely. Pro jejich praktické uplatnění je ale třeba vyvíjet nové přístupy, které nabízejí širokou aplikovatelnost tohoto uvažování o reprezentaci (například příspěvek Guasti a Geissel, 2021).

V této práci je nicméně zkoumána česká parlamentní reprezentace a jsou to právě volby, které představují pojítko spojující občany a politické reprezentanty. Proto se text soustředí čistě na volební vztahy a využívá k tomu koncept reprezentativních rolí. Jejich přínos reprezentativních rolí pro studium praktického fungování parlamentní reprezentace dokládají empirické práce napříč jednotlivými zeměmi a časem, namátkou jde o výzkumy, které realizovali Andeweg, (1996), Méndez-Lago, Martínez (2002), Andeweg, Thomassen (2005), Russo, Verzichelli (2012), Önnudóttir (2016) či Mota (2018).

Hlavní přednost tradiční typologie spočívá především v možnosti *cross-national* komparací, které uskutečnil například kolektiv autorů okolo francouzského politologa Oliviera Costy. Ten v letech 2009 až 2018 s Costou spoluvytvářeli Pilet, Brack, Conceição Pequito Teixeira, Kerrouche či Freire.⁵⁵ Autoři podrobně zkoumali parlamentní reprezentace ve Francii, Belgii a Portugalsku, tedy v zemích s výrazně odlišnými politickými systémy. Porovnání zákonodárců z těchto zemí přineslo poměrně nepřekvapivé zjištění a sice, že mezi nimi existuje více odlišností než podobností (Costa, Freire, Pilet, 2012, str. 356). Toto zjištění pouze dokládá potřebu přihlížet při studiu reprezentace k místnímu specifickému kontextu. Ještě rozsáhlejší výzkum reprezentativních rolí uskutečnil kolektiv autorů vedený

⁵⁵ Jedná se především o tyto texty: Brouard, S., Costa, O., Kerrouche, E. Schnatterer, T. (2013); Costa, O. (2013) či Costa, O., Schnatterer, T., Squarcioni, L. (2013).

duem Deschouwer a Depauw (2014), který se zaměřil na 73 parlamentů. Co se týče zájmu o studium reprezentativních rolí, lze konstatovat, že napříč zeměmi panují výrazné odlišnosti.

Nad budoucností reprezentativních rolí se zamysleli Blomgren a Rozenberg (2017), když ve své práci reflektovali krizi stranictví a symptomy doprovázející tento proces. Výsledkem poklesu zájmu o stranictví může být oslabení modelu stranického delegáta, případně personální vyprahlost stran, která se silně projevuje i v české politice. Blomgren a Rozenberg uvádějí, že pokud jsou strany v politice méně legitimní, je i pro politické aktéry mnohem těžší vnímat sebe samé jako oddané aktivisty přijímající příkazy od stran a stranických vedení.

Na úkor modelu stranického delegáta tak mohou zákonodárci favorizovat jiné modely, což může z funkcionalistického hlediska oslabovat kapacitu stran jednat jako prostředník mezi konstituenty a reprezentanty. Dalšími projevy poklesu významu stranictví mohou být i parlamentní rebelie či přeběhlictví. Blomgren a Rozenberg nicméně v této souvislosti upozorňují, že v mnoha zemích je stranická disciplína stabilní – na mysli mají Německo, Francii či případ Evropského parlamentu. V těchto případech tak přeběhlictví zůstává například oproti Latinské Americe stále velmi omezeným fenoménem.⁵⁶

Dle Blomgrena a Rozenberga (2017) tak lze strany nadále považovat za *gatekeepers* (hlídače) zprostředkovávající rekrutaci politických elit (str. 223). Levitsky a Ziblatt (2018) označení *gatekeepers* využívají u stran z té perspektivy, že mohou demokracie chránit před politiky aspirujícími na autoritáře, a to především svými zásahy v rámci vlastních kandidátních listin. Strany tak čelí dilematu, kdy si mají vybírat mezi popularitou kandidáta a zabráněním demagogům ke vstupu do politiky. Levitsky a Ziblatt současně vnímají tenzi mezi přílišným spoléháním se na zásahy vedení stran a přílišným spoléháním se na vůli lidu (s. 37–41). Tím se myslí, že jedině lid dokáže vybrat ty nejlepší a nejvhodnější kandidáty. Řada autoritářů se ovšem k moci dostala právě demokratickou cestou.

Vrátíme-li se k reprezentativním rolím, můžeme další odpověď na krizi reprezentace hledat rovněž u modelu lokálního delegáta. Právě ten disponuje potenciálem těžit z poklesu stranictví, zákonodárci totiž mohou na volební volatilitu reagovat posílením svých pozic ve volebních obvodech (Blomgren a Rozenberg, 2017, str. 225–226). Na pokles důvěry občanů v celostátní politiku a rostoucí poptávku voličů po lokálních a regionálních

⁵⁶ Košnar (2011) připomíná portugalskou ústavní úpravu, která účtuje s přeběhlictvím tak, že stanovuje, že poslanci svůj mandát ztrácejí, pokud se stanou členy jiné strany než té, za kterou ve volbách kandidovali. Lze tak hovořit o volném mandátu s prvky mandátu vázaného (str. 53).

kandidátech mohou reagovat i strany (Mikešová, Kostecký, 2016, s. 374–375). Jako příklad z českého prostředí se nabízí úspěch starostovského středopravého hnutí STAN, které klade hlavní důraz na lokální či regionální politiku a sází na zkušené starosty a další reprezentanty z municipalit. Tedy na politiky, kteří jsou v intenzivním kontaktu s občany a měli by mít blíže problémům občanů, a to více než politici z centra.

Byl to ostatně institut starostů, který patřil v rámci české politiky k těm nejdůvěryhodnějším a byl v průzkumech na rozdíl od politiky parlamentní hodnocen kladně. Lokální aspekt mandátu se naplno projevil například při sněmovních volbách 2021, konkrétně pak při kroužkování kandidátů hnutí STAN v rámci dvojkoalice s Pirátskou stranou. Známost komunálních politiků, jejich blízkost občanům, a tedy i jistá subsidiarita, přinesly hnutí STAN hned 33 poslanců. Pirátské straně pak zůstala pouze čtveřice mandátů.⁵⁷ Úspěch středopravého starostovského hnutí, jehož ideologické zakotvení spočívá v decentralizaci, může vysvětlovat trend posilování lokalizace. Nižší úrovně politiky dále posiluje i evropeizace. Na každý pád se v tomto konkrétním případě ukázalo, že kroužkování může posilovat lokální dimenzi mandátu.

Další pohled na možný vývoj reprezentativních rolí spočívá v posilování modelu správce. Tento model favorizují již ústavy zakazující vázanost mandátů. Je to normativní tlak ústav, který vysvětluje, proč většina zákonodárců akceptuje právě tento model (Blomgren a Rozenberg, 2017, str. 226). Výpovědi o sílícím modelu správce poskytují především zkušenosti z Nizozemí (Andeweg, 2017) a Maďarska (Ilonzski, 2017). Značně roztržštěný a politicky pluralitní nizozemský stranický systém totiž v letech 2001 a 2006 zažil nestabilitu, pro kterou byly charakteristické jevy jako jsou vznik nových stran, nestabilita kabinetů či volební volatilita.⁵⁸ Dle Andewega (2017) tato perioda indikovala návrat modelu správce, ten ale přitom v zemi tulipánů předchozích 30 let ustupoval (71 % v roce 1972, 40 % v roce 2001). Dle Thomassena (2015) nicméně Nizozemsko nebylo zemí, kde by se snížila spokojenost s demokracií. Důvěra v politické instituce, strany i politiky v této zemi naopak zůstávala ve srovnání s ostatními evropskými státy vysoká (str. 48). Model správce zde tedy posílil spíše díky výrazným změnám v rámci stranického systému.

⁵⁷ Pirátská strana i hnutí STAN mohou být zavázáni hnutí ANO z toho pohledu, že voliče naučilo nevolit etablované strany.

⁵⁸ Počet stran v nizozemské dolní komoře ovlivňuje nastavení volební klauzule na 0,67 %. Nizozemský volební systém, který se řadí mezi jeden z nejvíce doporučených volebních systémů v Evropě, tak usnadňuje cestu parlamentních nováčků k relativně snadnému zisku mandátů. Ještě v 80. letech se ovšem v nizozemské dolní komoře vyskytovala zhruba polovina stran oproti současnému značně atomizovanému stavu. Od počátku 80. let se efektivní číslo parlamentních stran v dolní i horní komoře nizozemského parlamentu dokonce zdvojnásobilo ze 4 na více než 8 stran (Hakhverdian, Schakel, 2022).

Druhým hodnotným příkladem je zkušenost z Maďarska. Dle Ilonzski (2017) zde mezi lety 2007 až 2010 vzrostl podíl zákonodárců, kteří tvrdili, že reprezentují všechny občany země (model správce). Bylo tomu tak zejména v případě parlamentních nováčků z nových stran. Ilonzski výsledky pozorování vysvětluje slabými vazbami zákonodárců na lokalitu a rovněž i méně rozvinutými stranickými organizacemi, přičemž toto její druhé vysvětlení úzce souvisí s ideologií nových stran (Ilonzski, 2017).

Právě zástupci extrémní pravice či populistických uskupení, kteří v posledních letech v Maďarsku hojně sbírali voličské hlasy, mají blízko k nacionalistickému pohledu, dle kterého se považují za reprezentanty celé země. S velkou oblibou ostatně hovoří o jednotné společnosti. Blomgren a Rozenberg (2017) zmiňují, že tato uskupení svůj záměr reprezentovat společnost jako celek ostatně mnohdy vyjadřují už ve svých názvech – Forza Italia, UK Independence Party, True Finns.⁵⁹ Blomgren a Rozenberg ale zároveň dodávají, že parlament, který by byl kompletně orientovaný na model správce, by mohl vyústit ve zničení kolektivní kapacity zákonodárců představovat vize společnosti a odrážet relevantní *cleavages* (Blomgren a Rozenberg, 2017, s. 227–228).

Příklady z Nizozemska (Andeweg, 2017) a Maďarska (Ilonzski, 2017) nabízejí analogie přínosné pro zkoumání českého prostředí. Nizozemský případ poskytuje podobnosti s poslední dekadou českého stranického systému s ohledem na jeho dynamiku, nestabilitu a přítomnost vysoké volební volatility. Maďarské a české prostředí pak spojují výskyt značného množství parlamentních nováčků a četné zastoupení zástupců populistických uskupení v parlamentu. Český případ může některé teoretické předpoklady potvrdit či vyvrátit, napomoci ale může především hledání obecnějších trendů v rámci studia reprezentativních rolí v evropských politických systémech.

2.6. Symptomy krize reprezentace

Ve veřejném prostoru stále intenzivněji slýcháváme o krizích, a to jak v souvislosti s ekonomikou, tak s věcmi veřejnými. Až se může zdát, že se slovo krize stalo záležitostí integrální součástí světa, ve kterém žijeme. Kořeny konceptu krize lze ale hledat již ve starém Řecku, a to v oblasti medicíny. U moderních společností se pojem krize s větší frekvencí zmiňuje až od 70. let 20. století. Při pohledu na první dvě desetiletí 21. století lze

⁵⁹ V případě italského prostředí ještě v 70. letech platilo, že typologie správce a delegáta postrádala jakéhokoli smyslu, protože jednoznačně převládal model stranického delegáta. Změna přišla až s úpadkem stranických organizací a novým volebním systémem (Russo, Verzichelli, 2012, s. 357–358).

poměrně snadno dojít k dojmu, že se v krizi octily snad již veškeré složky sociálního života. Nejprve svět zasáhla hospodářská krize (2007–2015), která se vedle ekonomiky projevila i v politice, a to například v podobě technokratických vlád (Hanley, 2018) či prostřednictvím populistického vzednutí téměř ve všech světových demokraciích.⁶⁰

Jen 5 let po konci hospodářská krize svět zasáhla další velká krize, tentokrát v podobě pandemie COVID-19. Na pandemii, která po svém počátku v březnu 2020 přinesla nové výzvy i hrozby pro fungování zastupitelských demokracií. V únoru 2022 následoval ještě bezprecedentní ruský útok na suverénní Ukrajinu, jenž přispěl ke zhoršení bezpečnostní situace ve světě a přispěl i k nástupu rekordní inflace. Hlavním tématem 21. století ale nejpravděpodobněji bude klimatická krize, jejíž dopady na společnost i politiku nelze podceňovat. Ta navíc probíhá na pozadí zmíněných krizí, které odvádějí pozornost od této výzvy pro lidstvo i planetu.

Z pohledu politické teorie a výzkumu reprezentace jsou zajímavé především ty krize, jež se skloňují v souvislosti s demokracií, demokratickými institucemi a potažmo reprezentací.⁶¹ S nimi totiž dochází k resuscitaci teorie reprezentace a návratu zájmu o parlamentní aktéry, což je trend, jenž reflektuje tato práce. Dle Morlina (2009) by instituce a mechanismy reprezentativní demokracie ostatně neměly chybět v centru zájmu empirických analýz o kvalitě demokracie (str. 214).⁶² Není proto náhodou, že se reprezentace řadí mezi klíčové aspekty zkoumané v rámci indexů demokracie.⁶³ Samotná politická reprezentace přesto byla v politické teorii dlouho ignorována. Opětný zájem o její zkoumání přišel až s reprezentativním obratem, a to spolu se zájmem o zastoupení vyloučených skupin, snahou vědců překlenout a opravit pošramocenou vazbu mezi reprezentovanými a reprezentujícími či právě se skloňovanou krizí demokratických institucí.

Že je v současných demokraciích s politickou reprezentací cosi zle naznačují i Blomgren a Rozenberg (2017), kteří v této souvislosti zmiňují nepopularitu politických elit,

⁶⁰ Technokracie se v české kotlině projevila již mnohem dříve. Experti-nestraníci tvořily už Tošovského vládu vládnoucí v průběhu roku 1998, přičemž její členy vybírali prezident Václav Havel a středopravá sněmovní uskupení. Tucker a kol. (2000) rovněž připomínají Masarykův silný vliv na prvorepublikové kabinet, do kterých Masaryk jmenoval nepolitické ministry typu Edvarda Beneše či Karla Engliše (s. 437–438). Pro prvorepublikovou demokracii byly navíc úřednické kabinet, typické.

⁶¹ Plotke (1997) podotýká, že o krizi reprezentace se s vyšší frekvencí začalo diskutovat až s koncem studené války (s. 23–24). Manin (2022) pak raději hovoří o krizi určité formy reprezentace, totiž té, která přišla po masových politických stranách (str. 203). Manin v této souvislosti používá pojem metamorfóza a identifikuje proměny reprezentativní reprezentace, a to od klasického parlamentarismu k demokracii stran až k současné podobě reprezentace Maninem nazvané jako demokracie publika.

⁶² Studie zkoumající kvalitu demokracie se přitom soustředí spíše na stranickou soutěž či participaci občanů.

⁶³ Logika indexu demokracie s názvem *Democracy Barometer* si například zakládá na třech demokratických principech – svobodě, kontrole a rovnosti. Právě v rámci kategorie rovnosti dochází i ke zkoumání reprezentace. Více informací o barometru je k nalezení na www.democracybarometer.org.

nástup extrémní pravice či populistických lídrů, náhlé voličské přesuny a nízkou volební účast. Bickerton a Accetti (2020) výčet obohacují ještě o aspekty jako jsou nespokojenost občanů s demokratickým pořádkem, transformaci stranických systémů či proměny politické soutěže. Na rozdíl od jiných autorů nevarují před koncem demokracie, ale skloňují pouze transformaci logiky politické soutěže v rámci existujících režimů.

Volby dle Bickertona a Accettiho sice jako základní lidská práva zůstávají, čímž nadále dochází k výměně držitelů úřadu konstitučně garantovaným způsobem, změna je ale patrná na straně struktury politické soutěže. Ta byla po většinu historie moderních demokracií založena na základě ideologického rozdělení na pravici a levici. Soutěž kandidátů na základě rozdílných hodnotových orientací sice stále neskončila, je ale do jisté míry nahrazena novou logikou založenou na populismu a technokracii, jež ovlivňuje chování všech politických aktérů v soudobých demokratických režimech.⁶⁴ Mezi populismem a technokracií se navíc objevuje výrazná afinita. Projevuje se již v tom, že se oba přístupy oddělují od reprezentace konkrétních hodnot či zájmů ve společnosti a prosazují nezprostředkované koncepce společného dobra. Populismus v podobě vůle lidu, technokracie pak v pravdě technokratů. Oba fenomény pak těží z krize programatických pozic tradičních stran.

Urbinati (2018), jež se řadí k představitelům obratu v reprezentaci, v této souvislosti hovoří o tzv. znetvoření demokracie. Konkrétně jimi jsou epistemické, populistické a plebiscitární znetvoření, přičemž je lze primárně chápat jako znepokojivé mutace demokratické figury a zároveň jako reakce na reprezentativní demokracii. Demokratický systém jako takový ale zároveň nezpochybnují (str. 18). Pokud epistemická teorie usiluje o přivedení racionality a vědění do demokratické politiky, představuje příklad této metamorfózy mýtus vlády odborníků, případně pohrdavý přístup k parlamentní politice (str. 17). Urbinati ale netvrdí, že by epistemická demokracie byla přímo totožná s technokratickým vládnutím, přesto uznává, že může připravovat půdu pro technokratické revize demokracie (s. 114–115).⁶⁵ Populismus a plebiscitarismus pak společně kritizují zprostředkující instituce jako jsou politické strany či parlamenty a volají po silné exekutivní moci (str. 20), přičemž se rodí jako touha po dosažení jednomyslnosti a homogenity, tedy

⁶⁴ Jak dokazuje příklad bývalého amerického prezidenta Donalda Trumpa, který ve svém úřadu skončil v lednu 2021, odchod populisty ze scény automaticky neznamená konec rozpolcenosti společnosti a ani vymizení populistické rétoriky. Lednový útok na Kapitol, který doprovázel Trumpovo odcházení z funkce, pak lze z jisté perspektivy chápat i jako útok exekutivy na legislativu.

⁶⁵ Dle vize Urbinati (2018) teoretici epistemické demokracie připisují davu ctnost moudrosti a občana si představují jako člena poroty, který nenaslouchá hlasu mínění, ale hlasu rozumu (str. 175).

ideálu, který charakterizoval demokratická společenství již od starověku (s. 44–45). Společný vývoj populismu a epistemických ambicí ve vládě pak dle Urbinati dokládá pohled na současnou politiku v Evropě (s. 116–117).

Jan Bíba v doslovu knihy *Znetvořená demokracie* (2018) upřesňuje, že Urbinati na současnou krizi demokracie nahlíží primárně jako na krizi reprezentativní demokracie, která je nahrazována dalšími formami reprezentace. Dle Bíby můžeme příklady znetvoření nalézt i v české politice – epistemické v podobě těch, kteří si nárokují řídit stát na základě své (domnělé) odbornosti či manažerských schopností, plebiscitářské pak v podobě personalizace politiky, kterou například přinesla přímá volba prezidenta (Urbinati, 2018, str. 324). Populismus pak reprezentují zejména představitelé hnutí ANO a SPD. Kritiku demokratické politiky lze přesto chápat i s dávkou nadhledu. Dle Urbinati se kritika demokracie stejně jako v antických Athénách rodí již s demokracií, doprovází ji dále během dalšího vývoje a svým způsobem se i podílí na jejím vzniku (str. 124).

Gabriel (2015) na krizi současných demokracií zase aplikoval přístup ekonoma Alberta O. Hirschmana (1970), který se věnoval tomu, jak lidé reagují na klesající výkonost organizací a na jejich transformace. Dle Hirschmana lidé reagují prostřednictvím tří strategií, kterými jsou: odchod, hlas a loajalita. Odmítání participace ve volbách i politických aktivit lze dle Gabriela chápat jako formy odchodu a rovněž jako nejrazantnější způsob nesouhlasu. Hlasování ve prospěch protestních stran pak lze zasadit do prostoru mezi odchodem a hlasem, protože značí jak odklon (odchod) od tradičních stran, tak i protestní hlas proti tradičním účastníkům stranické soutěže (str. 59).⁶⁶

Toto uvažování přináší příležitosti pro pochopení jevů jako jsou volební volatilita, nezájem o členství v politických stranách, úspěchy nových stran a konečně i transformace stranických systémů. Jiné to nebylo ani v českém případě, kde bylo po světové finanční krizi, konkrétně po roce 2010, možné pozorovat postupný nárůst hlasů pro nové strany vymezující se proti establishmentu, a to ať už šlo o VV, ANO, Úsvit, SPD či Pirátskou stranu.

Přes hlasy voličů pro nová uskupení zůstávala volební účast během sněmovních voleb v období po roce 2010 stabilní. Urbinati (2018) přitom považuje pokles volební účasti i fragmentace veřejnosti za ukazatele metamorfóz reprezentativní demokracie (str. 16). Dle

⁶⁶ Gabriel (2015) uvádí, že v reakci na selhání reprezentace volí východiska odchodu od volebních ureň i politické participace nejčastěji občané, kteří se cítí bezmocní a disponují jen omezenými zdroji. Poguntke, Roßteutscher, Schmitt-Beck a Zmerli (2015) proto varují před návratem k pre-demokratickému období, kdy byla politická nerovnost důsledkem nerovnosti sociální. Společenské podmínky, v nichž mizí příležitosti pro rovnou participaci, totiž podkopávají normativní přitažlivost demokracie. A právě zde leží jádro současné krize demokracie (str. 249).

Urbinati je alarmující zejména pokles volební účasti v konsolidovaných demokraciích (str. 75). Sněmovní volby v roce 2021 přesto představovaly určitý zlom, když volební participace naopak neobvykle vzrostla. To jen poukazuje na nárůst polarizace české společnosti. K polarizaci zřejmě přispěla i pandemická situace.

A pak je tu obecná nedůvěra v parlamenty a kritika rychlosti jejich rozhodování. Urbinati (str. 115) v souvislosti se světovou hospodářskou krizí uvádí, že výměna některých evropských volených vlád za vlády technokratické byla „dobrou ukázkou rozšířeného přesvědčení, že demokraticky zvolené instituce jsou zcela neschopné (nebo příliš pomalé) dojít k racionálnímu politickému rozhodnutí ve finančních a ekonomických záležitostech.“ O zvětšující se propasti mezi vládou a společností či reprezentovanými a reprezentujícími hovořil rovněž Manin (2022). A jsou to právě nedůvěra v klíčové instituce reprezentace (strany a parlamenty), tzv. demokratická recese (Merkel, 2014, Bíba, Znoj 2017, Guasti, 2020b) či demokratické deficity (Norris, 2011), které přispívají k návratu teorie reprezentace.

Andeweg (1996) do jisté míry debatu uklidňuje tvrzením, že propast důvěry mezi občany a politickými systémy se v západním prostředí považuje za nevyhnutelný vedlejší účinek reprezentativní demokracie. Přes rozsah nedůvěry naznačující větší strukturální problémy v rámci vztahu mezi elitami a masami dle něho stále platí, že ve většině zemí zájem o politiku naopak roste. Tzv. *confidence gap* proto může být spíše mýtem než realitou. Andeweg navíc připomíná, že literatura nenabízí vodítko, jak tuto mezeru vůbec měřit (s. 143–145). Podle něj občané možná jen vyměnili naivitu vůči autoritám za zdravý skepticismus, nadále ale mají důvěru ve fungování demokracie (str. 153).

Rovněž i Thomassen (2015) podotýká, že pokud se srovnává touha po demokracii napříč světovou populací a kulturami, tak přes 75 % lidí preferuje demokracii. Když se ale bere v potaz to, jak lidé chápou demokracii, lze již mezi rozdílnými kulturními zónami nalézat hluboké rozdíly v tomto chápání (str. 43). Připomeňme, že dle dat Freedom House (2022) žije ve svobodných zemích jen pětina světové populace. Doplňme, že dle reportu V Dem z roku 2022 žije v diktátorství více než 5,4 miliardy obyvatel. Žít v demokratickém zřízení tedy není samozřejmou záležitostí.

Nejnovější testy důvěry občanů v klíčové instituce reprezentace i demokracie představovaly světová hospodářská krize a pandemie, které probíhaly na pozadí dlouhodobě skloňovaných problémů spojovaných s demokratickými režimy. Varování před krizí demokracie a hledání jejich symptomů je tak stále více aktuální. Jako ilustrace může posloužit debata s názvem *The Contours of Participatory Democracy in the 21st Century*,

během které se sešli Cristina Lafont, Jane Mansbridge a Mark Warren, a to za účelem diskuse o vizi demokracie pro 21. století (Lafont, Mansbridge, Warren, Bächtiger, 2021). Vystupující se shodli, že existuje řada komplexních důvodů pro krizi. Jedná se zejména o odcizení občanů a pocit občanů, že ztrácejí moc. Případně o problémy spojené s legitimitou a důvěrou. Receptem na řešení těchto symptomů krize mají být dle těchto autorů participativní a deliberativní metody – minipublika či ustanovení nových institucí. Proč ale budovat instituce nové, když stačí opravit ty stávající?

Třeba Merkel (2014) ale autory a literaturu věnující se krizi demokracie kritizuje a na otázku, zda tato krize probíhá, odpovídá zcela arbitrárně: jestli lze něco jasně identifikovat, tak je to krize stran či stranictví. Andeweg (1996), Caiani a Graziano (2019) a další autoři pak užívají pojem eroze stran. Dle Andewega (1996) jsou sice strany klíčovým mechanismem propojující občany a politické hodnostáře (jejich funkce spočívají například v mobilizaci a socializaci občanů, náboru politiků, agregaci zájmů občanů a komunikaci politických rozhodnutí), přesto existuje stále více důkazů, že v tomto, již strany nejsou efektivní, případně že jsou navíc v úpadku. Lze tak mluvit o krizi stran, nebo dokonce o konci stranictví (str. 154). Že si strany u občanů nevedou příliš dobře, ukazují i sociologické průzkumy, které dlouhodobě potvrzují fakt, že jsou české politické strany a hnutí z pohledu občanů nejméně důvěryhodnými institucemi v rámci institucí veřejného života (CVVM SOÚ AV ČR, 2022).

Ústup stranictví potvrzují i klesající počty straníků a voličů. Norris (2011) v této souvislosti uvádí, že je-li členství ve stranách ohroženo a pokud loajalita k nim klesá, může to mít vážné dopady na reprezentativní demokracii jako takovou. Stejně tak může mít problémy i legitimita vlády stran (str. 35). Vedle poklesu zájmu o stranictví se projevují i další symptomy nebezpečné pro zastupitelské demokracie, které symbolizují úspěchy uskupení těžících z anti-stranických nálad – populistů a radikální pravice. Úspěchy ale zaznamenávají i nestraníci a nezávislí kandidáti. Ač se řada autorů věnuje úpadku stran, lze zvolit i opačnou perspektivu při jejich výzkumu. Dalton, Farrell a McAllister (2013) například zkoumali jejich odolnost, adaptaci a schopnost přežít. Jejich analýza ukázala, že i přes černé projekce strany stále zůstávají pojítkem mezi společnostmi, parlamenty a vládami a ve volbách pravidelně skládají účty. A nezdá se, že by mělo dojít ke změně. Strany nekončí, adaptují se, a dokonce nově vznikají a obratem se stávají i součástí exekutiv.⁶⁷

⁶⁷ Dalton, Farrell a McAllister (2013) za důkazy adaptace považují například přežití křesťanskodemokratických stran v sekularizované éře, podobně jako agrárních stran v době urbanizace (str. 231).

Vývoj politických stran napříč desetiletími politická teorie reflektuje tím, že identifikuje a třídí jednotlivé typy stran.⁶⁸ Za vrchol deinstitutionalizace stran lze nicméně považovat strany postrádající členy⁶⁹ či technokratická řešení v podobě úřednických a technokratických vlád. Vedle toho můžeme pozorovat trend spočívající ve zvyšujícím se počtu nestraníků na kandidátních listinách či ministrů bez stranické příslušnosti. Tím vším strany podkopávají své pozice a *party in public office* tak dle perspektivy Katze a Maira (1993) slábnou.

Výzkum ze španělského prostředí, který uskutečnilo duo Méndez-Lago Martínez již v roce 2002 potvrdil předpoklad Andewega (1996), že krize reprezentace je primárně krizí stran. U zemí s kratší demokratickou zkušeností, než je tomu u etablovaných západních demokracií, může být krize stran způsobena právě nedostatečným historickým dědictvím demokratické praxe a slabou vazbou stran na společnost (Méndez-Lago, Martínez, 2002, s. 87–88). Finanční krize po roce 2008 pak nedůvěru ve strany i politiky ještě prohloubila.

Historicky se ovšem neproměňují pouze strany. Trend směřuje ke vzdělanějšímu, individualističtějšímu a mobilnějšímu občanu, který není méně politicky aktivní, ale vyhýbá se trvalé mobilizaci v kolektivní organizaci. Naopak dává přednost vlastním iniciativám, které mohou být jednorázové (Andeweg, 1996, str. 158; Kaase a Newton, 1998, str. 170). Individualizace tak nerezonuje pouze ve volatelnější politice, ale i ve změnách vzorců reprezentace – z *bottom-up* a *ex ante* delegace k více *top-down* a *ex post* formě vykazovatelnosti (Van Biezen, Wallace, 2013, str. 299).

Ačkoliv strany ztratily většinu svých funkcí, jsou jejich nekrology předčasné. Z politických systémů nezmizí, naopak se postupně přizpůsobují. Ve většině definic politických stran navíc nadále nalezneme jejich klíčové role v podobě představování kandidátů a kandidátek pro volební klání.⁷⁰ Právě zde si strany zachovávají svůj monopol (Andeweg, 1996, str. 156) a nelze očekávat, že by tato jejich institucionální funkce měla v blízké budoucnosti zmizet. Obdobně argumentují i Dalton, Farrell a McAllister (2013), dle kterých je rozdíl mezi tím, jak občané vnímají obraz stran a mezi jejich funkcemi a rolami. Dle těchto autorů je moderní demokracie dokonce významově shodná s politickými stranami,

⁶⁸ Problémy s tříděním stran vystihl již Beneš, který uvedl, že se jedná o problém nesnadný, a to právě pro jejich početnost, nepodobnost, zdánlivou různorodost, skutečnou obsahovou chaotičnost, a přitom přece každému patrnou souvislost a vnitřní příbuznost. Dodal, že každé třídění je proto nutné brát s rezervou, nemůže být nikdy přesné a vyhraněné, jednotné a důsledné, poněvadž takovými vůbec strany nejsou (Beneš, 2013, s. 66–67). Toto jeho tvrzení zůstává platné i o století později.

⁶⁹ Například hnutí Úsvit Prímé demokracie tvořilo pouze devět členů–zakladatelů (Svačinová, 2018). Počet členů hnutí byl tedy menší než počet poslanců, kterých po volbách v roce 2013 ve Sněmovně zasedalo dvacet.

⁷⁰ Možnost udělovat preference jednotlivým kandidátům v rámci kandidátních listin lze rovněž chápat jako další oslabování stran. Mechanismus nicméně zároveň napomáhá bližšímu spojení mezi voliči a reprezentanty.

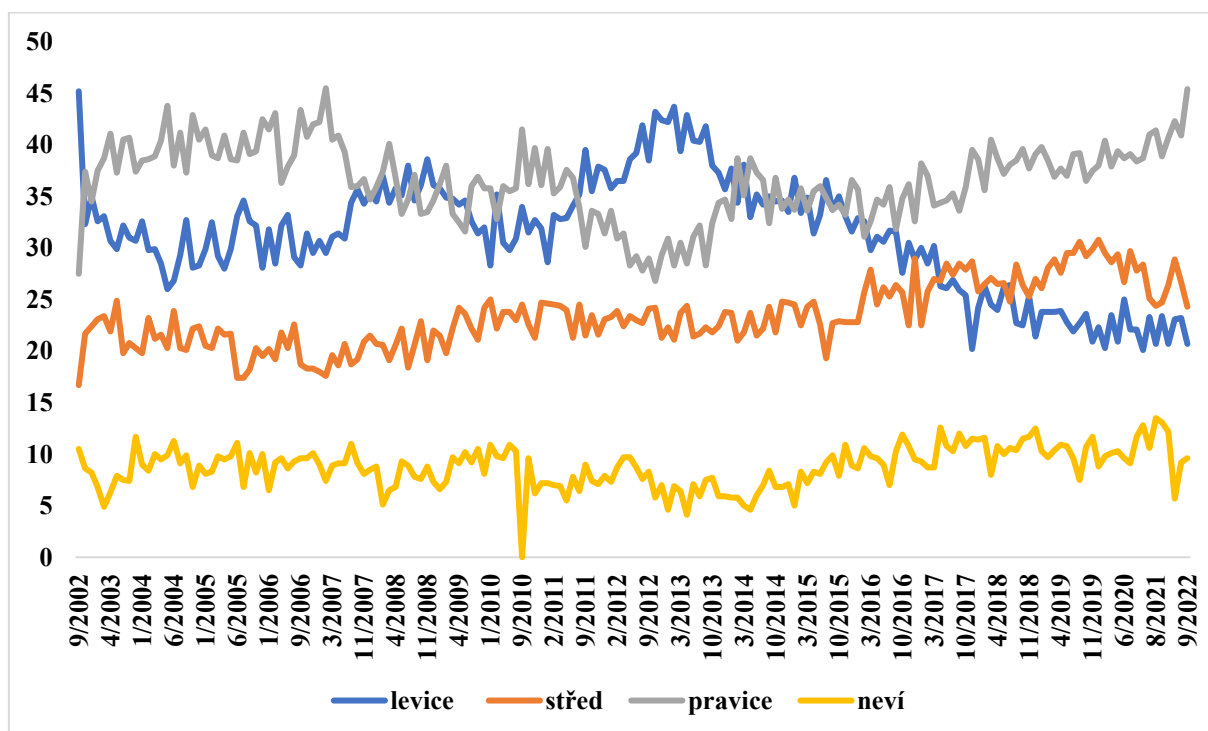
a to i přes zpochybňování modelu vlády politických stran, které má kořeny v 70. letech 20. století (s. 215–216). Aby ale strany přežily, musí se stále adaptovat. V této souvislosti jsou klíčové zejména stranické elity a organizační adaptace, které se týkají členství či profesionalizace aktivit, které dříve vykonávali členové. Hlavním hnacím mechanismem organizačních změn je pak internet (s. 225–226).

Pakliže lze hovořit o krizi, můžeme tak bezpečně činit v případě tzv. tradičních etablovaných stran. Ty přitom obvykle disponují pevnou strukturou, zažitými mechanismy a respektem k institucím. Dopady krize se pak zhmotňují v nástupu nových parlamentních aktérů, kteří se vymezují právě vůči zavedeným stranám, čímž lze nové typy chápat i jako vysvětlující proměnnou nastíněného procesu. Výmluvná jsou i slova zakladatele první pirátské strany v Evropě, Ricka Falkvingeho, zakladatele švédské pirátské strany, který pronesl: „*Nikdo z nás nechtěl být politikem*“ (politico.eu, 2021).

Nastupují tak uskupení, jež klasická pravolevá škála mnohdy vysvětluje s obtížemi, přitom se voličská základna na pravolevé škále v posledních letech radikálně neproměňovala (viz Graf č. 2). Některá zavedená a názorově etablovaná uskupení ale naopak z parlamentní scény mizí, když nedokážou svou nabídkou reagovat na proměny poptávky. Krize politické reprezentace tak může být interpretována právě jako slábnutí té funkce stran, která spočívá ve věrohodném hájení zájmů reprezentovaných. Ústup etablovaných stran a vzestup nových uskupení, které nabízejí nezprostředkovanou politiku, tomu může být důkazem. Kriesi a Pappas (2015) uvádějí, že ve středoevropském regionu bylo možné pozorovat zejména vznik takových populistických stran, které Lucardie (2000) označoval jako očišťovatele, a to právě s ohledem na přítomný antielitářský narativ. Vedle nich přinesl ještě dva další typy nových stran – proroky a mluvčí.⁷¹

⁷¹ Typická charakteristika nových stran-očišťovatelů spočívá v jejich snaze bránit původní ideologii. Lucardie (2000) zmiňuje například situaci z 50. let, kdy evropské sociální demokraty upozadily marxistická dogmata, načež jejich krajní křídla v reakci založila nová uskupení. Pokud etablované strany zanedbávají některá témata, vzniká zase prostor pro proroky, kteří mohou rozvíjet novou ideologii právě okolo nových témat. V případě mluvčích jsou hájeny určité zájmy, aniž by docházelo k výslovnému odkazování na konkrétní ideologii, případně dochází k hájení zájmů opomíjených skupin (s. 176–177). Šárovec (2018) proto do kategorie stran mluvčích řadí z českých populistických uskupení hnutí Úsvit, a to s ohledem na program hnutí spočívající v prosazování prvků přímé demokracie.

Graf č. 2. Zařazení českých občanů na pravolevé škále politické orientace v období mezi zářím 2002 a zářím 2022 (časové srovnání v %)

Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR (2023)

Za tři dekády vývoje ČR se výrazně proměnila struktura politických příležitostí, když země prošla regionalizací, internacionalizací (Bernard a Čermák, 2021) a rozsáhlou rekonfigurací stran. Z pohledu práce i vývoje české politiky po roce 1989 lze označit za klíčový rok 2010, kdy český stranický systém přestal být hodnocený jako stabilní a konsolidovaný. V témže roce rovněž poprvé zaznamenalo úspěch podnikatelsko-populistické uskupení „bojující“ s etablovanými stranami – Věci veřejné.⁷² Populismus (a podobně i technokracie) se ale v regionu CEE ovšem objevoval dříve než před rokem 2010. Na jeho přítomnost v regionu ostatně upozorňoval již Rupnik, a to v roce 2007. Tehdy doufal, že to bude EU, která napomůže radikální populisty marginalizovat a absorbovat umírněnější z nich (Rupnik, 2007, str. 25).

Skutečnost ale byla opačná, protože populisté postupně sílili a promlouvali tak i do politik EU. Populisté nemizí a ani se nutně nepřibližují politickému mainstreamu. Do ústraní naopak odcházejí zástupci dřívějšího politického mainstreamu (staré etablované strany), což

⁷² Více ke zlomovému volebnímu roku 2010 například Hanley (2012). VV se sice v kampani vůči korupci etablovaných stran vymezovaly, a to s velmi vysokou frekvencí, tento jejich apel ovšem ustál krátce po vstupu do vlády s tradiční stranou ODS a se sněmovním nováčkem TOP 09, tedy stranou, která vznikla z části secesí z další etablované strany KDU-ČSL.

v některých zemích doprovází i oslabování ideologického boje mezi pravíci a levicí, který je nahrazován antagonismem mezi populismem a anti-populismem. Například VV sice po rychlém vládním angažmá a svém rozpadu zmizely ze scény, v následujících volbách (v roce 2013) již ale uspěla radikální populistická pravice s názvem Úsvit přímé demokracie. Nově se pak na politické mapě objevilo i do systému negativně integrované populistické hnutí ANO (Zulianello, 2020), které po dvě volební období tvořilo součást českých vlád a drželo i post premiéra. Hnutí na rozdíl od VV či dvojice uskupení Okamury ovládlo i řadu krajských a městských rad a prosadilo své zástupce i do evropských orgánů.

S Druhou vládou Andreje Babiše zase v rámci stranického systému zmizel poslední pomyslný pilíř stability a sice role KSČM jakožto permanentní opozice (Guasti a Mansfeldová, 2018). Stalo se tak o okamžiku, kdy tato vláda s komunistickou podporou. KSČM byla přitom dříve prakticky vyloučena z možnosti spolupodílet se na vládách a disponovala nulovým koaličním potenciálem (jiné to ovšem bylo v případě krajské politiky). Na komunistické podpoře jednoho z nejbohatších Čechů Babiše a jeho hnutí ANO ale rovněž můžeme pozorovat, jak strany ztrácejí ideologii. Co jiného považovat za symptom soumraku ideologií než stav, kdy předního představitele kapitalismu podporují bojovníci proti kapitalismu – komunisté. Omluvou mu bylo, že sám patřil k prominentům minulého režimu.

Ještě před masivním nástupem nových vyzyvatelů reprezentativní demokracie v období po světové hospodářské krizi identifikoval Mair (2008) obecnou konvergenci stran. Konkrétně hovořil o mizení ideologické polarizace, což měla dokládat inkorporace stran z kraje politického spektra do politického mainstreamu.⁷³ Mělo se tak jednat o obdobný proces, jako když se strany s komunistickou ideologií v postkomunistických zemích transformovaly zpravidla v sociální demokracie a vstoupily do vlád, případně zcela zmizely (str. 213). Právě oslabení ideologií vysvětluje, proč dnešní strany tak rychle vznikají a zanikají, respektive proč se nevytvářejí institucionálně silné stranické struktury a proč je současný stranický systém permanentně fluidní. Se ztrátou ideologie konečně mizí i pevné strukturální spojení reprezentantů s voliči. Je pravděpodobné, že se s těmito změnami proměňují i vztahy mezi voliči a stranami, což může ovlivňovat i kdo se vůbec stává politickým reprezentantem. Jedinou stabilitou v rámci restrukturalizovaných vztahů tak zůstává parlamentní mandát.

⁷³ V americkém prostředí, kde se u moci střídají demokraté a republikáni, v posledních desetiletí dochází z perspektivy zákonodárců ke stále větší polarizaci, obě strany se přibližují více extrémům, a naopak z politiky mizí umírnění. Více o fenoménu například Sides a Hopkins (2015) či Eichengreen (2018).

Všechny uvedené krize a jejich projevy probíhají na pozadí hlubších změn, které ilustrují data V-Dem (Boese, a kol., 2022). Pakliže v roce 2012 bylo možné nalézt rekordní počet liberálních demokracií, v roce 2021 byly hodnoty monitorující demokracie ve světě na nejnižší hodnotě za 25 let, konkrétně zpět na úrovni roku 1989. Veškerý progres z posledních třech dekád tak byl z pohledu demokratických inovací a posunů víceméně ztracen. Dle autorů reportu V-Dem, kterými byli Boese a kol. (2022), byl ústup demokracií nejvíce patrný v asijsko-pacifickém regionu, východní Evropě, střední Asii a také v Latinské Americe a Karibiku. Jak ale upozorňují Levitsky a Ziblatt (2018), demokracie od konce studené války neumírají nějak dramaticky, například dílem generálů a pučů. Spíše umírají prostřednictvím zvolených představitelů – prezidentů a premiérů. Erodují pomalu a v sotva viditelných krocích. Lidé si ani neuvědomují, že se něco děje a navíc věří, že stále žijí v demokracii. Eroze demokracie je totiž sotva postřehnutelná (str. 3–6).

Data V-Dem rovněž dokládají zvýšení polarizace v období mezi lety 2011 a 2021. A je to právě toxická polarizace, která přispívá k volebním úspěchům nepluralistických lídrů a poklesu respektu vůči opozici. Na základě dat z indexu V-Dem tak lze konstatovat, že ČR v poslední dekádě patřila k zemím, kde se spíše objevovaly autokratické tendence než ty demokratické. Levitsky a Ziblatt (2018) se domnívají, že polarizace může demokratické normy přímo zničit, a to v situaci, kdy se společnosti roztrídí do táborů, které nejsou pouze jiné, ale přímo vzájemně se vylučující a ve kterých se vzájemná tolerance stává jen těžko udržitelná. Autoři přesto připomínají, že určitá polarizace je zdravá, a to dokonce i pro demokracie (s. 115—116). Extrémní polarizace ale demokracie může i zničit (str. 9).

Nebezpečí rozštěpené společnosti předně spočívá v hrozbě zablokování diskuse a tím i možnosti přijímat jakákoliv důležitá řešení a rozhodnutí. Tato pro demokracii nepřilíš pozitivní dynamika tak znovu dokládá vhodnost návratu výzkumů parlamentní reprezentace v ČR a předně pak potřebu pochopení reprezentantů ze sněmovních uskupení, kterým jsou blízké populistické a technokratické přístupy. S rozsáhlou proměnou české politiky v poslední dekádě a s nástupem nových hnutí totiž nemuselo dojít pouze ke změnám v rámci ideologického spektra, ale dojít mohlo i k proměně reprezentativní vazby mezi politiky a občany.

2.7. Parlamentní mandát

Pokud něco definuje moderní zákonodárné sbory, pak je to svobodný výkon mandátu všech jejich členů⁷⁴ a jejich rovnost, neboť všichni členové těchto sborů jsou bez rozdílů stejnými reprezentanty stejného lidu. Svobodný výkon mandátu, rovnost členů parlamentu, svoboda projevu i parlamentní rozpravy pak společně představují i základní principy reprezentativní demokracie. Curry (2015) ovšem v souvislosti s rovností parafrázuje George Orwella a zmiňuje, že někteří si jsou rovni více než ostatní. Nicméně když se v parlamentním prostředí hovoří o rovnosti, myslí se rovnost formální (s. 197–199). Jiné informační a procedurální možnosti samozřejmě mají parlamentní elity (lídři stran či předsedové klubů) a odlišné zase řadoví zákonodárci.⁷⁵

Česká Ústava hned ve svém druhém článku podobně jako další moderní ústavy demokratických států praví, že veškerá státní moc vychází z lidu, přičemž ten ji vykonává prostřednictvím orgánů moci zákonodárné, výkonné a soudní. Výkon mandátu tak lze předně chápat jako zmocnění zastupovat lid a zprostředkování politického rozhodování, a to buď v parlamentech či ve vládách. Že by měl zákonodárce reprezentovat všechny občany státu ovšem nepředpokládají pouze ústavní listiny ale i mnohé další právní principy a kulturní normy (Dudzinska a kol., 2014, str. 20; Weßels, 2007).

Parlamentsy lze ale především chápat jako pluralitní tělesa zahrnující širší spektrum názorů, než je tomu například v případě kabinetů. Ostatně v parlamentech je reprezentována diverzita společnosti a tvoří se v nich i vztah mezi reprezentanty a voliči (Carey, 2008, str. 432). Parlamentsy lze rovněž vnímat jako sídla dlouhověkosti, ostatně nejlépe fungují právě v případě dlouhodobých témat. Životnost vlád přitom zpravidla trvá pouhé 4 roky, výdrž ministrů bývá ještě kratší. Poslanci a senátoři, kteří jsou řazeni do kategorie tzv. ústavních činitelů, jsou přitom často voleni alespoň na dvě funkční období po sobě, ještě déle pak zůstávají na svých pozicích páteře jednotlivých klubů či tzv. *frontbenchers*.⁷⁶

Princip pluralismu je ve vztahu vůči parlamentním tělesům odvozen především od svobodné soutěže politických stran, kterou předpokládá i článek 5 Ústavy. Ten konkrétně

⁷⁴ Neodpovědnost za hlasování a některé projevy v zákonodárných sborech zajišťuje tzv. indemnita. Blíže k problematice např. Kudrna (2021a), který rozebírá i argumenty soudů, proč indemnita ochraňuje nepodléhají příspěvky zákonodárců na sociálních sítích (s. 202–207). I Manin (2022) zmiňuje, že proto, aby bylo možné v parlamentech smysluplně rokovat, nejsou reprezentanti v parlamentarismu vázáni přáními voličů (str. 213).

⁷⁵ Příkladem mohou být přednostní práva v parlamentní diskusi.

⁷⁶ V angloamerickém prostředí se často rozlišuje mezi tzv. *backbenchers* a *frontbenchers*. První skupinu tvoří zákonodárci, kteří sedí v zadních lavicích a nejsou natolik dominantními hráči svých klubů. V podstatě se jedná o řadové poslance, tedy o převážnou většinu reprezentantů. Řadit sem ale lze i nováčky či představitele vnitrostranické názorové opozice. Druhou skupinu pak představují předsedové klubů nebo ministři. Často se jedná o poslance sedící v předních lavicích a stojící v čele klubů či stran.

uvádí, že politický systém je založen na principu volné soutěže svobodně a dobrovolně vznikajících politických stran. Vlády pak v praxi představují aktuální parlamentní většinu složenou ze zástupců stran přítomných v Poslanecké sněmovně. To ovšem neznamená, že by parlamenty byly orgány této většiny⁷⁷, naopak by měly stát na svobodném výkonu mandátu všech svých členů a jejich rovnosti, neboť poslanci a senátoři reprezentují lid (Pl.ÚS 55/10 ze dne 1. března 2011). V ideálním případě by parlamenty měly dělat taková rozhodnutí jako kdyby je mohli přijímat lidé sami (Thomassen, 1994, str. 238).⁷⁸

Přestože jsou voleni jednotlivci a mandát patří konkrétním zákonodárcům⁷⁹, je proces reprezentace bytostně kolektivní záležitostí. Je patrné, že v současných zastupitelských demokraciích, jsou to strany, které hrají ústřední roli (Deschouwer, Depauw, Audrey, 2014, str. 2).⁸⁰ Ty si v praxi monopolizují polickou reprezentaci, když zvolené zástupce občanů svazují stranickou disciplínou a omezují tak míru jejich nezávislosti a autonomie. Klíčovou roli stran a hnutí v celém politickém systému dokládá skutečnost, že již předložením kandidátních listin do značné míry předjímají výsledky voleb, a tím i složení reprezentativních těles. Strany současně promlouvají do obsazení rozhodujících pozic v parlamentech, exekutivě i dalších orgánech státu. Vlády jsou navíc odkázány na podporu parlamentních většin složených ze zástupců politických stran zastoupených v parlamentech a zprostředkovaně i koalic. Hovořit lze tedy nejen o mandátech reprezentantů jakožto jednotlivců ale i o mandátech stran, které své mandáty získávají od voličů proto, aby mohly uskutečňovat stranické programy.

Savoie (2010, str. 196) pak konstatoval, že se vzestupem parlamentních stran došlo k transformaci parlamentní politiky v politiku stranickou. Vedle nominačních procesů a sankcí spočívajících například v nezařazení reprezentanta na kandidátní listinu při dalších volbách plní zásadní roli ve vztahu mezi zákonodárci a jejich domovskými stranami právě

⁷⁷ Tím, že je vláda propojena se sněmovní většinou, je do jisté míry oslabeno rozdělení moci. V některých případech by se proto nabízelo posílit vliv Ústavního soudu či Senátu (například při projednávání nouzového stavu). Kontrola parlamentem, jde-li o vládu většinovou, tak může být do jisté míry kontrolou symbolickou. Ve vládní praxi se ale často jedná o velmi malé sněmovní většiny. Vrátime-li s k posílení vlivu Ústavního soudu, ten bývá někdy označován jako třetí komora, a to v negativním smyslu. Aby tomu tak ale ovšem bylo, musel by jednat aktivisticky a vstupovat do politického procesu z vlastní iniciativy. Ústavní soud ale ve skutečnosti řeší pouze ty spory, které k němu přenesou další aktéři. Vrátime-li se na začátek, lze konstatovat, že Ústavní soud bývá spíše oblíbencem sněmovní opozice než vládní většiny.

⁷⁸ Dufek (2019) uvádí, že ústavně-právní fikce jednoty, někdy formulovaná v pojmech politického národa, se střetává se sociologickým faktem plurality (str. 152).

⁷⁹ Na rozdíl od řady jiných ústav česká úprava nespojuje vznik mandátu s první schůzí či složením slibu, nýbrž stanovuje, že mandát vzniká zvolením (čl. 19 odst. 3). V případě sněmovních náhradníků vzniká mandát náhradníka v okamžiku zániku mandátu předchozího poslance (Kudrna, 2021a, str. 185).

⁸⁰ Důležitost stranické logiky spočívá již v tom, že přispívá k prosazování politik, akceschopnosti a organizaci parlamentního života. Navíc je prověřena dlouholetou praxí.

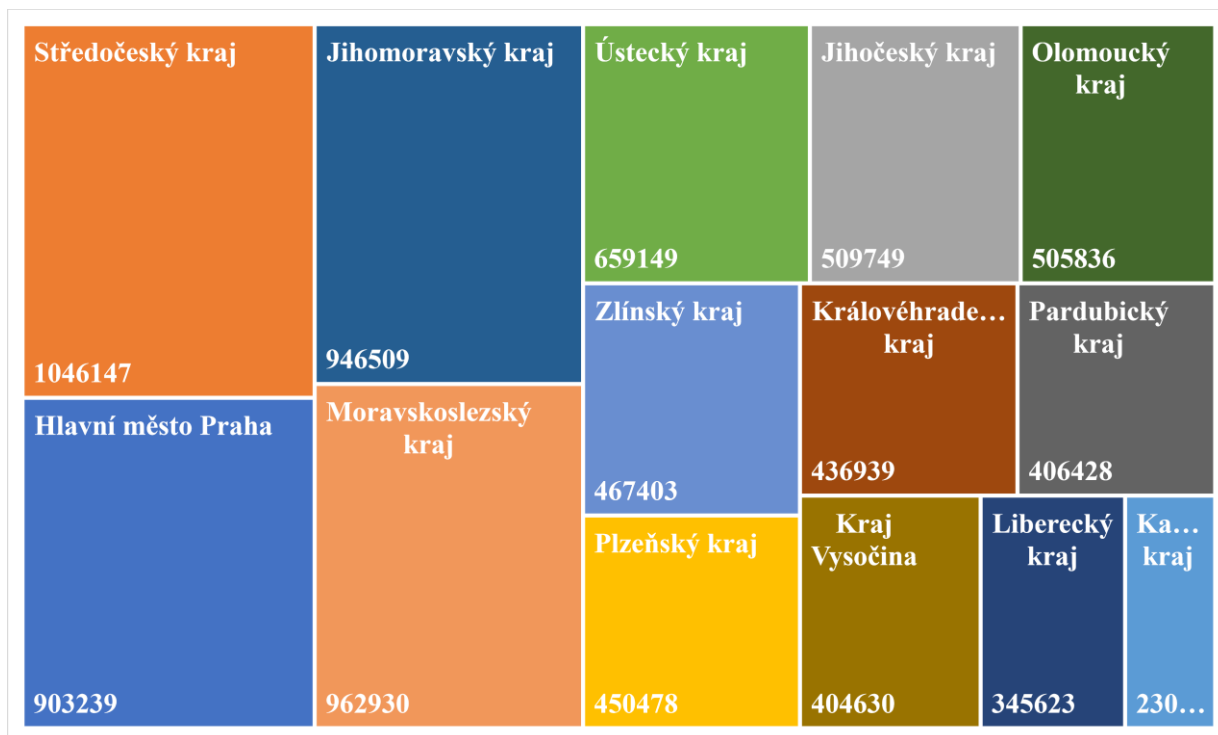
stranická disciplína.⁸¹ Poslanci či senátoři tedy do parlamentní arény nevstupují pouze jako zástupci občanů ale i jako nominanti stran a hnutí, na což nesmí zapomenout. V případě Senátu ovšem strany nepředstavují tak silné ideologické pouto jako je tomu uvnitř komory dolní. Horní komora je navíc mnohem více personalizovaná a rovněž se zde odehrává menší počet důležitých hlasování, z čehož vyplývá více prostoru pro autonomii senátorů. Přes rozdílné postavení stran v rámci jednotlivých komor Parlamentu ČR ale pro obě komory platí, že v nich vázanost mandátu na strany zůstává pouze kategorií politickou, nikoliv právní (Kolář a kol., 2018, s. 116–117). Strany přesto pojetí mandátu výrazně ovlivňují.

Zákonodárci jsou do parlamentních komor voleni rovněž za územní obvody, a to na základě principu teritoriální reprezentace. Dle Herrick (2011) obecně platí, že se jednotlivé volební obvody odlišují, a to již ohledně v očekávání vůči jejich reprezentantům, v mixu složení měst a vesnic, homogenitě či úrovni vzdělání (str. 9). Vzhledem k rozdílné velikosti poslaneckých a senátních obvodů (i s ohledem na jejich rozdílný počet i charakter) tak lze očekávat odlišnosti ve vnímání rolí volebních okrsků či obvodů mezi poslanci a senátory, a tedy sledovat i jejich rozdílné chápání lokální dimenze mandátu.⁸²

⁸¹ Jako příklad může posloužit situace z roku 2013, kdy poslanci ODS Tomáš Úlehla a Jan Florian při hlasování o důvěře kabinetu Jiřího Rusnoka vypověděli domovské straně poslušnost, načež poslanecký klub ODS oba poslance vyloučil ze svého klubu.

⁸² K trávení času ve volebním okrsku motivují poslance a senátory i jejich komory, které v rámci organizačního plánu vymezují tzv. poslanecké a senátorské týdny. Zákonodárci by se během tohoto období měli věnovat místním problémům, setkávat se s občany, navštěvovat školy či třeba průmyslové podniky. Protože lze předpokládat, že politická reprezentace v případě českých zákonodárců primárně funguje na principu *bottom up*, měl by být volební obvod pro zákonodárce přirozeným zdrojem informací a požadavků.

Graf č. 3. Stromová mapa s velikostí sněmovních obvodů při volbách v roce 2021 (voliči v seznamu)

Zdroj: ČSÚ

Na jeden samosprávný kraj, kterých je v ČR celkem 14⁸³, připadlo ve sněmovních volbách v roce 2021 v průměru 591 125 registrovaných voličů (viz Graf č. 3). Průměr ovšem výrazně navyšovaly největší kraje (Středočeský, Moravskoslezský a Jihomoravský kraj a Hlavní město Praha), které jsou z pohledu počtu mandátů vůči ostatním krajům téměř dvojnásobně veliké.

V případě větších obvodů jsou konstituenti mnohem více heterogenní než v případě menších obvodů, což ztěžuje i případné snahy jejich reprezentantů identifikovat vůli občanů. Obecně více homogenní jsou v českém parlamentním prostředí senátní volební obvody. Data ČSÚ ukazují, že mezi lety 2018 až 2020 činila průměrná velikost senátních volebních okrsků 102 963 voličů (počítáno pro 1. kola). Jednotlivé obvody se nicméně značně liší. Zatímco ty vůbec nejmenší (jsou jimi 4 z 10 pražských volebních obvodů – Praha 1, Praha 2, Praha 6 či Praha 10) zahrnují až 80 tisíc voličů, ty největší (Litoměřice, Kolín či Příbram) ve svých voličských seznamech operují se 118 tisíci voliči.

⁸³ Dvořák, Podmaník a Pink (2021) zdůrazňují, že tím, že je Česká republika složena ze 14 volebních krajů, jsou strany nuceny vytvářet stejný počet kandidátních listin a brát více v potaz místní identitu kandidátů (str. 45).

Dle Herrick (2011) by měl platit teoretický předpoklad, že reprezentanti méně lidnatých obvodů budou pravděpodobněji inklinovat k modelu delegáta, protože pro ně bude mnohem jednodušší rozpoznávat preference konstituentů. A naopak reprezentanti z více zalidněných obvodů, které jsou tak i více heterogenní, by měli dle Herrick inklinovat k modelu správce, protože zde bude docházet ke ztížení určování preferencí hodnot konstituentů (str. 61). Pokud tato tvrzení vztáhneme na Parlament ČR, měly by méně lidnaté a více homogenní senátní obvody posilovat model delegáta. Tento předpoklad ověří až získaná data.

Vzhledem k tradičně nízké volební účasti při senátních volbách, tak senátorům v rámci 81 volebních okrsků postačují pouze hlasy v řádech tisíců či nižších desetitisíců. Vedle rovnice jeden obvod – jeden senátor je to právě menší velikost senátních obvodů, která zákonodárce inspiruje k zapojení se do místní dimenze jejich mandátů. V americkém prostředí se pak v souvislosti s volebními obvody objevuje pojem *pork barrel politics* ilustrující praxi, kdy členové Kongresu za účelem svého znovuzvolení ovlivňují legislativu či národní rozpočet tak, aby z ní těžil domovský okrsek či lokalita. V českém prostředí se zase používá spojení porcování medvěda.

Vazby na domovské obvody v evropském prostředí ještě posiluje fenomén kumulace mandátů, což je jev charakteristický zejména pro francouzské prostředí.⁸⁴ Duverger uváděl, že jsou to malé volební obvody, které volbám dávají individuální charakter, když se v nich do popředí dostává osobnost kandidáta, uvolňují se stranické vazby a zvyšuje se nezávislost zákonodárce (Duverger a kol., 2016, str. 325). Senátním obvodům a rizikům spojovaných s obvodem ve většinových volebních systémech, se v českém prostředí podrobně věnoval Antoš (2013). Ten identifikoval, že v případě voleb do Senátu dochází k pozvolnému a setrvalému zvyšování úrovně malapportionmentu a sice k nerovnoměrnému rozdělení mandátů mezi obvody, ty tak neodpovídají počtu voličů, kteří v nich žijí (str. 144). S tím, jak se obvody částečně přepočítávají a proměňují se, se do jisté míry rozvolňují i vazby senátorů a občanů z upravovaných obvodů. Jedná se nicméně spíše o okrajovou záležitost.

Co je z pohledu reprezentace mnohem důležitější, vztah zastupitele a občana definuje již (ne)zájem o volební klání. Tradičně nižší volební participace občanů se projevuje u senátních voleb, a to i přes zdánlivě bližší vztah občanů a senátorů (alespoň z pohledu

⁸⁴ O tom, že se v případě poslanců nejedná o ojedinělý jev, píše podrobněji Hájek (2016). Ten na příkladu 6. volebního období Poslanecké sněmovny (2010–2013) ukázal, že se kumulace poslaneckého mandátu s dalším úřadem na komunální, krajské či vládní úrovni týkala hned 69,05 % poslanců (Hájek, 2016, str. 142). Kritika kumulace funkcí zaznívá opakovaně i mezi politiky, bylo tomu tak například na sjezdu starostovského hnutí STAN v červenci roku 2022.

velikosti obvodů a možnosti přímého výběru kandidáta), než je tomu u poslanců. Menší zájem o volby do ústavně slabší komory, kterou je Senát, tak v konečném důsledku oslabuje legitimitu této komory. Přímá volba většinovým způsobem by se přitom mohla z pohledu voličů zdát jako atraktivnější.

Občané se ale senátních voleb příliš neúčastní, protože se jedná o sekundární volby. Ostatně se řadí mezi tzv. volby druhého řádu, tedy do kategorie, kterou v politologii zavedli Reif a Schmitt (1980), a to v souvislosti s prvními přímými volbami do Evropského parlamentu uskutečněných v roce 1979. Ač by nízký zájem o senátní volby mohl značit marginální roli Senátu jakožto instituce, průzkumy zkoumající důvěryhodnost komor Parlamentu ČR z pohledu občanů jsou vůči horní komoře v porovnání s dolní komorou poměrně milosrdné. Důvěra v instituce nicméně klesá již od 90. let, stejně jako pozitivní hodnoty u hodnocení politiků.

Díky menším obvodům jsou senátoři předně viditelnější a více kontrolovatelní. Nároky na práci v obvodu tak někdy zastihují jejich činnost v Senátu (Kolář a kol., 2018, s. 213–214). Pakliže se v případě senátních voleb jedná především o souboj osobností, které zpravidla disponují vztahem k regionu, v případě sněmovního klání i s ohledem na principy poměrného volebního systému voliči v první řadě vyjadřují svou podporu určité kandidátní listině stran a až v druhé řadě ovlivňují pořadí kandidátů na listinách (Cigánek, 1992, s. 13–14). Kudrna (2021b) připomíná, že poměrné systémy oslabují oproti většinovým vazbu člena parlamentu s konkrétním místem a voliči v něm žijícími a zároveň dodává, že právě se zaváděním poměrných systémů významně posílila koncepce volného mandátu (str. 90).

Vlivy či dopady volebních systémů na formování reprezentace a její proměny jsou nesporné, a to již na první pohled. Duverger například v souvislosti s poměrnými systémy uváděl, že pro ně bývá příznačná tendence rozmnožovat počet miniaturních a nestabilních uskupení (Duverger a kol., 2016, str. 324), přičemž se toto vytváření nových stran nutně nemusí omezovat jen na strany malé (str. 279). Lucardie (2000) či Hino (2012) zase zmiňují, že proporční volební systémy podporují vznik a úspěch nových stran vyzyvatelů. Dle Hina (2012) nabízejí poměrné systémy oproti těm většinovým silnější stimuly již v tom, že novým stranám nabízejí větší šance na získání křesel (str. 71).

Analýza Hina u poměrných volebních systémů prokázala, že vznik i úspěch nových stran ovlivňují zejména volební formule a uzavírací klauzule. V některých zemích jsou ale volební instituce otevřeny nováčkům více než jinde. Vedle toho dle platí, že pokud by existující strany vykonávaly své reprezentativní funkce a politiky dobře, prostor pro nové

vyzývatele by se při volbách neobjevoval. Nástup nových stran tak může vycházet ze slabého výkonu stranického systému či existujících stran, případně ze špatného fungování reprezentativního systému (str. 83). Analýza Hina tak ukázala, že vzestup a volební úspěch nových vyzvateľů závisí na souběhu socio-ekonomických, institucionálních a politických podmínek (s. 170–171). Argument Hina jen dokládá, že pro výzkumy parlamentních reprezentantů z nových uskupení zůstává klíčovým především zohlednění kontextu a prostředí, ve kterém se zvolení reprezentanti pohybují. Důležitost institucionálního kontextu a pravidel pro vnímání mandátů obecně zdůrazňují i Deschouwer, Depauw a Audrey (2014).

V souvislosti s rozdíly mezi většinovými a poměrnými systémy (i radikální proměnou stranického systému během jedné dekády) by ovšem neměl zapadnout poznatek Duvergera, podle kterého bylo pozoruhodné, jak se fašistická horečka v meziválečných letech stejně jako rozmach komunismu po osvobození projeví zejména v systémech poměrného zastoupení. V případě těchto volebních systémů totiž dle Duvergera platí, že jsou necitlivé a stabilní vůči běžným výkyvům veřejného mínění, zároveň ale bývají značně citlivé k prudkým změnám, navíc mají tendenci tyto pomíjivé výkyvy měnit ve změny trvalé (Duverger a kol., 2016, s. 342–343). Pokud jsou ale poměrné systémy užívány v zemích, které jsou svou povahou stabilní, vedou dle Duvergera k zabetonování reprezentace stran (s. 330–331). Změny stranických systémů po ekonomické krizi s počátkem v roce 2008 ale nelze chápat jen negativně, jak připomínají Casal Bertoa a Weber (2018), proměny stranických systémů lze považovat za zdravé, protože mohou být chápány jako vyjádření demokratické vykazovatelnosti a organizační obnovy (str. 233).

Vrátíme-li se k širšímu chápání parlamentního mandátu, uvědomíme si, že se zákonodárci ocitají pod tlakem řady konstituentů, kterým se musí více či méně zavděčit (občané, strany, volební obvody, zájmové skupiny), a v zájmu o případné znovuzvolení reflektovat přání a potřeby těchto segmentů. Reprezentanti ale musí reflektovat rovněž proměny poptávky i struktury politických příležitostí, protože politika je dynamickým procesem. Zákonodárci jsou samozřejmě formováni i vlastními motivacemi, názory a cíli.

Poslanecký (ani senátorský) mandát ovšem nelze chápat jako období civilně právního mandátu (plné moci), protože u mandátu nelze vymezit konkrétní případ, pro který byl reprezentantovi předán. Ostatně voliči mají jen omezené možnosti předávat reprezentantům své pokyny, navíc nedisponují dostatečným množstvím informací (Brokl a kol., 2001, str. 33). Vztah mezi reprezentanty a konstituenty tak nelze chápat jako dyadický. Jedná se naopak o komplikovaný systém interakcí, který operuje minimálně

v prostoru mezi voliči a zákonodárci, voliči a stranami a stranami a zákonodárci. Středobodem těchto vztahů zůstává právě mandát, proto je příhodné přiblížit jeho koncepci.

Již od přijetí ústavního zákona č. 46/1990 základní zákon státu mandát českých poslanců a senátorů definuje jako volný, když uvádí, že poslanci a senátoři nejsou vázáni žádnými příkazy a mandát vykonávají osobně v souladu se svým slibem (Článek 26 Ústavy).⁸⁵ Dle znění poslaneckého a senátorského slibu by tak zákonodárci měli vykonávat mandát v zájmu všeho lidu a podle svého nejlepšího vědomí a svědomí⁸⁶, přičemž současně slibují věrnost České republice i její Ústavě a zákonům. (Článek 23 odst. 3 Ústavy). Normativní ideu o nezávislém mandátu nicméně sdílejí i další evropské ústavy a systémy zastupitelské demokracie (Pitkin, 1967, str. 216).

K upevnění koncepce volného mandátu ostatně došlo spolu s koncepcí suverenity lidu, kdy poslanci začali být považováni za zástupce celého národa bez konkrétní vazby na volební obvod, což v důsledku umožnilo celkovou demokratickou správu státu (Kolář a kol., 2018, str. 113). Košnar (2011) připomíná, že ideu volného mandátu vložili do své ústavní listiny jako první Francouzi, a to již v roce 1791, spolu s idejemi francouzské revoluce a reprezentativní demokracie se koncept šířil dále napříč Evropou (str. 47).

Na základě ústavního nastavení by tedy zákonodárci měli být nezávislí nejen na stranách či klubech, ale i na dalších aktérech. Díky aplikaci volného mandátu mohou zákonodárci hlasovat v rozporu se stranickými kolegy a přistupovat ke své roli autonomně. Vedle toho mohou domovské strany taktéž opouštět, a to bez hrozby ztráty mandátu, čímž vzniká prostor pro tzv. přeběhlictví. Pakliže se z formálního pohledu současní zákonodárci řídí nějakými příkazy, záleží to zcela na jejich svobodné vůli. K tomu všemu jsou voliči i stranami mimo období voleb neodvolatelní. Ač by se z teoretické roviny měli parlamentní reprezentanti těšit široké autonomii, bez voličů a bez zázemí stran by svůj mandát získávali jen s obtížemi. Volný mandát tak v praxi naráží na pud politické sebezáchovy. Parlamentní procedury obdobně favorizují před jednotlivci kluby. Představy týkající se nezávislosti

⁸⁵ Do ústavní změny platilo nastavení dané Ústavou z roku 1960 a zákonem č. 143/1968 Sb., o československé federaci. Důvodem změny byl mimo jiné přechod volebního systému z většinového na poměrný (Bureš, 2012, str. 76). Od této změny tak mandáty patří pouze samotným zákonodárcům, nikoli politickým stranám. Dle Kudrny (2021b) došlo se změnou rovněž k posílení nezávislosti poslanců, ale také k rozšíření prostoru, v němž bylo vyloučeno vyvazování jejich neodpovědnosti za výkon funkce (str. 101).

⁸⁶ Kudrna (2021a) ovšem naznačuje, že vědomí a svědomí poslanců nemusí být statickou záležitostí. Poslanci totiž mohou měnit politické názory. Svobodné uplatnění mandátu ostatně zaručuje čl. 26 Ústavy, ta pak nestanovuje žádnou odpovědnost za výkon mandátu člena parlamentu (s. 282–283).

a principu delegace se tak neustále střetávají, z hlediska volební architektury a fungování komory pak především u poslanců.⁸⁷

Aplikace volného mandátu, který se někdy označuje i jako reprezentativní nebo svobodný (Košnar, 2011), nebyla v českých zemích vždy samozřejmostí. Kudrna (2021b), který zkoumal ukotvení parlamentního mandátu z historické perspektivy, konstatoval, že po roce 1918 byl drtivě převažujícím mandát imperativní, a to bez ohledu na panující režim (rozdíl spočíval převážně v tom, kolik politických stran v systému fungovalo).⁸⁸ Posledních 30 let, kdy je možné hovořit o éře volného mandátu, tak z hlediska ústavní tradice představuje dosti nesamozřejmý úsek (str. 101). Mikešová a Kostecký (2016) uvádějí, že právě zavedení principu, kdy mandát náleží zvolenému poslanci a nikoliv straně, přispělo po roce 1989 k decentralizaci moci ve stranách (str. 372).⁸⁹

V případě imperativního chápání mandátu neboli vázaného mandátu platí, že je reprezentant povinován následovat vůli strany či voličů (nikoliv vůli svého svědomí). Model ostatně vychází ze středověkého stavovského prostředí a v moderních ústavách se již neobjevuje. Jen málo současných ústav se navíc vůbec zabývá vztahem zákonodárců a stran. V případě aplikace imperativního mandátu se z hlediska reprezentativních rolí jedná o čistý příklad modelu delegáta, tedy modelu se středověkými kořeny.

Dle Košnara (2011) můžeme vázaný mandát chápat dvěma způsoby, přičemž se s oběma pojí určité problémy. V případě prvním, kdy může být mandát vázaný na vůli lidu, představují největší problém již samotné instrukce. Není totiž jasné, kdo by je měl vydávat, respektive zda by to měl být lid či pouze voliči daného reprezentanta. U druhého typu vázaného mandátu, kde je mandát vázaný na politické strany, zase existuje nebezpečí konfliktu s principy reprezentativní demokracie. Docházet ale může rovněž i k popření legitimizační funkce voleb, a to s ohledem na možné chápání členů parlamentu jakožto pouhých nástrojů stranických vedení (s. 43–44).

Pro éru tzv. první republiky, kdy byl uplatňován imperativní přístup k mandátu, platilo, že mandát stranám fakticky patřil. Zákonodárci mohli být mandátu zbaveni, a to na

⁸⁷ Do rozhodování politiků ovšem vstupují i další vnější vjemy – například expertní informace. Politici potřebují informace o společnosti, jíž vládou (Weaver a McGann, 2000). Informovaní politici totiž operují s výhodnější pozicí pro správné a svobodné rozhodování. Více o expertním zázemí českých poslanců a senátorů, které úzce souvisí s kvalitou demokracie, Jágr (2022).

⁸⁸ Téma zrušení imperativního mandátu rezonovalo již o více než století dříve. Jeho zrušení ostatně patřilo mezi jedno z prvních rozhodnutí francouzských revolucionářů během července roku 1789 (Manin, 2022, str. 171).

⁸⁹ K decentralizaci moci ve stranách přispělo i vytvoření samosprávných krajů, které vedly k vytvoření regionálních politických struktur konkurujících stranickému vedení (Mikešová, Kostecký, 2016, str. 372).

základě porušení dohod, které uzavírali se svými stranami. Jednalo se o tzv. reversy.⁹⁰ Musel ale zasáhnout Volební soud. Reversy pak byly podepisovány ještě před zařazením kandidáta na kandidátní listinu (Košnar, 2011, str. 50). Právě hrozba odvolatelnosti je dle Košnara nutnou podmínkou vázaného mandátu. Pouhé přijímání instrukcí či pokynů je pro vázaný mandát naopak nedostatečnou podmínkou. Klíčové jsou tedy sankce, které reprezentant nese za to, že jednal v rozporu s instrukcemi (s. 42–43).

I další ústavní vývoj Československa pokračoval v tradici vázaného mandátu. V éře socialistického Československa, kdy mandáty v praxi podléhaly vedení KSČ, mohli voliči zákonodárce dokonce odvolávat (hovořit zde lze o negativní volbě). Mohlo se tomu tak stát v situacích, kdy by poslanec zklamal důvěru voličů či se dopustil činu nedůstojného funkce poslance. K využití této možnosti ale nedošlo (Bureš, 2011, Kudrna, 2021b). Vázaný mandát a s ním spjatá odvolatelnost byla vyjádřena v ústavě z roku 1960, platila pro Národní shromáždění, Slovenskou národní radu i národní výbory. Vázaný mandát byl zachován i po federalizaci uskutečněné v roce 1968 (Košnar, 2011, str. 51).

Konec imperativních mandátů a teoretické odvolatelnosti poslanců přišel až v roce 1990. Po prvních svobodných volbách konaných v červnu roku 1990 byli poslanci povinni vykonávat svůj mandát dle svého slibu již osobně a podle svého svědomí a nejlepšího přesvědčení, a to s tím, že nejsou vázáni příkazy týkajícími se výkonu mandátu (Bureš, 2011, str. 144). Pokusy o aplikaci vázaného mandátu v podobě závazání si poslanců lídry stran bylo ovšem možné pozorovat i po roce 1989. Například u populistické Sládkovy Republikánské strany Československa (dále již SPR-RSČ), a to prostřednictvím milionových směnek či u Věcí veřejných, a to prostřednictvím vnitrostranické korupce.⁹¹

⁹⁰ Kudrna (2021b) připomíná, že ústavní listina z roku 1920 počítala s tím, že mandát členů parlamentu bude volný. Existence Volebního soudu ovšem znamenala, že o mandátu poslance či senátora v praxi rozhodovaly stranické sekretariáty (s. 91–92). V prvorepublikové éře tak parlamentní reprezentanti v případě porušení svých závazků vůči straně mohli mandát ztratit, a to ukončením členství ve straně a následným potvrzením odnětí mandátu od speciálního Volebního soudu. Košnar (2011) připomíná, že praxi reversů posvětil nález volebního soudu z 19. 5. 1928, který uváděl, že členové Národního shromáždění, kteří se zavázali reversem, mohou být zbaveni mandátu, pokud přestaly být členem své strany, a to i z důvodů nízkých a nečestných (str. 50). Chápání mandátu v období první republiky, kdy rovněž panovala povinnost chodit k volbám, naznačuje silnou roli stran v tehdejší politickém systému. I proto se toto období někdy označuje jako čas partokracie (v jiných jazycích a prostředích pak jako *parteiensstaat* či *partitocrazia*).

⁹¹ Strany se svými reprezentanty taktéž uzavírají etické a morální kodexy. V etickém kodexu poslance hnutí ANO 2011 (ANO 2011, 2013), které se při svém vstupu do politiky prezentovalo jako protikorupční, například stálo: „*Poslanec se zavazuje při vědomí odpovědnosti vůči programu politického hnutí ANO 2011, že v průběhu jednoho volebního období nepřestoupí do jiného poslaneckého klubu.*“ Hnutí ANO rovněž pro své reprezentanty na různých úrovních připravilo Morální kodex reprezentanta politického hnutí ANO 2011 (ANO 2011, 2022), ve kterém se například uvádí: „*Reprezentant, proti němuž je podána obžaloba pro úmyslný trestný čin nebo nedbalostní trestný čin spáchaný v souvislosti a ve spojení s výkonem veřejné funkce, neprodleně rezignuje na volený mandát, na svou funkci ve Hnutí a na členství ve Hnutí.*“ Dříve přitom tento kodex platila ještě přísnější varianta, když v něm stálo, že reprezentant, proti němuž je zahájeno trestní

Protože Ústava definuje mandát poslance i senátora jako volný, lze chápat volání po odvolávání politiků, a tedy i omezení jejich nezávislosti, o které usilují zejména uskupení Tomia Okamury (a dříve také KSČM⁹²), jako krajně problematické. Imperativní mandát a s ním spjatou odvolatelnost lze totiž v současných ústavních podmínkách s ohledem na literu a duch Ústavy vnímat jednoznačně protiústavně. Obtíže pro případnou odvolatelnost poslanců navíc přináší již aplikace poměrného systému pro volby do dolní komory.⁹³ Institucionální nastavení mandátu navíc sice disponuje potenciálem pro formování chování reprezentantů, přímo jej ale nediktuje. Zavedení odvolatelnosti politiků (další sankce) by tak vůbec nemuselo přinést kýžený pozitivní efekt.

S ohledem na ukotvení volného mandátu v současných ústavách lze konstatovat, že nejvyšší právní normy favorizují model správce. Tím by se mohla zdát vyřešená i debata ohledně nezávislosti reprezentantů. Preferovat model správce před delegátem by ale v extrémním případě mohlo vést až k antidemokratickým důsledkům. Pokud by byli politici pobízeni k tomu, aby mysleli pouze vlastní hlavou, mohli by se vymknout tlaku veřejnosti a jednat pouze ve vlastním sobeckém zájmu (Heywood, 2005, str. 202). Proto pokud by během šetření mezi českými zákonodárci došlo k odhalení výrazné dominance modelu správce nad delegáty, a to ať už lokálními či stranickými, mohlo by to naznačovat nežádoucí trend. V případě poklesu stranické polarizace zase Zittel (2017) varuje před oslabením kapacity stran jednat jako zprostředkovatelé či kognitivní filtry, a to mezi konstituenty a reprezentanty. Uvedené dokládá, že debatu ohledně reprezentativních rolí nelze redukovat na pouhou teoretickou diskusi bez implikací pro praktické fungování politiky a společnost. Opak je pravdou.

Protože český stranický systém v poslední dekádě prošel radikální proměnou, testuje práce možnost, zda se s úspěchem stran a hnutí zpochybňujících systém zastupitelské demokracie neobjevuje i nové pojetí mandátu, a to především u zástupců populistických

stíhání, neprodleně rezignuje na volený mandát, na svou funkci ve Hnutí a na členství ve Hnutí. Etické kodexy pak nalezneme i v některých parlamentech.

⁹² Wintr (2010) připomíná, že právě poslanci KSČM několikrát navrhli ústavní zákon, který by umožňoval poslancům–přeběhlíkům odebrat mandát, přičemž zmiňuje pokusy ze 3. a 5. volebního období PS (str. 323).

⁹³ Odvolatelnost by dávala smysl spíše v případě senátorů či prezidenta, tedy politiků volených většinovou volbou. V případě sněmovních voleb by muselo rovněž dojít k aplikování většinového systému volby. Odvolatelnost v praxi nicméně představují volby. V posledních letech se v souvislosti s úpravami mandátu skloňují ambice zavést tzv. klouzavý mandát. Ten stojí na principu, že člen Parlamentu vstupující do exekutivy přenechá své křeslo náhradníkovi, a to buď na dobrovolné či povinné bázi. Vnitrostranicky a dobrovolně princip deklaruje například Pirátská strana, doktrinálně ovšem princip neuplatňuje. Přijetí ústavní novely zavádějící tento mechanismus bylo nejbližší v roce 2021, Senát ale ústavní novelu nakonec shodil ze stolu. Naopak v situacích, kdy členové vlády parlamentní mandát postrádají, dochází ke zvyšování jejich závislosti na premiérovi a rovněž i k oslabování vztahu mezi členy vlád a parlamentem jako celkem.

uskupení (k jejich definici a identifikaci blíže například Zulianello, 2020). Za nejnovější výzvu pro parlamentní demokracii pak lze chápat i zkušenost s pandemií COVID-19, která ovlivnila celou českou společnost a krátkodobě do jisté míry i výkon mandátu, parlamentní praxi. Dopady krizové zkušenosti na fungování Parlamentu proto nemohou být zcela ignorovány. Spolu s proměnou stranického systému a parlamentních elit se objevují i nové fenomény a problémy. U nových parlamentních stran lze například vnímat i odlišnosti z pohledu organizace stran, a to kvůli jejich personalizaci a centralizaci. V Parlamentu se ale rovněž objevuje stále více zákonodárců bez předchozí parlamentní zkušenosti, čímž mohou do prostředí Parlamentu přicházet reprezentanti s jinými očekáváními i praxí. To vše by měly být pádné důvody, proč podrobně analyzovat současné parlamentní reprezentanty.

3. Parlamentní reprezentace v ČR a její vyzyvatelé

V posledních letech můžeme v rámci demokratických systémů sledovat postupné proměny, které se mohou promítat i do vnímání reprezentace a parlamentních aktérů jako takových. Impuls pro výzkum těchto změn přináší především úspěchy stran a hnutí vyznávající koncepcí reprezentace, které mají blízko k technokracii a populismu. Od propuknutí celosvětové ekonomické krize s počátkem v roce 2007 se tato uskupení neomezují pouze na parlamentní působení, nýbrž se stávají i součástími vlád a někdy dokonce i dominantními aktéry v rámci politických systémů jednotlivých zemí, přičemž tento jejich vzestup můžeme sledovat v rámci celého středoevropského prostoru (Plescia, Kritzinger, De Sio, 2019, str. 513). S příchodem parlamentních reprezentantů z nových uskupení přistupujících k systému zastupitelské demokracie a vládě etablovaných stran mnohdy značně kriticky, se mohou objevovat nová pojetí vnímání mandátu i rolí zákonodárců.

V rámci této kapitoly proto budou nejprve nastíněny změny a výzvy, se kterými se po vypuknutí světové hospodářské krize potýkala nejen česká politika a společnost. Následně budou představeny hlavní přístupy umožňující analýzu vyzyvatelů etablovaných stran, kteří operují s populistickou rétorikou a současně zpravidla vyzdvihují i některé technokratické principy, a to například v podobě technokratických řešení, manažerského řízení či expertizace politiky (později viz koncept technopopulismu). Tyto tendence se přitom neobjevují pouze v nekonsolidovaných demokratických státech ale i v konsolidovaných západních demokraciích (Urbinati, 2018, str. 16). Náhlý vzestup populismu i proměna stranického systému tedy nejsou pro české prostředí něčím unikátní.

Pro lepší pochopení vyzyvatelů tradičních aktérů parlamentní reprezentace je nutné vnímat širší kontext a jak zdůrazňuje Zaslove (2008) i obsah a formu těchto uskupení. Ignorovat nelze ani strukturou příležitostí, které jsou příčinami populismu. Typická snaha populismu expandovat moc se projevuje především v sousedních zemích (Polsko, Maďarsko), a to v podobě útoků na soudy, média a vysoké školy. To ovšem neznamená, že by expanze moci populistů neohrožovala klíčové demokratické instituce i v českém prostředí. Český politický systém se za tři dekády své existence nicméně projevil jako robustní a prozatím směrem k hybridním režimům nesklouzl.⁹⁴

⁹⁴ Ústava ČR oslavila 30. narozeniny 16. prosince 2022. Ke svému výročí obdržela dárek v podobě dvoudenní konference na půdě Poslanecké sněmovny a Senátu, která se uskutečnila 15. a 16. prosince 2022. Během této odborné konference ústavní právník Marek Antoš konstatoval, že bylo štěstím, že Ústava ČR během 30 let neprocházela tak těžkými zátěžovými testy, jako tomu bylo v okolních zemích. Že se Česko nevydalo maďarskou cestou Antoš vysvětloval mimo jiné dvoukomorovým parlamentem.

Varování před degenerací demokracie v populismus má ovšem mnohem starší kořeny. Tyto obavy vyjádřil už Alexis de Tocqueville roku 1841, a to na základě dění ve Francii (Hayward, 1996, str. 12). Byla to ovšem světová ekonomická krize s počátkem v roce 2008, která přinesla příležitosti, z nichž těžily populistické strany (Kriesi a Pappas, 2014, s. 3–7).⁹⁵ Krize důvěry v rozhodovací mechanismy a stávající elity nahrávala i antipolitickému diskurzu, který je charakteristický pro technokracii. Že z rostoucí nespokojenosti občanů těžily i české populistické strany dokázali Voda a Havlík (2021).

Už Lucardie (2000), který se věnoval obecným faktorům vedoucím ke vzniku nových stran, poznamenal, že nováčci jsou jen zřídkakdy vítáni vřele, zvláště pokud žádají svůj podíl na omezených zdrojích (str. 175). Vymezování se mezi vyzyvateli etablovaných stran a zavedenými stranami tedy lze chápat jako zcela přirozené. Problém nastává až v situaci, kdy některé skupiny útočí na samotné reprezentativní instituce, případně své názorové oponenty zcela nerespektují.

Byli to ostatně autoritářští vůdci – Franco, Hitler, Mussolini, Marcos, Castro, Pinochet, Putin, Chávez či Erdoğan – kteří dle Levitského a Ziblaty (2018) ospravedlňovali konsolidaci moci označováním svých oponentů jakožto existenčních hrozeb (str. 106). Vzájemná tolerance je přitom jednou ze základních norem fungování demokracií. S oponenty můžeme nesouhlasit, a třeba i velmi silně, přesto je ale musíme akceptovat jako legitimní a nemůžeme je chápat jako existencionální hrozbu (str. 102). Parlamenty by pak měly být pluralitním prostředím, ale k tomu je právě nutný vzájemný respekt.

3.1. Rekonfigurace českého stranického systému po roce 2010

Za vrchol rekonfigurace českého stranického systému lze chápat především volební rok 2017, po kterém se v malostranských palácích usadilo hned 9 poslaneckých klubů. Důležitými milníky z pohledu rekonfigurace byly ovšem již předcházející volby do Poslanecké sněmovny konané v letech 2010 a 2013, které přinesly proměnu dříve ustáleného a strukturovaného stranického systému (blízkého Sartoriho umírněnému pluralismu). Ten byl založen na modelu, kdy se po dvě dekády u moci střídala dvojice silných stran ODS a ČSSD, kolem kterých se tvořily vládní koalice s dalšími stranami.⁹⁶ Předzvěsti dalekosáhlých změn mohl být již aplaus pro zakladatele ODS Václava Klause na sjezdu

⁹⁵ O vzestupu populismu v Evropě vypovídají data expertní skupiny The PopuList, viz <https://popu-list.org/>

⁹⁶ Extrémní póly pak představovaly levicová KSČM a krátce i pravicová Republikánská strana Československa (v Parlamentu zastoupená v letech 1992–1998).

rivalitní ČSSD v roce 2009. Klaus zde sice vystupoval jako prezident, přesto to vyvolalo šok.

Změnám stranických systémů v rámci středoevropského regionu se podrobně věnovali Haughton a Deegan-Krause (2015), kteří se zaměřili na souvislost mezi volební volatilitou stáří stran. Haughton a Deegan-Krause předně odhalili dynamiku spočívající ve volebních ztrátách etablovaných stran, ziscích nových nezkorumpovaných nováčků a rovněž v opětovných ztrátách těchto nováčků, a to ve prospěch ještě novějších stran. Odhalená dynamika vypovídá mnohé o křehkosti nových a ve společnosti neukotvených stran. Jejich analýza ale především dokládá, že volební zemětřesení probíhala i v dalších zemích v regionu, v některých zemích navíc k této „seismické aktivitě“ došlo ještě před propuknutím hospodářské recese. Například v Bulharsku a Polsku se vysoká volební volatilita ovlivňující stranický systém objevila již v roce 2001. Doplňme, že v Maďarsku tomu tak bylo až v roce 2010 a ve Slovinsku v letech 2011 a 2014 (Haughton a Deegan-Krause, 2015, s. 61–62).

Van Biezen a Wallace (2013) zase uvádějí, že postkomunistické elektoráty lze vnímat jako volatilní, otevřené a nejisté, a to s ohledem na nedostatek sociální stratifikace po dekadách komunismu. Většina stranických organizací v postkomunistické Evropě je pak dle těchto autorů slabě rozvinutá a úroveň členství bývá zejména ve srovnání se západoevropskými demokraciemi marginální (s. 302–303). Jsou to právě mělké kořeny stran ve společnosti a nedostatek sociální stratifikace, které mohou být odpovědí na to, proč v české politice mizí etablované strany a nastupují strany nové.

Van Biezen a Wallace (2013) nicméně podotýkají, že se z pohledu konvergence politických stran i stranických systémů platí, že se západoevropská politická zřízení přibližují standardům (tedy nestabilitě a nepředvídatelnosti stranické politiky) v nových postkomunistických demokraciích, než že by tomu bylo naopak (str. 309). Unikátnost postkomunistického prostředí pak spočívá v rychlosti stranické proměny, rychlosti nástupu nových stran, jejich početnosti a novosti, ale dále také v malém počtu straníků a vysoké volební volatilitě, a to vše především v porovnání s evropskými zeměmi bez komunistické zkušenosti, kde probíhá širší trend deinstitucionalizace stranických systémů (Enyedi, Casal Bértoa, 2018).

Vývoj českého stranického systému před začátkem jeho proměny po roce 2010 popsal Charvát (2012, 2015). Ten stranický systém ČR před rokem 2010 hodnotil jako uzavřený, stabilní a s omezeným prostorem pro nové strany. Identifikovat dle něho rovněž bylo možné i přítomnost koncentračních tendencí. Jádrem tohoto stabilního systému, kterému

dominovalo pravolevé socioekonomické štěpení, pak tvořila čtveřice stran zařaditelných do západoevropských stranických rodin – ČSSD, ODS, KDU-ČSL a KSČM. Komunisté pak představovali permanentní opozici (Guasti a Mansfeldová, 2018).

Konec této stability ovšem přinesla světová ekonomická krize, a to v kombinaci s korupčními skandály (Havlík, Kluknavská, 2022, str. 3). Havlík a Komůrková (2020) o období před rokem 2010, pro které byla charakteristická nízká míra volatility, psali jako o ostrově stability ve vysoce nestabilním prostředí stranických systémů střední a východní Evropy. Že rok 2010 odstartoval z pohledu parlamentní reprezentace proces proměny, a to nejen v českém prostředí, prokázali Caamaño a Casal Bértoa (2020). Ti na příkladu 28 evropských zemí ukázali, že největší poměr hlasů pro strany vymezujících se vůči etablovaným stranám byl od 50. let 20. století zaznamenán právě po roce 2010.

Je zřejmé, že sněmovní volby v letech 2010, 2013, 2017 a 2021 dřívější stabilní podobu českého stranického systému radikálně proměnily. Již ze sněmovních voleb v roce 2010 vzešla vláda etablované ODS a dvojice nových sněmovních uskupení – TOP 09 a Věci veřejných. Právě druhé jmenované hnutí představovalo z hlediska dalšího vývoje české parlamentní politiky určitý průlom, protože se jednalo o první úspěch podnikatelské strany v českém prostředí. V případě VV šlo rovněž o uskupení vymezující se proti zavedeným stranám, u kterého bylo možné identifikovat i prvky populistické rétoriky. Hnutí se navíc vyznačovalo silným protikorupčním étosem a akcentovalo prosazování prvků přímé demokracie.

VV si zasluhují bližší pozornost již právě s ohledem na novinky, které přinášely. Hloušek (2018) VV popsal jako hnutí, které z pražské komunální politiky přineslo na národní úroveň kritiku skutečných i údajných korupčních praktik, a které zaujalo strategii protestní strany vymezující se vůči establishmentu a nekompetentnosti politiků (s. 62–64). Pro fungování hnutí byla rovněž klíčová osobnost zakladatele a sponzora hnutí – podnikatele Víta Bárty. Hloušek připomíná, že na základě programu strany pro volby 2010 nebyla klasifikace postojů strany v rámci pravolevé stupnice vůbec jednoduchá. Hnutí to ale prezentovalo jako ctnost, která jej odlišovala od ideologií zdogmatizovaných dinosaurů (str. 64).⁹⁷ Vzorec, kdy se politická uskupení neřadila na pravou a ani na levou část politického spektra, platil i v případě některých dalších nových neideologických protestních stran.

⁹⁷ Pod pojmem „politických dinosaurů“ se optikou Věci veřejných skrývali zástupci etablovaných stran.

Při pohledu na organizační strukturu VV nelze nepřehlédnout exkluzivitu členství v hnutí. Ta se ostatně zrcadlila i v malém počtu členů tohoto podnikatelsko-populistického uskupení (do 2 tisíc členů). Vedle toho hnutí operovalo s instrumentem registrovaných sympatizantů (nečlenů). Za další rys hnutí Hloušek považoval nesoulad stanov hnutí a faktické mocenské konstelace uvnitř strany (s. 74–77). Ač VV ihned po prvním volebním úspěchu ve sněmovních volbách vstoupily přímo do vlády, jejich parlamentní a vládní angažmá netrvala dlouho (vládní působení hnutí uzavřelo po dvou letech). Tato jepičí éra přesto z pohledu českého stranického systému a parlamentní reprezentace předznamenala nástup nového trendu – trvalý úspěch vyzyvatelů etablovaných stran. A to nejen těch populistických.

Hned následující sněmovní volby z roku 2013 přinesly parlamentní angažmá pro další hnutí vymezující se vůči zavedeným stranám. Jednalo se o hnutí ANO a SPD, tedy dvojici hnutí, které Voda a Havlík (2021) řadí společně s VV do populistické kategorie. V případě antisystémového hnutí Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury, které bylo svými postoji blízké Sládkovcům z 90. let, došlo i na přímé vymezování se vůči zprostředkované politice, a to prostřednictvím důrazu na aplikaci referend. Caamaño a Casal Bértoa (2020) připomínají, že volební síla antisystémových stran významně (a negativně) souvisí i s úrovní liberálních demokracií, přičemž se odkazují na data projektu V-Dem.⁹⁸ Zástupci těchto stran vedle toho vytvářejí odstředivé vzorce v rámci stranických soutěží, čímž brání vzájemnému porozumění mezi stranami a přispívají k nestabilitě stranických systémů.

V roce 2013 se ale předně začala datovat úspěšná parlamentní éra hnutí ANO, jehož zakladatel a předseda hnutí, Andrej Babiš, se hned v dalším volebním období stal prvním iliberálním premiérem v novodobé historii ČR. Tím, že po roce 2013 tato dvojice uskupení držela hned třetinu poslaneckých křesel, došlo k oslabení socioekonomického třídního hlasování (Havlík, Kluknavská, 2022, str. 3). Okamura a Babiš navíc na rozdíl od Barty a jeho Věcí veřejných v české politice přetrvávali i pro další volební období. Jejich hnutí navíc sbírala úspěchy i při dalších typech voleb.

⁹⁸ Caamaño a Casal Bértoa (2020) uvádí, že platí, že čím jsou antisystémové strany silnější, tím je v dané zemi nižší úroveň liberální demokracie. Samotný koncept antisystémové strany je ovšem poměrně neurčitý a v politologii se používá čím dál méně (Polášek, 2011). Antisystémové strany, ať už je chápeme jakkoliv, se nicméně mohou v průběhu času stávat stranami systémovými. To dokazuje například analýza Poláška (2011), která se soustředila na přerod Československé sociálně demokratické strany dělnický (ČSDSD), jež se z antisystémové strany z období Rakousko-Uherska proměnila v systémovou stranu v období ČSR. Zdroje přerodu spočívaly v orientaci ČSDSD na parlamentní systém, ochotě zapojit se do politické soutěže a nenásilném prosazování záměrů, a to výhradně skrze instituce zastupitelské demokracie (str. 41).

Vrchol fragmentace dolní komory z hlediska počtu klubů nastal po volbách v roce 2017, kdy uspěly další dva nové subjekty – Pirátská strana a hnutí STAN. Pro volební období 2017 až 2021 bylo unikátní zejména rozložení sil ve Sněmovně, když hned polovinu sněmovních mandátů drželi poslanci hnutí ANO a SPD, tedy reprezentanti z uskupení s rysy populistických stran. Se sněmovními volbami v roce 2021 sice došlo k redukci poslaneckých klubů, a to zpět na 7 klubů, volby ale předně vygenerovaly Sněmovnu bez zástupců tradičních levicových stran KSČM a ČSSD (ČSSD navíc vedle ODS částečně vzniklé z OF tvořila historicky nejčastěji vlády). S volebním debaklem levice tak z českého stranického systému pro další léta prakticky vymizel tradiční (a pro politiku zcela elementární) souboj mezi pravicí a levicí. Český stranický systém se tak během jedné dekády proměnil k nepoznání a tradiční souboj etablovaných stran založený na konfliktu pravice a levice nahradily souboje nové.

Havlík a Komůrková (2020) uvádějí, že s proměnou tradičních stran a vznikem stran nových souvisí i proměna politického stranictví jako takového. Vývoj v ČR lze jejich optikou chápat jako součást dlouhodobé změny, která by se dala popsat jako narůstající napětí mezi základními funkcemi politických stran. Oslabování rolí stran se pak ve specifickém kontextu fungování stranické demokracie v ČR projevilo nejen vzestupem uskupení vymezujících se proti etablovaným stranám, ale rovněž i v podobě třech technokratických (úřednických) vlád. Tyto kabinetů nicméně primárně vznikaly jako důsledek politické krize a neschopnosti politických stran generovat vládní většiny. Zároveň pro ně ale platilo, že se těšily nebývale vysoké důvěře ze strany veřejnosti (s. 5–6).⁹⁹ Obliba úřednických kabinetů a skepse vůči tradičním členům Sněmovny pak pootevřely dveře parlamentním nováčkům.¹⁰⁰ Prostor pro technokracii uzurpovat moc se otevřel podobně jako během světové hospodářské krize i během pandemie, kdy posílala moc nevolených epidemiologů a dalších odborníků.

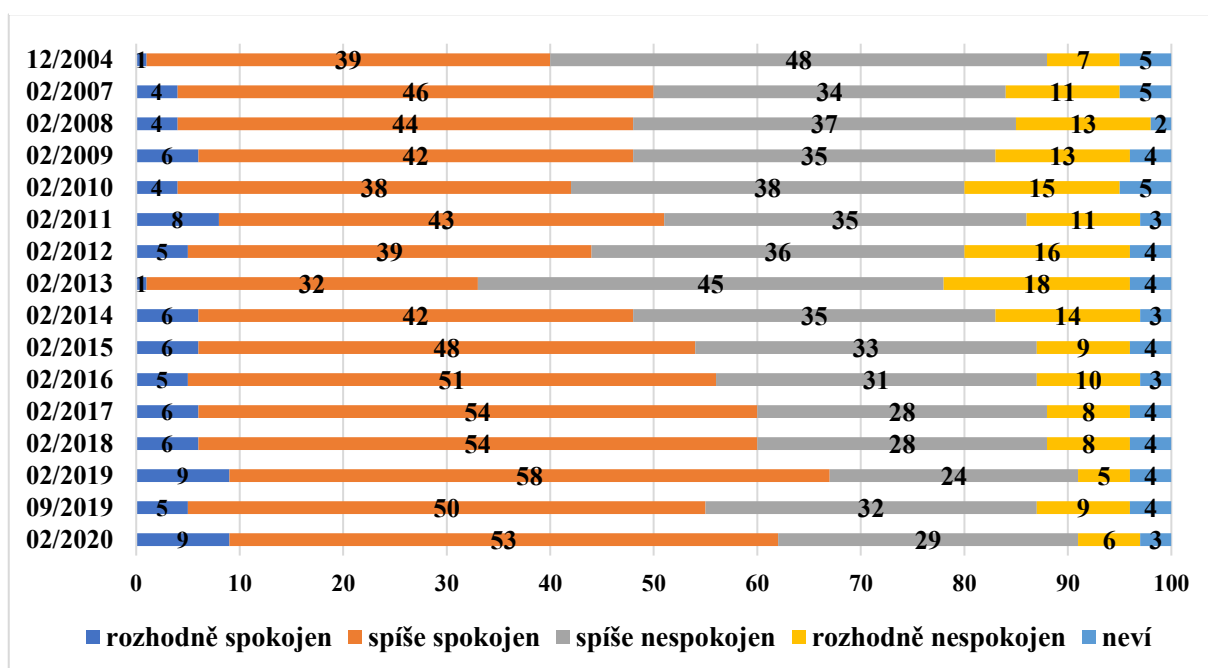
Dle Havlíka a Kluknavské (2022) došlo v uplynulých letech k přeskupení českého stranického systému nejen na volební úrovni, ale také na té diskurzivní, což signalizovala nová dimenze konfliktu, a to mezi populismem a jeho oponenty (anti-populismem). Vznik

⁹⁹ ČR konkrétně zažila trojici úřednických kabinetů: 1) Vládu Josefa Tošovského (leden až červenec roku 1998), 2) Vládu Jana Fischera (květen 2009 až červenec 2010), 3) Vládu Jiřího Rusnoka (červenec 2013 až leden 2014).

¹⁰⁰ Úskalí u politiků vyzdvihujících technokratická řešení, kteří avizují, že se hodlají opírat o názory odborníků, spočívá v tom, že si mohou vybírat, o které odborné názory se budou opírat. Na hlasy jiných odborníků už ale reagovat nemusí. Limity rétoriky skloňující odbornost naznačilo počínání premiéra Babiše během pandemie, když expertízu chápal úzce a personalizovaně. Přičteme k tomu i čtyři výměny ministrů zdravotnictví v letech 2020 až 2021 nominovaných hnutím ANO, kteří často přicházeli s puncem odborníků (Jágr, 2021).

anti-populismu autoři datují až v souvislosti se sněmovními volbami v roce 2021 (s. 3–4). Naznačenému antagonismu se budeme věnovat podrobněji v rámci samostatné podkapitoly, není ale bez zajímavosti, že před rokem 2010 byla česká populistická uskupení téměř zcela neúspěšná. Výjimku představovalo radikální uskupení z 90. let s názvem Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa (Havlík, 2015).

Graf č. 4. Spokojenost s fungováním demokracie v ČR v letech 2004–2020 (v %)

Zdroj: CVVM SOÚ AV ČR (2020a)

Spokojenost s fungováním demokracie v ČR ostatně poklesla na rekordně nízkou hodnotu právě v roce 2013, tedy během hospodářské krize. Dokládá to dlouhodobé šetření CVVM SOÚ AV ČR (viz Graf č. 4). Doplňme, že šetření z února 2013 proběhlo ještě před propuknutím aféry označované jako *Nagygate*, která výrazně otrásla důvěrou občanů v politiku. Kauza, která způsobila pád Nečasovy vlády a vznik úřednického kabinetu Jiřího Rusnoka¹⁰¹, vypukla až v červnu roku 2013, a výrazně napomohla politickému růstu Andreje Babiše a jeho hnutí ANO.

¹⁰¹ Rusnokův úřednický kabinet vládl po celou éru své vlády bez důvěry Sněmovny, a to v období od července 2013 až do ledna 2014. Někdy proto bývá vnímán jako kabinet prezidenta Miloše Zemana, ten do prezidentského úřadu nastoupil jako první přímo zvolený prezident ČR v březnu 2013. Zemanův krok lze interpretovat i jako pokus o posun ČR k poloprezidentskému systému. Tento svůj cíl Zeman ostatně přiznal po konci svého mandátu.

S další redefinicí politického prostoru po sněmovních volbách v letech 2013 a 2017 již spokojenost občanů s fungováním demokracie vrostla. V březnu 2019, tedy rok před prvním výskytem viru COVID-19 v české populaci (březen 2020), byla spokojenost s fungováním demokracie v rámci sociologických šetření dokonce rekordní. Zda byla důvodem skutečnost, že část občanů z pohledu reprezentace našla své zastání u reprezentantů z nových parlamentních uskupení, nebo zda byla vysvětlující proměnou zlepšující se ekonomická situace občanů, zůstává kategorií otázek, které by si zasluhovaly komplexní pozornost v samostatných výzkumech.

V každém případě může být zřejmé, že sledovaný *Wind of Change* v rámci složení dolní komory Parlamentu ČR způsobila kombinace dopadů světové hospodářské krize s počátkem v roce 2008, četných korupčních skandálů starých stran, nástupu nových komunikačních nástrojů (a tedy i nových možností politického marketingu)¹⁰², deziluze občanů z vývoje politiky po roce 1989 a obecných změn, které lze identifikovat po celé Evropě. Změny v rámci českého stranického systému ale probíhaly i dříve. Dokládá to skutečnost, že parlamentní zastoupení po roce 1989 získala celá řada stran – jmenovitě například Občanská demokratická aliance, Unie Svobody či Strana zelených (Haughton a Deegan-Krause, 2015, str. 71). Nejednalo se ovšem o strany vymezující se vůči establishmentu jako tomu bylo v případě Věcí veřejných, hnutí ANO či Úsvitu přímé demokracie a později hnutí SPD. Během prvních dvou dekad samostatné ČR navíc platilo, že jak se nové strany objevovaly, tak zase postupně zanikaly či minimálně ztrácely na politické relevanci.

S tím, jak se po roce 2010 postupně objevovalo dříve netušené množství nových a nových parlamentních stran, docházelo i k radikální výměně parlamentních reprezentantů. S nestabilitou sněmovních stran se navíc snižovala i šance na znovuzvolení zákonodárců. Guasti (2020b) si povšimla, že zatímco v roce 2013 tvořili poslanci z nových politických uskupení 30,5 % ze všech tehdejších poslanců, o jedno volební období později již číslo vzrostlo na 64 % (str. 6). Ze srovnání složení Poslanecké sněmovny v okamžiku před sněmovními volbami z roku 2021 a po vyhlášení volebních výsledků z těchto voleb vyplývá,

¹⁰² Jsou to ostatně informační průmysl a komunikační sítě, které radikálně ovlivňují politiku. Jak poznamenala Urbinati (2018), často jsou navíc vlastněny relativně malým počtem jednotlivců (str. 15). Hlas některých je tak s ohledem na jejich materiální bohatství silnější, což z pohledu politické rovnosti představuje výzvu i pro politickou svobodu (str. 89). Urbinati (str. 87) přímo uvádí, že „nerovnost osobních vlastností jako rétorická obratnost či na základě vzdělání získaná dovednost v politickém vystupování se ukazují jako bezvýznamné v porovnání s nerovným vlastnictvím a kontrolou sdělovacích prostředků.“ S odkazem na politologa Jeffreyho Winterse k tomu uvádí, že moc médií může dokonce napomáhat stabilizaci vládnoucí oligarchie (str. 103).

že nováčci ve sněmovních lavicích tvořili 51,5 % ze všech poslanců, což je poměr potvrzující vysokou míru nejistoty pro případné znovuzvolení.

Data tak ukazují, že se šance na znovuzvolení u poslanců znovu přiblížily zakladatelskému období 90. let. Data z výzkumu Linka, Šalamounové a kol. (2001) dokládají, že v roce 1993 mělo předchozí zkušenost s působením na parlamentní úrovni 75 sněmovních reprezentantů (37,5 %), v roce 1996 již 106 (53 %). Do roku 2002 se přitom počet poslanců schopných obhájit své mandáty zvyšoval. Stabilita personálního složení Poslanecké sněmovny se ale s přítomností nových parlamentních uskupení stala minulostí (Mikešová, Kostelecký, 2016 str. 362) a vystřídala ji dynamika. Že personální nestabilita ve Sněmovně mezi lety 2002–2017 postupně narůstala, si ve svém textu povšimli i Čermák a Bernard (2021).

Trend nízké míry znovuzvolení zachytili například již De Luca, Jones a Tula (2002) zkoumající Argentinu a Brazílii, a to na začátku milénia. Autoři ovšem neargumentovali proměnami v rámci stranických systémů, ale především zásahy stranických bossů, kteří kontrolovali kandidátní listiny. Zásahy do kandidátních listin a neumožnění větší části poslanců obhajovat svůj mandát v českém prostředí realizovalo například hnutí ANO, a to před volbami v roce 2017.¹⁰³ Vedení SPD pak v roce 2019 rovnou zrušilo regionální klub v Moravskoslezském kraji, který vedl poslanec SPD Lubomír Volný, jenž neskrýval ambici utkat se s Okamurou o vedení strany.¹⁰⁴ Volný z SPD následně odešel a založil si vlastní hnutí. Právě proces výběru kandidátů poskytuje informace o tom, jak strany fungují vnitřně, současně ale také naznačuje, kde se v zemi nachází politická moc (De Luca, Jones a Tula, 2002). Podobně uvažuje i Kuděla (2015), který tvrdí, že strany poodhalují svůj charakter již tím, jak formulují svá vlastní pravidla a kritéria výběru svých kandidátů (str. 201).

S tendencí volit populisty tedy nedochází pouze k ústupu od budování široké členské základny a práce s ní, ale dochází rovněž k poškozování demokratických institucí. V této souvislosti se tak mezi politology hovoří o tzv. demokratickém úpadku (Bermeo, 2016, Bušítková a Guasti, 2017, Levitsky a Ziblatt, 2018, Hanley, Vachudova, 2018, Vachudová, 2020, Guasti, 2020b). Merkel (2014) pak upozorňuje, že změny v rámci politických stran

¹⁰³ Umožňují to ostatně již stanovky hnutí, které obsahují klauzule, které dávají předsedovi hnutí moc zasahovat do kandidátek hnutí pro volby na všech úrovních.

¹⁰⁴ Dalším příkladem může být rozpuštění kandidátní listiny SPD v Pardubickém kraji před sněmovními volbami v roce 2021. Kandidátka vytvořená členy místní buňky byla zcela nahrazena listinou nadiktovanou z centrály strany. Novou kandidátku SPD zde vedl bývalý poslanec ČSSD Jaroslav Bašta, který neměl s původní místní buňkou nic společného.

či stranického systému disponují potenciálem odhalovat rané krizové tendence celého politického systému.

Proč bychom se ve Střední Evropě měli ohlížet na dění mimo Evropu naznačil v rozhovoru i významný český iberoamerikanista Josef Opatrný. Ten poznamenal, že probíhající tažení proti evropským politickým stranám založených na klasickém rozdělení na levici a pravici se v Latinské Americe dělo již před třiceti lety. Výsledkem byl příchod charismatických lídrů bez programu či s programy sestavenými dle výzkumů veřejného mínění, kteří si vytvořili hnutí, aby jim pomohla k moci a pak už u vlády zůstali. Tento model funguje v Latinské Americe dle Opatrného už čtvrt století (Deník N, 2020).¹⁰⁵ Podobných znaků si u politických systémů, a to nejen v Latinské Americe, ale i u vznikajících demokracií v Asii a Africe, povšimli Haughton a Deegan-Krause (2015). Poznatky ze studia demokratického úpadku z prostředí Jižní Ameriky pak hojně ve své analýze přinesli i Levitsky a Ziblatt (2018).

Není bez zajímavosti, že fluktuaci zákonodárců v českém případě způsobovaly právě nové sněmovní strany, zejména pak hnutí s populistickými rysy – hnutí ANO vedené miliardářem Andrejem Babišem či dvojice uskupení Tomia Okamury (Úsvit a SPD). Okamura pak dokonce vyměnil celé hnutí za nové.¹⁰⁶ Charakteristickým pro oba lídry byl jejich původ v byznysovém prostředí a ambice řídit hnutí centrálně.¹⁰⁷ Členy těchto personálních stran pak charakterizuje loajalita vyměněná za postavení. V případě neloajality či hereze na ně naopak čeká trest či odchod, s čímž se pojí i obtíže při hledání stranických křídel či trvalejších kverulantství uvnitř těchto stran.¹⁰⁸

Oslabování vlastních kandidátů v zájmu stranické poslušnosti, a to prostřednictvím řady technických postupů, ostatně identifikoval už Duverger, a to na příkladu komunistických stran (Duverger a kol., 2016, s. 222–224). Pokud je pro stranické organizace

¹⁰⁵ Že vývoj v Latinské Americe v posledních desetiletích často určoval výzkumné trendy světové politologie poznamenávají Dvořáková, Buben a Němec (2012). Ti se v latinskoamerickém regionu zaměřili na populistické strategie, jejímž prostřednictvím se proměňovaly místní režimy a vlády.

¹⁰⁶ Ze 14 poslanců zvolených za Úsvit při sněmovních volbách v roce 2013 pokračovali pod značkou SPD v dalším sněmovním období po roce 2017 pouze 3 zákonodárci. Všimnout si zde můžeme podobnosti se SPR- RSC, které v období 1992 až 1996 ztratilo ze 14 získaných mandátů hned 9 poslanců, a to kvůli vnitřním rozporům (Linek, Šalomounová a kol., 2001, str. 62).

¹⁰⁷ Uvažování lídrů těchto uskupení, které lze shrnout pod heslem „já platím, já rozhoduji“, se podrobněji věnoval Kopeček (2016). Ten hnutí ANO nezkoumal z perspektivy populismu, spíše se soustředil na model stranické organizace.

¹⁰⁸ Fungování hnutí SPD během funkčního období Sněmovny v letech 2017 až 2021 ukazuje, že v případě neshod s vedením volili členové poslaneckého klubu exit strategii. Během tohoto období přišel klub hnutí SPD o 5 z 23 členů, tedy o nejvyšší počet členů ze všech sněmovních klubů. Po sněmovních volbách v roce 2020 klub tvořilo 20 členů, hned 9 z nich ale byli sněmovními nováčky, což opět dokládá velkou personální fluktuaci hnutí. Co se týče jednoty hlasování členů SPD, ta se naopak řadí k historicky nejvyšším (irozhlaz, 2019).

vedené Babišem a Okamurou něco typické, pak jsou to centralizace a personalizace. Řadit je tak lze mezi tzv. personální strany, což je přístup, který ve svých klasifikacích rozvíjí například Calise (2015) a Rahat (2022). Rahat (2022) se pokusil o rozlišení stran na základě jejich vnitřní rovnováhy sil, přičemž zahrnul i strany, které by bylo možné chápat i jako pouhé volební vehikly. Strany, jejich lídři jsou tvůrci a vlastníky stran (v ČR jde o právě o Babiše i Okamuru), Rahat označuje jako extrémně personalizované personální strany. U personálních stran pak dle Rahata obvykle platí, že nepřezijí své lídry (str. 6). Calise (2015), který personalizaci označuje jako virus pro stranické organizace, považuje za ideál typ personálních stran Berlusconiho Forzu Itálii. Calise chápe faktor personalizace dokonce jako hnací sílu rozpadu starých stran a vzniku nových (s. 301–302). Hloušek (2015) pak v reakci na posilování lídrů stran operoval s konceptem prezidencializace stran, který aplikoval na středoevropský prostor.

Personalizace je v případě Babišova hnutí a Okamurových hnutí úzce vázána na jednu osobnost, čímž se stávají stranami jednoho muže. Naznačuje to i Tabulka č. 4, která zachycuje vývoj na předsednických postech sněmovních stran zvolených ve volbách v roce 2017. Zatímco u ANO a SPD se naplno projevuje dominance jejich zakladatelů již tím, že svým uskupením předsedali po celou éru jejich dosavadní existence, u ostatních subjektů docházelo k přepřahání vedení. V případě Okamury naopak došlo k založení nového uskupení úzce spjatého s jeho osobou (Úsvitu předsedal v letech 2013 až 2015, po roce 2015 předsedal již SPD). Vzhledem k silné pozici lídrů ANO a SPD bude u reprezentantů těchto personalizovaných hnutí (dle jejich politických oponentů vůdcovských) hodnotné sledovat jejich postoje vůči stranickým organizacím a porovnávat je s pohledy parlamentních reprezentantů z ostatních stran.

Tabulka č. 4. Řádně zvolení předsedové a předsedkyně sněmovních stran, a to v letech 2010 až 2023

ANO	ČSSD	KDU-ČSL
Andrej Babiš (2012–dosud)	Jiří Paroubek (2006–2010)	Pavel Bělobrádek (2010–2019)
	Bohuslav Sobotka (2011–2017)	Marek Výborný (2019–2020)
	Jan Hamáček (2018–2021)	Marian Jurečka (2020–dosud)
	Michal Šmarda (2021–dosud)	

KSČM	ODS	Piráti
Vojtěch Filip (2005–2021)	Petr Nečas (2010–2013)	Ivan Bartoš (2009–2013)
Kateřina Konečná (2021–dosud)	Petr Fiala (2014–dosud)	Lukáš Černohorský (2014–2016)
		Ivan Bartoš (2016–dosud)
SPD	STAN	TOP 09
Tomio Okamura (2015–dosud)	Per Gazdík (2009–2014)	Karel Schwarzenberg (2009–2015)
	Martin Půta (2014–2015)	Miroslav Kalousek (2015–2017)
	Petr Gazdík (2016–2019)	Jiří Pospíšil (2017–2019)
	Vít Rakušan (2019–dosud)	Markéta Pekarová Adamová (2019–dosud)

Zdroj: Vlastní zpracování

Podnikatelská a populistická uskupení bývají pro své zakladatele či lídry nástroji umožňující přístup do Parlamentu, a tedy cestu k moci. I u hnutí ANO a SPD (případně i Věcí veřejných) lze ostatně konstatovat, že vznikaly a fungovaly jako mocenské *top-down* projekty.¹⁰⁹ Lucardie (2000) v této souvislosti užívá pojem *personal vehicle party*. Podle Haughtona a Deegan-Krause (2015) přitom u stran orientovaných na lídry platí, že stejně tak jak rychle vznikají i upadají. Jejich lídři se pro tato uskupení dokonce mohou stávat i přítěžím, a to ve chvílích, kdy se zpronevěří (str. 75).¹¹⁰ U hnutí úzce spjatých s jednou osobou proto existuje vážné riziko, že nepřežijí své zakladatele. Závislost těchto hnutí na jejich zakladatelích pak dokládají příklady, kdy jejich zakladatelé buď zajišťují finance pro volební kampaně (případ Andreje Babiše) či je jejich jméno uvedeno přímo v názvu strany (případ Tomia Okamury). Jejich silné postavení rovněž vyplývá ze stanov hnutí a z jejich neformálního vlivu.

Neotřesitelnou pozici Babiše i Okamury v rámci jejich hnutí dokazuje i to, že nehledě na výsledky voleb či své kauzy a přešlapy jakožto zakladatelé nadále zůstávají předsedy uskupení, přičemž jejich postavení nebývá zpochybňováno. V rámci vedení se mění pouze místopředsedové a členové předsednictva. Neotřesitelná pozice lídrů naznačuje, že jsou na ně kladeny mnohem menší nároky než na předsedy ostatních stran a hnutí, kteří se musí zodpovídat vnitrostranické kritice i konkurenci. Nápravné vnitrostranické mechanismy

¹⁰⁹ Že je hnutí ANO řízeno z perspektivy *top-down* dokazuje i jeho práce s členskou základnou (respektive se sympatizanty), což ve své analýze dokládají Círhan a Stauber (2018).

¹¹⁰ K institucionalizaci Věcí veřejných a hnutí ANO viz Stauber (2015b).

a sebereflexe vůdců jsou tak u těchto uskupení oslabeny. I s ohledem na vyjmenované organizační rysy těchto nových uskupení, které zakládali podnikatelé, lze očekávat, že vnímání mandátu zákonodárců z těchto uskupení může být jiné než u zástupců stran a hnutí stojících na jiných principech vnitrostranické demokracie a kultury.¹¹¹

Hnutí ANO i dvojice uskupení Tomia Okamury se neprokázali tím, že by vynikali rozsáhlou prací s členskou základnou či systematickým vytvářením kádrů. Naopak pro ně byla od počátku typická fluktuace kádrů, a to v řadách poslanců, nikoliv na místě předsedů. Důsledkem této fluktuace byla i nižší seniorita poslaneckých zástupců těchto uskupení. Nižší seniorita se ovšem projevila i v mimoparlamentní sféře, a to v podobě častých změn v rámci složení vládních kabinetů. Příkladem byla personální politika Druhé vlády Andreje Babiše (2018–2021).¹¹² Není ovšem bez zajímavosti, že ANO a SPD jako jediné strany dokázaly postavit své stranické kandidáty při prezidentských volbách v roce 2023. Ostatní politické strany schopny vygenerovat vlastní kandidáty nebyly.

Cirhan a Stauber (2018) se u hnutí ANO a rovněž i VV zaměřili na jejich vztah vůči tradičnímu členství a došli k závěru, že jsou pro ně mnohem důležitější alternativní způsoby podpory, například koncept registrovaných sympatizantů. Registrovaní sympatizanti ovšem nedisponují vnitrostranickými právy. Analýza Cirhana a Staubera ale předně dokládá, že straníci pro tato uskupení nejsou z volebního ani finančního hlediska nezbytní (s. 476–477). I Kopeček (2018), který zkoumal organizační strukturu českých podnikatelských stran (hnutí ANO a částečně i Věcí veřejných) konstatoval, že tato uskupení omezují význam členské základny a místních struktur, podobně ale i roli stranické byrokracie (str. 729).

Pokud tradiční strany jednoznačně upřednostňují své členy, v případě Okamurova Úsvitu tvořili hned 90 % kandidátní listiny nestraníci a dalších 9 % kandidátů mělo stranickou průkazku jiné politické strany, například Věcí veřejných (Kuděla, 2015, str. 198). U etablovaných stran naopak obvykle platí, že jednoznačně upřednostňují své členy. Délka

¹¹¹ Vnitrostranická demokracie je pro správné fungování demokratických stran zcela klíčová, prostředím pro její uplatňování jsou pak vedle běžné stranické práce se členskou základnou například sjezdy, stranická hlasování na všech úrovních, soutěž o umístění na kandidátkách či možnost řadových členů přinášet do centra stran vlastní nápady a expertízu.

¹¹² Během 3leté vlády kabinetu nedošlo k výměně ministrů pouze v případě těchto resortů: Ministerstvo obrany, Ministerstvo financí, Ministerstvo životního prostředí, Ministerstvo školství, Ministerstvo zemědělství a Ministerstvo pro místní rozvoj. Pro tento kabinet byl charakteristický i fenomén tzv. dvojministrů – jednalo se o případy Jana Hamáčka (ČSSD) a Karla Havlíčka (za ANO). Za zmínku stojí i množství nestraníků angažovaných ve vládách hnutí ANO, stejně tak jako jejich rychlé kariérní vzestupy v rámci vnitrostranických struktur. Oba fenomény ztělesňuje bývalý ministr a poslanec Karel Havlíček. Ten v rámci kabinetu ANO nejprve působil jako nestraník, po svém zvolení poslancem v roce 2021 ale vstoupil do strany a za hnutí se stal i místopředsedou Sněmovny. Jen 4 měsíce po svém vstupu do hnutí byl Havlíček zvolen 1. místopředsedou hnutí (stalo se tak na sjezdu hnutí ANO v únoru roku 2022).

členství ve stranách pak obvykle zvyšuje i šanci na získání parlamentního mandátu. Populismus a technokracie naproti tomu preferují neformální způsoby politické organizace, které se opírají o budování přímých vazeb důvěry mezi vedením a základnou, čímž dochází k obcházení jakékoliv zprostředkující formy organizace (Bickerton a Accetti, 2020, str. 35).

Již bylo naznačeno, že za vrchol rekonfigurace stranického systému lze chápat především bezprecedentně fragmentovanou dolní komoru po volbách v roce 2017, kdy hned pět z devíti sněmovních stran představovaly strany nové. Během tohoto volebního období ve Sněmovně navíc objevila ještě desátá parlamentní strana – Trikolóra. Zavedené strany se tak z hlediska počtu mandátů poprvé ocitly v menšině, což se mohlo projevit i v rámci celkového vnímání mandátu u členů dolní komory. Během tohoto volebního období se ve sněmovních lavicích vedle toho ocitlo i nebývale velké množství reprezentantů bez předchozí parlamentní zkušenosti. Po volebním „zemětřesení“¹¹³ tak došlo k silnému otřesu i v řadách poslanců.

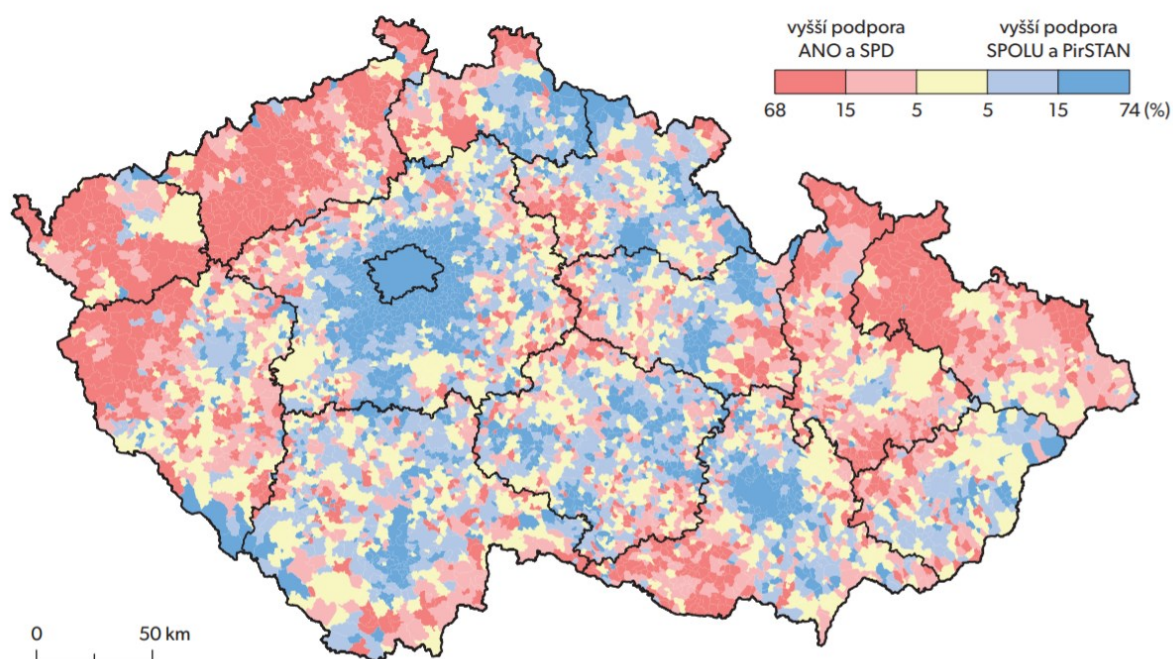
Pokud byla výsledkem sněmovních voleb z roku 2017 bezprecedentně fragmentovaná Sněmovna, volby v roce 2021 přinesly novinku v podobě absence zástupců etablovaných levicových stran. Na základě sociodemografického výzkumu Pilečka a Kosteckého (2022) lze doložit, že v případě voleb z roku 2021 došlo k další polarizaci volebního prostoru (viz Obrázek č. 2), a to na základě rozdělení voličské podpory mezi hnutí ANO a SPD a koaliční bloky (někdy také nazývané jako demokratické), které se proti těmto uskupením vymezovaly.

Pileček a Kostecký identifikovali oblasti, kde byla zaznamenána nadprůměrná volební podpora pro hnutí ANO a SPD, a naopak části země, kde byly preference této dvojice hnutí relativně slabší. Kontrasty bylo možné pozorovat především mezi metropolitními oblastmi, kde volební úspěchy zaznamenaly koalice SPOLU (ODS, TOP 09 a KDU-ČSL) a PirSTAN (Piráti a hnutí STAN) a periferiemi (vnitřními i vnějšími), kde zvítězila hnutí ANO a SPD (str. 4). Že se polarizace neomezovala pouze na zmíněné soupeřící tábory, ale zasáhla i celou společnost, dokazuje vysoká volební účast při sněmovních volbách v roce 2021 (65,43 %). Vyšší byla před 23 lety – v roce 1998 (74,03 %).¹¹⁴

¹¹³ Pojem volební zemětřesení se mezi českými politology skloňoval především v souvislosti s rokem 2010, kdy skončila stabilita českého stranického systému, a to díky neúspěchu KDU-ČSL a vstupu dvojice nových uskupení (TOP 09 a Věci veřejných) do parlamentní arény.

¹¹⁴ Mimo parlamentní volby byla po roce 1998 zaznamenána vyšší volební účast již pouze v prezidentských volbách v lednu 2023, kdy činila volební účast v 1. kole 68,24 % a ve 2. kole už dokonce 70,25 %. Opět se jednalo o značně polarizovanou volbu, kdy na jedné straně stál vůdce sněmovní opozice Andrej Babiš a na druhé straně nepolitický občanský kandidát, kterého ovšem podporovala vládní koalice. Vysoká volební účast tak navazovala na zájem voličů o sněmovní volby v roce 2021.

Obrázek č. 2. Binární typologie českých obcí z hlediska výsledků sněmovních voleb v roce 2021

Zdroj: Pileček a Kostecký (2022)

Pileček a Kostecký (2022) dodávají, že v obcích s nižší socioekonomickou úrovní obyvatel měla hnutí ANO a SPD lepší výsledky již v parlamentních volbách 2017. Tento prostorový vzorec byl navíc ve shodě se všemi sněmovními volbami od 90. let, v minulosti se jen jednalo o souboj levice a pravice, nikoliv populismu a proti němu se vymezujícímu bloku (str. 5). Rovněž Lysek, Pánek a Lebeda (2021) konstatovali, že v letech 2006 a 2010 tradiční levicové strany sbíraly hlasy především v periferních a socioekonomicky znevýhodněných regionech. Lysek, Pánek a Lebeda (2021) dále odhalili, že zatímco v roce 2013 u nově nastoupivších populistických stran platilo, že získávaly volební podporu napříč státem, sněmovní volby konané v roce 2017 z tohoto pohledu již znamenaly zlom.

Hnutí ANO se totiž v tomto období svým zaměřením proměnilo spíše v levicovou stranou a podobně i hnutí SPD začalo více odčerpávat hlasy od levicových stran KSČM a ČSSD. Analýza volebních výsledků Lyska, Pánka a Lebedy potvrdila, že populistická uskupení zaznamenávala volební zisky v periferních a sociálně i ekonomicky slabých regionech, a to právě na úkor etablovaných stran (s. 36–37). Ty naopak ze sněmovního

prostředí mizí, což ilustruje exodus levice po volbách v roce 2021. Výsledky sněmovních voleb v roce 2021 tak jen potvrdily, že populistická uskupení do jisté míry nahradila tradiční levice, což dokazuje i analýza Havlíka a Lyska (2022), která dokládá, že voliči ANO sdílejí charakteristiky s voliči tradiční levice. V případě SPD byli voliči mnohem méně stejnorodí. Charakteristické pro ně ovšem bylo vymezování se vůči migraci a to, že nejsou samostatně výdělečně čini (str. 235). Zisk hlasů dřívějších voličů levice populistickými reprezentanty tak představuje další motivace pro zkoumání reprezentantů z hnutí ANO a SPD a jejich srovnávání s ostatními poslanci. Od roku 2013 do roku 2021 přitom byly české vlády tvořeny převážně levicovými a populistickými uskupeními (tento obraz ovšem narušovala lidovecká účast na vládě v letech 2013–2017, a to s pouhými 3 ministerstvy).

Sněmovní volby v roce 2021 předně naznačily, že se úspěch populistických uskupení v předcházejících volbách nebyl nahodilý, naopak šlo nejspíše o počátek trendu. Přítomnost populistických uskupení v rámci českého stranického systému tak bude pravděpodobně trvalou záležitostí. Pakliže by ale levou část tradičního pravolevého štěpení trvale obsazovali zástupci populistických uskupení, znamenalo by to výzvy i pro samotnou parlamentní reprezentaci a parlamentní mandát jako takový. Potvrdila by se tak i teze o přechodu od tradičního pravolevého štěpení k antagonismu mezi populismem a anti-populismem, podobně jako irelevance dalšího rozlišování politiky dle pravicové a levicové optiky. Levicová témata ale v politice přetrvávají, a to i přes konec tradičních levicových stran v dolní komoře. Přesto vyvstávají otázky, kdo bude levicové voliče i zájmy v rámci parlamentního prostředí reprezentovat v dalších letech. Sociální demokracie totiž například historicky hájila zájmy zaměstnanců a rodin, případně zprostředkovávala vztah s odbory.

Volby v roce 2021 přinesly pozitivní aspekt minimálně z hlediska fragmentace Sněmovny, když s odchodem dvou etablovaných levicových stran ČSSD a KSČM došlo ke snížení počtu sněmovních uskupení z rekordních 9 na 7 stran. Dle Wintra (2021) se totiž během 9. volebního období Sněmovny v důsledku nebývalého počtu 9 stran prohloubily negativní jevy komplikující práci komory, ty Sněmovnu přivedly dokonce na hranici nefunkčnosti (str. 93). Volby z roku 2021 ke všemu přinesly stav, kde se ve Sněmovně poprvé od roku 2006 neobjevilo žádné nové uskupení. Zároveň ale došlo k historicky nejvyššímu počtu propadlých hlasů za dobu existence ČR, když propadlo více než milion hlasů (1/5 hlasů). Dle Plotkeho (1997) je vztah mezi reprezentovanými a reprezentantem značně kontextuální, čímž závisí na chápání politické reality (str. 28). Proto lze předpokládat, že s proměnou struktury politických stran a nástupem nových typů stran

mohlo dojít i k proměně vnímání mandátu, a to z perspektivy politických reprezentantů. Tento předpoklad prověřuje empirická část práce.

3.2. Vyzyvatelé tradičních politických elit

Radikální proměny stranických systémů a vzestupy nových typů stran (dokonce i těch nemajících členy) se neomezují pouze na české prostředí a ani nejsou časově unikátní. Co více – tyto trendy se dotýkají i etablovaných demokracií, například Francie (viz Perottino, Guasti, 2020). I v západoevropských politických systémech se v posledních desítkách let hojně objevovali noví vyzyvatelé, a to například v podobě zelených stran, které ve svých počátcích působily mimo systém (Mair, 2008, str. 213), na což se někdy zapomíná. Nástup zelených stran i dalších vyzyvatelů etablovaných stran byl v rozvinutých demokraciích spojován s posunem od materiálních hodnot k těm postmateriálním. Příchod nových postmateriálních hodnot ještě nicméně neznamenal nahrazení starého dělení mezi levicí a pravicí, protože starší strany účinně absorbovaly řadu nových problematik (Van Biezen, Wallace, 2013, str. 298).

Nové vyzyvatele v podobě podnikatelských stran pak v 90. letech identifikovali Hopkin a Paolucci (1999), kteří vytvořili model podnikatelské strany primárně na základě jednoho z nejznámějších a nejúspěšnějších zástupců z řad vyzyvatelů tradičních stran. Vzorem jim nebyl nikdo jiný než populistické uskupení Silvia Berlusconiho Forza Italia. Toto uskupení sice v italské politice již aktivně nepůsobí, další známé italské populistické uskupení Lega Nord ovšem nyní představuje nejstarší parlamentní stranu v Itálii (Zulianello, 2020). Na příkladu Forzy Italia se mimo jiné ukazuje, že podnikatelské strany mohou mít rysy stran populistických a opačně. Nejde ovšem o pravidlo.

Pokud během 90. let nicméně populismus ještě nepředstavoval důležitou politickou sílu. Populistická uskupení se ve většině evropských stranických systémů široce etablovala v období po světové ekonomické krizi s počátkem na konci nultých let 21. století, a to s příchozí nacionálně-konzervativní vlnou. Právě v tomto období se populistická uskupení v některých zemích zařadila mezi největší strany, přičemž bylo možné pozorovat i vzestupný trend četnosti jejich vládních účastí. Populistické formace tak pravděpodobně představují trvalý fenomén, a to nejen evropské politiky (Van Biezen a Wallace, 2013, str. 306). Pro tato uskupení přitom byla dříve obvyklá jejich krátká životnost. Proto se někdy označovaly jako *flash parties*. Někteří ze zástupců této kategorie se dnes nicméně naopak řadí k nejvíce stabilním stranám. Je tomu tak například v severských zemích (str. 296).

Rama a Casal Bertoa (2020) pak v souvislosti s hospodářskou krizí s počátkem v roce 2008 upozorňují, že se po této krizi mainstreamové strany staly pro voliče méně atraktivními. Pro jejich vyzyvatele se tak v následující dekádě vytvořilo něco, co Lucardie (2000) nazval politickou konjunkturou. Pod tímto spojením si lze představit příznivé strukturální podmínky pro vznik nových uskupení, a to v důsledku krize leadershipu etablovaných stran a ekonomických problémů. Proto není překvapivé, že nestabilita českého stranického nastala právě v souvislosti s hospodářskou krizí a korupčními skandály etablovaných stran (zejména pak ODS).

O vlně požadavků občanů na urychlenou výměnou elit psali v souvislosti s hospodářskou krizí na konci nultých let 21. století i Verzichelli a Cotta (2014). Dle těchto autorů tuto vlnu nejlépe dokládá průměrný podíl nováčků v evropských parlamentech. Tento ukazatel sice pro každé volby zůstával dlouhodobě pod 40% hranicí, což je dle autorů hranice mezi normálními a kritickými volbami, v posledních desetiletích se nicméně projevil pomalý, ale trvalý nárůst počtu nováčků, což v důsledku vedlo k poklesu seniorních členů v evropských parlamentech (s. 432–433).

Ekonomickou krizí Verzichelli a Cotta (2014) dále spojovali s rozpadem řady evropských stranických systémů a také se skutečností, že narostl počet technokratických aktérů nahrazujících politické představitele, a to v klíčových exekutivních funkcích. Dle Verzichelliho a Cotty navíc platilo, že následovníci tradičních masových stran nebyli schopni vytvořit nové důvěryhodné a stabilní vedení, který by překlenulo propast mezi politickými elitami a veřejností (Verzichelli a Cotta, 2014, str. 435). Nástup populismu ve zkoumaném období lze tedy vysvětlovat i neúspěšnou snahou etablovaných stran a politiků získat legitimitu a důvěru ztracenou během hospodářské krize.

Nástupu nových vyzyvatelům etablovaných stran napomohly i technokratické kabinety, které voliči přijímali kladněji než předchozí vlády etablovaných stran a naznačily tak voličům možnost alternativ vůči stávající politické třídě. Po předchozích dekádách relativní stability tak došlo v řadách profesionálních politiků k určité vichřici, kterou částečně způsobila neideologická protestní uskupení. Best a Semenova (2014) pak přidávají, že živnou půdou pro národní populismus a volební úspěchy populistických stran v celé Evropě představovalo i nepřátelství vůči vzdálené eurokracii a labyrintu evropských institucí (str. 449).

Vliv světové hospodářské krize na parlamentní dynamiku ve 2. dekádě 21. století, a to v podobě nástupu nových vyzyvatelů sázejících na nové strategie, dokládají vedle výzkumu Ramy a Casala Bertoy (2020) či Verzichelliho a Cotty (2014) i například výzkumy,

kteří prezentovali Hino (2012), Van Biezen a Wallace (2013), De Giorgi a Moury (2015), Stavrakakis a kol. (2018), Caamaño a Casal Bértoa (2020) či Hanley (2018). Z českého prostředí pak jde například o výzkumy Guasti a Mansfeldové (2018), Vody a Havlíka (2021) či Havlíka a Kluknavské (2022). Nutno podotknout, že v českém případě voliči rovněž reagovali i na rozsáhlé klientelistické vazby, korupční mechanismy vzniklé v předcházejících letech a na chabé výkony politických elit. Že to byly právě chabé administrativní a politické výkony, které ve středoevropském regionu vedly k antielitářským sentimentům a představovaly živnou půdu pro nové vyzyvatele, prokázaly ve svém výzkumu Kriesi a Pappas (2014), kteří na základě dat potvrdili, že v Evropě během hospodářské recese populismus posílil.¹¹⁵

Nespokojenost s dosavadní politikou a nástup nových typů politiků ilustruje již zvolení Donalda Trumpa americkým prezidentem, případně jeho heslo „vypusťme bažinu“, kterým se během volební kampaně v roce 2016 vymezoval proti establishmentu.¹¹⁶ Hloušek a Kopeček (2018) nástup nové politické éry vykreslují jako éru postavenou na efektivním využití velkého finančního zázemí a politického marketingu přizpůsobeného poptávce nespokojených voličů (str. 13). Dle ekonoma Eichengreena (2018) pak populistické vzpoury jen zřídka propukají v dobrých ekonomických časech. Historie dle něho naopak ukazuje, že populismus bývá aktivizován v okamžicích ekonomické nejistoty, ohrožení národní identity a nereagujícího politického systému.

Novým vyzyvatelům v rámci západoevropských stranických systémů se věnoval i Hino (2012), který ještě před hlavním vzednutím populistických uskupení v období po světové hospodářské krizi analyzoval 15 západních demokracií. Hino na základě časového úseku mezi lety 1950 až 2004 identifikoval tři základní typy nových stran vyzyvatelů: 1) Nové politické strany (se subtypy *Purist Greens*, *Libertarians* a *Left Socialists*); 2) Strany extrémní pravice (se subtypy *Racist Authoritarian Parties*, *Populist Reform Parties*, *New Radical Right*, *Populist Ethno-Regionalist Parties* a *Neo-Fascist Parties* a 3) Etno-regionalistické strany. Hino se přes rozdíl mezi jednotlivými typy a jejich subtypy se pokusil rovněž o vytvoření obecného rámce aplikovatelného pro všechny zástupce stranických vyzyvatelů. Důraz nekladl na vliv těchto nových vyzyvatelů na stranické

¹¹⁵ Zaslove (2008) považoval za úrodnou půdu pro populismus v regionu rovněž tenze spojené s přechodem k demokracii, konsolidací liberální demokracie, implementací tržní ekonomiky a konečně také s evropskou integrací (str. 325–326).

¹¹⁶ Trump se mimo jiné vymezoval i vůči vědě, což se naplno projevilo zejména během pandemie, kdy ignoroval vědecká fakta a přispíval k podřívání důvěry ve vědu.

systémy jako takové, ale věnoval se úspěchům těchto vyzyvatelů na volební a legislativní bázi.¹¹⁷

Hlubší strukturální změny, které pro vyzyvatele etablovaných stran představovaly vodu na mlýn, lze pozorovat v zemích OECD již od 70. let. Dahrendorf (1996) v této souvislosti zmiňoval erozi třídního rozdělení. Proto se také někdy hovoří o tzv. postrokanovském světě.¹¹⁸ Strukturální proměny byly ovšem v případě západních zemí v porovnání s postkomunistickým prostorem více rozloženy v čase, čemuž přispěl i efekt studené války přinášející období extrémní stability (Dahrendorf, 1996, str. 4).¹¹⁹ Že mezi západní a východní částí Evropy existují kulturní i jiné druhy odlišností nicméně dokazuje historiografie.¹²⁰

Strukturální proměny západních politických systému v posledních letech i desetiletích nicméně charakterizují rysy, které lze identifikovat i v nových demokraciích se zkušenostmi s komunistickou diktaturou. Těmi jsou nejasná strukturace obyvatelstva, volební volatilita, pokles členů stran či racionální a taktické volební uvažování voličů. S tím, jak se rokannovská štěpení dlouhodobě oslabují, se rozvolňují i vazby mezi konkrétními sociálními skupinami a stranami (Caramani, Celis, Wauters, 2014). Dle Dahrendorfa (1996) se tak v praxi děje, že se socialisté spoléhají na hlasy zemědělců a konzervativní strany se zase například stávají stranami měst. Voliči navíc volí takticky a racionálně, přičemž se jejich preference mezi jednotlivými druhy voleb proměňují. Tím dochází z hlediska politického chování i ke značnému redukování prediktivní síly společenského postavení. S mizením prediktibility z politických systémů pak přicházejí zmatky i z hlediska *responsibility* (str. 3).

Další problémy přinesla evropeizace, která posílila nižší úrovně (typicky regiony) a přinesla spolu s globalizací nové dimenze kulturního konfliktu (Van Biezen, Wallace, 2013, str. 298). Negativní externality pro současné demokracie přinesla i personalizace

¹¹⁷ Hino (2012) svůj analytický rámec postavil na modelu struktury politických příležitostí. Vznik a úspěch nových stran zjednodušeně postavil na základě takového rámce, kdy socio-ekonomická transformace představuje nezávislou proměnnou, intervenující proměnnou je struktura politických příležitostí reprezentována formálními institucionálními podmínkami a neformálními politickými podmínkami a konečně závislou proměnnou představuje vznik a úspěch nových stran (s. 5–6).

¹¹⁸ Definice post-rokannovské politiky, kde už neplatí standardní předpoklady strukturace politické komunity a stranického systému, přináší například Hloušek (2007).

¹¹⁹ Efekt studené války se projevil zejména v Itálii a Japonsku, kde si dle Dahrendorfa (1996) některé strany ani neuměly představit, že by nezasedaly ve vládách a upravovaly si systém pro sebe (str. 4). S koncem studené války ale v těchto zemích došlo k rekonfiguraci stranických systémů.

¹²⁰ Malia (2009) například připomíná jev, o kterém se hovoří od 13. století, a který německá historiografie označuje jako kulturní gradient Západ-Východ. Myslí se tím hranice úrovní rozvoje, tedy rozdělení kontinentu na vůdčí a druhořadé regiony. Jeden z předělů tohoto gradientu lze alespoň v Německu vidět na Labi (str. 32).

politiky. Pecháček (2013) v souvislosti s personalizací vyjmenoval jevy jako jsou vyšší míra využívání preferenčních hlasů či návrhy volebního zákona podporující větší individualizaci. Pecháček dále konstatoval, že vznikající subjekty v éře personalizace nevytvářejí pevné organizační struktury a ani se jednoznačně neprofilují ideově a programově, naopak jsou z velké části založeny na ztotožnění se s postoji zakladatele, který hnutí zaštiťuje. Protože je proces personalizace politiky v ČR silně spojen s procesem delegitimace politických stran a je faktickou strategií nových politických aktérů, sehrává dle Pecháčka výraznou úlohu (str. 106).

V této souvislosti nelze nezmínit ani tzv. videopolitiku. Tu identifikoval již Sartori, kterého znepokojovalo odvrácení se občanů od kultury písma, a to ve prospěch obrazové kultury. Videopolitika dle Sartoriho změnila politiky, občany a taktéž volby. Tím, že politik loví své hlasy jednou za čtyři roky, ale televize každý den, se televize musí stát médiem povrchním, nezodpovědným a populistickým. Videopolitika tak dle Sartoriho produkuje emocionálně mobilizovanou participaci, a to v podmínkách klesající a ochuzené informovanosti (Sartori, 2011, s. 154–156). Ačkoliv může být Sartoriho pohled částečně překonaný, mnohé aspekty spojované s videopolitikou zůstávají platné i pro digitální média.

Sartori upozorňoval na vliv televize, s rozvojem internetu a následně i sociálních sítí ale došlo k dalším posunům ve způsobech informování o politickém dění, a tedy i k dalším proměnám vztahu mezi politiky a občany. Výsledkem byla performativnost politiky, a ještě více pozornosti pro politické lídry.¹²¹ Vše navíc umocnilo vlastnictví médií politiky, případně jejich sázky na marketingově propracované kampaně na sociálních sítích.¹²² Marketing tak mnohdy nahrazuje téměř jakoukoliv ideologii a vize. Rozsah hrozby koncentrace médií a moci, jakým současné demokracie čelí, Urbinati (2018) považuje za hrozbu rovné svobodě. Proto volá po zásazích státu mířících k opětovnému vyvážení moci tak, aby mohlo být účinněji střeženo základní právo na svobodu (str. 97). Současně vyzývá

¹²¹ Praktickou ilustrací těchto aspektů často spojovaných se silně personalizovanými uskupeními byla například situace z období pandemie, kdy se premiér Babiš nechal jako první občan ČR naočkovat vakcínou proti COVID-19. Zdeněk Blahuta, někdejší národní koordinátor očkování, tehdy situaci okomentoval: „*Největší jeho starost byla, aby byl vyfocený při přebírání první zásilky vakcín v Motole. Divil jsem se, že nedal přednost válečné veteránce paní Emilii Řepíkové. To je naprosto elementární, že takové dámě s takovou zásluhou o tuto zemi dá přednost. On si tam jak naprostý chrapůň sedl jako první a nechal si to píchnout jako první. A to byl vlastně i celý ten problém, který strašlivým způsobem znechucoval i jiné lidi než mě. Protože on samozřejmě rozhodoval, kdo dostane kolik vakcín, jestli pošleme něco navíc do Libereckého nebo do kraje Vysočina a podobně. A on to opravdu všechno zdůvodňoval tím, že to je všechno politika.*“ (seznamzpravy.cz, 2021)

¹²² Prvním známým politikem, který na sociálních sítích sklízel výrazné úspěchy, byl Barack Obama, a to při jeho kampani do prezidentského úřadu v roce 2008.

k přijetí zákonných opatření, která by vedla ke snížení užívání soukromých peněz v politice (str. 76–77).¹²³

Urbinati argumentuje tím, že se ekonomická a politická nerovnost vzájemně posilují (str. 45), přičemž platí, že tyto nerovnosti lépe situovaným jedincům umožňují vykonávat větší vliv na zákonodárství (str. 84). Příkladem z českého prostředí je bývalý premiér Babiš, který jako jeden z nejbohatších Čechů disponoval majetkem odhadovaným na 75 miliard korun (forbes.cz, 2022) a ovládal velkou část potravinářského a chemického průmyslu. K tomu všemu ještě vlastnil i celostátní tištěná, televizní i rozhlasová média. Se ziskem exekutivních pozic se v případě takto bohatých lidí otevírá rozsáhlý prostor pro střety zájmů, a to například v situacích, kdy podniky miliardářů působících v politice obchodují se státem, případně čerpají státní či evropské dotace. Hrozí ale dokonce i tzv. převzetí státu (*state capture*), a to prostřednictvím mocensky či personálně ovládnutých státních institucí (například přes dosazené úředníky a členy dozorčích rad).¹²⁴ Značný vliv na zákonodárství je tak pouze jedním z mnoha potencionálně nebezpečných aspektů vlivu nejbohatších osob na politiku, ale rovněž i společnost a celé státy. Bohatí lidé ovšem ovlivňovali politiku vždy, v 21. století ovšem pouze častěji vstupují přímo do politiky (dělo se tak ovšem i dříve).

Miliardáři navíc dle Urbinati (2018) s oblibou posilují polarizace, protože „*polarizace slouží novému sjednocení lidu a je strategií, kterou bohatí zneužívají k tomu, aby požadovala získali více moci proto, aby mohli dosáhnout cílů, jež by otevřená, pluralistická a dlouhá deliberace neumožnila.*“ (str. 193). Babiš ostatně své politické konkurenty označuje jako polistopadový kartel, přičemž sebe prezentuje jako bojovníka s těmito kruhy – bojujícího za blaho občanů. Před vstupem do politiky se v obdobném duchu vyjadřoval i Okamura, který tvrdil, že v parlamentech vládne úzká elita, která je občany nekontrolovatelná a neodvolatelná. Hovořil i o parlamentní oligarchii (Okamura, 2013, str. 10). Okamura po volbách v roce 2021 vládu SPOLU a PirStan označoval zase jako kartel pěti stran.

Od častování konkurence slovem kartel již není daleko k teorii o kartelových stranách (Katz a Mair, 1995), která odráží kritiku stran a reflektuje teze, že se strany staly

¹²³ Že existuje potřeba eliminovat efekt bohatství na volby skloňuje i Manin (2022). Dle něho možná řešení nabízejí horní limity na volební výdaje či veřejné financování kampaní. Sám ale příznává, že tato opatření nepostačují (str. 166).

¹²⁴ Ještě po první dekádě od demokratické tranzice se zdálo, že převzetí státu nehrozí. Kraus (2003) se například domníval, že po obecné privatizaci i privatizaci bank se příležitosti pro budoucí ovládnutí státu omezily (str. 62).

součástí států. Čili přestaly plnit roli mediátorů v rámci společnosti.¹²⁵ Verzichelli a Cotta ovšem připomínají, že právě kartelizace stran zároveň napomohla k vybalancování úpadku zdrojů od členů stran, a stranických aktivistů, když přinesla finanční prostředky od státu. S tím ale nastala i proměna profesionalizace politiků, politická třída se totiž stala téměř zcela závislou na veřejném financování a především na přístupu k veřejným úřadům (Verzichelli a Cotta, 2014, s. 429–430). Dle Zasloveho (2008) došlo s rozmachem kartelových stran rovněž i k rozostření ideologií a zároveň také k poklesu přítomnosti stran v rámci občanské společnosti. Strany přitom v poválečných demokraciích propojovaly suverenitu lidu a občanskou společností se státem a konstituční demokracií (str. 325).

Že jsou současné politické strany institucionálně slabé lze předně chápat právě jako dopad deinstitutionalizace masových stran.¹²⁶ K tomu všemu ještě začalo docházet k posilování exekutivní role stran a v reakci na oslabování mediační role stran se začala objevovat hnutí (Dahrendorf, 1996). S proměnou rolí stran i se změnami stranických systémů (zejména pokud jde o konvergenci stran směrem ke středu) se zase otevřel prostor pro populistické politické strany (Zaslove, 2008, str. 325). Není tak překvapivé, že s argumentem, že se strany staly reprezentanty států spíše než občanů, operuje právě populistická kritika (Caramani, 2017, str. 58).¹²⁷ Ta navíc neútočí pouze na tradiční strany ale i na tradiční instituce reprezentace, kterými jsou parlamenty.

Zákonodárné sbory přitom oslabovaly ještě před vzestupem populismu v období po světové hospodářské krizi. Teze o úpadku parlamentů (deparlamentarizace) totiž dominovala výčtům ohledně politického chování a dynamiky již v průběhu 20. století¹²⁸, protože v období po druhé světové válce došlo k dramatické expanzi exekutiv (Jágr, 2021,

¹²⁵ Že se strany staly součástí států považují Dalton, Farrell a McAllister (2013) za jeden z důvodů, proč vůbec přežily. Jejich vyjmutí ze systému moderní vlády by si vyžadovalo radikální reorganizaci. Druhým vysvětlením přežití stran je dle těchto autorů to, že zkrátka nemají alternativu. Třetím vysvětlením spočívá v jejich adaptaci a inovacích (str. 231). Strany se tak stále objevují v nových formách.

¹²⁶ Van Biezen a Wallace (2013) argumentují, že nevyhnutelnými důsledky nových demokracií jsou právě slabě rozvinutá loajalita vůči stranám, vysoká míra vnitrostranického konfliktu či nestabilita a všeobecný nedostatek stranické institucionalizace (str. 303).

¹²⁷ Listina základních práv a svobod v článku 20 (4) nicméně uvádí, že politické strany a politická hnutí, jakož i jiná sdružení, jsou odděleny od státu.

¹²⁸ V meziválečné éře parlamentní demokracii ostře kritizoval například kontroverzní politický teoretik Carl Schmitt. Že se tato kritika objevovala i v meziválečném Československu, a to nejen mezi akademiky, ale i žurnalisty a politiky, připomíná Pehr (2011). Ten analyzoval dobové návrhy na reformy parlamentu, jejichž společným cílem bylo vytvořit lepší a efektivnější parlament. Dle jeho zjištění ovšem parlament nechtěli zrušit ani čeští fašisté. Veškerá volání po změnách tak byla pouze deklarativního charakteru. Během 30. let 20. století, kdy bylo Československo ovlivněno zkušeností s hospodářskou krizí či nárůstem totalitních a autoritářských režimů v Evropě, se v souvislosti s parlamenty rovněž objevovalo volání po akceschopnosti a efektivitě (Pehr, 2011, str. 48). Pehr rovněž připomíná dobové volání po odbornících, což ilustruje návrhem Ferdinanda Peroutky, který přišel v roce 1934 s ideou tzv. senátu odborníků. Členové tohoto senátu měli být vybíráni z řad odborníků, vysokoškolských učitelů a například i vědců (Pehr, 2011, str. 52).

str. 863). Za příčinu slábnutí parlamentů v Evropě lze ovšem označit i nárůst sociálního státu a byrokracie v poválečném období.¹²⁹ Costa a Kerrouche (2009) například slabost komor považují jako klíčové vysvětlení toho, proč se členové parlamentů soustředí více na práci v obvodech, a to na úkor legislativních úkolů. Teze o oslabování parlamentů ovšem není tak jednoznačná. V řadě aspektů totiž legislativní tělesa formálně posílila a rozšiřuje se i jejich agenda. Příkladem je zapojení evropských parlamentů do ekonomické *governance*, a to po propuknutí hospodářské krize. Parlamenty pak vůči exekutivě do jisté míry posilují i parlamentní obstrukce, které mohou zdržet či zastavit přijímání vládní legislativy.

Voda a Havlík (2021) v souvislosti s diskusí o populismu připomínají, že populismus neútočí na demokracii jako takovou, ale kritizuje fungování demokracie, respektive politickou praxi reprezentovanou etablovanými stranami. A přesně takový je i diskurs českých populistických stran (str. 281). Symbolem snahy o delegitimaci demokratických institucí a jejich fungování z českého prostředí je technokratické heslo *řídít stát jako firmu*, které se v české politice objevilo po roce 2013, a to s nástupem hnutí ANO, tedy s hnutím s byznysovými prvky (Buštková, Guasti, 2019).¹³⁰ Dalšími příklady pokusů o delegitimaci je nálepkování komor českého parlamentu pod pojmy jako žvanírna či burza nápadů. Parlamentní diskuse a především kontrola moci jsou přitom pro přežití demokracie zcela zásadní. Zmínit lze pak ale i samotná volání po zrušení horní komory.

Že je moc zákonodárných sborů oslabována, bylo nicméně uvažováno ještě mnohem dříve, a to již v 19. století. Tehdy mělo být na vině stranictví (Shane, Saalfeld a Strøm, 2014). Jestliže se kořeny kritiky stran datují do období počátku stran na začátku 19. století, přetrvává tato dodnes a pravděpodobně nikdy nezmizí. Beneš, jeden z klasiků zabývajících se stranami, označoval ve své habilitační práci negativní působení stran pod pojmem nesnáze

¹²⁹ Teze o oslabování parlamentů ovšem není tak jednoznačná. V řadě aspektů totiž legislativní tělesa formálně posílila a rozšiřuje se i jejich agenda. Příkladem je zapojení evropských parlamentů do ekonomické *governance*, a to po propuknutí hospodářské krize. Parlamenty pak vůči exekutivě do jisté míry posilují i parlamentní obstrukce, které mohou zdržet či zastavit přijímání vládní legislativy.

¹³⁰ Babiš do politiky vstupoval s image člověka, který jako úspěšný manažer dokáže zefektivnit a zúspornit chod státu. Ačkoliv v prvních letech kladl důraz na snižování zadlužování ČR, během pandemických let jeho vláda překonala všechny předchozí výše schodků a prokázala značnou neehospodárnost, což potvrdil i Nejvyšší kontrolní úřad. Obdobně to bylo s jeho důrazem na rozhodování na základě odborných analýz. Byl to Babiš, který během pandemie opakovaně promlouval do doporučení odborníků a jmenoval se rovněž koordinátorem pro očkování. Samotné heslo *řídít stát jako firmu* pak stojí nikoliv na demokratické logice, ale naopak na logice nedemokratické.

Babiš svou „manažerskou“ rétoriku vystupňovat v období pandemie, kdy se začal nazývat krizovým manažerem. V únoru 2021 jako premiér země konstatoval, že má tah na branku, na rozdíl od úředníků, kteří nejsou kreativní: „*U mě, když je krize, stoupá výkon. Já jsem krizový manažer. Lidé, kteří mě kritizují, se žijí politikou.*“ (echo24.cz, 2021) Obdobně Babiš hovořil o měsíc dříve, kdy se jmenoval koordinátorem pro očkování. Tehdy uvedl: „*Je to o krizovém managementu. Takovou logistickou akci nemůže řídit epidemiolog nebo lékař. Nechci se přečehovat, mám ale za sebou x krizových situací. Člověk v byznysu získá jiné instinkty, jiný tah na branku, jiné myšlenky a zkušenosti. To lidé ve státní správě nemají.*“ (novinky.cz, 2021).

demokracie. Navíc obdobně jako jeho současník Michels varoval, že se uvnitř stran vytvářejí oligarchie.¹³¹ Existence stran přes veškerou jejich kritiku přesto představuje jeden z hlavních organizačních principů moderní vlády, což dokládá jejich přítomnost jak ve starých demokraciích, tak i v těch nových (Dalton, Farrell a McAllister, 2013, str. 231). Přes svá negativa tak strany stále zůstávají klíčovými aktéry demokratických společností, stejně tak jako jimi jsou jejich zástupci v parlamentech.

Kritika etablovaných stran v 21. století, zejména pak ze strany populistické a technokratické kritiky, se nicméně neobjevuje proto, že by zavedené strany oslabovaly parlamenty, ale děje se tak s ohledem na jejich nepřesvědčivé výkony či odcizení se od občanů. Populistické i technokratické alternativy k vládě politických stran (v anglickém jazyce se používá pojem *party government* či *party democracy*)¹³² jsou totiž příkladem nezprostředkované politiky, protože se dokáží obejít bez zprostředkujících struktur jako jsou právě politické strany či reprezentativní instituce.¹³³ Jejich východisky může být reprezentace založená na prvcích přímé demokracie¹³⁴ a zavádění mechanismů s vazbou na sociální média vytvářející iluzorní dojem přímé vazby mezi občany a politikou.

Hayward (1996) doplňuje, že jak přímé, tak i zastupitelské formy demokratické vlády, mají sice společné odvození od veřejného mínění, odlišnost však spočívá v tom, zda je veřejné mínění zprostředkováno či nikoliv (str. 11). Urbinati (2018, str. 43) k tomu poznamenává, že „*na rozdíl od přímé demokracie tak hlasování v reprezentativní demokracii nutí občany, aby vždy byli něčím více než jenom voliči, nutí je překročit akt hlasování proto, aby znovu v období mezi jednotlivými volbami přehodnocovali vztah mezi váhou svých idejí a váhou svých hlasů.*“ (str. 43).

Populistická uskupení lze předně řadit mezi formy opozice vůči tradičním držitelům moci a tradičním politickým elitám. Van Biezen a Wallace uvádějí, že katalyzátorem pro zintenzivnění této opozice pak byla právě zmiňovaná světová ekonomická krize, která diskreditovala a delegitimizovala většinu ze stávajících finančních a politických elit. Nastíněnou opozici ale netvoří pouze populistické strany z pravého i levého politického

¹³¹ Sartori k Michelsově železnému zákonu oligarchie uvedl, že se jeho zkoumání příliš omezuje na dobovou německou sociální demokracii. Zároveň ale zdůraznil důležitost Michelsova poselství ohledně toho, že organizace ničí demokracii, a mění ji na oligarchii, což nelze bagatelizovat (Sartori, 1993, s. 150–153).

¹³² Že jsou současné demokracie zpravidla popisovány jako vláda politických stran uvádějí i Linek a Rakušanová (2005), kteří zdůrazňují, že strany hrají klíčovou roli nejen při volbách, ale i při výběru kandidátů do veřejných funkcí či formování vlád na základě parlamentní většiny (str. 423). Pro tento model především charakteristické to, že vládní strany své činy vykazují prostřednictvím voleb (Dalton, Farrell a McAllister, 2013, str. 227).

¹³³ Dalšími mediátory jsou například odbory, církevní organizace či média. Populismus a technokracie pramení právě z krize těchto zprostředkovatelů a tuto jejich krizi navíc prohlubují (Bickerton a Accetti, 2020, str. 13)

¹³⁴ Ústava ČR do budoucna možnost přímé demokracie nevylučuje.

spektra, ale i různé variance anti-establishmentových stran (s. 293–294). Mezi ně lze například řadit i pirátské strany. Ostatně Česká pirátská strana byla založena právě během ekonomické krize v roce 2009. Za dalších 8 let už ale pirátští zástupci zasedali ve Sněmovně a za další 4 roky již strana tvořila součást vládní koalice.

Je patrné, že vyzyvatelů stranické politiky je celá řada. Zvláštní skupinu pak představují právě populistická uskupení, o jejichž definice se pokoušela řada autorů, a to z mnoha pohledů. Dvořáková, Buben a Němec (2012) připomínají, že první pokusy charakterizovat a vysvětlit populismus se objevily již v 50. letech, a to v USA (str. 130). Debata ohledně nahlížení na populismus ovšem nebyla stále uzavřena. Nejrozšířenější pohled na populismus v posledních letech, kdy lze v reakci na celosvětový vzestup populismu hovořit o době populismu (Mudde užívá pojem *Zeitgeist*), spočívá ve vnímání populismu jakožto ideologie (například Mudde, 2004, 2007, 2017; Meijers, Zaslove, 2021), a to ideologie velmi úzké. Populismus lze ale chápat i jako politickou ideu, styl, strategii, diskurs, specifickou organizaci, mobilizaci či jazyk. Není bez zajímavosti, že do roku 2010 při výzkumech populismu převládali kvalitativní a induktivní přístupy, od tohoto milníku se ale vědci při měření populismu častěji uchylovali ke kvantitativním a deduktivním přístupům (Meijers, Zaslove, 2021, str. 374).

Určit, zda je vhodnější chápat populismus jako ideologii, diskurs či styl, je dle Muddeho (2017) pro celou řadu výzkumných otázek druhořadé (str. 63). A platí to i pro tento text, který je empirického rázu a nesoustředí se primárně na populismus. Vedle toho je vhodné připomenout poznámku Dvořákové, Bubna a Němce (2012) o tom, že společenskovědní přístupy jsou ve vztahu vůči populismu zasaženy problémem natahováním tohoto pojmu či jeho konceptuálním zatěžováním. Dvořáková, Buben a Němec populismus chápou jako ideál a styl, který je charakteristickým pro demokratické politiky, jednotliví aktéři se ale liší ve způsobu jeho užití, v cíli, který sledují, a v intenzitě, s níž populismus používají (s. 121–122). Z pohledu práce je naopak klíčová skutečnost, které si všímá Zulianello (2020) a totiž, že většina teoretických přístupů k populistickým stranám přistupuje jako k vyzyvatelům či outsiderům. Ostatně sebe prezentace populistických uskupení jakožto outsiderů pro ně bývá charakteristická (Zaslove, 2008, str. 323).

Dle Kriese a Pappase (2015) definice populismu typicky obsahují existenci dvou homogenních skupin (lidu a elity), antagonistický vztah mezi nimi, ideu lidové suverenity, ale také vyzdvihování lidu a zostuzování elit. Populismus tedy nedisponuje jednotnou definicí ale určitými rozpoznatelnými charakteristikami (Urbinati, 2018, str. 182), přičemž konkrétní přístupy k populismu (s výjimkou strategického) sdílí jednotné jádro, které

spočívá v rozdělení mezi lidem a elitami (Moffit, 2018, str. 4). Vedle polarizace mezi ctnostnou většinou a zkaženou menšinou se mezi důležité charakteristiky populismu řadí i kritika reprezentativních institucí (Urbinati, 2018, s. 176–179).

Populismus jakožto alternativu k reprezentativní demokracii a radikální kritiku parlamentní politiky charakterizuje i nevraživost vůči liberalismu a principům ústavní demokracie, a to už od zmíněných práv menšin přes dělbu moci po pluralitní stranické systémy (Urbinati, 2018, s. 176–179). Kriesi a Pappas (2014) identifikovali další iliberální komponenty populistické vize demokracie v podobě odmítání brzd a protivah, nepřátelství vůči politickým stranám (jakožto zprostředkovatelům vztahu mezi lidem a politiky) či v nedostatku prostoru pro pluralismus a deliberaci, a to s ohledem na jednotnou koncepci vůle lidu (s. 4–5). Obdobně argumentuje i Mudde (2007), který uvádí, že v populistické demokracii není nic důležitější než obecná vůle lidu, tedy ani lidská práva či ústavní garance (str. 23).

Dle Zasloveho (2008) populismus ohrožuje pluralismus a demokratické reprezentativní instituce právě vyzdvihováním demokratických principů jakými jsou lid, suverenita a vláda většiny, a to na úkor kritiky rostoucí moci soudů, soudců a státních úředníků. Populisté tak mluví jazykem demokracie, zároveň ale zpochybňují hranice liberální demokracie (str. 321) a vymezují se vůči omezování suverenity lidu a vůle lidu nereprezentativními institucemi jako jsou právě zmiňované soudy či státní správa (str. 328). Ač nemusí být populismus nutně chápán jako neslučitelný s liberální demokracií, je často vnímán jako hrozba pro principy liberální demokracie. Proč tomu tak bývá vysvětlují Van Biezen a Wallace (2013) tak, že populismus odhaluje vlastní limity liberální demokracie (str. 295). Populismus tak lze vnímat i jako jakési zrcadlo, a především jako reakci.

Urbinati (2018) populismus vnímá jako komplexní fenomén a přidává v souvislosti s populismem další charakteristiky jako jsou přítomnost centralizace moci, posilování exekutiv¹³⁵, přehlížení politické opozice či proměnu voleb v plebiscit vůdce (str. 176). Další prvky ideologie, která je všude rozpoznatelná jako populistická, jsou pak protesty proti intelektuálům, vysoké kultuře, vzdělaným lidem, kosmopolitnímu a globálnímu finančnímu světu, a to o vše ve jménu zdravého rozumu normálních lidí, kteří se živí prací vlastních rukou a žijí na malém prostoru vesnice či sousedství (str. 202). Urbinati (2018) hlavní rétorickou strategii populistů shrnuje tak, že svá hnutí popisují jako skutečné alternativy ke

¹³⁵ Příkladem byl návrh bývalého ministra obrany Lubomíra Metnara (za hnutí ANO), který po vypuknutí pandemie plánoval posílit exekutivu a předsedu vlády, a to pro případy krize, kdy se nebude moct sejít parlament (novinky.cz, 2020).

stávajícím politickým stranám i parlamentní demokracii, kterou kritizují jako elitářskou a antidemokratickou. Navíc ještě systematicky zneužívají propagandu (str. 200).

Zaslove (2008), který se v souvislosti s populismem pokusil o vytvoření ideál typu, čímž navázal na Weberovu tradici, připomíná, že populismus jde svým základním souborem charakteristik za hranice času i prostoru, přičemž zmiňuje například severoamerický a latinskoamerický populismus z 19. století (str. 320). Vrátime-li se k Urbinati, ta nachází zdroje populismu dokonce již v římské republice a nověji v antiliberální reakci proti parlamentní a stranické politice (str. 227). Zaslove (2008) argumentuje, že navzdory epistemickým a metodologickým neshodám vědců, existuje shoda alespoň na řadě konstituujících prvků populismu.

Zaslove identifikuje podobně jako výše uvedení identifikuje, že základním bodem fenoménu populistů je idea lidu. Pod lidem se pak rozumí existence ctnostné, homogenní a nepluralitní skupiny, která je součástí běžného a normálního jádra země. Tento lid ovšem není definován třídně a ani politickou ideologií (levicovou či pravicovou). Z těchto sebedefinicí populistů pak vyplývá, že se nemůže jednat o radikály či extrémisty (str. 322). Zastupují totiž obyčejné občany. A právě hájení vůle lidu (obyčejných lidí) je i nepopíratelnou základní jednotící linií pro všechny populistické koncepce i reprezentanty populistických stran. Proti lidu nestojí pouze elity (politici, intelektuálové a média), ohrožují jej rovněž zájmové skupiny, imigranti, feministé či ekologové.

Tomu, aby se tito „mluvčí obyčejných lidí“ považovali za opravdové demokraty, nicméně nebrání ani jimi vyzdvihovaná monolitická koncepce lidu, která v důsledku znamená právě vyloučení etnických skupin, imigrantů a jiných menšin. Jak připomínají Dvořáková, Buben a Němec (2012) jedná se paradoxně o vyloučení pravého opaku elit. Dalším nepřitelem populismu bývá zahraniční element, například silné státy a nadnárodní či mezinárodní organizace (str. 125). Zaslove (2008) upozorňuje, že právě tyto „vnější“ skupiny v očích populistů ohrožují homogenitu a ctnost lidu (str. 323).

Zaslove připomíná, že populismus reprezentaci chápe jako nezprostředkovanou suverenitu lidu. Organizační vlastností populistického ideálu je pak dle Zasloveho přítomnost charismatických a populistických lídrů, kteří tvrdí, že mají přímý vztah vůči lidu, z lidu pocházejí a za lid mluví. Odtud pramení politická komunikace populistů a centralizace vedení těchto uskupení, obdobně jako jejich slabá stranická institucionalizace (str. 323–324). Dle těchto vůdců jsou to jedině oni, koho je možné považovat za legitimní reprezentanty komunity (Ellenbroek, Meijers, Krouwel, 2023, str. 125).

Stranické struktury zkrátka nejsou vyžadovány, a to proto, aby nebyl vztah mezi občanem a vůdcem někým či něčím limitován. Zároveň se ale nejeví, že by voličům těchto uskupení vadilo, pokud jsou charismatickými lídry v jejich čele bohatí podnikatelé (například Silvio Berlusconi či Andrej Babiš), kteří se svým společenským postavením od lidu přirozeně musí odlišovat a vzdalovat. Stačí když tito zámožní lidé interpretují svůj kapitál jako výsledek vlastní pracovitosti a nadání. Naopak se očekává, že pokud byl jedinec úspěšný v ekonomickém světě, přinese tyto úspěchy automaticky i do světa politiky.

V posledních letech nalézáme zástupce uskupení vyznávajících populistické či technokratické přístupy i v parlamentech ve vyspělých zemích jako jsou Itálie, Francie, Rakousko, Řecko či Španělsko, konkrétními příklady jsou italské Hnutí pěti hvězd, francouzská Republika v pohybu, rakouské FPÖ, řecká SYRIZA a španělský Podemos. Mnohá z těchto uskupení navíc okusila i vládní angažmá. Aby Zulianello (2020) zachytil rozsah parlamentního zastoupení těchto uskupení, pokusil se v roce 2019 vytvořit přehled populistických stran. V 33 evropských zemích tak napočítal celkově 66 uskupení, které je možné řadit do populistické kategorie. Většina z nich se pak orientovala pravicově.

Zaslove (2008), který populistické strany rozdělil na radikálně pravicové, středopравicové a levicové, zmiňuje, že zatímco levicový populismus má dlouhou tradici v Latinské Americe i ve Spojených státech a Kanadě, v evropském kontextu je populismus obvykle spojován s pravostředovým či radikálně pravicovým populismem (str. 329). Van Biezen a Wallace obdobně míní, že evropský populismus byl původně považován za fenomén pravice spojovaný se stranami radikální a extrémní pravice (2013, str. 295). Ostatně první zástupce populistické kategorie v západoevropských politických systémech představují právě radikálně pravicové strany z 80. a 90. let (Zaslove, 2008, str. 326). S tím, jak začaly v Evropě vznikat nové formy populismu se nicméně stalo evidentním, že by se populismus neměl automaticky spojovat s radikálními pravicovými uskupeními (Zaslove, 2008, str. 320).

Zulianello (2020) ve svém výčtu rozlišil vedle pravicových a levicových populistických uskupení nově i valenční populistické strany, které nelze klasifikovat napravo či nalevo. Charakteristické pro ně jsou protikorupční rétorika a technokracie (Buštíková a Guasti, 2019). Chápat je lze rovněž jako jakousi obdobu centristických stran, v žádném případě se ale nejedná o zbytkovou kategorii (Zulianello a Larsen, 2021, str. 2). Zulianello do této kategorie flexibilních a nekonzistentních uskupení zařadil i hnutí ANO (Zulianello, 2020, s. 329–332), což reflektuje jeho ideové posuny a pružnost. Hnutí se totiž po svém vzniku prezentovalo jako uskupení cílící na pravicového voliče, později se ale

pragmaticky posunulo doleva a v souvislosti s prezidentskými volbami v roce 2023 začalo akcentovat konzervativní rétoriku. Havlík a Komůrková (2020) proto hnutí ANO označili za středovou technokraticko-populistickou politickou formaci (str. 12). Funkční znaky populismu na příkladu hnutí ANO identifikují například i Voda a Havlík (2021). Překvapivě málo akademické pozornosti bylo z pohledu populismu prozatím věnováno dvojici hnutí, které zakládal Okamura (Úsvit a SPD), ale rovněž i VV.

Přehled Zulianella (2020) je klíčový především z hlediska zmapování rozsahu zastoupení populistických uskupení v rámci reprezentativních institucí, současně ale přináší představu o tom, o jak pestrou skupinu se jedná. Formy populismu se navíc mnohdy přizpůsobují i národním podmínkám, tak jako se konkrétním místním podmínkám přizpůsobovaly formu komunismu po 2. světové válce. Rozmanitost populistických uskupení pak přináší i obtíže s hledáním charakteristik, které je propojují. Někteří autoři, například Zaslove (2008), do kategorie populistických stran jmenovitě řadí i KSČM. Zaslove české komunisty konkrétně řadí mezi levicové populisty, a to například spolu s německou Die Linke, slovenskou Komunistickou stranou Slovenska či některými zelenými stranami (str. 329).¹³⁶

Tato zařazení jsou ovšem značně diskutabilní. KSČM v každém případě není v této práci chápána jako populistická strana, nýbrž jako stará radikální levicová etablovaná strana s masivní členskou základnou, propracovanou ideologií, levicovým socioekonomickým programem a sázející na tradiční metody politické komunikace, přičemž cílí i na protestní voliče.¹³⁷ Rétorika a ani program KSČM navíc v posledních letech nedoznali příliš změn. Strana ani nerefletovala myšlenky konkurenčních uskupení, zvláště těch populistických, a současně ani proměnu poptávky voličů, což dokládá nejslabší volební výsledek strany ve sněmovních volbách v roce 2017 a ještě horší výsledek o 4 roky později, který vyústil v odchod strany z Parlamentu. Například Mlejnek (2015) KSČM popsal jako spolek lidí starého režimu, které pojí společná minulost a jakési potemnělé ex post spiklenectví (str. 39).

Byla to ostatně právě populistická uskupení, která částečně odčerpávala dřívější komunistické voliče, čímž napomohla ke konci komunistů v českém Parlamentu. Vztah

¹³⁶ Optikou Zasloveho (2008) se levicový populismus odlišuje od tradičních socialistických nebo sociálně demokratických stran tím, že neklade důraz na třídu, socialismus a socialistickou ideologii (str. 329).

¹³⁷ Že se KSČM odlišuje od populistických hnutí ANO a SPD, a to hned v mnoha prvcích, dokazují i data expertního šetření POPPA (Meijers, Zaslove, 2020). Na základě dat měla KSČM v roce 2018 sice rovněž blízko k populismu, a to s ohledem na aspekty jako jsou chápání nedělitelnosti lidu, jednota vůle lidu a anti-elitářství. Od hnutí ANO a SPD se ale komunisté odlišovali zejména v menší personalizaci strany a ve výrazně vyšší rozvinutosti vnitrostranické demokracie. A právě personalizace a vnitrostranická demokracie mohou mít výrazný vliv na chápání parlamentních mandátů z perspektivy reprezentantů. Pro hnutí ANO a SPD jsou ostatně jejich zakladatelé Babiš a Okamura zcela elementární.

mezi KSČM a populistickými uskupeními, a tedy i vzájemné rozdíly, bezprostředně přibližuje kniha bývalého poslance za KSČM Jiřího Dolejše s názvem *Spánek rozumu na levici: Kritika politické hlouposti*. Dolejš konstatuje, že „hodnotovou levici vytěsňují populisté, kteří používají značně hybridní směs bizarního identitářství, patetického národovectví a různých toxických fóbíí.“ (str. 277). Dle Dolejše image KSČM jako radikálně levicové strany poškodily „obchody s populistickým miliardářem“ a „koketování s xenofobními okamurovci“ (str. 278). Tím narážel na podporu Druhé Babišovy vlády ze strany KSČM. Populismus tedy do jisté míry vyplňuje prostor, kde operovaly velké ideologie (typicky marxismus).¹³⁸

Vrátíme-li se k rozmanitosti populistických uskupení, příklad řeckého radikálně levicového uskupení SYRIZA dokládá, že populisté nemusí být ve své rétorice ani nutně nacionalističtí, ani xenofobní a ani protievropští, jak předpokládají některé stereotypy (Stavrakakis a kol., 2018, str. 16). Argument pro další komparativní výzkumy populistických stran přinesli i Meijers a Zaslove (2021), když na základě expertního šetření evropských stran zjistili, že se v případě radikální levice projevuje mnohem pluralističtější pohled na kategorii obyčejných lidí, než je tomu u radikální pravice (str. 398).

Ellenbroek, Meijers a Krouwel (2023) varují, že přestože jsou populistické strany stále úspěšnější, a to po celém světě, nesmíme se dopouštět omylu spočívajícím v předpokladu, že by občané podporující tyto strany museli s těmito stranami sdílet stejný monistický pohled na pluralismus. Antipluralismus (či nekompatibilitu mezi populismem a pluralismem) se dle zjištění těchto autorů alespoň v případě občanů, kteří inklinují k populismu, může v ideovém přístupu k populismu zveličovat. Jejich šetření mezi nizozemskými občany totiž ukázalo, že občané inklinující k populismu jsou sice v případě parlamentní reprezentace naladěni anti-elitářsky a vymezují se proti politickému mainstreamu, zároveň ale preferují pluralismus, a to v parlamentu i v koaliční vládě (Ellenbroek, Meijers, Krouwel, 2023, s. 141–142).

Přestože existuje řada textů pátrajících po definicích, charakteristikách a typologiích populismu, a ještě širší debata o (ne)dokonalosti, výhodách či slabinách těchto přístupů, žádný výzkum se dosud nesoustředil na parlamentní reprezentanty z populistických stran ve

¹³⁸ Původní komunistické strany se dle Dvořákové, Bubna a Němce (2012) chápaly jako předvoje jedné třídy, nikoli jako mluvčí všech. Jejich program byl navíc globální a nikoli lokální. Komunisté navíc mají na rozdíl od populistů revoluční cíl (podobně jako fašisté). Další odlišnost mezi populisty a komunisty spočívá v rigidní organizační struktuře komunistických stran, která se ocitá v přímém protikladu vůči volnosti populistických hnutí. Rozdíly mezi populismem a fašismem (a dalšími autoritářskými režimy) pak tito autoři popsali tak, že populismus se prezentuje jako demokratické hnutí, zatímco fašismus demokracii doktrinálně odmítá (s. 144–146).

smyslu jejich nahlížení na parlamentní mandát a reprezentaci jako takovou. Právě tuto mezeru částečně vyplňuje tato práce. Ostatně složení Poslanecké sněmovny v letech 2017 až 2021 vytvořilo pro tento typ výzkumu téměř dokonalé laboratorní prostředí.

3.3. Vztah populismu a technokracie

Pakliže jsou pro technokracii i populismus společné nepluralistické a nezprostředkované rysy, v určitých momentech se přístupy odlišují. Přiblížme si proto blíže charakteristiky a kořeny technokracie. Technokracie klade důraz na *responsibility* a vyžaduje po voličích svěřením pravomocí do rukou odborníků, kteří identifikují obecný zájem, a to na základě racionálních úvah, čímž se odlišuje od populismu (Caramani, 2017, 54). Obecně je pak technokracie ukotvena jako revize neschopnosti vládnutí. Expertiza či odborné vědění ovšem nemusí být reprezentovány pouze technokratickými a expertními orgány, ale rovněž i například prostřednictvím diverzity v reprezentativním tělese (Dufek, 2019, str. 164). Expertízu pak lze zkoumat z řady úhlů. V českém prostředí lze najít třeba příklady výzkumů generování expertízy v politických stranách a expertních kapacit stran (Polášek, Perottino, Novotný, 2014) či expertního zázemí Parlamentu (Jágr, 2022).

Demokracie představuje z hlediska rychlosti svého výkonu spíše pomalý a kolísavý proces rozhodování, což je cena za zkrocení moci. Tu dle Sartoriho dokážeme kontrolovat právě proto, že demokracie funguje jako zařízení na zpomalování, filtrování a cedění procesů moci (Sartori, 1993, str. 431). Pomalost rozhodování ovšem vede i ke kritice demokracie. Dle Sartoriho navíc směřujeme k menší moci lidu, protože s tím, jak se stávají mechanismy společenského a ekonomického života komplexnější a propojenější, dochází i k tomu, že názor odborníka musí mít větší váhu než jeho hlas jako voliče (s. 433–434). To, že vědci převezmou role politiků, ovšem ještě neznamená, že noví vládcí budou ve svém novém poslání působit jako vědci (str. 439). Byl to ostatně Habermas (1973), který v souvislosti s vědou hovořil o nové ezoterice specializovaných znalostí a expertízy (s. 664–665).

Kořeny technokracie, která se svou formou odlišuje od reprezentativní demokracie (vládcí by totiž měli být vybíráni nikoliv na základě voleb, ale na základě jejich expertízy či znalosti), lze hledat již v období starého Řecka, kde pojem *techné* vyjadřoval kompetenci či dovednost. Ostatně vláda svěřená moudrým a znalým přímo ztělesňuje platónský ideál. Sartori (Sartori, 1993) v souvislosti s demokratickým platonismem připomíná, že od antického k současnému poznání došlo ke značnému posunu. Jestliže antické filozofické poznání bylo dle Sartoriho spekulativní, volné a značně nepřesné. K tomu ani nespočívalo

na důkazech, zatímco současné vědecké poznání si na důkazech přímo zakládá a vytváří tak vědecký racionalismus, který filozofie zrodit nemohla. Mezi králem filozofem a králem vědcem přesto přetrvává hluboký rozdíl (str. 436). Manin (2022) zároveň připomíná, že už ve starověkých Athénách panovalo přesvědčení, že mohou každou politickou funkci vykonávat nespécializovaní jedinci, pokud tedy neexistovaly pádné důvody k opačnému názoru. Absence expertů nebo alespoň jejich omezení měli naopak zajišťovat politickou moc obyčejných občanů, protože pokud by profesionálové zasahovali do vlády, nevyhnutelně by dominovali (str. 39). S technokraty v politice se tedy pojí určitá pnutí a hrozby, a to již od dob starých Řeků.

Bickerton a Accetti (2020) uvádějí, že s komplexností moderní industriální společností vznikaly první technokratické iniciativy nikoli okolo filozofů, ale kolem inženýrů argumentujících tím, že obyčejní lidé nemusí nutně disponovat schopností kolektivně prosazovat své vlastní zájmy.¹³⁹ Pokud byla v 19. století technokracie chápána jako opozice vůči demokracii (vláda lidu versus vláda expertů), ve druhé polovině 20. století už byli technokraté v rámci demokratických režimů chápáni jako zcela přirození aktéři. V rámci *policy-makingu* se tak začalo rozlišovat mezi vyloženě politickými otázkami a čistě technickými, kde byla legitimita svěřována kompetentním expertům či technokratickým institucím, například centrálním bankám a dalším regulativním agenturám (Bickerton a Accetti, 2020, s. 28–29).

Tak jako populisté předkládají, že ztělesňují celý národ, mohou technokraté naopak argumentovat, že oni ztělesňují kompetenci a expertizu, čímž si mohou nárokovat vládu. Populismus i technokracie tak nestojí proti sobě, naopak se v mnohém doplňují. Proto Bickerton a Accetti (2020) operují s pojmem technopopulismus. Tato nová logika demokratické politiky se částečně odlišuje od přístupu Caramaniho (2017), a to především z té perspektivy, že Caramani technokracii částečně staví do opozice vůči populismu, jenž je založen na delegaci. Bickerton a Accetti jsou ovšem přesvědčeni, že mezi technokracií a populismem panuje mnohem komplexnější a komplementární vztah. Caramanimu pak vytýkají, že u chápání technokracie zapomíná na její organizační dimenzi, která se v mnohém prolíná právě s populismem. Bickerton a Accetti dále tvrdí, že technokracie obdobně jako populismus obsahuje i dimenzi týkající se idejí. Ta stojí na nároku osoby disponující určitou kompetencí či expertizou spočívajícím v tezi, že kompetence tuto osobu

¹³⁹ Pitkin (2004) zachází ještě dále, když uvádí, že lidé si v době masmédií navykli na roli diváka a od dětství získávají dezinformace z TV, v důsledku čehož vzniká neostrá linie mezi fantazií a realitou (s. 341–342).

opravňuje a legitimizuje k vládě nad ostatními. Organizační dimenze zase zahrnuje přímou vazbu mezi nositelem této expertízy a těmi, které má tato osoba řídit. Jedná se tak o vztah založený na důvěře (Bickerton a Accetti, 2020, str. 32).

S tím, jak se v poslední dekádě objevují nové parlamentní strany a volební úspěchy zaznamenávají i jejich extrémní kategorie, lze pozorovat i posuny na škále demokracie versus autokracie. Dle Bickertona a Accettiho (2020) se s technopopulismem osa politické soutěže posunuje od horizontální dimenze, kterou tvoří tradiční ideologický boj mezi pravíci a levíci spočívající v hájení zájmů a hodnot specifických částí společnosti, a to k dimenzi vertikální, která stojí na boji celku a jeho částí. Zde přitom platí, že se jedna strana tohoto konfliktu jeví vůči druhé jako nadřazená (Bickerton a Accetti, 2020, s. 34–35).

V případě horizontální dimenze je legitimita politických oponentů ještě akceptována, v případě vertikální dimenze ale již nikoliv. Parlamenty by přitom měly stát na principu zastupování rozmanitosti názorů společnosti, a tudíž i na vzájemném respektu. Aby mohli zákonodárci činit bez strachu z následků a operovali s absolutní svobodou, disponují ostatně imunitou (Hattis, 2014, str. 559).¹⁴⁰ Pakliže by platilo, že by jedna skupina zákonodárců nerespektovala legitimitu ostatních skupin, jednalo by se o stav, který by nebyl pro fungování parlamentní demokracie příliš příznivý. Od vzájemného nerespektování chybí již pouhý krok k zablokování fungování demokratických institucí.

Vrátíme-li se k Sartorimu (1993), pak můžeme tvrdit, že demokratický systém kompetentnost ani nevyžaduje a nepředpokládá. Pokud by tak činil, nebylo by možné odůvodnit politickou rovnost, totožná práva či shodnou váhu pro každý voličský hlas.¹⁴¹ Obdobné vnímání přináší Urbinati (2018), která připomíná, že demokracie nepožaduje, aby byli všichni občané kompetentní tak, aby byli schopni činit správná rozhodnutí (str. 134). Dle Urbinati (str. 145) se demokracie týká svobody, a ne pravdy: „*Demokracie není lepším režimem než všechny ostatní proto, že by vedla k dobrým rozhodnutím, ale proto, že umožňuje, abychom se cítili přímo odpovědní za rozhodnutí, která učiníme a jichž dosáhneme prostřednictvím procedur vedoucích k rozhodnutím, která všichni dodržujeme.*“ Demokratické instituce (jako reprezentanti lidu) reprezentují i vášně a nekompetentnost občanů (str. 163). Z toho vyplývá, že zatímco demokratický proceduralismus uznává, že

¹⁴⁰ Do roku 2013 platila pro české poslance, senátory a ústavní soudce ve srovnání s evropskými státy poměrně raritní doživotní imunita.

¹⁴¹ Sartori konstatuje, že pokud máme profesionální politiky, jsou profesionály v ovládání politické hry, nikoliv ale v jiných specializacích. Nejsou odborníky (Sartori, 1993, s. 431–432).

občané mají na špatná rozhodnutí právo, populismus předpokládá, že lid má vždy pravdu (s. 183–184).

S nástupem technokratů by se naopak obsahem a cílem politiky stali objektivita a nestranný úsudek, což by dle Urbinati mohlo znamenat, že občanskou participaci bude možné chápat jako irrelevantní a v posledku i nežádoucí. Nebezpečí nepolitického a nezaujatého souzení pak spočívá v tom, že může vést až k obcházení legitimní autority voleb a parlamentu (s. 158–159). Vedle toho hrozí i zpochybnění politické rovnosti. Urbinati současně zdůrazňuje, že kritérium kompetence je bytostně nerovnostářské (str. 116). Pokud bychom dle Sartoriho pod vládou vědců chápali to, že vědci a technokrati nahradí politiky, tedy že politici budoucnosti se budou rekrutovat z odborníků a vědců, jednalo by se o hazardní předpověď, nikoli ale o řešení. Vzdálenost mezi technologií a technokracií je totiž až příliš velká. Poznání sice dává moc nad poznaným, ale skok odtud ke zevšeobecnování moci nad celou společností je téměř astronomický (s. 438–439).

Urbinati (2018) se proto v souvislosti s alternativami k reprezentativní demokracii ptá, proč bychom měli chtít zahalit demokracii do hávu vlády toho nejlepšího nebo s narážkou na populismus vlády menšiny těch nejlepších? (str. 143). Jedni si totiž přejí nahradit obecné mínění věděním¹⁴², druzí zase zaměňují mínění jedné části lidu za vůli státu, čímž se stávají nevraživými vůči stranickému dělení ve volených tělesech. Tato pojetí se pak mezi sebou odlišují i (ne)potřebností vůdce, přičemž platí, že populismus se bez politiky založené na konkrétních osobách neobejde (s. 176–179). Dle Urbinati navíc u populistů dochází k tomu, že svrchovaným pánem stojícím nad zákony není lid, ale jsou to právě populističtí vůdci, kteří získali souhlas lidí s jejich plány (str. 195).

Ani odborníci ale nutně nemusejí představovat neutrální osobnosti toužící po obecném blahu. Odborníci naopak často operují s tím, že politické rozhodnutí musí dělat někdo jiný, čímž se zbavují odpovědnosti. Populismus naopak klade důraz na schopnost volených zástupců reagovat na podněty reprezentovaných (*responsiveness*) a zároveň po voličích vyžaduje delegaci autority do rukou charismatických vůdců, kteří představují

¹⁴² A nemusí jít pouze o experty. Již Thomas Jefferson opakovaně přicházel s tvrzením, že zárukou přežití demokracie by mělo být liberální vzdělání, proto chtěl rychle osvětit co nejvíce lidských myslí. Dle něho mají všechny společnosti nevyhnutelně elity, ty americké se ale měly rekrutovat mezi těmi nejlepšími a nejchytřejšími, kteří jsou dobrého vzdělání (Zakaria, Veis, 2017, s. 74–75). Při hledání kořenů předpokladu, že vládnout by měli jen ti nejlepší, ale musíme jít ještě hlouběji do historie. Byl to Sokrates, jenž uváděl, že vládnout by měli filozofové, protože jsou schopni rozumem poznat dobro a ideje. Na Sokrata pak v tomto navazoval jeho žák Platón.

domnělou obecnou vůli (Caramani, 2017, 54).¹⁴³ Thomassen (2015) uvádí, že lidé touží právě po vůdcích, kteří dokážou řešit hlavní problémy společnosti, pro mnoho z nich je tak důležitější než vláda lidu vláda pro lid (Thomassen, 2015, str. 44). Mudde (2017) dodává, že přítomnost charismatického vůdce není nutnou podmínkou pro volební průlom. Stejně tak mezi populistickými uskupeními existují i rozdíly, co se týče leadershipu a organizační struktury. Ač dle Muddeho k populismu často patří charismatičtí lídři a slabé formální organizace, neznamená to, že by tyto charakteristiky populismus definovaly (str. 62).

Dufek (2019) upozorňuje, že idea responzivity protíná již typologii reprezentace představenou Pitkin, a to zejména její substantivní část.¹⁴⁴ Chápat ji lze jako měřítko připravenosti reagovat. Vzestup populistů tak lze dle Dufka vysvětlit snahou nabídnout občanům pocit, že politické elity jejich přáním naslouchají a řídí se jimi. Platí tak, že plně responsivní poslanci by měli prosazovat zájmy a identity partikulární skupiny voličů. Ty ale v situaci hluboké diverzity nemohou již z definice suplovat zájem nebo identitu celku. Tvrzení, že tomu tak je, proto představuje jeden z poznávacích znaků populistické politické rétoriky (Dufek, 2019, s. 155–156). Jak se ale ukazuje u některých populistů, než k voličům mohou být responsivní spíše vůči datovým analýzám a průzkumům.¹⁴⁵

Že ve volbách, které jsou ústřední institucí reprezentativní vlády a rovněž výrazem důvěry, převládá reaktivní aspekt hlasování, a voliči tak spíše reagují, než aby vyjadřovali, připomíná Manin (2022, str. 229). I Sartori (1993) poznamenává, že průměrný volič málokdy jedná, on reaguje. Politická rozhodnutí tak zřídkačy činí suverénní lid. Ten se jim podrobuje. Proces tvoření názorů tak dle Sartoriho nevychází z lidu, ale skrze lid prochází (str. 126). Uskutečňovateli tohoto procesu jsou tak z velké části političtí reprezentanti a politické strany. I proto je důležité zjišťovat, jak zákonodárci chápou své vztahy s občany, případně zda volby vnímají z prospektivního či retrospektivního pohledu.

Manin (2022) doplňuje, že pokud voliči zvolí některého kandidáta, protože jsou nakloněni jeho politice, zůstává jejich vůle pouhým přáním. Reprezentanti totiž svým zvolením nejsou vázáni sliby voličům. Na druhou stranu ale na ně vždy čekají další volby a skládání účtů (s. 244–245). Voliči tak mohou nejlépe ovlivnit budoucnost tím, že se

¹⁴³ Výzkum Heinische a Wenera (2019) na příkladu rakouské FPÖ a německé AfD dokazuje, že logika populistických pravicových radikálních stran stojí proti kategoriím reprezentace *standing* či *acting for someone* (str. 489).

¹⁴⁴ Responzivitu jako klíčový prvek zastupitelské demokracie i demokratické vlády Pitkin (1967) vůbec nedefinovala.

¹⁴⁵ Manin (2022) uvádí, že vzestup a rozvoj průzkumů veřejného mínění doprovázelo oživení ideálu (či ideologie) přímé demokracie, protože mělo být konečně možné bez jakékoli zkrslující mediace zjistit, čemu lidé skutečně a spontánně věří, případně co chtějí (str. 179).

ohlédnou do minulosti (str. 190). Bíba pak v doslovu knihy Manina (2022) upozorňuje, že případné neshody mezi rozhodnutími reprezentantů a preferencemi lidu nelze chápat jako důkaz krize reprezentativní demokracie. Problém by nastával až tehdy, když by občané cítili, že na jejich preference politická elita nebere žádný nebo nedostatečný ohled a že ztrácí možnost vyměnit vládnoucí reprezentaci, a to prostřednictvím voleb (s. 251–252).

Morlino (2009) pak v souvislosti s responzivitou naznačuje její objektivní limitace. Zvolení reprezentanti se totiž ne vždy pokoušejí pochopit postoje občanů a reagovat na ně, namísto toho občas jednají tak, aby maximalizovali svou autonomii a vnímání občanů naopak ovlivňovali. Morlino současně usuzuje, že komplexity problémů dokonce politici využívají ve svůj prospěch. Na druhou stranu ale připomíná i omezené zdroje, které mají vlády k dispozici (str. 215). V ekonomické krizi lze například jen složitě zvyšovat vládní výdaje, ač by si to občané mohli přát. Výsledkem je nespokojenost, která může přispívat k delegitimaci demokratických systémů a podporovat formy populismu (str. 216).

Bickerton a Accetti (2020) ilustrují obtížnost zařazení populistických stran v rámci tradiční pravolevé škály na příkladě populistického uskupení Hnutí pěti hvězd. Populistická uskupení totiž jednou dokáží vládnout s extrémní pravicí a později zase s umírněnou levicí. Ač se jejich rétorika zpravidla vymezuje vůči zkorumpovaným elitám a odkazují k obyčejným občanům či přímému spojení s nimi, ve svém DNA často obsahují i stopy technokracie. Hnutí pěti hvězd například tvrdí, že nabízí mnohem více kompetentní a efektivní vládu než tradiční politické strany, navíc propaguje nástroje pro online rozhodování. Toto hnutí zároveň nedisponuje sadou pevných hodnot a nereprezentuje jasně identifikovatelné sociální skupiny. S ohledem na kombinaci populismu a technokracie Bickerton a Accetti považují Hnutí pěti hvězd za reprezentanta formy technopopulismu zdola.

Na hnutí Emmanuela Macrona Republika v pohybu (*La République En Marche*) Bickerton a Accetti zase ukazují, že ačkoliv se Macron vymezoval proti francouzskému politickému establishmentu, byl sám jedním z jeho členů. V Macronově případě lze pozorovat i vysoký stupeň personalizace a koncentraci moci kolem jedné osoby. Macron dle Bickertona a Accettiho navíc vytváří technokratický obraz efektivního správce, který je schopen dosahovat výsledků, a k tomu všemu není zatížen ideologií. V případě Republiky v pohybu se technopopulismus projevuje ve snaze o ztělesnění aspirace francouzského lidu po politické změně a v nabízené expertíze spočívající ve vykonávání dobrých politik. V tomto případě se na rozdíl od Hnutí pěti hvězd jedná o technopopulismus shora. Jako efektivní správce, respektive podnikatel, se prezentuje i Macronův politický přítel Babiš.

Francouzský technokratický populismus v podobě Macrona pak přibližují Perottino a Guasti (2020).

Mozaiku doplňuje španělské hnutí Podemos, které nabízí tezi, že pravice a levice jsou historicky překonané.¹⁴⁶ Klíčová je naopak konfrontace mezi lidem (čili demokracií) a elitami. Diskurs populistů navíc nedává příliš prostoru pro legitimitu politických oponentů a jejich interpretace společného dobra (Bickerton a Accetti, 2020, s. 4–7). Vedle toho populismus svou rétorikou přináší nová očekávání od politiky a ovlivňuje i politické aktéry, kteří na populistické strategie nesázejí. Že má populismus dopady i na politický styl a rétoriku tradičních mainstreamových politických stran se domnívají například Van Biezen a Wallace (2013, str. 295). Spirála populistických nároků totiž často spouští další stupňování požadavků, což dokládá následující příklad.

V roce 2020 rozhodla vláda s populistickým premiérem Babišem v čele o jednorázovém vyplacení tzv. rouškového, a to ve výši 5 000 Kč. Účelem tohoto nesystémového opatření bylo navýšení životní úrovně důchodců, kteří obdobně jako celá společnost čelili prvním rokem pandemií (v druhém roce pandemie ale již příspěvek zopakován nebyl). Vláda Petra Fialy, která Babišovu vládu vystřídala po sněmovních volbách v roce 2021 a která se proti populismu hnutí ANO ve volební kampani vymezovala, taktéž přistoupila k nesystémovému jednorázovému příspěvku, určenou pro jinou cílovou skupinu. Tentokrát jednorázový příspěvek ve výši 5 000 Kč zamířil k rodinám s dětmi, které obdobně jako celá společnost čelily rekordní inflaci. Stalo se tak v létě 2022, a to před senátními a komunálními volbami. Navíc v situaci, kdy byl český státní rozpočet výrazně napjatý. Někteří v tomto kroku viděli stejný populismus, jaký byl spatřován při aplikaci tzv. rouškovného.

Babiš, vůdce opozice v roce 2022, nicméně jednorázový příspěvek na děti kritizoval s tím, že by neměl být vyplácen pouze jednou, ale hned každý měsíc, a to až do konce roku 2022, navíc i pro děti studující do 26 let. Pakliže vládní jednorázový příspěvek stál státní pokladnu jednotky miliard korun, měl návrh hnutí ANO vyjít až na 60 miliard (idnes.cz., 2022). Z uvedeného příkladu by se dalo usuzovat, že s přítomností populistů na politické scéně se může rozlišovat již pouze v míře populismu mezi jednotlivými aktéry. Situace ohledně příspěvku na děti dokládá, že hranice mezi jednotlivými uskupeními nemusí být v praxi tak ostrá. Populistické a neideologické znaky lze hledat u mnohem širšího spektra

¹⁴⁶ Teze o překonání boje pravice a levice lze hledat například i u Pirátů.

volebních subjektů. V rámci politické vědy přesto vznikají výzkumy, které identifikují antagonismus mezi populismem a anti-populismem, což reflektuje následující podkapitola.

3.4. Antagonismus mezi populismem a jeho oponenty v ČR

S nárůstem vlivu nově přichozích populistických uskupení dochází v rámci stranických systémů k logickému pnutí. Již bylo nastíněno, že populisté se ve své rétorice vymezují vůči etablovaným či tradičním stranám, případně hovoří o establishmentu, který je tvořen neefektivními, nekompetentními, zkorumpovanými a od reality běžných lidí odtrženými elitami. Mnohé ilustruje již definice populismu slovy Andreje Babiše: „*Mediální mainstream by si konečně měl uvědomit, že populismus je politický přístup spočívající ve snaze oslovit běžného člověka, který se domnívá, že vládní skupiny nehájí či přehlížejí jeho zájmy. Takových je 2,4 milionu a my je hájíme, proto jsem hrdý populist.*“ (novinky.cz, 2023b) Pokud populističtí představitelé líčí své politické soupeře jako nepřátele společnosti, pak i jejich oponenti hovoří o hodnotovém souboji a boji proti populismu. Pozorovat tak lze rétorický souboj mezi populismem a tzv. anti-populismem, tedy antagonismus, který si zaslouží bližší přiblížení.

Voda a Havlík (2021) ovšem upozorňují, že anti-establishmentové argumenty konstruující morální rozdělení mezi dvěma homogenními skupinami, obyčejnými lidmi a zkorumpovanou elitou, činí populisty zároveň zranitelnými, a to v situacích, kdy se k establishmentu připojí a stanou se součástí vládnoucí třídy (s. 281–282). Taková uskupení pak musí svou rétoriku mírnit. Na příkladu Věcí veřejných, které bylo možné chápat jako podnikatelskou stranu s určitými populistickými charakteristikami, se dle Hlouška (2018) ukázalo, že vládní účast tohoto uskupení ohrožovala jeho kredibilitu v očích voličů, a to především tím, jak rychle se hnutí spřátelilo s politickými dinosaury, proti kterým se vymezovalo ve volební kampani. V důsledku tohoto spojení musely Věci veřejné konečně utlumit i svou protestní rétoriku (str. 66).

Protestní a protistranický étos nezabránil rychlému vládnímu angažmá s dvojicí etablovaných stran ČSSD a KDU-ČSL ani hnutí ANO. Kopeček (2018) ostatně dodává, že Babišova formace byla stranami hlavního proudu velmi rychle akceptována a prokázala značný koaliční potenciál (str. 106). Byly to tedy zavedené strany, které akceptovaly proti nim se vymezující se uskupení, čímž svým vyzyvatelům z řad populistů podávaly provaz, na kterém je mohli věšet. Dle Levitskyho a Ziblatta (2018) spočívá základní test demokracií

právě v tom, zda zavedené politické strany a jejich vedení dokáží izolovat extrémisty, a to od hlavního politického mainstreamu (str. 7).¹⁴⁷

Levitsky a Ziblatt na základě historického pohledu argumentují, že političtí outsideri jako byli například Hitler či Chávez došli k moci stejnou cestou – prostřednictvím voleb a spojenectvím se silnými politickými figurami. Elity v těchto případech věřily, že pokud outsideri přizvou k moci, tak je oslabí. Jejich plány ale selhaly, a ještě jim předaly klíče k vládnutí (str. 13). Levitsky a Ziblatt proto hovoří o zřeknutí se politické odpovědnosti v případě dosavadních lídrů (str. 19).

Nelze ale umisťovat rovnítko mezi zmíněné autoritáře a vyzývatele českých tradičních stran s populistickou rétorikou. Relevantní je zde především způsob legitimace nových vyzvatelů starých pořádků, původně outsiderů, a to zavedenými stranami. V systému koaličního vládnutí, a navíc v tak fluidním prostředí jako byl český stranický systém po roce 2010, není tato legitimizace toliko překvapivá. Stranou od politické moci prozatím zůstávala pouze radikálně populistická uskupení Tomia Okamury.¹⁴⁸ Hlavní poučení z této dynamiky tedy spočívá v tom, že spolupráce mezi populistickými uskupeními a etablovanými stranami není i přes vzájemné rozdíly i rétorická vymezení v žádném případě vyloučena. Antagonismus mezi těmito tábory tedy není ultimativní, ač se to přes polarizaci mezi těmito tábory může jevit.

Pro evropské populisty bývá obtížné získávat absolutní většinu křesel v zákonodárných sborech už z důvodu, že většina evropských zemích není majoritními demokraciemi. Proto musejí na vládnutí spolupracovat s etablovanými stranami v rámci koaličního vládnutí (Zbiral, 2021, str. 836).¹⁴⁹ Populisté tak nedosahují takové moci, aby mohli celé politické systémy ovládnout a přizpůsobit je svému obrazu. Těmto změnám současně brání i existence druhých parlamentních komor. Zbiral navíc přidává, že řada populistů ani iliberální cíle nesleduje, a navíc se úspěšně integrují do politických systémů (str. 848).

Příklady vládních angažmá některých českých populistických uskupení automaticky neznamenají, že by vzájemné vymezení mezi populisty a etablovanými stranami skončilo

¹⁴⁷ Další test přichází ve chvíli, jakmile se politici aspirující na autoritáře dostanou k moci. Ten dle Levitskyho a Ziblatte (2018) spočívá v obraně ústavy, a to právě politickými stranami a občany.

¹⁴⁸ Babiš a Okamura, kteří postavili své politické kariéry mimo jiné na vymezení se vůči tradičním politikům a zavedeným stranám, byli do jisté míry legitimizováni jedním z hlavních představitelů tradičních politiků, a to prezidentem ČR Zemanem, který s nimi během svého prezidentského mandátu udržoval těsná spojenectví, čímž z určité perspektivy oslaboval zavedené strany.

¹⁴⁹ Potřeba spolupráce s etablovanými stranami v rámci koaličního vládnutí vysvětluje změnu postoje Věcí veřejných, které se sice ve volební kampani v roce 2010 vymezovaly proti „politickým dinosaurům“ (např. vůči ODS), přesto s nimi vstoupily do exekutivy.

s přiznáním koaličního potenciálu populistů. Navíc vznikají i nová uskupení, která nejsou populistická.¹⁵⁰ Ani vztahy v rámci tábora stran, které politologové nedefinují jako populistické, nemusí být zrovna idylické. I přes pozorovanou schopnost společného vládnutí lze mezi populistickými uskupeními a „těmi ostatními“ identifikovat antagonismus, který se neomezuje pouze na české prostředí. V ČR lze považovat za dosavadní vrchol tohoto antagonismu situaci po sněmovních volbách uskutečněných roce 2021, kdy sněmovní opozici tvořili pouze zástupci populistických stran.

Politický antagonismus rozvíjící se okolo populistického zastoupení identifikovali již Stavrakakis a kol. (2018), a to na základě zkušeností z Řecka, které čelilo obdobným vývojem stranického systému. Hlavní inspirací pro jejich přístup byl úspěch uskupení SYRIZA. Stavrakakis a kol. (2018) v souvislosti s tímto antagonismem, který se může (ale nemusí) v politice objevovat stále častěji, hovoří o nutnosti studovat spolu s populismem i anti-populismus. Hlavním motivem společného zkoumání těchto fenoménů je tedy skutečnost, že mezi nimi existují vzájemné vazby, a že se dokonce vzájemně konstituují (str. 15).¹⁵¹

Stavrakakis a kol. (2018) předně tvrdí, že populistická uskupení odpovídají na krizi reprezentace, která má počátky v období mezi argentinskou hospodářskou krizí ze začátku milénia a řeckou dluhovou krizí. A právě krize reprezentace vytvořila odrazový můstek pro populistickou politizaci a představuje základ pro populistické apely vymezující se vůči elitám a establishmentu (Stavrakakis a kol. 2018, str. 8). Proto je nutné populistická hnutí zkoumat v rámci této krize reprezentace. Pokud ale krize reprezentace vedla k populistickým narativům i návrhům jejího řešení, stimulovala také anti-populistické reakce (s. 15–16). Respektive přispěla k antitezi mezi populismem a anti-populismem a ke vzájemnému vymezování těchto fenoménů. Stavrakakis a kol. (2018) uvádějí, že by nám nemělo unikát, že anti-populismus stejně jako populistický diskurz vznikal na základech krize, jen tuto krizi interpretoval odlišným způsobem, a navíc její příčiny přisuzoval i populistům samotným. Jestli je pro souboj populismu a anti-populismu něco symptomatické, pak je to poznatek Stavrakakis a kol. (2018) o tom, že obě strany využívají ve vzájemné bitvě diskurzů

¹⁵⁰ Ve sněmovních volbách v roce 2013, 2017 a 2021 nicméně z hlediska zisku sněmovních křesel byly z nových uskupení nejúspěšnější právě strany s populistickou rétorikou.

¹⁵¹ Levitsky a Ziblatt (2018) zase mluví o antagonismu mezi prodemokratickými a antidemokratickými stranami, přičemž dle jejich doporučení, by se měli prodemokratické strany vyvarovat spojenectvím s těmi antidemokratickými, protože takovéto aliance mají dalekosáhlé následky. Pokud se dle jejich porážce a překročit stanou vážnými soupeři, měli by zavedené strany vytvořit jednotnou frontu k jejich porážce a překročit vzájemné ideologické rozpory, protože je v sázce demokracie (str. 25–26). S trochou fantazie může být touto formou i strategie koalic anti-populistických stran z českého prostředí, ačkoliv se nejednalo čistě o spojenectví zavedených stran, a to i s ohledem na fluiditu českého stranického prostředí po roce 2010.

zjednodušení a démonizace soupeře (str. 20).¹⁵² Nutným výsledkem je pak polarizace společnosti a její rozdělení.

Další konceptualizace anti-populismu přinesl Moffit (2018). Ten znovu zdůraznil, že základ vztahu mezi populisty a anti-populisty spočívá v antagonismu, a to již proto, že obě strany operují s jinými koncepcemi demokracie. Moffit rozdělení mezi populismem a anti-populismem nicméně stále chápe jako neprozkoumané. Oponenty populismu, které lze označovat jako anti-populisty, dle Moffita nelze chápat jako jasně ideologicky vymezené, spíše se jedná o zvláštní mix ideologických a strategických spojení či aliancí, a to proti populismu (str. 2). Potvrzuje to i česká zkušenost, kdy můžeme do této kategorie zařadit značně odlišné strany, a to nejen z pohledu ideologie – KDU-ČSL a Pirátskou stranu.

Mudde (2017), který se řadí mezi autory přistupující k populismu z pohledu představ či sady idejí, uvádí, že rozlišovat mezi populisty a ne-populisty lze nikoliv na základě politického přesvědčení, ale na základě definice populismu, proto je potřeba nejprve určit, kteří aktéři jsou populističtí. Dle Muddeho platí, že jestli něco představuje protiklad populismu, pak je to pluralismus. A právě přístup k pluralismu napomáhá i s identifikací populismu, protože pokud populismus chápe lid jako homogenní skupinu, pluralismus uznává, že v rámci lidu existuje řada odlišných skupin, které jsou vnitřně rozdělené. A zatímco pluralismus toto rozdělení přijímá kladně, populismus společenské rozdělení odmítá (s. 54–56). Ellenbroek, Meijers a Krouwel (2023) pluralitní principy liberální demokracie popisují tak, že lid je rozdělen mezi různé skupiny, přičemž každá má svou vlastní legitimní vůli a politika se tak nakonec stává otázkou kompromisu (str. 126).

Dle Muddeho (2017) pluralismus ostatně jako jednu z klíčových vlastností liberální demokracie obsahuje i většina politických ideologií, a to včetně křesťansko-demokratické, sociálně-demokratické či liberální. Dle Muddeho ovšem neplatí, že by nepopulističtí aktéři nikdy nepoužívali populistický diskurz. Pokud ale političtí aktéři s jasnou pluralistickou ideologií občas využijí populistické rámování v rámci svých kampaní, nemá smysl označovat je rovnou za populisty (s. 54–56). Určitá míra populismu k politice zkrátka neodmyslitelně patří, klíčová je ovšem míra populismu.

Jestliže se výzkum populistických stran řadí k populárním tématům mezi výzkumníky a je mu v posledních letech věnována náležitá pozornost, v případě anti-populistických uskupení je už situace horší. Populismus ale přitom alespoň dle Stavrakakise

¹⁵² Moffit (2018) poznamenává, že několik málo autorů, kteří se pokusili anti-populismus konceptualizovat, pochází mimo mainstream studií populismu a k tomuto fenoménu přistupují spíše z pozic diskursivních a stylistických přístupů (str. 5).

a kol. (2018) nelze efektivně studovat, pokud se pečlivě nezkoumá i anti-populismus (str. 15). V českém prostředí s antagonismem mezi populismem a anti-populismem pracovali například Havlík a Kluknovská (2022), když v ČR analyzovali kořeny tohoto rozdělení.

Že se nové dělení založené na populismu a anti-populismu stalo pro politický boj klíčovým a nahradilo tradiční souboj mezi pravicovými a levicovými stranami, kterým otrásl vzestup populistických stran v předchozích letech, ilustrovali tito autoři na příkladu několikrát zmiňovaných sněmovních voleb z roku 2021. Během tohoto volebního klání se totiž zformovala dvojice koalic SPOLU a PirStan tvořená ze směsice rozdílných stran a hnutí. Tyto strany se sebe-označovaly jako demokratické, a navíc se prezentovaly jako alternativa vůči společnému nepříteli - populismu (jmenovitě vůči Andreji Babišovi a Tomio Okamurovi). Populismus pak chápaly jako hrozbu pro demokracii.¹⁵³ Členové těchto koalicí ovšem svá uskupení z jazykového hlediska neoznačovali jako anti-populistická, nýbrž jako nepopulistická či neextremistická. Vůči pěti stran sdružujících se ve dvou koalicích se zároveň vymezovali i zástupci populistických uskupení (pět členů koalice paradoxně připomíná prvorepublikovou Pětku). Na vzájemné vymezování bylo následně navázáno vznikem široké vládní koalice (tvořené ODS, STAN, KDU-ČSL, TOP 09 a Piráty) a ustanovením sněmovní opozice složené pouze ze subjektů s populistickými rysy (hnutí ANO a SPD).

Nebezpečí antagonismu vysvětluje jeden z důležitých formativních politologických textů, kterým je Dahlova kniha *Polyarchy: Participation and Opposition* z roku 1971. Dahl ve své knize uvádí, že každý systém je ohrožen, pokud se polarizuje na několik silně antagonistických skupin. V důsledku silné polarizace pak může dojít i ke zhrocení systému, a to například formou státního převratu či propuknutím občanské války. Zároveň platí, že každý spor, v němž velká část obyvatelstva země pociťuje, že jsou její hodnoty či způsob života vážně ohroženy jiným segmentem obyvatelstva, vytváří krizi systému (str. 105). Vysokou polarizaci i sílící antagonismus mezi tábory populistů a anti-populistů v českém politickém prostředí proto nelze brát na lehkou váhu.

Pokud se na populismus zaměříme jakožto na možné ohrožení zastupitelské demokracie, pak se dle Moffita (2018) pod označením „populistická hrozba“ (alespoň

¹⁵³ Nesourodé koalice z českého prostředí, které vznikly na základě překročení vzájemných ideologických rozdílů, a to v zájmu společné strategie čelit domnělé či faktické hrozbě demokracie, nejsou historicky unikátní. Důkazem je například spojení agrárníků, liberálů, lidovců a sociálních demokratů ve Finsku z 30. let 20. století. Tito rivalové se úspěšně spojili za účelem ochrany demokracie před nacionalistickým hnutím Lapua, přičemž jej tímto spojenectvím izolovali (Levitsky, Ziblatt, 2018, s. 29–30).

v případě západoevropských demokracií) neskrývá ani tolik populismus, ale spíše nacionalismus či nativismus (str. 2). Jestliže anti-populisté vytvářejí nesourodá spojenectví, tak ani populismus není dle Moffita nutně spojen s žádnou ze stran ideologického spektra, a dokonce ani s radikálními pozicemi (str. 5). Dle Havlíka a Kluknovské (2022) navíc platí, že populističtí i anti-populističtí aktéři nevytvářejí pouze své vlastní identity a performativní styl, ale rovněž nutně konstruují vnímání opačného tábora, které mají napomáhat lidem pochopit a interpretovat politickou realitu. Zatímco populisté viní elity za nereprezentování potřeb lidí, anti-populisté diskreditují populistické ideje i styl a tvrdí, že jsou jejich opozicí (str. 2).

Dle Havlíka a Kluknovské tak v případě české anti-populistické mobilizace během sněmovní kampaně v roce 2021 platilo, že byl jednou z nejsilnějších myšlenkových dichotomií koalic SPOLU a PirStan právě střet mezi populismem a demokracií, přičemž populismus byl dle strategie anti-populistů prezentován jako fatální hrozba pro českou společnost. Tyto anti-populistické motivace současně napomohly k překročení ideologických rozdílů mezi stranami vytvářejícími tyto koalice (s. 4–5). Překlenutí rozdílů mezi uskupeními ovšem naznačuje, že existenci populistických vyzyvatelů chápou jako hrozbu, ale především jako vážnou politickou konkurenci.

Vývoj a rétorika některých českých stran a hnutí po roce 2010 dokazují, že se ve Sněmovně objevilo hned několik subjektů, které lze řadit do populistické kategorie. Jmenovat lze VV, Úsvit, ANO a SPD. Že se tato uskupení vymykají tradičním typům stran tvrdí i Wintr (2021, str. 74). Na přiřazení těchto zástupců k populistické kategorii se ale shoduje celá řada dalších textů z českého i zahraničního prostředí. Nelze nicméně přehlédnout fakt, že pojitkem těchto uskupení je původ v byznysovém prostředí, což detailně vykresluje kolektivní monografie Kopečka a kol. (2018). Zatímco v případě uskupení Tomia Okamury se na podnikatelské DNA projektu někdy zapomíná, u Věcí veřejných se zase častěji hovoří jako o podnikatelské straně, přičemž se zapomíná na populistické rysy tzv. věvěček.

Pro rozdělení politického souboje na tábory populistů a anti-populistů v českém prostředí bylo určující zejména složení české Poslanecké sněmovny v letech 2017 až 2021, kdy platilo, že mezi těmito pomyslnými skupinami existovala parita z hlediska počtu poslanců. S výsledky sněmovních voleb v roce 2021, respektive s odchodem levicových stran ze Sněmovny, zase vymizel tradiční pravolevý konflikt mezi stranami, čímž konflikt mezi tábory populistů a anti-populistů opět posílil. Rovněž i následný stav, kdy opozici kompletně tvořila uskupení s populistickou rétorikou, byl pro českou politiku zcela novým

a ještě přispíval k dalšímu posilování antagonismu. Tato unikátní situace tak otevřela prostor pro výzkumy, které mohou být hodnotné nejen z hlediska české perspektivy.

Dle Vody a Havlíka (2021) hnutí ANO a SPD reprezentují hned dva typy populistických stran. ANO lze řadit mezi středové populistické strany, mezi které lze s ohledem na populistické apely a vágnost programů řadit dle Vody a Havlíka i VV a Úsvit, a to v jeho počátcích. Druhý typ již představují populistické radikální strany. Konkrétně jde o Úsvit po volbách v roce 2013 a SPD (str. 282). Rozlišit jednotlivá uskupení by bylo možné například i na *soft* a *hard* populisty, přičemž druhá kategorie disponuje vzhledem ke své radikální rétorice menším koaličním potenciálem. Vrátime-li se k radikálně populistickým stranám, pak je dle Zasloveho (2008) charakterizuje schopnost vytvářet koalice mezi odlišnými segmenty populace a získávat hlasy jak od zaměstnanců, kteří se cítí být opuštěni sociálnědemokratickými stranami, tak od malých a středních podnikatelů zklamaných ze středopravicových stran (str. 327).

Stav, kdy se uskupení Tomia Okamury (Úsvit a SPD) ocitla od počátků svého parlamentního působení v izolaci a tvořila tak permanentní opozici, umožňoval těmto uskupením vymezovat se vůči svým soupeřům konstantě radikálně, a to právě jednak s ohledem na vládní neúčast, ale i s ohledem na své zařazování mezi populistické radikální pravicové strany. Slabý koaliční potenciál tak posiluje radikální rétoriku uskupení, čímž se opět oslabuje budoucí koaliční potenciál. Zároveň se prozatím nezdálo, že by Okamurovy strany aspirovaly na vládní angažmá. Strategie vyvarovat se hlavnímu proudu může permanentní opozici dokonce posilovat a nadále udržovat v malostranských palácích. Komunistům tato taktika vycházela téměř po celé jejich novodobé parlamentní působení.

Tím, že se na Malé Straně první zástupci populistických uskupení po vstupu ČR do EU poprvé objevily až v roce 2010 byl vytvořen odstup pro analýzu dopadů působení těchto uskupení na českou politiku a potažmo na českou parlamentní reprezentaci. Po více než dekádě přítomnosti populistických hnutí v dolní komoře a s tím spjatým dynamickým vývojem stranického systému lze pozorovat neustálé sílení těchto uskupení (ale obecně i dalších nových uskupení), a to na úkor historických stran. Po exodu levice z Poslanecké sněmovně tak v české politice začalo převládat vzájemné vymezování se mezi populismem a anti-populismem, což pouze podtrhuje důležitost zkoumání parlamentní reprezentace a zástupců těchto antagonistických táborů během tohoto přerodového období české politiky.

Zda jedná pouze o epizodní záležitost či nikoliv, ale odpoví až další vývoj českého stranického systému. Krizové scénáře ale napovídají, že příležitostí (nejen) pro populistickou kritiku nebude ve 20. letech zrovna málo. Zároveň ale může dorazit

i vystřízlivění z politiky populistických lídrů. Vše zůstává otevřené. Že souboj pravice a levice nevyumřel ani v období antagonismu mezi populismem a anti-populismem nicméně ukázala volební analýza Havlíka a Lyska (2022). Na základě této analýzy bylo prokázáno, že pravolevé postoje byly v očích voličů důležité i při sněmovních volbách v roce 2023, kdy levicové strany na mandáty nedosáhly.

V každém případě nelze ignorovat širší souvislosti, které mají vliv na strukturu politických příležitostí. Havlík a Kluknavská (2022) připomínají, že to byla pandemie, která v českém politickém prostředí přinesla příležitosti pro kritiku populismu. Konkrétně šlo o kritiku od oponentů vládního hnutí ANO, která směřovala vůči vládě, a to z důvodu neefektivního krizového managementu (str. 2). Krizovým situacím čelila i vláda anti-populistů, která vznikla po sněmovních volbách v roce 2021, když bojovala s dopady války na Ukrajině, s energetickou krizí a dvoucifernou inflací. Tyto krizové okamžiky opět vytvořily prostor pro masivní a často legitimní kritiku, tentokrát od populistických uskupení.

Zůstává tedy otázkou, zda budou další české vlády vznikat napříč antagonismem mezi populismem a anti-populismem, nebo zda bude česká politika pro další roky nadále rozdělena na základě protikladů mezi populismem a pluralismem, a v praxi značně polarizovaná. Pokud bylo tabu uvažovat v české politice o vládní účasti uskupení Tomia Okamury, a to i pro hnutí ANO, nemusí tato izolace trvat věčně. Naopak se může otevřít cesta pro vládu tvořenou pouze populistickými uskupeními, což by byla pro ČR opět nevídaná situace. Že nic netrvá věčně a nic není nemožné, ukázala již spoluúčast dříve vyloučených komunistů na vládě Andreje Babiše. Rozhodnou voliči a běh dějin.

4. Reprezentativní role z perspektivy členů Parlamentu ČR

Pro účel analýzy vnímání postojů českých zákonodárců k reprezentativním rolím, ale rovněž i jejich obav a preferencí, byla zvolena tradiční a osvědčená metoda sběru dat prostřednictvím dotazníkového šetření. Mezi typické komplikace při využití této výzkumné metody v souvislosti s výzkumem politické reprezentace jakožto elitní skupiny patří jevy jako jsou nižší ochota zákonodárců odkrývat osobní postoje, a to ve vztahu k jejich stále platným mandátům, ale rovněž i jejich vztah vůči domovským stranám, a zvláště pak vůči voličům. Vedle toho se zpravidla vyskytují i problémy s nadreprezentativností či podreprezentativností respondentů z některých politických uskupení. V případě uskutečněného dotazníkového šetření ovšem k těmto komplikacím v souvislosti s reprezentativností respondentů nedošlo.

Šetření se mezi 9. červnem a 3. srpnem roku 2020 konkrétně zúčastnilo 50 poslanců a 23 senátorů, a to z celkového počtu 281 zákonodárců zasedajících v okamžiku šetření ve svých politických úřadech.¹⁵⁴ Poměrově vyjádřeno se jednalo o 26 % ze všech zákonodárců, což je hodnota typická pro zahraniční výzkumy věnující se politické reprezentaci (Bochel a Defty, 2012, Caramani, Celis a Wauters, 2014 a další). Nutno podotknout, že výzkumy parlamentních reprezentantů bývají z hlediska počtu zapojených výzkumníků i zkoumaných zemí rozsáhlejší, protože operují se zcela odlišnými materiálními zdroji. S výzkumem mandátů zákonodárců se pojí rovněž vysoké nároky na realizaci výzkumu, a to ať již jde o důvěryhodnost výzkumníka, zajištění dat či citlivost údajů. S tím je také spojena i jejich omezená prezentace. Výsledky jsou proto v textu prezentovány tak, aby nebylo možné identifikovat, kteří zákonodárci se šetření zúčastnili, natož pak jaké jsou jejich osobní postoje.

Ke konceptualizaci výzkumu a dotazníkového šetření, jehož kompletní otázky jsou k nalezení v příloze, lze uvést, že poslanci i senátoři obdrželi personalizované emaily, kde byl prezentován výzkum a které byly opatřeny pozvánkami k průzkumu umístěném na webu LimeSurvey. Kontakty na zákonodárce byly čerpány z webových stránek jednotlivých komor. Respondenti následně obdrželi další dvě připomínky výzkumu. Ač práce pracuje s modely správce, stranického a lokálního delegáta, respondenti po vzoru dřívějších šetření z českého i zahraničního prostředí vybírali při otázce na to, koho jako parlamentní reprezentanti zastupují, mezi výběrem z těchto kategorií: *Voliče své strany* či *Členy své strany* (modely stranického delegáta), *Všechny občany* (model správce) či *Všechny občany volebního obvodu* (model lokálního delegáta).

Tím, že bylo šetření realizováno v průběhu roku 2020, kdy propukla globální pandemie COVID-19, bylo dotazníkové šetření nezamyšleně načasováno na období jejího počátku (první nález COVID-19 byl v ČR identifikován 1. března 2020). Při interpretaci výsledků se proto nelze vyhnout i odkazům na pandemii. Bylo by rovněž nepatřičné tuto specifickou situaci blíže neanalyzovat a nezohlednit i z pohledu výzkumu reprezentativní funkce parlamentu. V prvé řadě se totiž jednalo o nepředvídatelnou a specifickou situaci,

¹⁵⁴ V rámci Sněmovny se dotazníkového šetření zúčastnilo 10 poslanců vládního hnutí ANO (13 % ze všech poslanců sněmovního klubu ANO, v 8. volební období Sněmovny nejpočetnějšího klubu), 3 poslance vládní ČSSD (21 %), 4 poslance KDU-ČSL (40 %), 4 poslance KSČM (27 %), 5 poslanců ODS (22 %), 11 poslanců Pirátské strany (50 %), 4 poslance SPD (21 %), 4 poslance STAN (67 %), 4 poslance TOP 09 (57 %) a 1 nezařazeného poslance. V případě 23 respondentů ze Senátu tvořilo z hlediska stranické afilience nejmarkantnější skupinu 9 bezpartajních senátorů. Další 2 senátoři byli členy menších uskupení orientovaných buď regionálně či se zaměřením na podporu působení určitého kandidáta v politice. V rámci jednotlivých srovnání byly brány v potaz pouze validní odpovědi. Ti zákonodárci, kteří neodpověděli na jednotlivé otázky, nejsou v těchto případech zahrnuti.

jejíž obdobu můžeme hledat snad pouze v případě rozšíření viru španělské chřipky, tedy o století dříve.

Krastev (2020) v souvislosti se španělskou chřipkou uvádí, že pravděpodobně způsobila shodný počet úmrtí jako dvě světové války dohromady, když se jí dle odhadů nakazila třetina tehdejší světové populace (500 milionů lidí), přičemž přinesla 50 až 100 milionů obětí. V případě pandemie koronaviru se po dvou letech od jejího vypuknutí odhadovalo, že způsobila smrt zhruba 20 milionů lidí. Tento odhad dělá z pandemie alespoň dle biochemika Jana Konvalinky jednu z největších a nejsmrtelnějších epidemií v dějinách (plus.rozhlas, 2022). Doklad rozsahu škod pandemie, ilustruje již skutečnost, že v jejím důsledku poprvé od 2. světové války poklesl průměrný očekávaný věk dožití u obyvatelů Čech, Moravy a Slezska.

Kontext pandemie tak z určitého pohledu vytvořil prostor pro ovlivnění vnímání rolí zákonodárců a i zvýšené očekávání od zákonodárců, protože občané od politiků v krizích požadují rychlé řešení situace. Pandemie navíc ovlivnila výkon širokého spektra povolání, proto by bylo naivní předpokládat, že tomu tak nebylo v případě výkonu parlamentního mandátu. Jak pandemie ve svých počátcích ovlivnila práci české Poslanecké sněmovny a jakým způsobem ovlivnila vztah mezi parlamentem a vládou podrobněji analyzuje další text autora (Jágr, 2021). Realizace dotazníkového šetření během počátku pandemie tak především přináší unikátní data o českých poslancích a senátorech, a to ve velmi specifickém historickém období.

V českém vědním prostředí se výzkumu percepce rolí zákonodárců dosud věnovali pouze sociologové ze Sociologického ústavu AV ČR (Guasti 2009). Bylo tomu tak od vzniku ČR až do roku 2007, kdy bylo mezi poslanci uskutečněno poslední šetření. Tato unikátní data předně umožňují pátrat po posunech v chápání mandátu, a to prostřednictvím otázky, koho zákonodárci jako političtí reprezentanti ze svého pohledu reprezentují. Kolektiv českých sociologů (Brokl, Mansfeldová, Seidlová, 2001) v komentáři k uskutečněným sociologickým šetřením uváděl, že každá jiná odpověď, než výběr možnosti *zastupují občany státu* naznačuje posun k principu delegace, který spojuje zákonodárce se segmenty populace, nikoli se všemi občany (str. 302).

Pojetí mandátu ze strany zákonodárců bylo dle těchto autorů ovlivněno zejména organizační strukturou stran, přičemž platilo, že zákonodárci ze stran se silnější organizační strukturou inklinovali spíše k voličům, zatímco ti ze stran se slabší organizační strukturou k občanům z volebního obvodu, případně rovnou ke všem občanům. Vyšší odpovědnost vůči všem občanům státu tedy bylo možné očekávat u poslanců z menších stran, což

odráželo jejich strukturální nezakotvenost (str. 304). Právě tato tvrzení lze s ohledem na další proměny české parlamentní politiky a přítomnost nových výzev pro systém vlády politických stran konfrontovat s empirickou realitou. Jelikož jsme v poslední dekádě pozorovali ústup stranictví, případně krizi stranictví, a zejména úspěchy řady nových stran, které ještě nestihly zapustit své kořeny ve společnosti, lze předpokládat, že se se zvyšujícím zastoupením těchto stran bude hojněji objevovat vyšší odpovědnost vůči všem občanům. Více ale napoví až získaná data.

Data založená na sběru sociologů tak společně s dotazníkovým šetřením z roku 2020 zachycují vývoj přístupu k mandátu českých reprezentantů za poslední tři dekády, během kterých Česká republika i její politické elity získaly zkušenosti s transformací i konsolidací. Během tohoto období byli čeští zákonodárci konfrontováni s procesy jako jsou evropeizace, regionalizace či globalizace, zároveň ale i s vysokou polarizací politiky i společnosti, a to například během pandemie. Zatímco první dvě dekády nové demokracie charakterizovala stabilita, a to jak na straně stranického systému, tak na straně volených zákonodárců (důkazem byla vysoká míra znovuzvolení u zákonodárců), s výsledky voleb v letech 2010 a 2013 se již stabilita vytratila.¹⁵⁵ Pro následující dekádu tak bylo charakteristické fluidní politické prostředí s nízkou mírou znovuzvolení do úřadů. To dokládají i data ze sněmovních voleb 2021, které ukazují, že znovuzvoleno bylo pouze 48,5 % poslanců. Poslanecké sněmovně tak dominovali fluktuující poslanci, což je opět spojeno s neukotveností a slabostí stran ve společnosti.

Dlouhodobě etablované strany navíc v letech 2010 až 2021 významně ztratily své dřívější pozice. Při pohledu na složení Poslanecké sněmovny po sněmovních volbách v roce 2021 tak bylo možné v dolní komoře nalézt již pouhé dva zástupce etablovaných stran (ODS a KDU-ČSL). S neustálými proměnami stran a tím související fluktuací zákonodárců se ovšem současně umenšuje prostor pro socializaci členů komor a vytváření neformálních vazeb mezi zákonodárci. U nových stran, které jsou projevem touhy českých voličů po novosti, se navíc nedostává prostoru pro vytváření potřebných institucionálních struktur (ve stranách i volebních obvodech) či na práci s členskou základnou. V důsledku toho se politika

¹⁵⁵ Ještě před nástupem populistických hnutí do českých zemí politologové polemizovali, zda lze již český stranický systém hodnotit jako konsolidovaný (kupříkladu Charvát, 2012, 2015). Podle Charváta (2012) bylo možné hledat konsolidaci z perspektivy politických stran, nikoli ale v rámci interakcí v systému, protože český stranický systém postrádal předvídatelné vzorce interakcí a kooperace, a to mezi relevantními politickými stranami (s. 376–377). Výsledky sněmovních voleb konaných v letech 2013, 2017 a 2021 ale tuto debatu ukončily.

nevytváří zdola a omezuje se na pouhý přenos impulsů od společnosti vůči politickým představitelům. Do fluktuace zákonodárců navíc vstupují i voliči svým kroužkováním.

Zmiňovaná proměna parlamentního prostředí nicméně do českého parlamentního prostředí nedorazila náhle či během jednoho momentu. Změny naopak přicházely postupně s každým dalším volebním obdobím, a to v bezprostředním období po vypuknutí světové hospodářské krize, kdy kandidaturu do sněmovních voleb vyhlášovala nová a nová uskupení. A platilo to i před sněmovními volbami v roce 2021, během kterých na zisk sněmovních křesel jen těsně nedosáhla další nová uskupení (Přísaha¹⁵⁶ a Trikolóra) a kdy došlo k rekordnímu propadu hlasů.

Skutečnost, že se respondenti z dřívějších výzkumů uskutečněných během předcházejících dekád značně odlišují od respondentů z roku 2020, do jisté míry představuje limit předkládané analýzy. Proces proměny parlamentních elit je nicméně přirozený. Výjimkou potvrzující pravidlo představuje poslanec ODS Marek Benda, který v poslaneckých lavicích zasedal po roce 1993 téměř nepřetržitě (s přestávkou v letech 2002 až 2004). Dalšími sněmovními matadory byli Miroslava Němcová z ODS a několik poslanců z KSČM. Po sněmovních volbách v roce 2021 ovšem zůstala jediná sněmovní stálice – rekordman Benda. Ten jako zkušený *frontbencher* obsadil i post šéfa poslaneckého klubu vládní ODS.

Vedle fluktuace v řadách zákonodárců pozorujeme i po třech dekádách existence republiky výrazné změny i v rámci složení Poslanecké sněmovny. Zřejmě nejvýraznější z nich, je stav, kdy od roku 2010 v Poslanecké sněmovně nepřetržitě zasedají poslanci z politických projektů, které jsou vnímány jako populistické. V roce 2020 navíc jejich poslanci zasedali v polovině poslaneckých lavic. Po roce 1998, kdy skončila sněmovní éra SPR-RSČ v malostranských palácích, se přitom tento typ stran ve sněmovním prostředí neobjevoval (záleží ovšem na vnímání KSČM). Zatímco Sládkovci disponovali nulovým koaličním potenciálem (Charvát, 2012, str. 375), VV i ANO dosáhly i na vládní angažmá, což představovalo radikální změnu. Stabilitu a s ní spojený prvek jistoty tak po roce 2010 vystřídal stav, kdy jediná jistota pro strany i jejich zákonodárce spočívá v jejich nejistotě. Ilustrativní je především volební rok 2021, který vedle odchodu ČSSD a KSČM

¹⁵⁶ V případě úspěchu Přísahy by se zřejmě jednalo o další sněmovní uskupení, které by nebylo možné považovat za klasickou politickou stranu, nýbrž pravděpodobně za hnutí jednoho muže bez propracovaného programu, ale za to se silným osobním příběhem svého lídra. Jeho jméno ostatně uskupení umístilo již do svého názvu – PŘÍSAHA Roberta Šlachty. Ve sněmovních volbách v roce 2021 uskupení získalo 4,68 % platných hlasů a do Sněmovny neproniklo jen těsně.

z Poslanecké sněmovny přinesl i radikální redukci Pirátské strany, a to z 22 poslanců na pouhou čtveřici poslanců.

V teoretické části bylo nastíněno, že přístup k parlamentním rolím lze rozlišovat na základě dvou perspektiv. Jsou jimi reprezentativní role soustředící se na otázky, koho reprezentanti reprezentují, a dále role legislativní s jádrem ve studiu organizace parlamentních aktivit. Přínos reprezentativních rolí založených na reprezentativním spojení spočívá již v možnosti komparací, hodnotné je ale i jejich napojení na filozofickou debatu o reprezentaci. Tradiční dichotomie správce versus delegát (Eulau a kol., 1959), které se Mansbridge (2003) a další autoři snažili uniknout s návrhy nových typologií, byla postupně rozšířena (Converse a Pierce, 1986) tak, aby reflektovala klíčovou roli stran v evropských politických systémech.¹⁵⁷ A v této tradici pokračuje i tento text.

V důsledku zohlednění role stran v evropském prostředí se model delegáta začal v rámci teorie reprezentace dělit na dva typy a sice na stranického a lokálního delegáta. Tím byly v literatuře postupně identifikovány tři základní sety rolí – správce, lokálního delegáta a stranického delegáta (Converse a Pierce, 1986, Blomgren a Rozenberg 2017). Část práce věnující se percepci mandátů z perspektivy českých zákonodárců proto operuje právě s touto tradiční typologií, jejíž kořeny lze vypátrat až u Edmunda Burkeho.¹⁵⁸ Připomeňme, že v případě modelu stranického delegáta platí, že se reprezentanti primárně považují za reprezentanty stran, voličů či sympatizantů stran. Model lokálního delegáta pak vychází z preference geografického hlediska, přičemž se reprezentanti řídí především instrukcemi z volebního obvodu (od voličů z obvodu či municipality).¹⁵⁹ U modelu správce by pak reprezentanti měli jednat především dle svého úsudku a neměli by se příliš ohlížet na názory ostatních, s čímž se pojí i jejich autonomie vůči domovským stranám.

Uvedená sada rolí spojuje přístup Eulau a kol. (1959) s hlavním proudem výzkumu fenoménu reprezentace a přináší mnohem konkrétnější obraz o dynamice uvnitř parlamentů

¹⁵⁷ S jistou dávkou nadhledu lze konstatovat, že stranický element byl vnímán již mnohem dříve. Karel Čapek (1925) ve svém kritickém sloupku na adresu poslanců uvedl toto: „*Nejste mandátáři naši, nýbrž mandátáři stran; neptáte se nás, nýbrž výkonných výborů stran; nejste odpovědni nám. Mezi námi, kteří jsme jenom občané, a vámi, kteří jste zaměstnanci stran, není nic společného; parlament není tribunou naší, nýbrž zbytečným a nedůstojným předstíráním veřejné kontroly nad politickým handlem.*“

¹⁵⁸ Beneš ještě před vznikem dichotomie delegáta a správce v průběhu 20. století nastiňoval, že aby jednotlivec (delegát) nepodléhal osobním motivům, musí být v rámci kolektivu, v jehož jménu jedná, ustanovena pravidla. Těmi jsou v případě stran stanovy, v případě států konstituční zřízení (Beneš, 2013, s. 19–20). Delegace pak ve stranách probíhá rovněž prostřednictvím výkonných orgánů či výborů (tamtéž, str. 27).

¹⁵⁹ V rámci teorie ovšem nebylo dosud vyjasněno, zda lze směřovat rovněž lokální a národní zájmy. Ostatně v americkém prostředí je populární fráze *All politics is local*. Vztahům národních a lokálních zájmů se věnovala již Pitkin (1967), která odmítala tvrzení, že národní zájem je součtem zájmů lokálních. Pitkin totiž argumentovala, že se objevují lokální zájmy, které mohou být v nesouladu se zájmy národními (str. 217).

(Blomgren a Rozenberg, 2012). Role mohou být vedle toho užitečné i pro studium transformace stranických systémů, a rovněž umožňují testovat tezi o kartelových stranách. Výzkum rolí pak lze považovat i za způsob, jak nahlížet za formální procedury a pravidla. A právě tato jejich vlastnost představuje jednu z cest, jak se blíže zaměřit na politiky samotné, což je sice přístup bližší sociologii či antropologii, ale ani v rámci politologie by nemělo docházet k opomíjení těchto postupů, a to již proto, že koncept rolí disponuje schopnostmi vysvětlovat a predikovat. Díky rolím ale předně můžeme pozorovat, co se v parlamentech ve skutečnosti děje.

Blomgren a Rozenberg (2012) uvádějí, že by bylo iluzorní volat po jedné koncepci parlamentních rolí, rovněž ani nedává smysl rozsuzovat, zda jsou lepší reprezentativní či legislativní role, protože mají své limity (s. 211–213). V mnoha ohledech se v souvislosti s reprezentací navíc obě kategorie propojují a podobně tomu tak bylo i v případě dotazníkového šetření, kde měly některé otázky blíže k reprezentativním rolím, zatímco další otázky bylo možné zařadit spíše k rolím legislativním. V rámci šetření nicméně převažoval důraz na role reprezentativní, a to právě s ohledem na možnosti komparace s předchozími šetřeními a s odkazem na rozsáhlou a stále probíhající filozofickou debatu o reprezentaci. Analýza reprezentativních rolí založená na datové sadě z jednotlivých šetření uskutečněných v ČR nabízí možnosti pro zachycení vývoje vnímání rolí zákonodárců z delšího časového hlediska, ale umožňuje i identifikovat případné posuny od liberální demokracie k jejím alternativám, což v souvislosti s možnou proměnou rolí naznačuje Dufek (2019).

4.1. Poslanci a senátoři jako dvojí typ reprezentace

Tento text se na zkoumání parlamentního mandátu zaměřuje na rozdíl od výzkumů právního či historického charakteru z politologické empiricko-behaviorální perspektivy. Pokud již v rámci české vědy docházelo k výzkumu parlamentní reprezentace, jednalo se téměř výhradně o texty věnující se členům a členkám dolní komory, zapomínalo se už ale na senátory a senátorky. Seidlová (2001), která shrnula provedená šetření v Parlamentu ČR v letech 1993 až 2000, potvrdila, že k dotazování senátorů došlo v souvislosti s výzkumem reprezentace pouze v roce 2000. Jiné to nebylo ani v dalších letech. V případě českého dvoukomorového Parlamentu tak dosavadní snahy přinášející obraz o postojích parlamentních reprezentantů k reprezentaci přinášely pouze neúplný obraz. Nejedná se

nicméně o české specifikum, nevyváženost komor lze pozorovat i v případě zahraničních výzkumů parlamentních reprezentantů.¹⁶⁰ Kysela (2016) přesto zdůrazňuje, že si druhé komory zaslouhují patřičnou výzkumnou pozornost, a to již z toho důvodu, že přispívají k pestřejší a plastičtější podobě reprezentace (str. 312).

Obecně nižší zájem o výzkum horních komor pravděpodobně souvisí již s odlišnými rolemi horních komor v rámci politických systémů. V českém případě situaci neprospěla ani skutečnost, že byl Senát ustanoven později než Sněmovna. Konkrétně k obnovení horní komory došlo až v roce 1996, a to i přes fakt, že byl Senát v Ústavě zmíněn už o 4 roky dříve.¹⁶¹ Kvůli neexistenci horní komory tak senátorům z pohledu výzkumu reprezentantů „ujel vlak“, a to už během počátků šetření mezi reprezentanty, první dotazníkové šetření mezi poslanci se totiž realizovalo již v roce 1993.

Vedle nižšího zájmu o výzkum senátního prostředí v rámci české akademické obce dochází i čtvrtstoletí od ustavení Senátu ke zpochybňování samotného smyslu existence komory, a to mezi politiky i občany. Zaznívají tak slova o dobře placeném odkladišti politiků či o zbytečné instituci. Kritice ostatně nahrává již nízký zájem občanů o senátní volby. S nízkou volební participací se totiž otevírají otázky ohledně legitimacy komory. Lebeda (2016) připomíná, že se proti smyslu Senátu vyjadřovala i hlava státu – prezident ČR Zeman (s. 289–290). Situaci nepřispívá ani to, že stále nedošlo k přesnému vymezení vztahů mezi jednotlivými komorami Parlamentu ČR.¹⁶² Vedle polemik ohledně zrušení horní komory se v lepším případě vedou diskuse o její reformě. Jiné to ale nebylo ani v meziválečné éře. Doklady, že tehdejší horní komora byla kritizována jako zbytečná instituce zdvojující práci poslanců přináší například Pehr (2011, str. 55).

Součástí debat o smyslu Senátu se už od jeho vzniku vedou diskuse o chápání Senátu jakožto regionální komory (Murár, 2013). To vše i přes skutečnost, že v rámci ČR nelze

¹⁶⁰ Z mnoha důvodů slibný výzkum dvoukomorového parlamentu z hlediska zkoumání parlamentní reprezentace byl například realizován v britském prostředí, a to Bochelem a Deftym (2012).

¹⁶¹ Ač měl být dle ústavy z roku 1920 parlament dvoukomorový, po 2. světové válce již Senát obnoven nebyl. Pozdější ustanovení Senátu v 90. letech lze podle bývalého předsedy Senátu Milana Štěcha přičíst na vrub jen a jen politické praxi. Štěch dodává, že Senát byl nepopulární již v době svého ustanovení, protože jej veřejnost považovala za odkladiště politiků. Štěchův pohled na Senát byl blízký názoru prezidenta Havla, dle kterého Senát neměl být kopií Sněmovny, naopak měl mít ve svých řadách co nejvíce zástupců občanské společnosti (Kysela, 2016, str. 11). Než se ustanovil Senát, jednala dolní komora za celý parlament, čímž české politice dominovala.

¹⁶² Hlavní benefit existence druhé komory spočívá ve skutečnosti, že činí obtížnějším uskutečňovat ústavní změny a v důsledku měnit politický systém. Ilustrativní je především příklad z maďarského prostředí, kde existence jednokomorového parlamentu napomohla k rychlému nástupu místní komory vůdcovské neliberální demokracie. Není proto překvapivé, že v českém prostředí po zrušení horní komory volá především populistická kritika. Časté jsou především kritické komentáře týkající se nákladů na provoz horních komor či snahy o větší politickou akceschopnost. Ústup od dvoukomorových parlamentů byl typický zejména pro 60. a 70. léta. Opětovný zájem o jejich ustanovení pak bylo možné pozorovat zase v 80. a 90. letech (Kysela, 2004).

identifikovat výrazná regionální štěpení.¹⁶³ Země se ostatně řadí mezi unitární státy a disponuje homogenní populací. Že je ale tato debata nicméně stále živá, potvrdil bývalý předseda Senátu Milan Štěch (ČSSD), když při 20. výročí existence Senátu konstatoval, že se Senát mění v komoru regionálních lídrů – starostů, obecních a krajských zastupitelů (Kysela, 2016, str. 13).¹⁶⁴ Do jaké míry se Senát z pohledu reprezentace blíží představě o regionální komoře, může napovědět právě analýza percepce mandátu senátorů a senátorek vycházející z konceptu reprezentativních rolí.

Při zavádění dvoukomorové struktury Parlamentu ČR se ústavodárci inspirovali u prvorepublikové ústavní listiny z roku 1920, zároveň se ale snažili vyvarovat chybám z meziválečné éry, kdy platil pro obě parlamentní komory stejný volební systém. S ohledem na tehdejší ústavní možnost rozpouštět obě komory byly komory navíc vždy voleny ve shodném období, což prvorepublikovému Senátu znemožňovalo plnit roli kontrolního a revizního mechanismu. Složení Senátu navíc zhruba odpovídalo skladbě Národního shromáždění.

Poučení z historie se ústavodárci z 90. let pokusili nové komory odlišit již výrazněji, a to jak z hlediska odlišného počtu členů či volebního systému, tak i z perspektivy volebního cyklu a také nemožností rozpuštění Senátu (Just, 2012, s. 153–154). Dle Kysely (2016) se ve výsledné úpravě ústavního statusu Senátu promítla celá řada vlivů. Byly to vlivy americké, hayekovské či regionální, svůj otisk ale přinesl i koncept nepolitické politiky (str. 313). Wintř výslednou podobu českého bikameralismu vnímá jako jednu z brzd v systému dělby moci, přesněji jako brzdu uvnitř moci zákonodárné (str. 330). Legislativa je tak v praxi rozdvojená, podobně jako další moci. Exekutivní moc se dělí mezi vládu a prezidenta, moc soudní je pak rozdělena mezi soudní soustavu a Ústavní soud.

K rozdílnému chápání reprezentace mezi komorami mohou přispívat i odlišně koncipované volební obvody. Tím, že jsou senátní obvody jednomandátové, a navíc v porovnání s těmi sněmovními menší, nabývají výrazně individuálního charakteru. Každý

¹⁶³ Při sčítání lidu v roce 2021 se v rámci dobrovolné otázky týkající se národností přihlásilo k moravské identitě pouze 5 % osob, ke slezské pak jen 0,2 %. Počet obyvatel hlásících se k moravské či slezské národnosti tak na rozdíl od období 90. let rapidně poklesl (ČSÚ, 2022).

¹⁶⁴ Proti pojetí Senátu jako regionální komory se při shodné příležitosti například vymezila bývalá ústavní soudkyně a dlouholetá senátorka Eliška Wagnerová. Dle Wagnerové takové pojetí Senátu postrádá jak ústavní základ, tak racionalitu. Wagnerová zmiňuje, že ČR není federálním státem. I přes částečnou inspiraci v americkém prostředí tak nemůže české řešení vyjadřovat stejný účel jako americké – tedy hájení zájmů senátního obvodu, v němž byl senátor zvolen. Wagnerová argumentovala slibem senátorů, kteří mají svůj mandát vykonávat v zájmu všeho lidu, nikoliv jen v zájmu obyvatel senátního obvodu. Senátoři navíc nemusí v obvodu, kde kandidují, ani bydlet. (Kysela, 2016, s. 39–40). Okolnostem vzniku horní komory a politicky obtížným debatám ohledně možného regionálního zaměření Senátu se podrobněji věnovala účastnice těchto diskusí Jindřiška Sylllová (2016).

kandidát do Senátu navíc musí projít přímou konfrontací se svými protikandidáty. Na vztah mezi konstituenty a reprezentanty ovšem mohou mít vliv i další odlišnosti mezi komorami Parlamentu, například právě různá periodicita voleb, jiný způsob volby či snahy voličů o vyvážené rozložení politické moci v zemi.¹⁶⁵ Smyslem výběru odlišného volebního modelu v případě Senátu byla vedle snahy po odlišení jednotlivých komor i ambice vytvořit dvojí druh reprezentace, a to pro Poslaneckou sněmovnu a Senát (Kolář a kol., 2018, str. 109).¹⁶⁶ Právě tato skutečnost vybízí ke zkoumání nejen reprezentantů z dolní komory, ale i reprezentantů z komory horní. Slib poslanců a senátorů se přitom navzájem neliší, pro obě skupiny shodně platí, že by svůj mandát měly vykonávat v zájmu všeho lidu. Jejich přístup k mandátu se ale přesto odlišovat může, mnohé teoretické předpoklady tomu ostatně napovídají.

Pakliže byly jednotlivé komory Parlamentu ČR nastaveny tak, aby se od sebe odlišovaly, v rámci českého dvoukomorového parlamentu i politického systému se slabší pozice Senátu nejzřetelněji projevuje v rámci legislativního procesu. Zatímco jeden jediný poslanec může ve Sněmovně sám podat jakýkoliv návrh zákona a dolní komora se jím musí zabývat, platí, že aby Senát vůbec mohl podat návrh zákona, musí se o návrhu senátora, skupiny senátorů, výboru či komise usnést jako celek. Teprve až poté lze návrh podat ve formě zákonodárné iniciativy, a to na půdě Poslanecké sněmovny. Naproti tomu mohou jeden až dva poslanci s přednostním právem v praxi zablokovat jednání Sněmovny a legislativní proces pozdržet. Tuto relativní sílu jednotlivého poslance lze dle Wintra (2010) nicméně chápat i jako přednost a jako přiblížení se k ideálu demokracie (str. 401). Zároveň to ale neznamená, že by jednotlivý senátor nemohl nic prosadit a změnit.

Vzhledem ke slabší pozici Senátu v rámci legislativního procesu jsou senátorské kluby méně aktivnější než ty poslanecké. Senátorské kluby přesto částečně nastavují mantinely pro hlasování a rozhodně nejsou nějak bezzubé. S tím, jak poslanci ve 3. čtení schvalují menší počet návrhů zákonů a novel (každý návrh nedoputuje až do 3. čtení), směřuje do horní komory i méně bodů k projednávání. Schůze jsou tak na rozdíl od sněmovního prostředí svolávány ad hoc, a to především v reakci na hlasování poslanců. S legislativním procesem tedy úzce souvisí i periodicita jednání komory a pomalejší

¹⁶⁵ Bylo tomu tak například v časech, kdy se u moci střídaly ODS a ČSSD. Dále kupříkladu v roce 2014, kdy měli voliči tendenci vyvažovat vládu ČSSD, ANO a KDU-ČSL.

¹⁶⁶ Kysela (2004) uvádí, že výsledná podoba rozdělení zákonodárné moci mezi Sněmovnu a Senátem byla výsledkem snah o nalezení vyváženého poměru mezi prvorepublikovou a federální zkušeností (str. 414). Současně platí, že se komory neodlišují zvláštním reprezentačním titulem. Obě jsou reprezentací lidu, byť jinak složenou personálně i politicky a odlišně ustanovenou v čase (Kolář a kol., 2018, str. 40).

pracovní tempo Senátu. Výraznější prostor pro senátní návrhy se pak otevírá ve chvílích, než vláda začne naplňovat svůj program prostřednictvím tvorby legislativy. Tedy typicky po sněmovních volbách, než se nová vláda vůbec ustanoví. Obdobná okna příležitostí pro zásahy senátorů se otevírají s koncem funkčních období Sněmovny, kdy se zvyšují šance na úspěchy senátních vet.

Přestože procesu *agenda-settingu* dominují vlády, což v praxi částečně omezuje normotvorbu v parlamentech, disponují senátoři (obdobně jako poslanci) možnostmi nastolovat témata, a to například přenesením reality ze senátních obvodů do vrcholné legislativy. Občanům pak senátoři mohou vysvětlovat záměry Parlamentu a rovněž mohou zprostředkovávat debatu, a to nejen s občany z obvodů, ale i s občany z celého státu. Díky jedinečnosti senátorů v rámci obvodů a rovněž i díky personalizovaným senátním volbám lze senátory chápat jako jakési místní ombudsmeny (Brokl a kol., 2001, str. 33). Ostatně jsou často místně známější než poslanci. V praxi ale členové Senátu rozhodují o celostátních záležitostech a k tomu disponují i pravomocemi ve vztahu vůči Ústavě.

Senátoři navíc na rozdíl od poslanců nedisponují schopnostmi ovlivňovat nejdůležitější zákon roku, kterým je státní rozpočet, čímž v praxi postrádají páky, jak ovlivňovat rozdělování peněz z rozpočtu ve smyslu jejich přerozdělování do volebních obvodů. S výjimkou ústavních zákonů a mezinárodních smluv Senát navíc neoperuje možnostmi absolutního veta. Just (2012) proto konstatuje, že český Senát na rozdíl od silně decentralizovaných států nereprezentuje odlišné typy zájmů, naopak je chápán jako revizní komora a pojistka demokracie (str. 161). Tím, že český Senát nepředstavuje reprezentaci zvláštních zájmů, reprezentuje obdobně jako Poslanecká sněmovna lid jako celek. Smysl českého Senátu je tedy dán teorií dělby moci. Zabraňovat by měl především tyranii jednokomorového zákonodárního sboru (Wintr, 2010, s. 330–331). Z pohledu reprezentace pak hlavní rozdíly mezi poslanci a senátory vyplývají z odlišných rolí stran, míry stranické disciplíny i velikosti obvodů.

Stav, kdy je horní komora funkčně slabší než ta dolní, ovšem není ojedinělý. Na světě nenalezneme horní komoru, která by stála nad komorou dolní, a to díky odlišným funkcím komor a historickému vývoji. Některé komory si jsou ovšem rovnější, než je tomu v českém prostředí, které charakterizuje nedokonalý či asymetrický bikameralismus (viz Sartoriho typologie bikameralismu).¹⁶⁷ Z hlediska studia reprezentace lze považovat za zajímavé

¹⁶⁷ V českém prostředí se silný bikameralismus projevuje zejména v oblastech zahraniční a obranné politiky. Bikameralismus má v českých zemích dlouhou historickou tradici a není ad hoc výmyslem polistopadové politiky. Existoval už za habsburské monarchie po roce 1861 (Kysela, 2016, str. 14).

zvláště ty případy komor, které reprezentují specifické zájmy (například profesní skupiny či etnika). Dále to jsou komory v rámci federací, jejichž členové zastupují zemské vlády. Druhé komory se napříč světem navíc odlišují i ve způsobu obsazování (přímé versus nepřímé volby) či obnovování (parciální versus celkové).

Z uvedeného výčtu vyplývá, že ovlivňovat legislativu a zprostředkovat zájmy svých konstituentů (a tedy efektivněji reprezentovat), mohou spíše čeští poslanci než senátoři. Senátoři se proto v některých případech obrazejí na své stranické kolegy zasedající v dolní komoře, a to s tím, aby jejich návrhy v rámci legislativního procesu předložili ve Sněmovně, čímž se zajistí, že návrhy senátorů nemusí absolvovat jednotlivá čtení a procedury v Senátu. Senátoři obdobně mohou neformálně působit na kolegy z dolní komory ve snaze ovlivnit podobu státního rozpočtu. Relevanci poslanců oproti senátorům tak napomáhá právě snadnost ovlivňovat legislativu, což dokládá i vysoký podíl poslaneckých návrhů (okolo třetiny všech podaných návrhů).¹⁶⁸ Kysela (2013) pak o Sněmovně hovoří jako o dominantní právotvorné komoře, jejíž síla je umocněna již tím, že její předseda či předsedkyně mají fakticky v rukou osud zákona, který postupuje Senátu, prezidentu i předsedovi vlády (s. 38–39).

Odlišnosti mezi jednotlivými komorami Parlamentu jsou nicméně přirozené a ústavodárci zamýšlené. Proto je v pořádku, že běžnému zákonodárství dominuje Poslanecká sněmovna. Ač může být usnesení Senátu o zamítnutí či pozměnění návrhu zákona v běžném legislativním procesu snadno překonáno nejméně 101 hlasy poslanců, význam Senátu dle Wintra (2010) spočívá už v korektivu Sněmovny a testu pevnosti vůle poslanců zákon přijmout (str. 332). Bez existence horní komory by navíc došlo k posunu těžiště politické moci. Kysela (2016) obdobně zdůrazňuje, že ač Senát běžné zákony nezastaví, může je kritizovat, brzdit a posílat k ústavnímu přezkumu (str. 316). Nezanedbatelná role Senátu pak tkví i ve schvalování návrhů členů Ústavního soudu ze strany prezidenta.

Důvody, proč je zákonodárna iniciativa Senátu méně četná, plynou právě z úkolů komory spočívajících v opravování a reflektování rozhodnutí poslanců. Od 90. let nicméně dochází k emancipaci členů této ústavně slabší komory a zákonodárna iniciativa senátorů se postupně zvyšuje. Horní komora se navíc postupně začala využívat i jako platforma politických stran, zejména těch opozičních (Kolář a kol., 2018, s. 250–254). Senát by měl vedle svého příspěvku ke kvalitě demokratického i legislativního procesu rovněž filtrovat

¹⁶⁸ Ostatně i vlády někdy obcházejí připomínková řízení tak, že příslušné novely podávají vládní poslanci, a to i přestože je návrh zákona ve skutečnosti iniciován vládou.

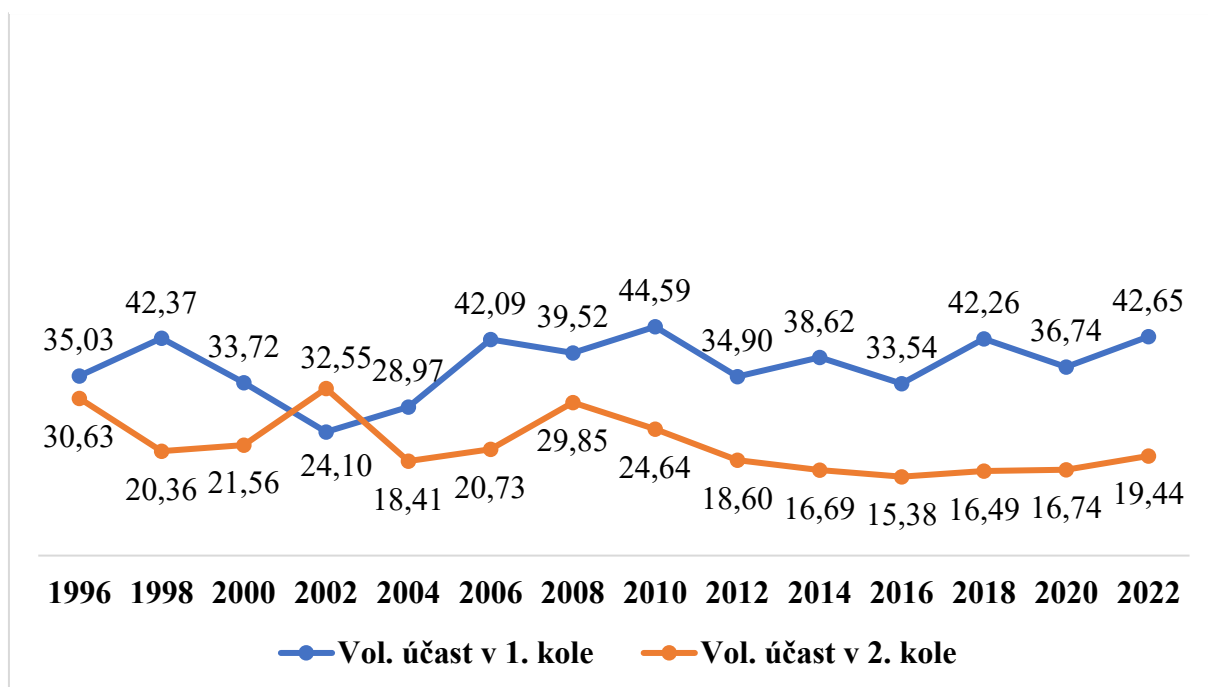
radikální a účelové návrhy, případně omezovat dopady jednoho z nejstarších povolání – lobbingu. Předseda Senátu Miloš Vystrčil v této souvislosti při příležitosti 25 let existence Senátu skloňoval, že vedle zvyšování kvality zákonodárného procesu Senát poskytuje brzdící efekt, když „výrazně znesnadňuje zejména revolučně a transformačně či autoritářský a populisticky laděným politikům realizaci jejich záměrů a cílů.“ (Kancelář Senátu, 2021).

Bez souhlasu senátorů (dvojitě většiny) ostatně nelze měnit podobu ústavního či volebního pořádku v ČR čímž horní komora může účinně předcházet volebnímu inženýrství. Senát v neposlední řadě zajišťuje kontinuitu zákonodárství a reprezentace, a to v situacích, kdy dojde k rozpuštění dolní komory (stalo se tak zatím pouze jednou – v roce 2013). Senátoři do změny Ústavy v roce 2012 obdobně jako poslanci rovněž disponovali pravomocí volit hlavu státu. S předáním této pravomoci do rukou občanů ovšem Parlament částečně ztratil na své důležitosti, respektive došlo k jeho oslabení.¹⁶⁹

Senát, koncipovaný jako ochránce demokracie, právního státu a ústavních zákonů, se i přes své kontrolní mechanismy a důležité stabilizační funkce těší nižší legitimitě, než je tomu v případě komory dolní. Již bylo naznačeno, že tento stav pramení primárně z nízké volební účasti při senátních volbách, kterou zpravidla navyšují jen další souběžně konané volby (krajské či komunální), přičemž k souběhu v naprosté většině případů dochází během 1. kola. Výjimečný byl rok 2002, kdy došlo k souběhu voleb senátních a komunálních až ve 2. kole, což se odrazilo i ve vyšší volební účasti právě v tomto kole, tedy při finálním výběru senátorů. K souběhu voleb do Senátu a dalších voleb nedošlo pouze při prvních senátních volbách v roce 1996. Nižší volební účast pak zpravidla bývá v případě 2. kol voleb (viz Graf č. 5), což vychází již z logiky, že pokud voliči nenaleznou ve 2. kole svého kandidáta, ztrácejí motivaci jít volit. V souvislosti s nízkou volební účastí při senátních volbách se proto dlouhodobě diskutuje o změnách volebního systému. Evergreenem je zejména zavedení jednokolového systému. ODS například návrh prosazovala již v 90. letech.

¹⁶⁹ Roli Senátu po 25 letech od jeho ustanovení senátoři znovu definovali v Deklaraci k 25. ustavení Senátu.

Graf č. 5. Vývoj volební účasti při volbách do Senátu v letech 1996 až 2020 (v %)

Zdroj: ČSÚ

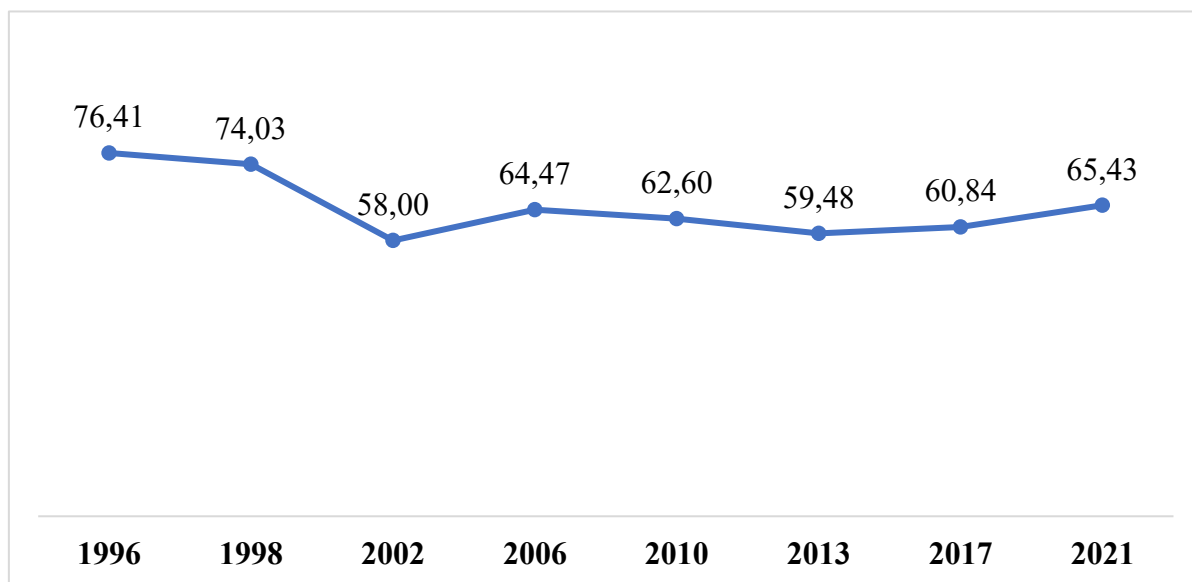
Tím, že senátory zpravidla volí čtvrtina a někdy i méně než pětina oprávněných voličů z volebních obvodů, dochází nezdědka k situacím, že ve 2. kole rozhodují nižší tisícovky hlasů (v některých případech dokonce i stovky hlasů). Samotnou neúčast občanů u voleb lze přesto chápat jako formu vyjádření politického názoru. Hodnoty volební účasti přesto jednoznačně dokládají větší zájem občanů o určování skladby Sněmovny než Senátu (viz Graf č. 6). To ale nemusí nutně znamenat něco negativního. Senátní volby navíc nezdědka produkují takové složení komory, které se odlišuje od rozložení sil ve Sněmovně, čímž se naplňují záměry ústavodárců ohledně dvojího druhu reprezentace.

V závislosti na (ne)podobnosti sněmovních a senátních většin (či menšin) se tak hovoří o kongruenci či inkongruenci komor. Dle Justa (2016), který se této problematice v českém prostředí intenzivně věnoval, není ale nikde garantováno, že samotná existence stejných většin povede k bezproblémovým vztahům mezi komorami (s. 111–112).¹⁷⁰ Nedostatečná legitimita Senátu plyne i z neporozumění funkcím horní komory z pohledu

¹⁷⁰ Že Senát není automatickým schvalovatelem návrhů zákonů došlých z Poslanecké sněmovny, a to ani v situacích, kdy má vláda v obou komorách většinu, prokázal například Wintr (2016).

občanů. Vinu zde ale nelze klást občanům, ale spíše prezentaci Senátu a jeho členů, a to již od vzniku komory.

Graf č. 6. Vývoj volební účasti při volbách do Poslanecké sněmovny v letech 1996 až 2021 (v %)

Zdroj: ČSÚ

Jsou to odlišné volební systémy i termíny voleb, které v případě horní komory produkují rozdílná stranická složení, než je tomu v případě dolní komory. Že je tomu tak od počátku existence novodobého Senátu dokládají úspěchy tzv. Čtyřkoalice (uskupení čtyř pravostředových stran působící mezi lety 1998 a 2002), jejíž zástupci (KDU-ČSL, Unie svobody, Demokratická unie a Občanská demokratická aliance) byli v senátních volbách úspěšnější než v případě voleb do Poslanecké sněmovny. Pro Senát je rovněž typická přítomnost regionálních hnutí a nezávislých osobností, což opět vyplývá z nastavení senátního volebního systému, případně z velikosti obvodů. Odlišné stranické systémy v rámci jednotlivých komor Parlamentu ČR se tak přirozeně mohou projevit i v rámci šetření reprezentativních rolí mezi poslanci a senátory. Vliv ale mohou mít i další faktory.

Menší velikost senátních volebních obvodů by měla teoreticky napomáhat i užšímu reprezentativnímu spojení mezi reprezentanty a voliči, a přispívat tak k budování důvěrnějšího vztahu mezi občany a zákonodárci.¹⁷¹ Vzájemné spojení může posilovat

¹⁷¹ Lze předpokládat, že toto spojení bude slabší u velkých aglomerací jako je Praha. Pražany navíc zastupuje hned desítky senátorů.

i senátní volební systém, který umožňuje přímý výběr kandidátů. Na sílu vazeb mezi reprezentantem a občany pak může mít vliv i rovnice, kdy jeden volební obvod reprezentuje jen jeden senátor či senátorka, případně personální kontinuita senátorů plynoucí z delšího nastavení funkčního období senátorů. Skutečnost, že je mandát senátorů o dva roky delší než v případě poslanců, pak zase posiluje nezávislost senátorů. Tím, že se třetina Senátu obměňuje pravidelně každé 2 roky (hovoří se o tzv. parciální obnově) navíc dochází k menšímu zrcadlení výsledků sněmovních voleb, pravidelnější obměna senátorů tak přispívá k častějšímu zachycení nálad ve společnosti. Senátní volby ostatně z pohledu periodicity představují nejčastější volby v ČR (Lebeda, 2016, str. 289).

Vzhledem k šestiletému funkčnímu období a menšímu počtu křesel v horní komoře se v Senátu do konce roku 2021 vystříдалo pouhých 326 senátorů a senátorek. Z menšího počtu senátních reprezentantů plyne i větší personální stabilita Senátu. Senátoři tak obecně disponují většími kapacitami i prostorem pro budování vztahů s občany z obvodu a rovněž i pro identifikaci problémů regionu. Díky možnosti neomezeně opakovaných zvolení a rekordní délce mandátu získaného ve volbách, tak lze nalézt senátní obvody, které za dosavadní existenci komory reprezentovaly pouze dvě osoby.¹⁷² Stabilita v rámci senátních obvodů se projevuje i v rámci stranického spektra. Například obvod Ústí nad Orlicí nezažil senátora či senátorku s jinou politickou příslušností, než byla ta lidovecká. KDU-ČSL zde získala post senátora v letech 1996, 1998, 2004, 2010, 2016 a 2022.

S ohledem na nastavení mandátu senátorů a vnitřní logiku horní komory lze usuzovat, že u senátorů budou hrát mnohem důležitější roli vazby k volebním obvodům, minimálně pak více než v případě kolegů poslanců. Vzhledem k odlišnému fungování stran v rámci komor lze zase očekávat, že z pohledu reprezentace nebude v Senátu hrát stranický klíč takovou roli. Zda se tyto teoretické předpoklady naplní, zodpoví další podkapitoly. I přes nastíněné odlišnosti mezi komorami lze u jejich členů očekávat i některé společné proměnné. Jaké to jsou, napoví právě bližší srovnání.

¹⁷² Ještě v 1. polovině roku 2023 tomu tak bylo u těchto senátních obvodů: Pelhřimov, Beroun, Liberec a Jihlava. Největší fluktuaci senátorů pak bylo možné zaznamenat u obvodů Praha 4, Praha 1 a Brno- město (č. 58).

4.2. Reprezentativní role z perspektivy členů Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR

Základem pro longitudinální srovnání vnímání rolí reprezentantů u českých poslanců, a to za poslední tři dekády, byla data z let 1993, 1996, 1998, 2000, 2003 a 2007 získaná výzkumníky ze Sociologického ústavu AV ČR. Výsledky těchto šetření mezi poslanci shrnuje a interpretuje zcela jedinečná studie Guasti (2009), která se soustředila na odpovědi poslanců na otázku, koho ze své perspektivy zastupují. Na tato dřívější šetření navazuje vlastní dotazníkové šetření z roku 2020, které přibližuje další vývoj reprezentativních rolí po výše nastíněných proměnách českého stranického systému, konkrétně po zlomovém roce 2010, kdy se v českém parlamentním prostředí začala objevovat řada nových uskupení a mezi nimi i zástupci populistické kritiky. A je to právě přítomnost těchto stran, která představuje výzvy pro principy parlamentní reprezentace i chápání mandátu.

Tabulka č. 5. Longitudinální srovnání vnímání percepce role reprezentanta u poslanců (v %)

	1998	2000	2003	2007	2020
Členy své strany	4.4	2.6	2.4	3.8	0.0
Voliče své strany	46.9	40.2	32.0	30.0	22.4
Všechny občany	22.8	27.4	25.4	39.2	63.3
Všechny občany volebního obvodu	25.9	29.6	39.1	26.9	14.3

Zdroj: Guasti (2009) a autor

Tabulka č. 5 dokládá, že zatímco se do roku 2000 členové české dolní komory definovali převážně jako zástupci voličů svých stran, v následujícím období se již jejich vnímání mandátu posunulo k zastupitelskému vnímání role poslanců, tedy k volbě zástupců všech občanů volebního obvodu (s vrcholem v roce 2003). Guasti v této souvislosti identifikovala trend posilování role poslanců jakožto delegátů, když v první demokratické dekádě po vzniku ČR dominoval v českém sněmovním prostředí model stranického delegáta.¹⁷³ Po roce 2003 už ale stranická identifikace začala hrát v rámci typologie

¹⁷³ Bylo tomu tak v letech 1993, 1996, 1998 i 2000. Při šetření v roce 1993 nicméně nebyla respondentům nabídnuta možnost varianty odpovědi *všechny občany volebního obvodu*. V roce 1996 pro změnu dotazníkové šetření postrádalo odpověď *všechny občany* (Guasti, 2009, str. 114).

reprezentativních rolí druhé housle. A platilo to i pro další šetření. Myant (2005) přitom české strany z období 90. let v rámci měřitelných indikátorů ohodnotil jako slabé, přičemž je označoval jako strany kádrové, a to v tom nejpravějším smyslu – sdružené okolo vágních programů či případně kolem charismatických lídrů (str. 257).

Během let 2003 a 2007 Guasti (2009) v případě percepce rolí reprezentantů identifikovala výrazné změny. V roce 2003 byl v rámci šetření nejprve nejsilněji zastoupen model lokálního delegáta, přičemž vliv na tuto skutečnost mohla mít decentralizace země, kterou po roce 2000 zapříčinil vznik krajské soustavy. Při prvním uskutečněném šetření po vstupu ČR do EU, v roce 2007, se už na první místo v chápání pojetí mandátu u českých poslanců posunula role zástupce všech občanů (model správce). Stalo se tak sice poprvé, nikoliv ale naposledy. O dekádu a kus později – v roce 2020 – se pozice modelu správce v myslích poslanců ještě více upevnila, když se za zástupce všech občanů považovaly již dvě třetiny respondentů (63,3 % sněmovních respondentů).

Během šetření v roce 2020 zaujímala druhé místo sebe-definice poslanců jakožto zástupců voličů stran (22,4 %), tedy kategorie, která byla mezi poslanci silně zastoupena již od devadesátých let, kdy zaujímala první místo. Při dalších šetření mezi poslanci pak tato odpověď pravidelně obsazovala druhé místo. Hodnoty v případě volebního obvodu pak v roce 2020 poklesly na dosud nejnižší naměřenou hodnotu (14,3 %). Slabší vztah poslanců k volebnímu obvodu obecně ovlivňuje skutečnost, že se ČR řadí ke kulturně homogenním státům, kde neexistují výrazná politická regionální štěpení, což se odráží i v parlamentní politice.¹⁷⁴

Určitý vliv na naměřené hodnoty v roce 2020 mohla mít i probíhající pandemie (jako celonárodní a globální problém). S nástroji na řešení rozsáhlých krizí totiž operovaly zejména centrální úřady, méně již municipality a regiony. Pandemie tak mohla přispět k vyšší naměřené hodnotě v případě univerzalistického modelu správce, který nebyl v historii měření v rámci českého sněmovního prostředí nikdy zastoupen hojněji. Nelze vyloučit, že by k posunům v sebevnímání členů Sněmovny nedošlo i bez propuknutí globální pandemie, a to především z důvodu přetrvávající krize etablovaných stran či s ohledem na rekonfiguraci českého stranického systému a jeho deinstitucionalizaci ve druhé dekádě

¹⁷⁴ Činnosti moravistických uskupení po roce 1989 se věnovala například Springerová (2010). Dle Springerové na území ČR v letech 1992 až 1996 převažovala především socioekonomická konfliktní linie, čímž docházelo k marginalizaci etnicko-regionálních subjektů. K obnově štěpení založeného na konfliktu centra a periferie nedošlo ani v rámci pozdějšího vývoje, s čímž zřejmě souvisí i pokračující úpadek moravismu (str. 198). Jestliže se v letech 1990 až 1996 v českém Parlamentu objevovali zástupci moravistických politických subjektů, dnes postrádají jakékoliv politické relevance.

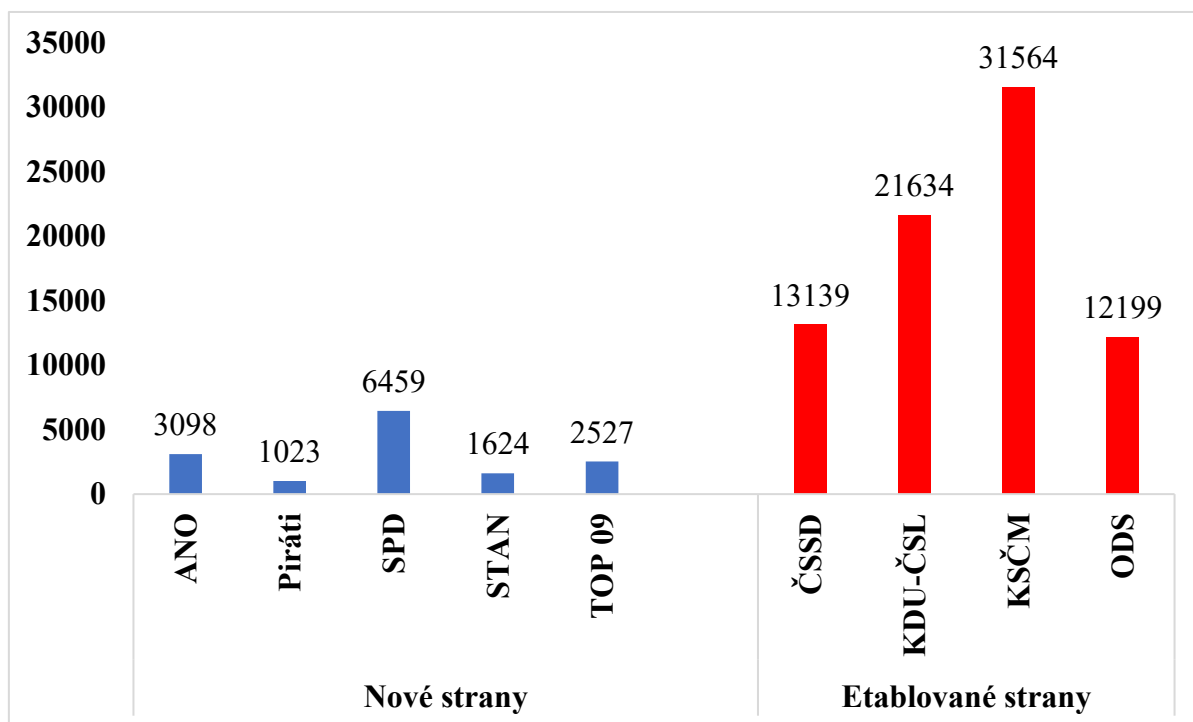
21. století. Vliv mohou mít i charakteristiky nových sněmovních uskupení, podobně jako výrazná proměna parlamentních elit v rámci tohoto fluidního prostředí, se kterou se pojí i nižší seniorita poslanců.

Už Guasti (2009) identifikovala trend dlouhodobé marginalizace role poslanců jakožto zástupců členů stran, přičemž jej vysvětlovala nízkým počtem členů politických stran (str. 114). V roce 2020 se pokles u této kategorie ještě více prohloubil, když tuto možnost překvapivě neoznačil žádný z oslovených poslanců. Postoje zákonodárců tak sledují obecný ústup stranictví, který se v české politice projevuje již řadu let.¹⁷⁵ Tento ústup se neomezuje jen na ČR, krizi stranictví naopak můžeme pozorovat napříč zeměmi.

Počet členů českých politických stran v roce 2020 ilustruje Graf č. 7, který nabízí srovnání počtu straníků etablovaných stran a stran nově zastoupených v českém Parlamentu, a to v období po roce 2010. Hlavní rozdíl u těchto dvou skupin spočíval právě v rozdílné velikosti členské základny. U etablovaných stran se ústup stranictví viditelně projevoval především u levice, její sněmovní zástupci v letech 2017 až 2021 ostatně zaznamenali největší úbytek členů. ČSSD přitom ještě v roce 2017 disponovala členskou základnou o velikosti 20 349 členů, tedy o 7210 členy více než v roce 2020. KSČM, strana s tradičně nejvyšším počtem straníků v ČR, se v roce 2017 skládala dokonce z 39 956 členů, avšak převážně ze starších ročníků populace. Do roku 2020 ale strana ztratila hned 8392 členů (Mladá fronta dnes, 2021). Už z předpokladu, že tradiční strany operují s rozsáhlejší členskou základnou než strany nové, lze u jejich reprezentantů očekávat i silnější důraz na stranickou dimenzi. Zároveň je ale nutné vnímat trend zařazování nestraníků na kandidátní listiny stran, který straníky oslabuje.

¹⁷⁵ Za možnou reakci na krizi stranictví lze považovat i iniciativu českých zákonodárců, kteří v roce 2017 prostřednictvím legislativy vytvořili tzv. politické instituty. V praxi jde o instituce spřízněné s politickými stranami, které by měly prezentovat ideje těchto stran. Jejich iniciace byla ovšem primárně spojena s ideou občanského vzdělávání. Mezi úkoly institutů by dle zákonodárců měly patřit výchova ke stranictví, zvýšení aktivní politické participace občanů či vzdělávání k demokracii. Se vznikem těchto institutů se ovšem pojí i státní subvencování, jejich vznik tak stranám přinesl další finanční příjmy ze státního rozpočtu. Jak si budou politické instituty stát při naplňování definovaných úkolů ukáže až budoucnost.

Graf č. 7. Počet členů nových a etablovaných stran (stav v roce 2020)¹⁷⁶

Zdroj: Mladá fronta dnes (2021)

V posledních letech sice můžeme pozorovat výrazný pokles počtu straníků u etablovaných stran (zvláště u těch levicových), nízký zájem o členství v českých politických stranách nicméně představuje dlouhodobou záležitost. Pokles počtu straníků v letech 2017 až 2020 jen symbolizoval další prohlubování nezájmu občanů o politickou participaci v rámci stran. Na základě dat z uskutečněného dotazníkového šetření a z předchozích výzkumů Guasti (2009) lze konstatovat, že vlažný vztah vůči stranám a straníkům můžeme pozorovat i z perspektivy zákonodárců. Úbytek členů politických stran v posledních letech se konečně mohl projevit i na volebních výsledcích levicových stran ČSSD a KSČM ve sněmovních volbách v roce 2021, kdy tyto tradiční sněmovní stálice se širokou členskou základnou opustily na základě nedostatečných volebních výsledků Sněmovnu.

ČSSD a KSČM přitom po tři dekády neodmyslitelně patřily k jádru českého stranického systému. Sociální demokraté navíc vedle ODS vytvářeli většinu českých vlád.

¹⁷⁶ Data vycházejí z pravidelného šetření uskutečněného MF DNES (2021), uváděny jsou k 1. lednu 2020. Pouze v případě hnutí STAN se jedná o data k 1. červnu 2020. Analýzu vývoje počtu straníků v letech 2009 až 2016 realizovali i Cirhan, Stauber (2018).

KSČM, která během volebního roku 2021 dokonce oslavila 100. výročí svého založení, se naopak po většinu své novodobé parlamentní existence řadila k permanentní opozici (Guasti a Mansfeldová, 2018). Změna nastala až v letech 2018 až 2021, kdy se KSČM rozhodla podpořit menšinovou vládu ANO a ČSSD, a to prostřednictvím toleranční dohody s ANO.¹⁷⁷ Tato podpora se ovšem komunistům spolu s postupným vymíráním členské základny strany, což ilustrovaly i nižší a nižší počty účastníků na prvomájových oslavách strany, zřejmě stala osudovou. Proběhlý exodus levice ze Sněmovny v roce 2021 tak lze z pohledu stran považovat za vrchol oslabování stran jakožto institucí. Debakl levice ale především symbolizuje ústup tradičního politického souboje mezi levicí a pravíci. Přítomna tak zůstává primárně pravice.¹⁷⁸

Havlík a Lysek (2022) označili porážku levice při sněmovních volbách z roku 2021 za největší otřes českého stranického systému od jeho ustanovení po pádu komunismu (str. 236). Po těchto volbách tak ve Sněmovně z etablovaných stran zůstala už pouze dvojice ODS a KDU-ČSL, přičemž lidovci si zkušenost se sněmovním exilem zažili již v letech 2010 až 2013. Tehdejší lidovecké intermezzo naznačilo soumrak starých etablovaných stran s masovou členskou základnou, a naopak úspěch nových vyzyvatelů, kteří dříve politické úřady téměř neobsazovali. Ostatně do voleb v roce 2010 se ve Sněmovně až na několik výjimek (například Strana zelených) političtí reprezentanti z nových uskupení téměř neobjevovali. Po roce 2010 pak byli vyzyvatelé z řad zástupců nových typů politických stran v případě komory dolní značně úspěšní. V Senátu úspěchů z nových uskupení dosahovali pouze kandidáti starostovského hnutí STAN opírajícího se o nižší patra politiky a lokální známost kandidátů. Skutečnost, že se KDU-ČSL stala historicky první stranou, která se navrátila do dolní komory, ovšem dokládá, že možnost zmrtvýchvstání starých stran existuje.

Postoje českých poslanců k domovským stranickým uskupením může vedle nezájmu o členství ve stranách ovlivňovat už i problematický vztah českých občanů ke stranám či v české společnosti všudypřítomný antipolitický diskurs, který byl v práci již naznačen. Nedůvěra vůči stranám se v české politice objevuje již od počátků budování demokratické

¹⁷⁷ U KSČM lze během této 3leté éry nalézt mnohem diferenciovanější postup. Komunistická strana se prezentovala jako jakýsi hybrid mezi stranou podporující vládu (za což obdržela i vedoucí ve sněmovních výběrech), a stranou pokoušející se vytvářet dojem konstruktivní opozice. V každém případě se jednalo o posun od předchozího vývoje strany zachyceného Guasti a Mansfeldovou (2018).

¹⁷⁸ Stárnutí členské základny se netýká pouze KSČM, jde o geograficky širší problém. V německém prostředí jej zmiňuje například Pappi (2015), který uvádí, že stárnutí stranických systémů ulehčují poměrné systémy s nižším volebním prahem (str. 233).

společnosti, tedy od zakladatelských 90. let,¹⁷⁹ přičemž tento despekt plyne již z znesvěcení pojmů jako jsou strany a straníci, a to během éry komunistického režimu. Ostatně i Občanské fórum (OF), klíčové hnutí nového demokratického režimu, operovalo s heslem „*strany jsou pro straníky, Občanské fórum je pro všechny*“.¹⁸⁰ Myant (2005) připomíná, že prezident Havel o stranách jako vůdčí osoba polistopadového režimu uváděl, že by se nikdy neměly stavět nad stát a ani by neměly držet monopol nad politickou aktivitou. Havel před stranami spíše upřednostňoval decentralizaci, profesní sdružení či neziskové organizace (str. 261). Distanc politiků od politiky či nepolitickou politiku, které Havel propagoval, lze ovšem chápat i jako určité úniky před zodpovědností.

Zdroje negativního přístupu ke vnímání stran (nejen) u Havla pramenily jednak ze zkušeností s fungováním komunistické státostrany, ale rovněž také z historické zkušenosti s prvorepublikovým stranickým systémem (Bureš, 2012, str. 72). Za zlomový okamžik z hlediska vztahu společnosti a politických stran lze považovat výzvu spolku Milion chviliek pro demokracii z listopadu 2019, kdy spolek jako první občanská iniciativa v českém prostředí na třistatisícové demonstraci na pražské Letné důrazně vyzval ke skupinovému vstupování občanů do stran (Aktuálně.cz, 2019).

Další z mnoha pobídek spolku cílila na spolupráci stran, a to prostřednictvím vytváření koalic, přičemž k následné realizaci koaličního postupu stran došlo během krajských voleb v roce 2020 a zejména při sněmovních volbách v roce 2021, kdy se strategie vytváření koalic ukázala jako zásadní pro následný úspěch stran vymezujících se proti populistickému hnutí ANO. Jmenovitě se jednalo o blok Pirátů a Starostů (PirStan) a koalici ODS, TOP 09 a KDU-ČSL (Spolu). Rozsah této spolupráce ilustrovala již skutečnost, že v rámci těchto koalic kandidovalo hned pět z tehdejších devíti sněmovních stran. Omezenou roli stran v české společnosti ovšem ilustruje i to, že vyjma hnutí ANO nepředstavovala žádná ze zbývajících stran příklad dominantního aktéra.

¹⁷⁹ Tucker a kol. (2000) identifikovali, že v rámci středoevropského regionu se nepolitická politika prosazovala i v době tranzice. V Maďarsku a Polsku byli nicméně tamější disidenti ve druhé polovině 80. let rychle transformováni v politiky. V československém případě byla naopak země po sametové revoluci ovládána koalicí složenou ze dvou nepolitických uskupení. Doubek (2011) ale upozorňuje, že hledání a zvýrazňování prvků nepolitické politiky bylo typické již pro období Rakouska-Uherska, kdy se k principům nepolitické politiky hlásili mladočeši (s. 11–14).

¹⁸⁰ Právní norma o politických stranách byla v právních dějinách Československa poprvé realizována až se schválením zákona o politických stranách a hnutích (zákon č. 15/1990 Sb.) v lednu 1990. Jednalo se o tzv. malý zákon o politických stranách, který přinášel možnost sdružování se v politických stranách. Zákon rovněž zavedl kategorii politického hnutí. Právě nepolitická hnutí OF i Verejnost' proti násiliu se snažila vyhnout označováním pod pojmem strana. U OF měl na tuto strategii vliv především Havel. Jen do voleb v červnu 1990 bylo v Československu zaregistrováno 66 politických subjektů (Bureš, 2012, s. 58–60).

Zastupitelská demokracie přitom bez stran fungovat nemůže a ani strany nemohou fungovat dobře, pokud v důsledku malého počtu členů dostatečně nefungují jejich vnitřní demokratické mechanismy. Výzvy ke vstupování do stran (a tedy i k aktivní účasti občanů na politice) by tak mohly rezonovat častěji, zvláště pak v prostředí nedůvěry. ČR tak lze i po třech dekádách od sametové revoluce charakterizovat jako zemi se slabou vazbou mezi společnostmi a politickými stranami, což se plně projevilo i v rámci uskutečněného longitudinálního srovnání vnímání rolí poslanců. V rámci srovnání byly v souvislosti se stranami naměřeny vůbec nejnižší hodnoty právě v roce 2020, a to jak v případě kategorie poslanců jakožto zástupců voličů jejich stran, tak i v případě kategorie reprezentace členů stran. Ve druhém případě byla oproti dřívějším šetřením dokonce naměřena nulová hodnota.

Nedůvěru české společnosti v politiku, politické strany a politické instituce dokládají i další výzkumy. Kolektiv autorů v čele s Kunštátem (2014), který se zabýval vnímáním české demokracie a politiky z pohledu občanů, v této souvislosti připomíná poznámku Ralfa Dahrendorfa z roku 1990 o tom, že v postkomunistických společnostech bude kulturní transformace trvat nesmírně dlouho dobu, a to nejméně tři generace (na rozdíl od rychlé strukturální přeměny a stabilizace v právní a hospodářské oblasti). S ohledem na uvedené tak lze konstatovat, že v ČR vůči politickému systému i politické sféře stále přetrvává jakási pasivní rezistence (Kunštát, 2014, s. 38–39). Pokud občané nedůvěřují svým reprezentantům, dochází mezi těmito entitami k odcizení. Pokud si nevládneme „my“, ale vládnou nám „oni“, stírá se dle Kysely (2016) rozdíl mezi demokratickými a nedemokratickými formami uspořádání správy věcí veřejnosti a narušuje se vztah důvěry a odpovědnosti, což indikuje vážný problém či přímo krizi demokratické politiky (s. 311–312).

Anti-stranický diskurz ještě více posílil po světové hospodářské krizi (2008–2014),¹⁸¹ kdy se v parlamentech začaly hojně objevovat strany vymezující se proti zkorumpovaným politikům a elitám, případně v reakci na krizi vládnutí vznikaly technokratické úřednické kabinetů. Tyto nové modely technokratické expertízy bylo možné vnímat jako vážnou hrozbu pro evropské politické elity (Verzichelli a Cotta, 2014, str. 430). Vyzdvihování nepolitického v době krize ovšem není mezi kritiky demokracie ničím novým, důraz na nepolitické řešení se v dobách krizí naopak objevuje často (Urbinati, 2018, str. 117).¹⁸²

¹⁸¹ ČR hospodářskou recesi prožívala konkrétně v letech 2008 až 2009 a 2011 až 2014.

¹⁸² Novým nebyla ani sázka na experty „zvnějšku“. Dle Verzichelliho a Cotty byli jednotliví technokraté instalováni do vlád již během fiskální krize v 90. letech 20. století. Autoři poznamenávají, že se v posledních

Noví vyzyvatelé (často z řad populistických uskupení) se v tomto období objevovali se značnou razancí i v exekutivách. Příkladem jsou VV a později ANO, které Voda a Havlík (2021) řadí mezi populistické strany. Tato uskupení při svých prvotních úspěších ve volbách do Sněmovny vstupovala hned i do vládních kabinetů.¹⁸³ Zatímco sněmovní i vládní angažmá Věcí veřejných trvala krátce, dominance hnutí ANO a jeho předsedy Andreje Babiše v české politice přetrvávala od jeho vstupu do parlamentních lavic v roce 2013 až do roku 2021, kdy hnutí ANO ztratilo své vládní postavení. Hnutí Úsvit a jeho nástupnické hnutí SPD se jako uskupení bojující proti establishmentu vládnímu angažmá prozatím vyhnula. V českém prostředí tak prozatím do vlád vstupovala pouze centristická populistická hnutí – VV a ANO (Voda, Havlík, 2021, str. 286).

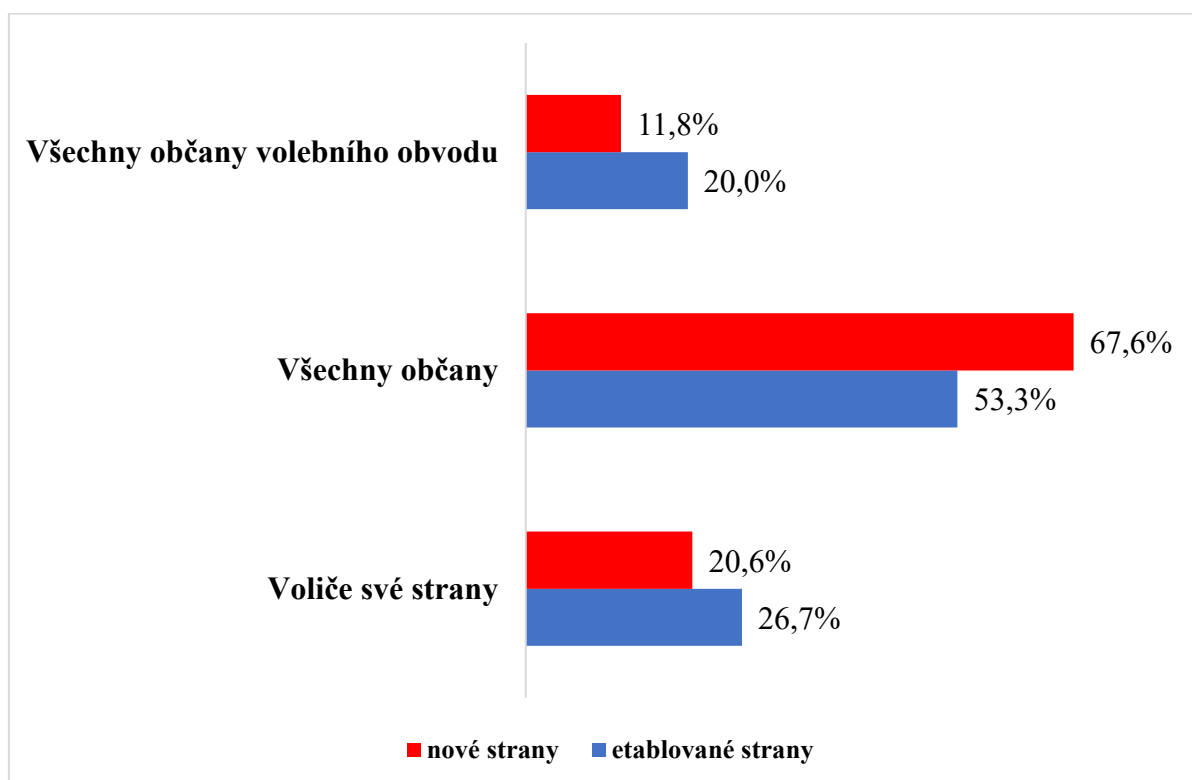
Hnutí ANO i přes ztrátu vládních pozic drželo po sněmovních volbách v roce 2021 nejvíce sněmovních křesel. Zřejmě i proto v české politice znovuobnovilo koncept tzv. stínové vlády, který byl rozšířený během vládního soupeření mezi ODS a ČSSD. Přes volební porážku si hnutí udrželo vliv na českou politiku i po konci svého vládního angažmá v roce 2021, když během 9. funkčního období Poslanecké sněmovny představovalo nejsilnější opoziční stranu a drželo řadu důležitých postů v krajské či komunální politice. Takto trvalý úspěch byznysového projektu je v Evropě do jisté míry unikátní. Srovnatelně úspěšný jako Andrej Babiš byl v kategorii evropských multimilionářů snad pouze Ital Silvio Berlusconi, politický nestor v rámci skupiny byznysových stran.

Data z dotazníkového šetření naznačují, že s nástupem nových stran (nikoliv pouze těch populistických), které nejsou ve společnosti s ohledem na svou novost ještě dostatečně ukotveny a někdy navíc slouží jako prostředky pro byznysové zájmy jejich movitých zakladatelů, nastupuje i jiný přístup k roli reprezentantů (viz Graf č. 8). S fenoménem novosti stran, jemuž se v českém případě věnoval Šárovec (2018, 2019 a 2020), se pojí i problematické rysy těchto nových subjektů. Jmenovat lze u těchto zástupců například nedostatečná zastoupení v regionech či slabší stranické identity a ideologie. Část nových uskupení navíc staví na populistických strategiích zacílených na celý národ a společnost. Tyto trendy zčásti odráží i získaná data ilustrující vnímání zákonodárců ze dvou kategorií stran – etablovaných (tedy tradičních starých stran jako jsou ČSSD, KDU-ČSL, KSČM a ODS) a nových (ANO, Piráti, SPD, STAN a TOP 09).

letech počet technokratických ministrů zvýšil například v Portugalsku a Itálii (Verzichelli a Cotta, 2014, str. 430).

¹⁸³ Tato uskupení, která do politiky vstupovala s protikorupční rétorikou, ve svých počátcích dále sázela i na celebrity a jiné veřejné tváře (Petrovová, Eibl, 2019).

Graf č. 8. Percepce mandátu poslanců u zástupců etablovaných stran a nových uskupení

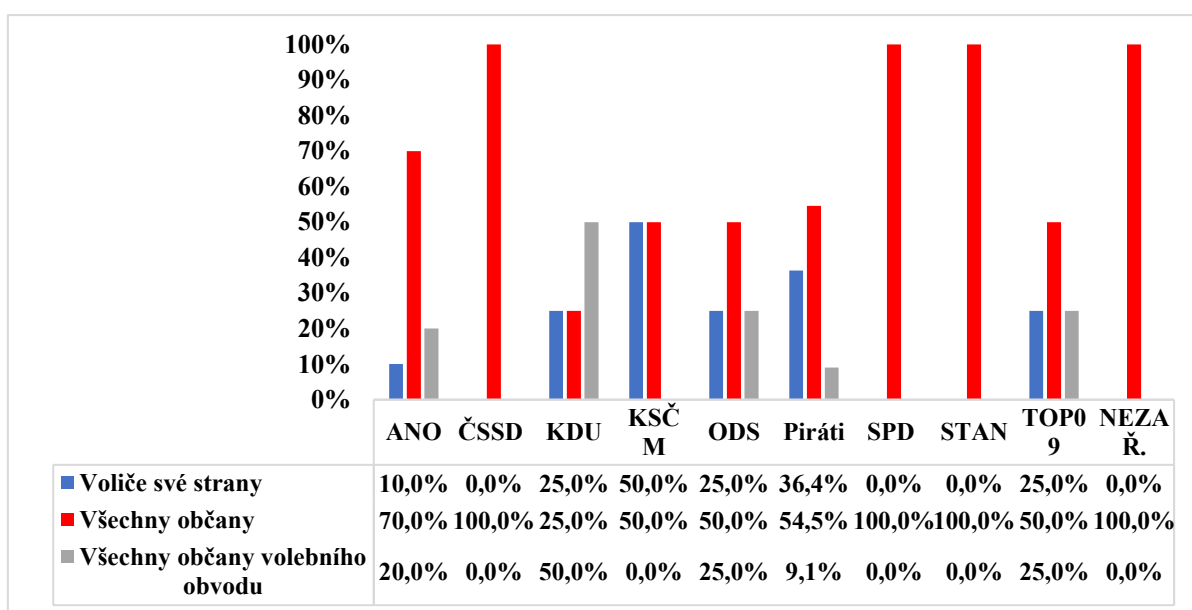
Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=49)

Odlišnosti lze v rámci srovnání spatřovat zejména u kategorie vnímání reprezentantů jakožto zástupců všech občanů (model správce), v případě etablovaných stran tato hodnota činila 53,3 %, u nových stran takto odpovídalo již 67,6 % respondentů. V dalších částech práce se ukazuje, že byl model správce výrazněji zastoupen zejména poslanců z hnutí s populistickými rysy (hnutí ANO a SPD). Oblibu modelu správce u parlamentních reprezentantů těchto hnutí vysvětlují již některé charakteristiky jejich domovských uskupení – nedostatečné zakotvení ve společnosti, slabší jednotící ideologie či focus na celou společnost a národ.

Preference poslanců z jednotlivých sněmovních klubů zobrazuje Graf č. 9. Za zmínku při porovnání jednotlivých respondentů na základě příslušnosti ke stranám stojí zvláště případ starostovského hnutí STAN, jehož poslanci a poslankyně se hned ve 100 % svých odpovědích označili za reprezentanty všech občanů. Prezentace hnutí STAN si přitom zakládá na subsidiaritě a zkušenosti politiků s komunální úrovní. Přesto model lokálního delegáta mezi zástupci hnutí vůbec nerezonoval. S ohledem na lokální fokus hnutí a rozšířenou starostovskou kvalifikaci jeho poslanců není ignorování modelu lokálního delegáta zcela bez zajímavosti. Hnutí se na pravolevé dimenzi označuje za středové, a navíc

jej tvoří nesourodá skupina politiků, kteří dříve často působili v pravicových i levicových stranách. Proto není naopak překvapivá nulová hodnota v případě kategorie stranického delegáta. Již název hnutí Starostové a nezávislí naznačuje určitou středovou pozici a neideologičnost. V komunální politice, a to zejména v případě menších obcí, navíc pravolevé štěpení nehraje roli. K zrcadlení celostátní politiky dochází povětšinou pouze u největších měst.

Graf č. 9. Percepce mandátu poslanců dle zástupců jednotlivých sněmovních uskupení v roce 2020

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=49)

Vazba na volební obvod se naopak nejzřetelněji projevila u respondentů z KDU-ČSL, když tuto možnost označilo hned 50 % z nich. Postoje respondentů z KDU-ČSL lze interpretovat už na základě toho, že strana z celostátního pohledu zaznamenává jen nerovnoměrné úspěchy a získává volební podporu především v určitých regionech, které lze tradičně považovat za lidovecké bašty (Morava, Vysočina, Jižní Čechy atp.).

Z hlediska vztahu k voličům vynikali zejména zástupci etablovaných stran, předně pak komunisté (50 %), lidovci (25 %) a poslanci ODS (25 %). U KSČM, nejtýpicějšího zástupce preferujícího kategorii voličů strany, mohlo jít o důsledek kombinace věrné, konzervativní a rozsáhlé voličské základny a silné ideologie. KSČM ostatně jako jediná

česká politická strana pro své straníky vydávala celostátní deník Haló noviny.¹⁸⁴ Respondenti z ČSSD, další etablované strany s bohatou členskou základnou, naopak kategorii voličů strany vůbec nepovažovali za důležitou, když jednoznačně preferovali model správce, a to ve 100 % odpovědích. Z novějších subjektů projeví silnější vazbu na své voliče především respondenti z TOP 09 (25 %) a zejména z Pirátské strany (36,4 %). SPD, STAN a ANO pak z pohledu zvolených poslanců reprezentovali zástup stran s menším důrazem na své voliče. Rozdíly mezi respondenty z hnutí STAN a TOP 09, tedy mezi poslanci z dříve spolupracujících subjektů (společně kandidovali v letech 2010 a 2013), může vysvětlovat již to, že TOP 09, která bývá vnímána jako pragocentrická strana,¹⁸⁵ je jasněji ideologicky zaměřena. Konkrétně pravicově.

Data z šetření mezi poslanci z roku 2000 publikovaná ve sborníku Mansfeldové a kol. (2001) umožňují analýzu proměn percepce mandátu u zástupců čtveřice etablovaných stran (ČSSD, KDU-ČSL, KSČM a ODS), a to s odstupem dvou dekad. Tabulka č. 6 ukazuje, že síla modelu stranického delegáta po 20 letech poklesla v případě všech etablovaných stran, tedy s výjimkou KSČM. U komunistů model stranického delegáta posílil o 3 %. V rámci srovnání se především ukázalo, že to motor pro dominanci modelu správce v prostředí Sněmovny v roce 2020 nepředstavují pouze nové strany. Oslabující vazby vůči stranám (voličům stran i spolustraníků) totiž výrazně zasahují i zástupce etablovaných stran. U ČSSD, KDU-ČSL, KSČM i ODS to rovněž bylo osobní pojetí mandátu (model správce), které v uplynulém období výrazně posilovalo. Zcela radikálně pak u ČSSD, a to na úkor zastupování vlastní strany.

¹⁸⁴ Ke konci periodika přispěl výsledek KSČM při sněmovních volbách v roce 2021, kdy se na vydávání Haló novin po 31 letech přestalo dostávat finančních zdrojů. Z deníku se stal týdeník s názvem Naše pravda. V posledních letech lze v rámci mediální oblasti rovněž pozorovat trend spočívající v nákupech mediálních domů oligarchy a miliardáři. Příkladem byla akvizice Mafry společností Agrofert patřící zakladateli hnutí ANO Babišovi, případně další mediální akvizice nejmocnějších československých finančních skupin (ať již jde o Pentu, PPF či J&T). Ač se politické reprezentace jednotlivých částí Československa vyvíjely po vlastních trajektoriích, v případě ekonomických špiček existovalo silné propojení těchto zemí už od počátku rozdělení. Z novějších uskupení stranický tisk vydávají například Piráti (Pirátské listy), na rozdíl od Haló novin ovšem nebyl pirátský tisk nikdy dostupný v trafikách. Nutno podotknout, že s nástupem sociálních sítí tradiční média ztrácejí na své relevanci, pro politiky je naopak stále důležitější prezentace na sociálních sítích typu Facebook, Twitter či Instagram.

¹⁸⁵ Hned dva ze sedmi poslanců TOP 09 byli v období výzkumu zástupci volebního kraje Hlavní město Praha.

Tabulka č. 6. Srovnání percepce mandátu u poslanců etablovaných stran, a to za roky 2000 a 2020 (v %)

2000	ČSSD	KDU-ČSL	KSČM	ODS
Voliče své strany	29	39	47	54
Všechny občany ČR	25	39	29	23
Všechny občany volebního obvodu	40	22	24	21
Členy své strany	6	0	0	2
2020	ČSSD	KDU-ČSL	KSČM	ODS
Voliče své strany	0	25	50	25
Všechny občany ČR	100	25	50	50
Všechny občany volebního obvodu	0	50	0	25
Členy své strany	0	0	0	0

Zdroj: Mansfeldová a kol. (2001) a autor

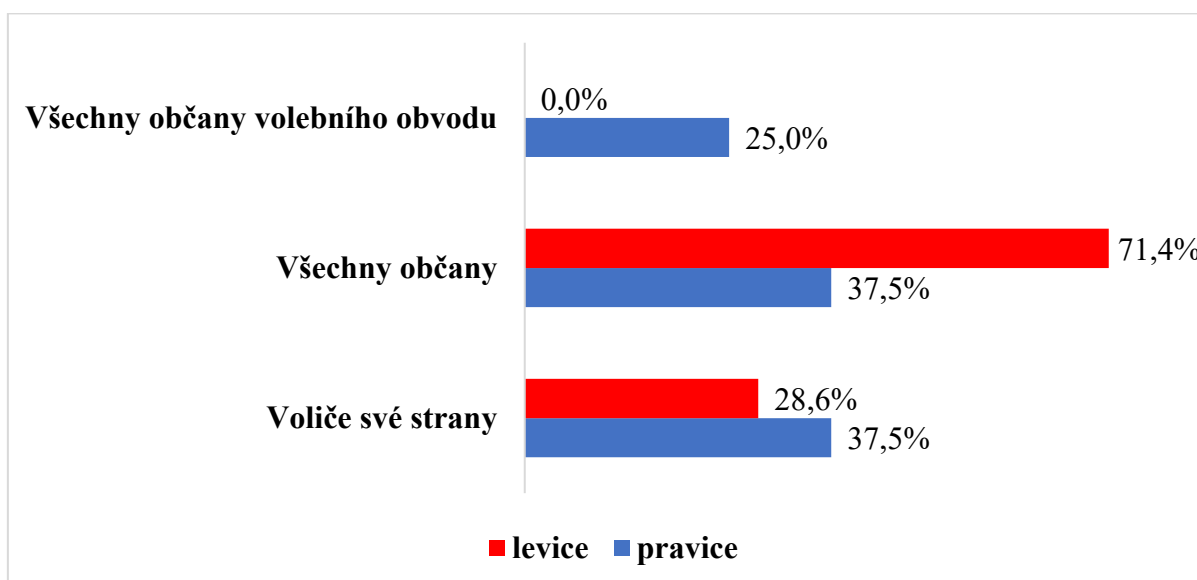
Práce dále testuje, zda mezi českými poslanci existují rozdílné přístupy k reprezentaci, a to na základě tradičního socioekonomického štěpení pravice versus levice. Stav v ČR v roce 2020 zachycuje Graf č. 10. Z hlediska rekordního počtu devíti sněmovních stran bylo na pravolevé škále možné bez jakýchkoliv sporů zařadit na levou část politického spektra ČSSD a KSČM. Za ryze pravicové lze z ekonomického pohledu považovat ODS a TOP 09. Některá uskupení nicméně pravolevou stupnici zpochybňují, respektive dělení považují za překonané (jde o Piráty i ANO), případně se soustředí na valenční témata.¹⁸⁶ Od pravolevé dimenze se pak alespoň v rámci ekonomických otázek odchyľují i občané, jak si všímá Otjes (2017). Ten otevřel diskusi o tom, zda je pravolevá dimenze pro pochopení postojů voličů vůbec dostačující a konstatoval, že přibývá důkazů, že občané v ekonomických otázkách na základě této tradiční dichotomie neuvažují. Zároveň dle Otjese platí, že pokud nejsou s pravolevou dimenzí konzistentní vyjádření politiků, tak nemohou do této dimenze zapadat ani pozice občanů.

Je to povaha stranické soutěže, která formuje, jak občané vnímají pravolevou dimenzi. Jestliže v české politice volební úspěchy zaznamenávala uskupení odmítající pravolevou dimenzi (případně se ji účelově vyhýbají svým zařazením do středu), musí se tyto trendy mezi občany odrážet i v chápání pravice a levice. Analýza Otjese navíc ukázala,

¹⁸⁶ Ideologické pozice sněmovních stran pak v letech 1993 až 2017 dynamicky zachytil například Hájek (2020). Na valenční témata se typicky soustředilo například hnutí ANO.

že jsou to právě občané postkomunistických zemí, kteří se ve svých postojích od ekonomické pravolevé dimenze odchylojí nejvíce, méně již v případě mladších generací. Vrátime-li se zpět k chápání reprezentace z pohledu českých zákonodárců, lze na základě dat získaných ze šetření mezi parlamentními reprezentanty konstatovat, že u respondentů z řad poslanců v roce 2020 platilo, že levicovní zákonodárci (ČSSD a KSČM) měli výrazně blíže k univerzalistickému modelu reprezentace (modelu správce). Pokud tedy Guasti ve svém textu z roku 2009 u levicových poslanců z perspektivy vnímání poslaneckého mandátu identifikovala jako zásadní imperativ voličů (str. 115), v roce 2020 byl u levicových respondentů již zaznamenán značný posun.

Graf č. 10. Percepce mandátu u poslanců pravicových a levicových uskupení

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=15)

Dominantní vliv na sledovanou proměnu měli v rámci šetření především vládní poslanci z ČSSD, u kterých tuto možnost preferovali všichni respondenti. Preference členů pravice (ODS a TOP 09) byly již mnohem vyrovnanější. U zástupců pravicového spektra bylo možné identifikovat i relevantní vazby na občany z volebních obvodů, zatímco pro poslance levice byly nerelevantní. U respondentů z pravice data naznačila jejich poměrně silný vztah vůči voličům stran. V případě respondentů z pravicových stran se hodnoty u kategorií *voliče své strany* a *všechny občany* dokonce shodovaly. ODS a TOP 09 se v období šetření nicméně vyskytovaly v opozici. Skutečnost, že se poslanci z různých

politických klubů značně odlišují jen znovu dokazuje, že poslance nelze v žádném případě chápat jako homogenní skupinu. Data potvrzují, všichni zdaleka „nejsou stejní“.¹⁸⁷

Odpovědi v rámci šetření mohla ovlivňovat i naznačená institucionální dimenze (konflikt vlády a opozice), respektive účast stran na vládním angažmá. V době sběru dat tvořilo vládu hnutí ANO a levicová etablovaná strana ČSSD. Pokud se prvně jmenované uskupení v období svého vstupu do sněmovní politiky po roce 2013 vyznačovalo spíše pravicovým programem, po roce 2017 již přešlo k levicovým pozicím, což lze chápat nejen jako pragmatický posun, ale i jako charakteristický rys populistického přístupu k politice vůbec.¹⁸⁸ Vládní ANO navíc podporovalo 14 poslanců z levicové KSČM, tedy do chvíle, než svou politickou podporu KSČM v dubnu roku 2021 ukončila.¹⁸⁹ Zcela novou zkušenost pak přineslo složení Sněmovny po volbách v roce 2021, kdy opozici kompletně tvořily populistická hnutí ANO a SPD. Další srovnání vztahu poslanců k reprezentaci z pohledu pravolevého dělení tak po nějaký čas pravděpodobně nebudou uskutečnitelná.

Sněmovní opozici v době šetření, v roce 2020, bylo možné chápat jako fragmentovanou a rozdělenou, čemuž přispíval již vysoký počet stran zastoupených v dolní komoře. Polarizaci pak přispěla i pandemická situace s počátkem v březnu 2020. Menšinový kabinet navíc neoplýval silou, charakterizovat jej naopak bylo možné jako slabý. V době šetření tak bylo ve Sněmovně možné pozorovat stav, kdy existence menšinového kabinetu posilovala Sněmovnu ve smyslu kontroly vlády, ale nebývale fragmentovaná opozice zároveň Sněmovnu oslabovala (Jágr, 2021).¹⁹⁰

K bližšímu chápání opozice přispívá perspektiva Sartoriho (1966), který rozlišil opozici na zodpovědnou a nezodpovědnou. První typ opozice pracuje s možností, že bude někdy v budoucnu vládnout, proto se chová zodpovědně. Druhý typ (permanentní opozice bez nároku na vládní účast) ví, že k povolání k odpovědnosti v jejím případě nedojde, čímž si může dovolit nerealistické a nezodpovědné sliby (str. 152). Dřívější permanentní opozice – KSČM – se nicméně na vládní moci zprostředkovaně podílela. U SPD (a dříve Úsvitu)

¹⁸⁷ Costa (2013) ve francouzském prostředí odhalil, že zatímco levicoví zákonodárci preferují ideální typ parlamentu, který se označuje jako *talking chamber*, ti pravicoví dávají přednost tzv. *working chamber*. První typ je založen na svobodě projevu a poslancekých iniciativ, druhý stojí na efektivitě, expertize a leadershipu komory (str. 280).

¹⁸⁸ Populistický přístup k politice mohou dále charakterizovat aspekty jako jsou například neurčitost, elasticita a absence přesného programu. Ty ostatně výstižně charakterizují ideologické pozice hnutí ANO, a to z hlediska delšího časového srovnání. S absencí levicových stran ve Sněmovně po volbách v roce 2021 hnutí začalo působit na levicové voliče ještě intenzivněji.

¹⁸⁹ Konsensuální chování komunistických poslanců vůči středolevým vládám (blízkost KSČM vůči ČSSD) již prokázal výzkum Guasti a Mansfeldové (2018).

¹⁹⁰ Multipartismus s fragmentovanou opozicí a množstvím stran vymezujících se proti establishmentu byl ve zkoumaném období pro region CEE charakteristický (Voda, Havlík, 2021, str. 288).

tomu tak ale bylo rovněž, a to skrze ad hoc hlasovací koalice. Přímo do vlády nicméně tato uskupení dosud nikdy nevstoupila.

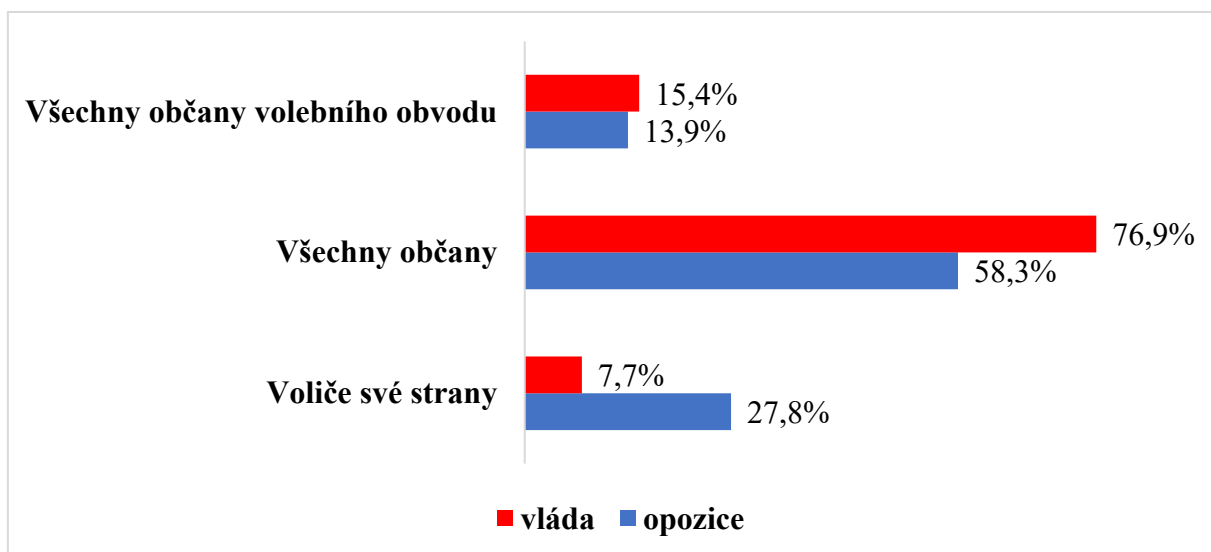
Opozice by ale dle Sartoriho v každém případě měla oponovat vládě, nikoliv politickému systému jako takovému (str. 151). Obdobně nebezpečné pak je, pokud opozice v parlamentech vůbec neexistuje (bylo tomu tak například v případě zákonodárného sboru vzniklém v roce 1945). Dle Sartoriho je ale idea opozice především úzce spojena s principem respektu a ochrany menšin a nesouhlasných názorů. A právě tato teze může částečně vysvětlovat odlišné vnímání mandátů mezi vládními a opozičními respondenty, a to i v době krizové situace.

Data prezentovaná v Grafu č. 11 a Grafu č. 12 testují teoretický předpoklad, že se vládní strany budou ze své pozice přirozeně orientovat na celonárodní problémy a reprezentaci národa jako celku. Hlavní odlišnost mezi grafy lze spatřovat ve vnímání KSČM. Tu bylo možné chápat jako stranu netvořící vládu i jako uskupení, které vládní hnutí ANO podporovalo a spolupodílelo se na politikách vlády. Nutno připomenout, že ve zmiňovaném období to bylo vůbec poprvé od roku 1989, kdy se komunisté podíleli na vládní moci. Komunističtí poslanci navíc zasedali ve vedení důležitých výborů.¹⁹¹

Během zkoumaného období ovlivňoval dynamiku opozičně-vládního vztahu i kontext pandemické situace. Pandemie sice ve svém počátku přinesla náznak sjednocení politického spektra, v okamžiku šetření se ale blížily podzimní krajské a senátní volby, které doprovázela vypjatá volební kampaň. Výsledkem kampaně i přešlapů vlády v průběhu roku 2020 byl nárůst politické polarizace. Tu bylo ostatně možné v Parlamentu pozorovat i v období světové hospodářské krize s počátkem v roce 2008, a to nejen na ose mezi vládou a opozicí, ale rovněž i v rámci stran (De Giorgi a Moury, 2015, Guasti a Mansfeldová, 2018). Podstatným rozdílem mezi ekonomickou a pandemickou krizí byla skutečnost, že během první jmenované krize dominovaly v Evropě mainstreamové strany, zatímco během pandemie vládli alespoň v zemích Visegrádu populističtí lídři (bylo tomu tak v Maďarsku, Polsku, ČR i na Slovensku).

¹⁹¹ Více o externí podpoře menšinových kabinetů píše Strøm (1990). Ačkoliv se vláda hnutí ANO a ČSSD označovala jako menšinový kabinet, tvořila během období, kdy KSČM podporovala vládní hnutí ANO, de facto většinový kabinet. Kabinet posilovaly i ad hoc hlasovací koalice s hnutím SPD, jehož koaliční potenciál byl vzhledem k antisystémovým tendencím hnutí spíše minimální. Občasně došlo ale i na spolupráci s jinými stranami (například s ODS na konci roku 2020, a to při schvalování klíčového daňového balíčku).

Graf č. 11. Percepce role reprezentantů u poslanců opozičních stran vs. vládních stran¹⁹²

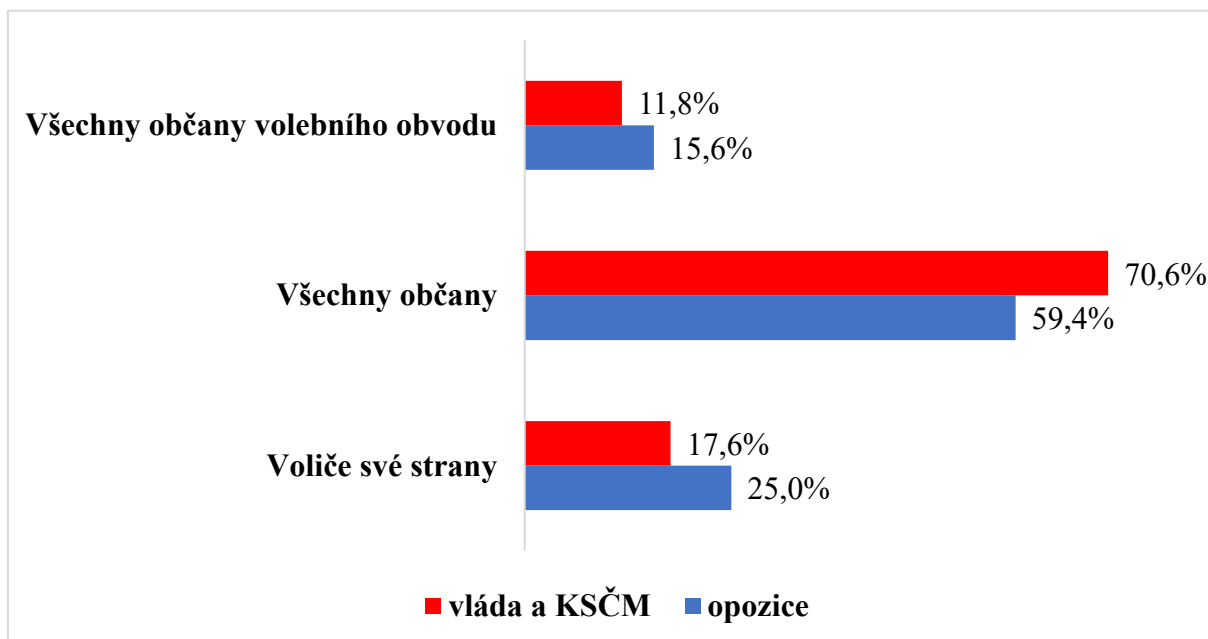

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=49)

Graf č. 11 ukazuje, že respondenti z vládních řad (poslanci hnutí ANO a ČSSD) výrazně preferovali univerzalistickou koncepci, kterou ztělesňuje model správce (76,9 %). V jejich případě zároveň ustoupila do pozadí vazba na voliče stran (7,7 %), což vyplývá částečně z předpokladu, že vláda jedná za všechny občany země a řeší problémy státu. Guasti (2009) v této souvislosti uvádí, že s aktem zvolení se některé strany stávají vítěznými či vládními, čímž již nereprezentují pouze určitý segment společnosti, ale reprezentují zájmy i jiných stran a občanů (str. 115). Fakt, že se respondenti z vládního tábora cítili jako reprezentanti všech občanů častěji, tak potvrzuje dřívější zjištění Guasti.

¹⁹² Během šetření mezi poslanci uskutečněném v roce 2020 byly vládními stranami hnutí ANO a ČSSD. Opozici tvořili ODS, Piráti, SPD, KSČM, KDU-ČSL, TOP 09 a STAN. Komunisté ovšem vládu po část její existence podporovali, což reflektuje Graf č. 12.

Graf č. 12. Percepce role reprezentantů u poslanců opozičních stran vs. vládních stran (včetně KSČM)

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=49)

V případě zahrnutí komunistických poslanců do vládního tábora (viz Graf č. 12) již v rámci tradiční typologie došlo k proměnám pozic na druhém a třetím místě, když se na druhém místě nově ocitl model stranického delegáta, a to na úkor modelu lokálního delegáta. Při zahrnutí KSČM do tábora vlády posílila kategorie voličů stran u vládních uskupení hned o desetinu. Vysvětlením jsou již zmiňované vazby KSČM na členskou základnu či její důraz na stranická stanoviska a ideologii. I přes intenzivní vztah poslanců KSČM vůči jejich spolustraníkům zůstává model správce u vládních uskupení silnější, než tomu bylo v případě respondentů opozičních stran a hnutí. Grafy č. 11 a č. 12 tak předně potvrzují, že model správce bývá charakteristický pro strany participující na vládě.

4.2.1. Vývoj reprezentace žen v rámci Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR

Existují u politiků a političek rozdíly v přístupu k mandátu? Nebo faktor pohlaví nehraje z pohledu vnímání role zákonodárce významnější roli? Odpovědi přináší podkapitola, která se soustředí na přístup k reprezentaci z perspektivy členů a členek dolní

komory. Politika byla po dlouhá staletí doménou mužů¹⁹³, ale ani v 21. století, kdy by se mohlo zdát, že se proces ženské emancipace přiblížil svému vrcholu, nelze v parlamentech pozorovat vyrovnaná zastoupení žen a mužů, a to napříč světem. Dle dat Meziparlamentní unie z ledna roku 2023 činilo zastoupení žen v parlamentech v průměru pouze 26,5 % z celkového počtu zákonodárců, přičemž rozdíly mezi horními a dolními komorami byly zanedbatelné. Tradičně nejlépe si z hlediska zastoupení žen v parlamentních lavicích vedou skandinávské země, kde zastoupení žen dosahuje v průměru 45,7 % z celkového počtu zákonodárců. Pro porovnání: v regionu CEE tato hodnota dosahuje pouze 25 % (Meziparlamentní unie, 2023).

Příčiny diskriminace žen v rámci parlamentního prostředí analyzovali například Erikson a Verge (2022). Ti se zaměřili na typické stereotypy spočívající v tvrzeních, že politika je mužskou záležitostí a že ženy jsou pro politiku nevhodné. Co vše se skrývá pod podprezentací žen v politice a jaké převládají argumenty pro podporu zlepšení zastoupení žen detailně analyzovala Anne Phillips (1998), jedna z klíčových teoretiček politického feminismu. Pippa Norris (2004) pak prokázala, že ženskému zastoupení přejí spíše než většinové volební systémy ty poměrné (s. 207–208). Studie Smreka (2022) založená na robustním datasetu z českého sněmovního prostředí pak ukazuje, že v případě poslankyň bývá přístup k důležitým legislativním úkonům omezenější než v případě mužských kolegů, což je skutečnost, která ovlivňuje i šance na znovuzvolení a tedy zároveň i senioritu poslankyň.

Gelnarová (2010), která se věnovala zkoumání politické reprezentace žen, ve svém textu odkazovala na kritickou 30% hranici počtu žen, při níž jsou ženy v politice schopné změny (str. 127). Do jaké míry se k této hranici blížila česká společnost a politika přibližuje longitudinální srovnání zastoupení žen v Poslanecké sněmovně a na sněmovních kandidátních listinách (viz Tabulka č. 7). Se sněmovními volbami v roce 2021 sice došlo k jistému přelomu, když byly ženy zastoupeny rekordním způsobem, a to z jedné čtvrtiny (šlo o 50 poslankyň), změny ale přicházejí velmi postupně. Pokud bychom se ohlédli do minulosti, v roce 1986 bylo v socialistické České národní radě zastoupeno 55 poslankyň. Představovaly tak 27,5 % z celkového počtu členů komory (Linek, Šalamounová a kol.,

¹⁹³ Gelnarová (2010) připomíná, že ohledně postavení žen ve společnosti se neshodovali ani známí osvícenští filozofové jako byli Montesquieu, Diderot či Voltaire. Rousseau kupříkladu zastával postoj, že společenská smlouva byla uzavřena pouze mezi muži (s. 122–123). V českých zemích se ostatně ženy dočkaly volebního práva až v roce 1919. Phillips (1998) pak dokonce uvádí, že lze dřívější upírání volebního práva ženám chápat i jako pokus o regulaci sexuality, případně jako mechanismus udržování pohlavní nerovnosti.

2001, str. 38). Socialistické parlamenty přitom kladly důraz na deskriptivní reprezentaci.

Tabulka č. 7. Longitudinální srovnání zastoupení žen na kandidátkách a v Poslanecké sněmovně (v %)

zastoupení žen	1996	1998	2002	2006	2010	2013	2017	2021
ve Sněmovně	15.0	15.0	17.0	15.5	22.0	19.5	22.0	25.0
na kandidátkách	20.2	20.8	26.3	27.7	27.2	26.9	28.6	31.6

Zdroj: ČSÚ

Na hojnější zastoupení žen ve Sněmovně v roce 2021, než tomu bylo v minulosti, měly do jisté míry vliv i preferenční hlasy a taktéž iniciativa s názvem Zakroužkuj ženu upozorňující na problematiku nízkého zastoupení žen v politice.¹⁹⁴ Ještě pozitivnější byl pokračující trend postupného navyšování počtu žen na kandidátních listinách, a to nejen v případě Poslanecké sněmovny, ale částečně i v případě Senátu, jak bude nastíněno v dalších částech textu. Kuděla (2015) nicméně upozorňuje, že přes dlouhodobě se zvyšující podíl žen na kandidátních listinách ženy v průměru obsazují pozice až ve druhé desítky kandidátních listin, přičemž na předních místech dominují muži, čímž tak převládají na pozicích, které jsou volitelné. Z parlamentních stran to pak byla tradičně KSČM, která ženy umísťovala na vyšší příčky. Ženy usilující o poslanecký mandát jsou pak mladší než kandidující ženy (str. 198).

Ženy se přitom o politiku zajímají obdobně jako muži, což dokládají sociologické průzkumy (Sociologický ústav AV ČR, 2015). V nezájmu žen o politiku tedy bariéry pro dostatečnou participaci žen hledat nelze. Sociologové rovněž obdobně zaznamenávají shodu občanů na tom, že jsou ženy v české politice zastoupeny nedostatečně. Občané taktéž reflektují, že oproti mužům mají ženy nižší šance na uplatnění se v politice (Sociologický ústav AV ČR, 2015). Pátrat po bariérách pro větší politickou participaci žen se tak nabízí zejména v rámci nominačních procesů stran.

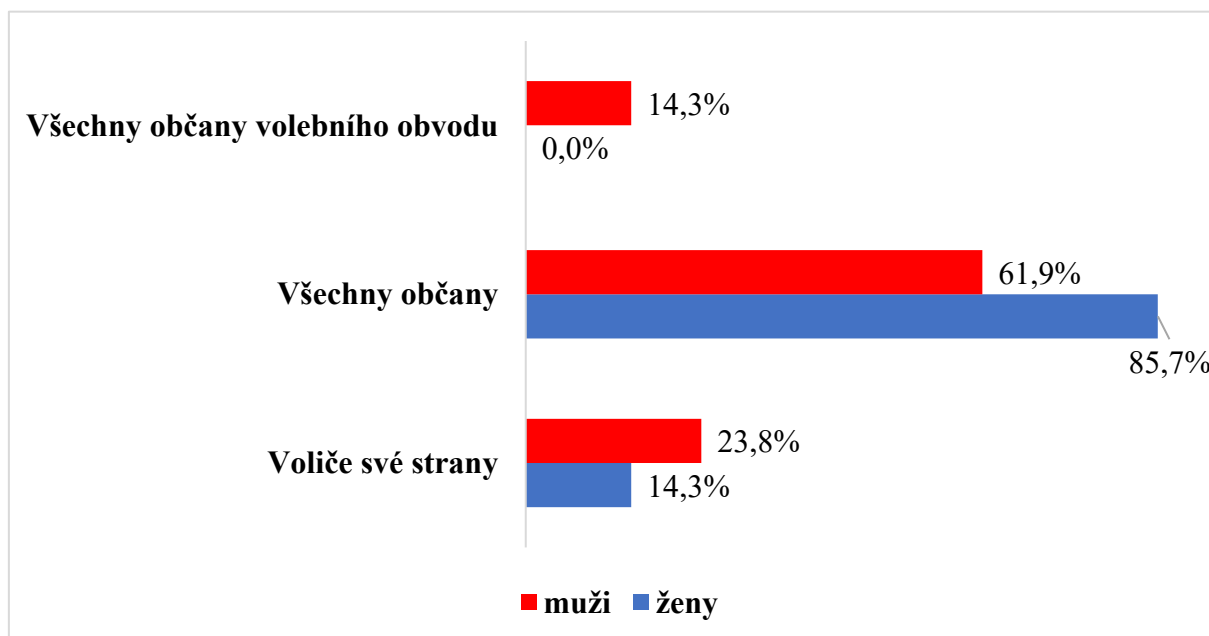
Na potřebě posílení zastoupení žen v politice se sice shodnou občané i vědci, z hlediska teorie reprezentace ovšem nastávají komplikace v souvislosti s argumentací. Teoretici deskriptivní reprezentace uvádějí, že by ženy měly v politice reprezentovat ženské

¹⁹⁴ Dle Mikešové a Kosteckého (2016) do sněmovních voleb v roce 2010 platilo, že preferenční hlasy získávali zejména lidé v čele kandidátky, zlom přišel až s volbami v letech 2010 a 2013, kdy se díky preferenčním hlasům dostali do Sněmovny kandidáti z různých pozic, a dokonce i z posledního místa (s. 373– 374).

zájmy či ženy jakožto sociální skupinu. Ženy voličky nicméně nemusejí nutně chovat sympatie k ženám reprezentantkám, zvláště pak pokud nesouhlasí s jejich politickými názory a rozhodnutími (Gelnarová, 2010). Ženské zájmy navíc mohou hájit i muži. Z toho vyplývá, že pouhá přítomnost žen v parlamentech nemusí postačovat. Pitkin (1967) proto argumentovala, že je potřeba hledět zejména na aktivity zákonodárců než na kompozici zákonodárných sborů, a rovněž pak i na to, jak členové parlamentů reagují na přání elektorátu.

Gelnarová (2010) uvádí, že pokud chápeme politickou reprezentaci deskriptivně, jsou ženy v politice podreprezentovány, a to v případech, kdy jsou jejich poměry v parlamentech nižší než ve společnosti. Z pohledu substantivní reprezentace ovšem v souvislosti s nedostatečným zastoupením žen v politice uvádí, že jasné kritérium pro podreprezentaci žen neexistuje (Gelnarová, 2010, str. 132). Zároveň ale platí, že bez deskriptivní reprezentace je substantivní reprezentace dosažitelná jen stěží. Samotná deskriptivní reprezentace nicméně substantivní reprezentaci nezajišťuje. Přes nastíněnou debatu se ambice tohoto textu v souvislosti s ženskou otázkou omezují pouze na zachycení percepce mandátu u českých parlamentních reprezentantek.

Graf č. 13. Percepce role reprezentantů dle poslanců a poslankyň

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=49)

Chápání mandátů z perspektivy českých poslanců a poslankyň v roce 2020 zachycuje Graf č. 13, který na základě rozlišení pohlaví členů Poslanecké sněmovny poukazuje na větší loajalitu mužů vůči jejich konstituentům z volebních obvodů (hodnota 14,3 % u poslanců a nulová u poslankyň) a nižší loajalitu žen vůči voličům jejich stran (23,8 % u mužů, 14,3 % u žen). Nejmarkantnější rozdíl mezi poslanci a poslankyněmi pak spočívá v preferenci modelu správce. Respondentky zvolily výběr kategorie *všechny občany hned* v 85,7 % případech, respondenti pak pouze v 61,9 %. Z respondentů z dotazníkového šetření na otázku odpovědělo 7 poslankyň a 42 poslanců, zastoupení žen ve vzorku tedy činilo pouze 14,3 %, přičemž poměr žen ve Sněmovně v době šetření činil 22 %. Ženy tedy nebyly podreprezentovány pouze v rámci zastoupení ve Sněmovně, ale *gender gap* se projevil i v rámci dotazníkového šetření.

Na základě dat z roku 2020 lze předpokládat, že se zvyšujícím počtem žen zastoupených v dolní komoře bude preference modelu správce nadále sílit. Více napoví šetření proběhlé mezi senátorkami, a především pak výzkumy zachycují další vývoj. Z dosavadní analýzy vyplývá, že poslankyně mnohem úzkostlivěji prohlašují, že zastupují všechny občany, neidentifikují se téměř se stranami a už vůbec ne s volebními obvody. Data lze interpretovat i tak, že jsou ženy přesvědčeny o tom, že musí být mnohem více objektivní a jednat ve prospěch celku. Protože je genderová identita produktem socializace, nelze hovořit o neměnném stavu. Budoucí výzkumy by se mohly zaměřit právě na identifikaci kulturních a politických faktorů a očekávání ovlivňujících odpovědi poslankyň a poslanců.

4.2.2. Dílčí shrnutí poznatků a reflexe zahraničních zkušeností

Jestliže v 90. letech převládala mezi poslanci z pohledu reprezentativních rolí koncepce stranického delegáta (preferovalo ji vždy více než 40 % respondentů) a v roce 2003 v rámci výběru ojedinele vévodila koncepce lokálního delegáta (39,1 %). Data z roku 2007 ale již u poslanců dokládala preferenci modelu správce (39,2 %). Během posledního uskutečněného šetření mezi poslanci v roce 2020, tedy po proběhlé rekonfiguraci stranického systému z volebních let 2010, 2013 a 2017, již mezi poslanci model správce vyloženě dominoval (s hodnotou 62 %). Zbývající podíly byly v rámci klasické typologie rozděleny mezi modely stranického delegáta (22 %) a lokálního delegáta (14 %). S ústupem modelů lokálního a stranického delegáta ovšem v konečném důsledku docházelo i k proměně vztahu mezi zákonodárci a jejich elektorátem.

Vývoj percepce českých poslanců se tak během tří dekad po vzniku ČR vyznačoval značnou dynamikou. Ta měla, co dočinění se zmiňovanou rekonfigurací stranického systému, a tedy i s rozsáhlými změnami v rámci sněmovních lavic. Proměnu stranického systému po roce 2010 blíže zachycuje Tabulka č. 8. Zde je nutné podotknout, že ačkoliv lze identifikovat částečný překryv v rámci kategorií nových a populistických stran, rozhodně neplatí, že by se všechny nové strany nutně řadily i mezi strany populistické. Od roku 2013 nicméně platilo, že z nových stran byla (co do počtu sněmovních křesel) nejvíce úspěšná právě populistická uskupení.

Tabulka č. 8. Vývoj českého stranického systému po roce 2010

Volební období (vládní strany)	Etablované strany (počet poslanců)	Nové strany (počet poslanců)	Poslanci z populistických uskupení
2010–2013 (ODS, TOP 09, VV)	ČSSD (56) ODS (53) KSČM (26)	TOP 09 (41) VV (24)	24 (VV)
2013–2017 (ČSSD, ANO, KDU-ČSL)	ČSSD (50) KSČM (33) ODS (16) KDU-ČSL (14)	ANO (47) TOP 09 (26) Úsvit (14)	61 (ANO + Úsvit)
2017–2021 (ANO, ČSSD)	ODS (25) ČSSD (15) KSČM (15) KDU-ČSL (10)	ANO (78) Piráti (22) SPD (22) TOP 09 (7) STAN (6)	100 (ANO+SPD)
2021–? (ODS, STAN, KDU-ČSL, TOP 09, Piráti)	ODS (34) KDU-ČSL (23)	ANO (72) Piráti (4) SPD (20) TOP 09 (14) STAN (33)	92 (ANO+SPD)

Zdroj: Vlastní zpracování

Pro zařazení českých sněmovních uskupení do kategorie populistických stran byly využity především práce Havlíka a Hlouška (2014) a Zulianella (2020). Za parametr novosti v Tabulce č. 10 byl zase zvolen zisk sněmovních křesel v období po z hlediska dalšího vývoje stranického systému přelomovém roce 2010. V případě srovnání postojů

k reprezentaci se u zástupců etablovaných stran a uskupení novějších mezi sněmovními respondenty během šetření projevily rozdílné přístupy vůči jednotlivým zdrojům reprezentace. Data prokázala, že za hnací motory převahy modelu správce mezi poslanci a poslankyněmi lze považovat právě zástupce nových stran a hnutí.

V textu bylo v návaznosti na dřívější výzkumy dále potvrzeno, že chápání reprezentace ovlivňuje i proměnná spojená s účastí na vládě. Oproti dřívějším šetřením Guasti (2009) nicméně došlo k výrazným posunům v rámci pravolevého štěpení. Pokud se zástupci českých levicových stran v rámci reprezentativních rolí dříve orientovali na své voliče, v roce 2020 se už u respondentů levice projevovala dominance modelu správce. U levicových poslanců tedy došlo k výraznému posunu ve vnímání mandátů. Vliv na jejich postoje mohla mít i účast těchto uskupení na vládě během šetření. Příklon vládních představitelů k modelu správce ostatně naznačuje i literatura (Best a Vogel, 2017).

Při pohledu na jednotlivé sněmovní strany data odhalila silnou preferenci modelu správce především u uskupení, jež různí autoři řadí do kategorie populistických stran. Již skutečnost, že tito reprezentanti během let 2017 až 2021 disponovali hned polovinou poslaneckých mandátů, může částečně vysvětlovat celkovou sílu modelu správce v českém parlamentním prostředí v roce 2020, a rovněž objasňovat posílení modelu v rámci delšího časového srovnání. Počet poslanců z uskupení s populistickými rysy byl ve zmiňovaném období v rámci sněmovní historie dokonce rekordní.¹⁹⁵

Dosavadní odhalení práce v mnohém navazují na výsledky výzkumů parlamentních reprezentantů z Nizozemska (Andeweg, 2017) a Maďarska (Ilonzski, 2017), které poukazovaly na vliv nových stran a parlamentních nováčků na silnější pozici koncepce správce. Tyto výzkumy u reprezentantů z nových stran současně odhalily jejich slabou vazbu na volební obvody (model lokálního delegáta). Andeweg (2017) i Ilonzski (2017) navíc u těchto uskupení zmiňují charakteristiky jako jsou méně rozvinuté stranické organizace a nové ideologie stran, mnohdy cílící na celý národ či zemi (Rozenberg a Blomgren, 2017, s. 226–227). Nástup modelu správce v českém prostředí tedy lze interpretovat jako odpověď na krizi reprezentace.

Novost stran a ideologií (často neurčitých) se úzce pojí s vyzyvateli etablovaných stran z řad populistických hnutí. K těmto představitelům pak často patří i jejich všennárodní perspektiva. Z té pak vyplývá i tendence reprezentantů těchto uskupení vnímat se nikoliv optikou modelu delegáta, ale z pohledu modelu správce, což bylo ostatně zachyceno

¹⁹⁵ Po sněmovních volbách v roce 2021 poklesl počet poslanců z ANO a SPD pod polovinu. Hnutí ANO a SPD oproti předešlému funkčnímu období ztratily dohromady 8 mandátů. Obsadily tak nově celkem 92 křesel.

i v rámci šetření v roce 2020. Gramani (2017) v této souvislosti hovoří o jakémisi paradoxu populistů. Ti by totiž v ideálním světě měli zprostředkovávat vůli lidu, tedy jednat jako delegáti, v praxi ale vůli lidu spíše interpretují, než aby ji následovali. Populisté tak jako autentičtí mluvčí lidu identifikují i blaho lidu.

Se zástupci populistických stran se rovněž obvykle pojí potíže při identifikaci jejich vazeb na regiony a místní spolustraníky, čímž bývá upozaděn model lokálního delegáta. Dále u těchto uskupení platí to, co i u dalších nováčků – stranické struktury se vzhledem k novosti uskupení často teprve vytvářejí. V některých případech nicméně nová uskupení nevytváří institucionální struktury. Respektive nevěnují příliš pozornosti budování členské základy a preferují spíše jiné alternativy ke členství (například sítě podporovatelů). Někdy se tak hovoří o *Post Party Membership*. Existují tak dokonce i strany bez členů. Příkladem bylo hnutí svít.

Tím, že některá populistická uskupení dokáží fungovat téměř i bez členů a ještě jim překážejí zprostředkující instituce typu reprezentativních institucí, představují příklad nezprostředkované politiky. Stranickou politiku ostatně odmítají s tím, že brání autenticitě.¹⁹⁶ Etablované strany jsou pak optikou populistické kritiky málo odpovědné, protože pouze cílí na hlasy lidí. Měl by to být naopak lid, který by měl vládnout a elit se zbavit. I přes vymezování se vůči elitám rétorika populistických lídrů jistě elitářství naznačuje, a to kvůli ambici formulovat vůli občanů. S ohledem na vysokou personalizaci a centralizaci těchto uskupení navíc nemusejí jejich lídři čelit dalším centrům moci uvnitř stran a ani nejsou příliš povinováni konzultovat své kroky se členskou organizací. To představuje výrazný rozdíl oproti stranám, které na vnitrostranickou demokracii a zprostředkující struktury spoléhají o poznání častěji.

Prokázaný vliv respondentů z hnutí ANO a SPD na dominanci modelu správce v rámci dolní komory ve zkoumaném roce 2020 otevírá prostor pro další výzkumy, které by ověřily, zda existuje signifikantní vztah mezi tím, jak reprezentanti své role vnímají a jak se tyto jejich percepce odrážejí při konkrétních hlasováních stran. Pokud ale například dojde na srovnání dat z roku 2020 a těch z roku 2000, které prezentoval výzkum Mansfeldové a kol. (2001), pak lze tvrdit, že model správce za poslední dvě dekády výrazně posílil i u etablovaných stran.

¹⁹⁶ K výhodám i nevýhodám plurality politických stran se vyjadřoval i Raymond Aron. Dle něho má tato pluralita nevýhody v tom, že udržuje ve společnosti ovzduší sporů, narušuje smysl pro společné potřeby a ohrožuje přátelství občanů. Přesto se jedná o prostředek a symbol nenahraditelných hodnot, který omezuje svévolnost moci a zajišťuje, aby nespokojenost mohla být vyjádřena legálně (Aron, 2019, str. 340).

Samotná převaha modelu správce nad ostatními koncepcemi rolí může souviset již se zvyšující se nedůvěrou občanů vůči politickým institucím, a to včetně politických stran. Jsou to ostatně právě redefinice politických a stranických systémů, které vytvářejí základy pro konsolidaci populistických stran (Caiani a Graziano, 2019, str. 1142) a rovněž přinášejí proměny ve vnímání mandátů (ústup modelů lokálního či stranického delegáta), čímž v konečném důsledku proměňují i vztah zákonodárců a elektorátů.

Ilonzski (2017) ale připomíná, že ústup od stranické dimenze z hlediska percepce rolí reprezentantů nemusí nutně vést k poklesu stranické disciplíny či ke ztrátě významu stranického systému jako takového. Stranám totiž zůstává monopol v oblasti rekrutace politických elit, podobně disponují nástroji k udržování stranické disciplíny uvnitř poslaneckých klubů. Přesto je nutné připomenout, že prací se členskou a voličskou základnou vždy vynikaly etablované strany, těm se ale v posledních letech tyto základny umenšují nejvýrazněji a dochází jim dech. Byli to ostatně voliči etablovaných stran, kteří odcházeli k nově vznikajícím uskupením, mnohdy sázejícím na nové strategie. V důsledku tak po sněmovních volbách z roku 2021 zůstaly v dolní komoře pouze dvě staré etablované strany – ODS a KDU-ČSL. S ohledem na volební výsledky českých etablovaných stran po roce 2010 tak lze potvrdit tezi Andewega (1996) o krizi starých stran i v českém případě.

Slábnoucí členské základny stran navíc s rozvojem internetu nahrazují nové typy interakcí mezi politiky a občany, a to především na sociálních sítích. Tyto interakce jsou ale kvalitativně odlišné od interakcí, které nabízejí členství a aktivní participace v politice. V českém případě navíc platilo, že v tomto novém prostředí v komunikaci dominovala právě silně personalizovaná hnutí ANO a SPD.¹⁹⁷ Jednou z odpovědí na krizi stran by mohl být úspěch lokálních projektů na parlamentní úrovni. Právě úspěchy sněmovního starostovského hnutí STAN, které do sněmovních lavic samostatně kandidovalo v roce 2017, by teoreticky mohly sledovat nastíněnou cestu a posílení modelu lokálního delegáta. Data z uskutečněného šetření z roku 2020 od respondentů z tohoto starostovského hnutí s kořeny v komunální politice, které v následujících sněmovních volbách konaných v roce 2021 obdrželo již třetí nejvyšší počet mandátů¹⁹⁸, ale naznačila, že tomu tak nutně být nemusí. Respondenti z řad

¹⁹⁷ V prostředí sociálních sítí mezi politiky vynikají právě Babiš a Okamura. Sociální sítě jim konkrétně umožňují vytvářet dojem přímého spojení mezi občany a politiky, realizovat marketingové strategie a cílit na konkrétní segmenty populace, a to velmi konkrétními sděleními. Babiše na sociální síti Facebook sledovalo v září 2022 přes 325 tisíc fanoušků, Okamuru pak ve stejné období dokonce 380 tisíc uživatelů stejné sociální sítě. V roce 2022 ostatní české aktivní politiky zpravidla nesledovalo více než 100 tisíc uživatelů. Tato čísla jen dokládají, jak moderní technologie vyhovují politikům s populistickou rétorikou a strategií.

¹⁹⁸ Hnutí STAN zvýšilo ve sněmovních volbách v roce 2021 počet mandátů z předchozích 6 na 33 křesel.

poslanců hnutí STAN totiž při šetření překvapivě preferovali model správce, a to zcela jednomyslně.

Na základě longitudinálního srovnání a zejména vývoje ČR po vstupu do EU v roce 2004 lze konstatovat, že k výraznému posílení modelu lokálního delegáta nepřispěl ani proces evropeizace. Ta by přitom dle očekávání měla posilovat nižší úroveň politiky, a ovlivňovat tak i vztah centra a regionů. Vnímání reprezentativních rolí tento proces nicméně ovlivnil spíše negativně, model lokálního delegáta byl totiž v českém prostředí naopak na vrcholu ještě před vstupem do evropských struktur, poté již u členů Poslanecké sněmovny pouze oslaboval.

Na převahu modelu správce napříč jednotlivými skupinami poslanců mohla mít vliv i pandemie COVID-19, kterou lze vnímat jako celonárodní a globální problém. Do jaké míry tomu tak bylo a zda se jednalo o krátkodobou či trvalou změnu, ale napoví až další vývoj a výzkumy. Výrazné posílení modelu správce oproti starším šetřením z českého prostředí (Guasti, 2009) nicméně úzce souvisí s atomizací Sněmovny. Už Sartori považoval za nežádoucí situaci, kdy parlament atomizují nezávislí zákonodárci či fragmenty. V českém případě je možné hovořit spíše o rekordní fragmentaci sněmovního stranického spektra a fluktuaci v řadách poslanců. Před parlamentem orientovaným kompletně na model správce pak varovali Blomgren a Rozenberg (2017). Pokud mezi reprezentanty ustupuje důležitost stran, může ustupovat i jejich schopnost odrážet relevantní štěpení ve společnosti. V případě, že by strany z perspektivy zákonodárců přestávaly plnit své reprezentativní role a omezovaly se jen na organizační role, bylo by možné považovat další posilování modelu správce za nástup nežádoucího trendu, minimálně pak z pohledu fungování systému zastupitelské demokracie.

Skutečnost, že se reprezentanti napříč politickým spektrem ke svým stranám příliš „nehlásí“, čímž dochází k oslabování stranické identifikace, pravděpodobně plyne již z taktických důvodů politických reprezentantů. Ani ti nemohou nevnímat a nereflektovat v české společnosti všudypřítomný anti-stranický osten, a to již od počátků budování české demokratické společnosti po roce 1989. Anti-stranický osten navíc posiloval s každou další politickou kauzou. Vedle nedůvěry vůči členství ve stranách mohou političtí reprezentanti vnímat i špatnou pověst stran. Ty dle občanů a rovněž i populistické kritiky přispívají k polarizaci společnosti a sledují pouze své mocenské zájmy.

Strany ovšem budou vždy sledovat své partikulární zájmy (nehledě na jejich označení), stejně jako politici budou nevyhnutelně žít nejen pro politiku, ale i z politiky (Poguntke, Roßteutscher, Schmitt-Beck a Zmerli, 2015, str. 241). Voliči toto konstatování

nicméně příliš neocení, kritika stranictví se navíc datuje už od jeho počátků. Nová česká politická uskupení tak na krizi etablovaných stran reagují tak, že se s oblibou označují za hnutí, čímž se od etablovaných stran pokouší odlišit alespoň symbolicky. Už protože se nová uskupení vymezují vůči stranictví, tak nelze očekávat, že by se jejich reprezentanti příliš chápali dle modelu stranického delegáta.

S ohledem na redefinici stranického systému i fluktuaci parlamentních reprezentantů po roce 2010, lze konstatovat, že následná dominance modelu správce odrážela právě nestabilitu českého stranického systému a atomizaci Sněmovny během tohoto období. Bližší porovnání populistických stran a zbývajících nových uskupení nastínilo, že na univerzalistické postoje poslanců k reprezentaci neměla vliv ani tolik novost stran, nýbrž jejich populismus, případně personalizace a podnikatelské kořeny stran. Na základě dat tak lze tvrdit, že zástupci hnutí ANO a SPD chápali svůj mandát značně odlišně, než tomu bylo u zástupců zbývajících sněmovních stran a hnutí.

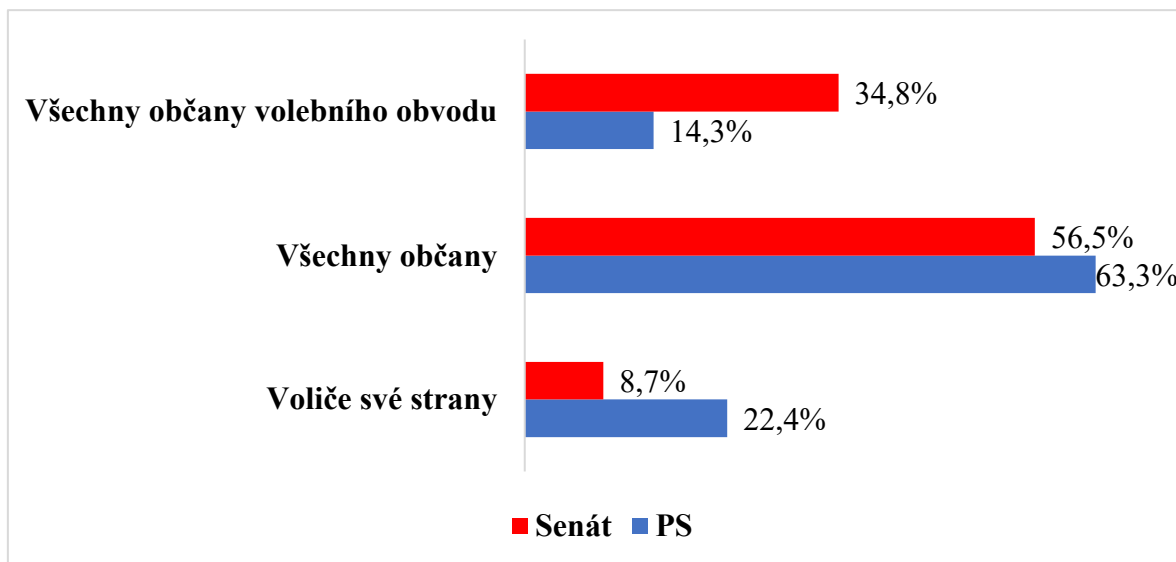
4.3. Reprezentativní role z perspektivy členů Senátu Parlamentu ČR

V případě Senátu se dotazníkového šetření uskutečněného v roce 2020 zúčastnilo 23 respondentů z celkového počtu 81 senátorů a senátorek, tedy 28 % ze všech reprezentantů zasedajících v Senátu v době šetření. Jedná se o hodnotu srovnatelnou s podílem respondentů z dolní komory (25 % poslanců). Protože realizace longitudinálního srovnání vnímání percepce role reprezentanta u senátorů naráží na absenci dat z předchozích funkčních období, bude tato část nahrazena srovnáním pohledů poslanců a senátorů na základě dat z roku 2020.

Podrobnější srovnání poslanců a senátorů dosud realizoval pouze výzkum Brokla a kol. (2001), který vycházel z ojedinělého šetření mezi senátory z roku 2000. Tehdy platilo, že se senátoři v 26,4 % svých odpovědích považovali za zástupce všech občanů a v 68 % případech za zástupce volebního obvodu. Pouze 5,6 % ze senátních respondentů se chápalo z perspektivy zástupce voličů své strany. Dodejme, že v roce 2000 se sněmovní respondenti vnímali ve 27,4 % jako zástupci všech občanů, avšak pouze 29,6 % z nich se považovalo za zástupce volebního obvodu. 40,2 % sněmovních respondentů se pak považovalo za zástupce voličů své strany. Zatímco za zástupce členů strany své strany se neoznačil jediný člen Senátu, v případě poslanců tomu bylo u 2,8 % respondentů (str. 16, str. 28). U poslanců byl tedy v roce 2000 nejvíce preferovanou kategorií model stranického delegáta, u senátorů pak

model lokálního delegáta. Data tak dokládala odlišnou zakotvenost senátorů a poslanců.

Graf č. 14. Percepce role reprezentantů dle poslanců a senátorů

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=72).

Způsob vnímání mandátu mezi respondenty z řad poslanců a senátorů o dvě dekády později, tedy v roce 2020, dokládá Graf č. 14. Získaná data naznačují, že byl Senát v okamžiku šetření do jisté míry komorou regionálních zájmů. Menší obvody, které poskytují více prostoru a času pro práci v regionu, se v případě Senátu odrazily v síle modelu lokálního delegáta (kategorie všech občanů volebního obvodu), když jej v rámci šetření preferovalo hned 34,8 % senátních respondentů. V případě dolní komory tomu tak bylo pouze u 14,3 % respondentů. Data tak potvrzují teoretický předpoklad z předchozí kapitoly ohledně vyšší relevance senátních volebních obvodů. V médiích ostatně senátoři například bývají označováni dle jejich příslušnosti k obvodu (například senátor za Tábor, Teplice, Jičín, Vsetín).

V horní komoře v roce 2020 i přes silnou náklonost senátorů k modelu lokálního delegáta dominoval podobně jako v komoře dolní model správce, a to zcela jednoznačným způsobem. Model správce totiž označilo hned 56,5 % senátních respondentů.¹⁹⁹ Zde je nutné

¹⁹⁹ Mnohé dokládají již slova senátora Václava Chaloupka, který uvedl, že pokud kandidát při volbách do Senátu slibuje, že bude prosazovat zájmy obyvatel svého obvodu, tak jde o hloupost. Na jednání se totiž jen výjimečně dostane zákon, týkající se tak úzkého tématu. Představa, že senátoři pomohou postavit v obci obchvat nebo kanalizaci, nebo něco zamítnou či schválí na místní úrovni, je tak dle senátora Chaloupka nesmyslná a jde o prázdný předvolební slib (Senátorský klub STAN, 2022). Senátní obvody lze chápat spíše jako zdroje politické moci, v senátní praxi již tolik o zájmy obvodů nejde.

připomenout, že vliv na rozdílné chápání mandátu mezi poslanci a senátory mají i odlišná nastavení komor. Model správce pak v obou případech mohla posilovat probíhající pandemie. Rozdílné vnímání reprezentativních rolí u poslanců a senátorů bylo nicméně potvrzeno i statistickým testem.²⁰⁰

Data potvrzují i teoretické předpoklady Herrick (2011), která postulovala, že méně lidnaté a tedy i více homogenní obvody budou posilovat model delegáta. Vliv menšího a homogennějších senátních volebních obvodů dokazuje silnější pozice modelu lokálního delegáta u senátorů, než byl pozorován u poslanců. Dle předpokladu Herrick by sněmovní větší, respektive lidnatější a více heterogenní obvody, měly naopak posilovat model správce. Ten byl mezi poslanci zastoupen častěji, rozdíl v odpovědích poslanců a senátorů činil 6,8 %.

V rámci srovnání byl dále sledován vztah zákonodárců vůči jejich domovským stranám. V případě sněmovních respondentů model stranického delegáta označilo 22 % poslanců, v Senátu model preferovalo pouze 8,7 % respondentů. Poslanci a senátoři pak ani v jednom případě neoznačili možnost reprezentování straníků, což z pohledu reprezentace ukazuje na to, jak zanedbatelnou roli hraje tato kategorie v české politice. Slabší identifikace se stranami u senátorů vyplývá již z volební praxe a volebních strategií. Senátoři jsou totiž často voleni jako nestraniců či kandidují s podporou více politických subjektů. Tím se identifikace s konkrétní stranou rozvolňuje. Jsou to naopak strany, které obvykle oslovují nezávislé regionální osobnosti – nejčastěji místně známé lékaře, učitele či komunální politiky. A právě v těchto řadách se rekrutuje typická skladba horní komory.

I přes větší ideologickou volnost a neutralitu senátorů lze identifikovat jen jednotky senátorů, kteří by se nesdružovali v některém ze senátorských klubů. Bylo tomu tak již od prvních let Senátu. V lednu roku 1997 mimo senátorské kluby působila pouze čtveřice senátorů, o rok později se jednalo již pouze o trojici členů Senátu (Linek, Šamounová a kol., 2001, str. 64). Trojice senátorů nezařazených v rámci senátorských klubů působila v komoře dle webových stránek Senátu i v červenci roku 2023. Ideologická neukotvenost a nezávislost členů Senátu zároveň přináší oslabování těchto klubů, protože zmíněné vlastnosti přispívají k nejednotě a nedisciplinovanosti klubů během hlasování. S tím se pojí i odlišná očekávání od fungování klubů v rámci jednotlivých komor. Velký počet nezávislých osobností a jejich slabší vazba na strany nemusí přispívat pouze k narušování

²⁰⁰ V testu chí-kvadrát jsme testovali nulovou hypotézu, že není rozdíl mezi vnímáním mandátu mezi poslanci a senátory. Nulová hypotéza byla na základě dat odmítnuta, chí-kvadrát = 4,91, kritická hodnota testu pro dva stupně volnosti činila 0,211 (p-hodnota testu byla menší než 0.00001).

disciplíny a síly senátorských klubů, ale zprostředkovaně oslabovat i akceschopnost komory jako celku.

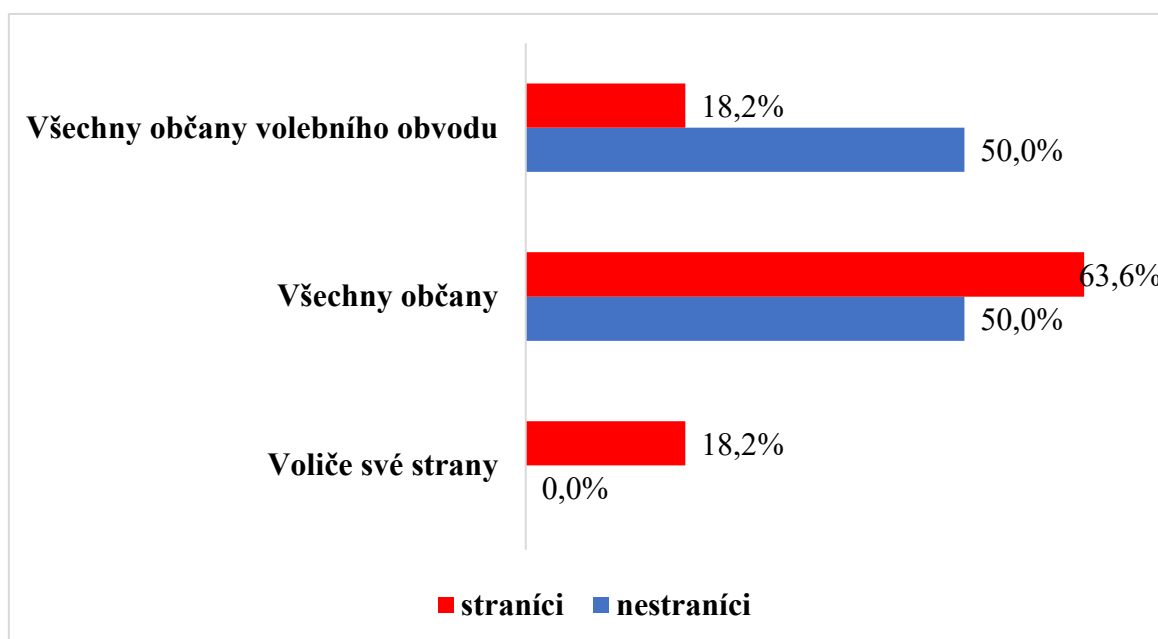
Ilustrativní v této souvislosti bylo jednání o novém předsedovi Senátu během roku 2020. Hnutí STAN sice v posledních funkčních obdobích zaznamenávalo četné úspěchy v podobě zisku dalších a dalších senátorů, při volbě nového předsedy Senátu v roce 2020 se ale naplno projevila heterogenita starostovského senátorského klubu, stejně tak jeho chybějící jednotící ideologie, když nebyl starostovský klub ani přes vysoký počet senátorů schopen prosadit svého kandidáta.²⁰¹ Z početně rozsáhlého klubu senátorů starostovského hnutí se navíc až na ojedinělé výjimky nevyprofilovaly téměř žádné osobnosti hnutí (výjimkou byl snad pouze senátor Mikuláš Bek, který se v roce 2021 stal ministrem pro EU – ministrem bez portfeje, v roce 2023 pak ministrem školství). Na úspěších hnutí STAN v posledních letech se ale především ukazuje, že minimálně v roce 2020 Senát nebyl možná ani tak komorou regionálních zájmů jako spíše těch komunálních.

Detailnější pohled na senátní reprezentaci umožňuje další dekonstrukce Senátu (Graf č. 15) spočívající v rozdělení senátorů na dvě kategorie: 1) senátory bez politické příslušnosti a členy lokálních, komunálních a dalších ad hoc mimoparlamentních hnutí (těch bylo mezi respondenty v rámci dotazníkového šetření 12, pro účely textu budou zjednodušeně považováni za nestraníky); 2) senátory straníky (šetření se zúčastnilo 11 senátorů disponujících stranickou příslušností k některému z parlamentních uskupení). V praxi se může použité rozlišení stírat, protože ač řada senátorů stranickou příslušnost neeviduje, velmi často kandidují s podporou stran,²⁰² senátoři navíc v naprosté většině působí v rámci senátorských klubů organizovaných na základě stranického klíče. Bezpartajní politickou příslušnost nicméně uvádějí i přední představitelé Senátu. Bylo tomu tak například u výrazných senátorů jako byli Václav Hampl, Jiří Růžička, Jiří Drahoš či Pavel Fischer.

²⁰¹ Příkladem nesouladu mezi poslaneckým a senátorským klubem (a rovněž i příkladem nepochopení fungování Senátu) bylo hlasování o tzv. pandemickém zákoně na konci roku 2021. Následkem toho, že senátoři tehdy již vládního hnutí STAN hlasovali značně nejednotně, neprošla klíčová novela jejich vlastní strany. Chyběl jediný hlas. Sněmovna nicméně Senát v této záležitosti přehlasovala. Přestože obě komory ovládaly shodné koalice, ukázalo se, že komory mohou mít odlišné pohledy na věc. Vliv na toto konkrétní hlasování měla i nezkušenost nových předsedů sněmovních klubů, kteří své pozice zaujali po proběhlých sněmovních volbách v roce 2021 jen poměrně nedávno. Předsedové poslaneckých klubů k tomu podcenili i důležitost komunikace s jednotlivými senátory.

²⁰² Pokud se kandidáti rozhodnou kandidovat jako nezávislí, musí jejich kandidaturu podpořit alespoň 1000 podpisů od občanů.

Graf č. 15. Percepce role reprezentantů u senátorů dle stranického klíče

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=23)

Graf č. 15 nastiňuje, že respondenti z řad senátorů bez členství v některé z parlamentních stran projevovali velmi silný vztah k volebním obvodům, když se na základě získaných dat vnímali primárně jako reprezentanti všech občanů volebního obvodu (v 50 %). Respondenti se stranickou příslušností naproti tomu stejnou kategorií uváděli jen v případě 18,2 % odpovědí. Možnost reprezentovat voliče své strany naopak z kategorie nestraníků neuvedl během šetření žádný z členů Senátu. U straníků shodnou kategorií označilo hned 18,2 % z nich, tedy obdobně jako kategorií volebního obvodu.

Jak bylo naznačeno již dříve, v Senátu byl podobně jako ve Sněmovně nejsilněji zastoupen model správce. Graf č. 15 přináší jisté upřesnění, když zachycuje, že model správce byl zastoupen ještě hojněji u respondentů senátorů–straníků (63,6 %), což je hodnota o 13,6 % vyšší než v případě respondentů senátorů–nestráníků. Obecně to byli nečlenové parlamentních stran, kteří výrazně posilovali percepci Senátu zaměřenou na reprezentaci volebních obvodů. Naopak senátní respondenti z kategorie straníků přiznávali slabší vazby na obvody, a naopak silně preferovali model správce, čímž se podobali kolegům ze Sněmovny. Kategorie senátorů označovaná jako nestraníci tak vnímala svůj mandát mnohem nezávisleji než ti senátoři, kteří byli přímo členy parlamentních uskupení. Projevená snaha o nezávislost pak zřejmě vysvětluje i jejich motivy nevstupovat přímo do stranických struktur.

Rozlišovat senátory na základě pravolevé stupnice postrádalo během 12. funkčního období Senátu smysl. Před a po senátních volbách konaných v roce 2020 (ty ukončily 12. a zahajovaly 13. funkční období Senátu) totiž komoru dominantně obsadili středopravicoví reprezentanti. Pravolevé dělení ovšem postrádá smysl i z hlediska dlouhodobé praxe fungování horní komory. Ta je totiž složena z nezávislých osobností – solitérů – v důsledku čehož v komoře převládá značně individualistická logika, jež příliš nereflektuje pravou či levou část politického spektra, ale naopak zahrnuje vše od Šumavy k Beskydám. Výsledkem této skutečnosti je možnost dohod napříč politickým spektrem.

V Senátu sice existují i kluby, které se vyznačují tradičně vysokou stranickou disciplinovaností a intenzivní spoluprací s domovskou stranou či kolegy poslanci (například ODS), fungování komory přesto stojí na domluvě s každým jednotlivým senátorem. To vyplývá již z nižšího počtu senátorů, (ne)fungování senátorských klubů, nižší legislativní aktivity Senátu a obecně klidnějšího pracovního tempa komory. Že je přesto vzor vládních koalic přítomen i v Senátu, potvrdili Gregor a Havlík (2013). Ti ale rovněž na základě srovnání Senátu a Sněmovny v letech 1998 až 2010 prokázali, že senátoři nemají vůči vládám tak bezprostřední vztah, jaký k nim chovají poslanci. Senátorské kluby jsou navíc ochotné hlasovat společně bez ohledu na ideologický profil, a to relativně častěji než kluby poslanecké. Senátoři pak dle Gregora a Havlíka vnímají Sněmovnu jako arénu stranického boje, kdežto Senát jako instituci, která drobnou prací zvyšuje kvalitu návrhů legislativy (s. 569–570).

Jestliže Senát prodělal nejradikálnější personální obměnu ve své historii v roce 2010, kdy se stal opoziční komorou, byl opozičně laděn i o desetiletí později v roce 2020, a to vůči menšinové vládě hnutí ANO a nejstarší české politické straně ČSSD. Bývají to ostatně okamžiky konfliktu, kdy Senát získává na mediální pozornosti. Pokud obě komory naopak vytvářejí obdobné většiny, ztrácí Senát z mediálního pohledu (i občanů) na atraktivitě. Senátní volby konané v roce 2020 pak představovaly další drtivý neúspěch pro levice. Ten spočíval předně v tom, že v Senátu nezůstal jediný senátor za KSČM, výraznou ztrátu ale zaznamenala i ČSSD, jež neobhájila jediné křeslo z deseti senátorských křesel získaných v roce 2014. ČSSD tak po senátních volbách z roku 2020 v Senátu disponovala již pouze trojicí zástupců. Ani během senátních voleb v roce 2022 nebyla pro ČSSD situace jiná, když po nich v Senátu zůstal jediný senátor s politickou příslušností k ČSSD.²⁰³

²⁰³ Po volbách v roce 2012 přitom ČSSD držela hned 46 senátorských křesel z celkových 81 senátorů a senátorek, čímž disponovala nadpoloviční většinou v horní komoře. O dekádu později již ČSSD ani nepříslušel nárok na ustanovení senátorského klubu, na který je třeba disponovat alespoň 5 senátory.

Trend oslabování velkých stran v Senátu lze zpětně vypátrat právě do roku 2014, kdy pro Senát začala být charakteristická jeho fragmentace v podobě množství malých politických subjektů. Debakl levice v Senátu a rovněž i slabé výsledky v krajských volbách konaných v roce 2020 přinášeli předzvěst neúspěchu levicových subjektů o rok později ve volbách prvního řádu, tedy ve volbách do Poslanecké sněmovny. V roce 2019 pak strana růží (ČSSD) dokonce zmizela z Evropského parlamentu, přičemž strana třesní (KSČM) udržela mandát jednoho europoslance. Počátek úpadku levicových uskupení lze přesto identifikovat již v souvislosti se sněmovními volbami z roku 2017, kdy došlo k výraznému umenšení sociálnědemokratických křesel ve Sněmovně, a to z 50 mandátů získaných při volbách v roce 2013, a to na pouhých 15 křesel. KSČM pak ve stejném období klesla téměř na polovinu křesel, a to z 33 mandátů získaných ve volbách v roce 2013 na 15 z roku 2017.

Zaměříme-li se znovu na pravolevou orientaci Senátu, pak lze konstatovat, že byl ve svých počátcích díky úspěchům ODS v senátních volbách orientován více napravo. Poté následovala převaha levice, kterou opět vystřídalá pravice. Z dlouhodobého hlediska tedy senátní volby nenahrávaly ani pravici a ani levici. Složení Senátu v okamžiku dotazníkového šetření v létě roku 2020 rovněž nepřálo srovnání zástupců stran nových a starých, případně fokusu na zástupce populistických a radikálních stran. Reprezentanti populistických uskupení se totiž v prostředí horní komory i přes úspěchy těchto uskupení ve sněmovních volbách téměř neobjevovali. Vysvětlení nabízí především konsekvence volebního systému aplikovaného při senátních volbách. Dvoukolový většinový systém absolutní většiny aplikovaný pro senátní volby totiž strany motivuje ke hledání spojenců a tedy i vytváření volebních aliancí, a to proto, aby jejich kandidáti dosáhli požadované většiny. Takový přístup umožňuje taktizování a v důsledku i filtrování zákonodárců z populistických a extremistických uskupení.²⁰⁴

Že dvoukolový systém omezuje antisystémové, extrémní a radikální strany bez koaličního potenciálu bylo v českém prostředí v případě Senátu prokázáno již v předchozích výzkumech (např. Lebeda a kol., 2009; Lebeda 2016).²⁰⁵ Je to právě tato všeobecně známá vlastnost dvoukolového většinového systému absolutní většiny, která v Senátu vysvětluje

Wintr (2016) připomíná, že první stranou, která v Senátu dosáhla absolutní většiny, byla rivalitní ODS. Ta v letech 2008 až 2010 disponovala 41 senátory (str. 243). Pro ilustraci – v roce 2023 tvořilo společný Senátorský klub ODS a TOP 09 pouze 36 členů. Časy, kdy Senát ovládaly dvě velké etablované strany jsou tak pryč.

²⁰⁴ Rozdíl mezi extremistickými hnutí a těmi radikální spočívá primárně v nerespektování politické soutěže.

²⁰⁵ I přes tuto svou vlastnost bývá dvoukolový systém pravidelně zpochybňován, přičemž se argumentuje zejména potřebou snížit volební náklady při organizaci senátních voleb. Kritika rovněž operuje s nízkou volební účastí.

nízké zastoupení senátorů z hnutí ANO a nulové zastoupení zástupců hnutí SPD. Ačkoliv české politice v poslední dekádě dominovali zástupci populistických stran, o čemž vypovídá i jejich nepřetržité zastoupení v českých vládách v letech 2010 až 2020, byly to odlišné vlastnosti volebních systémů aplikovaných pro jednotlivé komory Parlamentu ČR, které přispívaly k rozdílným stranickým systémům uvnitř těchto komor, a tedy i k odlišným podobám parlamentní reprezentace v těchto komorách.

Tabulka č. 9. Úspěšnost kandidátů do Senátu, jejichž navrhuje stranou bylo hnutí ANO (2014–2022)²⁰⁶

Rok	2014	2016	2018	2020	2022
Úspěšní v 1. kole	9	14	10	8	18
Zvoleni	4	3	1	1	3

Zdroj: ČSÚ

Například hnutí ANO bylo od svého vzniku úspěšné ve všech ostatních typech voleb (sněmovních, evropských, krajských i komunálních), v případě voleb do Senátu se srovnatelné úspěchy nikdy nedostavily. Jak ukazuje Tabulka č. 9, hnutí ANO získalo nejvíce senátorských postů hned po svém vstupu do parlamentních lavic, a to v roce 2014. Tehdy získalo 4 senátorská křesla. Při dalším pokusu v roce 2016 se ale již jednalo pouze o 3 mandáty. V roce 2018 šlo již o pouhý jeden mandát, což v porovnání s velikostí poslaneckého klubu ANO představovalo značný kontrast.²⁰⁷

U dvojice hnutí, kterým předsedal Tomio Okamura, byla situace ještě horší. Do 2. kola se kandidáti hnutí spojených s Okamurou dostali poprvé až v roce 2022 (jednalo se o Evu Chromcovou ve volebním obvodu Karlovy Vary). Bylo to přitom senátní kolbiště, které Okamurovi umožnilo poprvé participovat na parlamentní práci. Své první hnutí s názvem Úsvit přímé demokracie Tomio Okamury totiž Okamura zakládal až po zvolení do horní komory (idnes.cz, 2013). Ať již šlo o Okamurovo první uskupení Úsvit či na něj navazující hnutí SPD, na sněmovní úspěchy v případě horní komory nenavázala. Okamurovy politické projekty se o Senátu ostatně vyjadřovaly negativně a volaly po zrušení

²⁰⁶ Hnutí ANO během tohoto období nikdy neuspělo ani v doplňujících senátních volbách.

²⁰⁷ Po volbách do Senátu konaných v říjnu 2020 hnutí ANO už nedisponovalo senátorským klubem, naopak v případě dolní komory v 8. volebním období (2017 až 2021) i 9. volebním období (po roce 2021) operovalo s nejvyšším počtem mandátů.

instituce.²⁰⁸ Rétorické útoky některých uskupení na instituci horní komory mohou na vlastní vůli působit i demotivačně, což se v důsledku může projevit na nezájmu přívrženců těchto hnutí o volební participaci a tedy i při sčítání hlasů při tomto typu voleb. Právě zde můžeme hledat další možná vysvětlení neúspěchů kandidátů z populistických uskupení v případě senátních voleb.

Lebeda (2016) při své dřívější analýze odhalil, že dvoukolový charakter voleb nesevřel zejména ODS, ANO a KSČM. Dle Lebedy se senátní volební systém ukázal jako mechanismus, jenž je schopen penalizovat kandidáty stran, které disponují velkým množstvím příznivců, ale ještě více odpůrci. Zisk v prvním kole tak nutně nemusí korespondovat s úspěchem v kole druhém. Ze systému naopak těží menší strany s regionálně silně koncentrovaným elektorátem (s. 296–300). U dvoukolového systému se navíc v podstatě jedná o dvoje po sobě opakující se volby, které se od sebe liší svou logikou. Zatímco první kolo v naprosté většině případů představuje selekci kandidátů, druhé kolo již znamená skutečnou volbu (str. 291).

Duverger pak v souvislosti s dvoukolovými většinovými systémy uváděl, že druhé kolo zmírňuje názorové změny, které se projeví v kole prvním, přičemž druhé kolo je v podstatě konzervující. Mechanismus stabilizace i tlumiče pak Duverger přičítal uzavíraným aliancím a taktice stran středu (Duverger a kol., 2016, s. 344–347). Lebeda (2016) v souvislosti s českým senátním volebním systémem připomíná i jeho typickou charakteristiku, a to výrazné výkyvy volebních zisků jednotlivých stran v čase. Senátní volby totiž jako volby druhého řádu do značné míry reflektují volební cyklus Sněmovny a reagují na vládní politiku (s. 301–302).

Vedle hnutí ANO i SPD byli v případě Senátu poměrně neúspěšní i další zástupci nových sněmovních uskupení s protestními kořeny, například VV či Pirátská strana. Piráti získali svého prvního senátora až v roce 2018, když navázali na volební úspěchy ze sněmovních voleb z předcházejícího roku. Jestliže se po roce 2010 jednalo o nové sněmovní strany s nižším počtem členů, které v případě Senátu nedosahovaly výrazných úspěchů, pak lze hovořit o určitém paradoxu. Přístup do Senátu by totiž měl být pro nová mimoparlamentní uskupení mnohem otevřenější a inkluzivnější, což ostatně dokládá přítomnost zástupců řady regionálních uskupení v prostředí horní komory. Novým

²⁰⁸ Obě uskupení, která Tomio Okamura zakládal a rovněž jim i předsedal, upozorňovala na nízkou legitimitu Senátu vyplývající z dlouhodobě nízké volební účasti u senátních voleb. Dalším zdrojem jejich kritiky byla i skutečnost, že Sněmovna může Senát snadno přehlasovat. Kritika taktéž operovala i s menší periodicitou zasedání komory či výdaji na její chod.

uskupením se ovšem dařilo převážně ve sněmovním prostředí, a to i v souvislosti se zhoršením ekonomicko-spoločenské situace během světové hospodářské krize.

Na rekonfiguraci českého stranického systému a úspěch nových vyzyvatelů mohla mít vedle ekonomických vlivů dopad i přímá volba prezidenta zavedená v roce 2012, která oslabilu Parlament ČR. Přerušeu tradice volby státu představovalo prostor pro narušeu dosavadní rovnováhy v rámci politického systému. Kudrna (2012), který zkoumal cestu k přímé volbě prezidenta z delší historické perspektivy, poznamenal, že změnou byl oslaben především Senát, když přišel o svou nejviditelnější pravomoc. Stalo se tak navíc bez jakékoliv kompenzace (s. 23–24). Senátoři ovšem se změnou způsobu volby souhlasili zcela svobodně a dobrovolně.

Členové Parlamentu přesto stále mohou promlouvat do nominací kandidátů na prezidentský úřad, kandidáti na prezidenta se totiž mohou vydat cestou parlamentní podpory (od 20 poslanců či 10 senátorů). Odstraněn byl ale klíčový vliv poslanců a senátoru při aktu rozhodování, během kterého poslanci a senátoři jakožto političtí reprezentanti rozhodovali o celostátní a celonárodní záležitosti spočívající ve výběru reprezentanta státu (dovnitř i navenek). Se zavedením přímé volby prezidenta se rovněž ztížila kontrola prezidenta ze strany zákonodárců, nehledě na to, že přímo volený prezident může ze získaného počtu hlasů vyvozovat, že má silnější mandát než ostatní političtí aktéři. Wintr (2016) k uskutečněné ústavní změně poznamenal, že lze jen litovat, že Senát při projednávání tohoto ústavního zákona nepostupoval obezřetněji, a neplnil lépe své kontrolní a stabilizující funkce ve vztahu k ústavnímu pořádku (str. 260).

4.3.1. Vývoj reprezentace žen v rámci Senátu Parlamentu ČR

Podkapitola analyzující rozdíly ve vnímání reprezentace u poslanců a poslankyní prokázala, že příslušnost k pohlaví přispívá i k odlišnému vnímání reprezentativní rolí mezi reprezentanty. U sněmovních respondentek se projevila silná preference modelu správce, velmi slabý vztah ke stranám a absolutní nedůležitost modelu lokálního delegáta. Na srovnání členů dolní komory z pohledu pohlaví navazuje podkapitola, která se zaměřuje na prostředí horní komory. Podíl respondentek ze Senátu činil v rámci dotazníkového šetření uskutečněného v roce 2020 22 % z celkového počtu senátorů, což bylo mírně více oproti podílu respondentek z dolní komory. Žen v horní komoře v okamžiku šetření zasedalo

pouhých 15 % (viz Tabulka č. 10), což znovu dokládá, že obě komory nebyly z hlediska zastoupení obou pohlaví dostatečně reprezentativní.²⁰⁹

Tabulka č. 10. Longitudinální srovnání zastoupení žen na kandidátkách a v Senátu (v %)

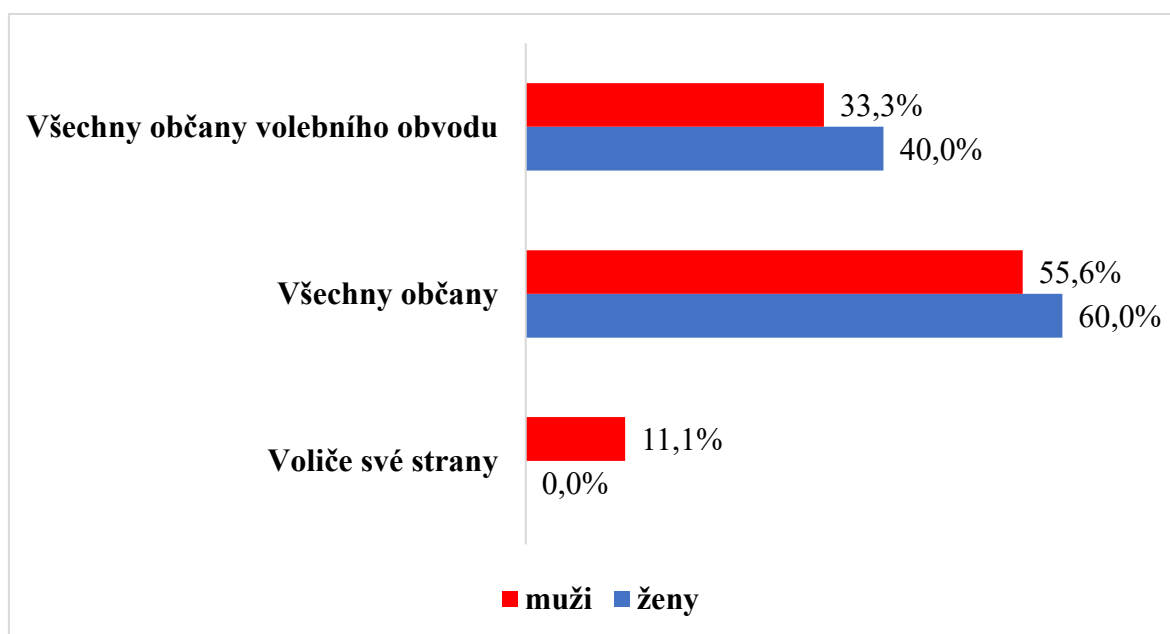
zastoupení žen	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008
v Senátu	11.1	11.1	12.3	12.3	12.3	14.8	17.3
na kandidátkách	10.4	8.8	16.3	15.5	18.8	19.1	17.0
	2010	2012	2014	2016	2018	2020	
	18.5	17.3	18.5	19.8	16.0	14.8	
	16.3	18.0	15.2	18.5	17.8	16.2	

Zdroj: ČSÚ

Z pohledu pohlaví (viz Graf č. 16) se v Senátu podobně jako ve sněmovním prostředí ukázalo, že vazby vůči voličům stran vnímali silněji především muži (11,1 %). U respondentek ze Senátu byla tato volba v rámci šetření dokonce rovna nulové hodnotě. U členů dolní komory poslanci tuto možnost preferovali při 23,8 % odpovědích, poslankyně pak ve 14,3 %. Data dále ukázala, že u senátorek byla obdobně jako u poslankyň nejčastější volbou kategorie správce (60 %). Senátorky i poslankyně tuto volbu navíc volily vždy častěji než senátoři a poslanci. Rozdíl v preferencích modelu správce u senátorů a senátorek činil pouze 4,4 %, v případě poslanců a poslankyň to ale bylo již 23,8 %. Zatímco u senátorek se projevovaly jejich silnější vazby na volební obvody, než tomu bylo v případě senátorů, u sněmovních respondentek byla tato hodnota nulová.

²⁰⁹ Tento fenomén se ovšem neomezuje jen na postkomunistické prostředí. Například ve francouzském Národním shromáždění tzv. Páté republiky se poměr žen zvýšil nad jednu čtvrtinu až po roce 2012. Ještě v roce 1997 přitom zástupkyně francouzských žen představovaly méně než desetinu členů komory (Costa, Kerrouche, 2009, str. 331).

Graf č. 16. Percepce role reprezentantů dle senátorů a senátorek

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=23)

V případě horní komory bylo podobně jako u zástupců komory dolní prokázáno, že mezi respondenty a respondentkami existují rozdíly ve způsobu chápání mandátu parlamentního reprezentanta. Respondentky z dolní i horní komory své reprezentativní role chápaly častěji než muži z pohledu modelu správce, přičemž model dominoval zejména u poslankyní. Pakliže sněmovní respondentky v jediném případě nepreferovaly model lokálního delegáta, senátorky naopak ani jednou neoznačily model stranického delegáta. Respondentky z horní komory naopak častěji, než jejich kolegové senátoři, chápaly parlamentní mandáty z perspektivy lokálního delegáta, čímž ze své perspektivy naznačily vyšší důležitost domovského obvodu. V případě dolní komory pak mužští zástupci častěji než ženy preferovali voliče stran. Pohled parlamentních reprezentantek lze tedy ve zkoumaném období shrnout tak, že poslankyně i senátorky jednoznačně preferovaly univerzalistický model správce, přičemž se vyhýbaly především identifikaci se stranami (absolutně pak v případě senátorek). V rámci srovnání tak bylo prokázáno, že vliv na percepci parlamentního mandátu má i pohlaví reprezentantů. Bylo tomu tak v případě dolní i horní komory Parlamentu ČR.

4.3.2. Dílčí shrnutí poznatků a srovnání postojů k typologii reprezentativních rolí u poslanců a senátorů

V souvislosti s vyzyvateli zastupitelské demokracie (stoupenci populismu a technokracie) se v případě Senátu opakovaně projevilo, že zástupcům nových stran a zvláště těch s populistickou rétorikou (jmenovitě Věcí veřejných, hnutí ANO, Úsvitu přímé demokracie i SPD) senátní volební systém nesvědčí, a to i kvůli volbám kompromisnějších kandidátů. Pokud v Senátu po roce 2010 populistická uskupení výraznějších úspěchů nedosahovala, ve sněmovním prostředí byla situace jiná. V letech 2017 až 2021 totiž každý druhý člen Sněmovny pocházel z některého z neideologického protestního hnutí s populistickými rysy. Ve zkoumaném období tak v rámci jednotlivých komor Parlamentu ČR fungovaly značně odlišné stranické systémy, což se částečně projevovalo i při vnímání reprezentativních rolí. Během senátních voleb konaných v roce 2020 a sněmovních voleb z roku 2021 navíc ze Senátu i Sněmovny odešli zástupci etablovaných levicových stran, což z pohledu reprezentace přineslo nevídanou situaci, a to nejen v rámci českého politického prostředí.²¹⁰

Tím, že senátní volební systém napomáhá tomu, aby se členy horní komory stávaly nezávislé osobnosti, se Senát stává komorou atomizovanou čili komorou bez silných vazeb na politické strany. To potvrdila i slabá pozice modelu stranického delegáta v řadách senátních respondentů. Slabší role stran vyplývá i z logiky vnitřního fungování Senátu, kdy platí, že senátoři mnohem častěji jednají jako nezávislí solitéři. Jednomandátové obvody a delší funkční období senátorů zase přispívají k budování bližších vztahů mezi reprezentanty Senátu a občany z volebních obvodů, což se u senátorů v rámci měření projevilo prostřednictvím inklinace k modelu lokálního delegáta.

Že stranický klíč nehrál v rámci horní komory tak zásadní roli jako v případě komory dolní, se v rámci klasické typologie u senátních respondentů projevilo už tím, že byl model stranického delegáta mezi respondenty preferován nejméně často. V případě senátních respondentek jej dokonce neoznačila jediná respondentka. Značné rozdíly mezi senátory se z hlediska reprezentativních rolí objevily zejména při rozdělení senátorů na kategorie straníků a na ty bez stranické příslušnosti. Senátoři označení jako nestraníci totiž inklinovali k modelu lokálního delegáta silněji, než tomu bylo u respondentů se stranickou příslušností,

²¹⁰ K vymizení levice došlo i v sousedním Polsku. Levice z polského Sejmu zmizela v roce 2015, o 4 roky později se ale do parlamentu již vrátila, a to v podobě širší levicové koalice.

a to i přestože se naprostá většina senátorů řadí do některého ze senátorských klubů, které se v naprosté většině člení na základě stranického klíče.

Zástupci senátorů, kteří u svého jména evidovali stranickou příslušnost, naopak přiznávali své vazby vůči stranám, když mnohem častěji volili kategorii spojenou s modelem stranického delegáta. U senátorů nestraníků tak nebylo učiněno v jediném případě, což dokládá jejich snahu zůstat nezávislymi. V roce 2020, tedy v prvním roce pandemie, tak byla pro obě komory Parlamentu ČR charakteristická jasná převaha modelu správce. Vliv krizové situace na převahu modelu správce v prostředí dolní i horní komory zatím nelze bez dalších šetření vyloučit a ani potvrdit.

Do jaké míry měla vliv na silnou preferenci modelů správce v rámci Parlamentu ČR přítomnost zákonodárců z hnutí s populistickou rétorikou, zkoumají až další části práce. V případě horní komory lze vliv na silné zastoupení modelu správce u zástupců populistických uskupení prakticky vyloučit, protože se těmto hnutím v Senátu na rozdíl od sněmovního prostředí prozatím nedařilo získávat mandáty. V případě Sněmovny byl model správce zastoupen ještě frekventovaněji, hlavní odlišnosti mezi respondenty z jednotlivých komor se ovšem projevovaly až v rámci pořadí dalších modelů klasické typologie. Zatímco u senátních respondentů byl po modelu správce nejčastěji zastoupen model lokálního delegáta, v případě sněmovních respondentů se jednalo o model stranického delegáta. Uvedené potvrzuje odlišnou logiku fungování jednotlivých komor Parlamentu ČR, která se z pohledu reprezentace projevuje v rozdílných postojích mezi poslanci a senátory, a to vůči politickým stranám, voličům i domovským obvodům či okrskům.

4.4. Komory Parlamentu ČR z pohledu deskriptivní reprezentace

Předchozí kapitoly operovaly s řadou institucionálních i funkčních rozdílů mezi jednotlivými komorami Parlamentu ČR a reflektovaly i odlišné volební a stranické systémy. Tato kapitola se soustředí na další důležitý výzkumný aspekt a sice na deskriptivní reprezentaci, přičemž z této perspektivy analyzuje prostředí Sněmovny i Senátu, a to během let 2010 až 2021.²¹¹ Jádrem výzkumu deskriptivní reprezentace spočívá v analýze toho, jak vlastnosti členů zastupitelských orgánů odrážejí základní charakteristicky občanů, tedy osob, které by reprezentanti měli zastupovat.

²¹¹ Jak si vedly dolní komory středoevropských zemí z hlediska pohlaví, vzdělání, věku a míry znovuzvolení v letech 1998 až 2010 zkoumala Mansfeldová (2011).

Zrcadlení společnosti v zákonodárných tělesech, a tedy i přesnější sociální reprezentaci, by měly teoreticky přispívat důsledky volebních systémů. Z hlediska českého státoprávního uspořádání jsou to především věkové hranice potřebné pro vstup do Parlamentu ČR, které normativně ovlivňují věkové složení komor. V případě horní komory je hranice pro pasivní právo stanovena na 40 let, kandidáti do dolní komory pak musí překročit hranici 21 let. Hranice aplikována u senátních voleb se v rámci mezinárodního srovnání řadí spíše k vyšším, v případě prvorepublikového Senátu byla nastavena ještě výše, konkrétně na 45 let. Vyšší uplatňovaná hranice v případě pasivního volební práva vychází v případě senátorů již ze skutečnosti, že senáty byly původně zamýšleny jako shromáždění starších. Dokládá to ostatně etymologie slova *senex* (starý muž). Ústavodárci ostatně předpokládali, že Senát budou tvořit osoby s četnými životními zkušenostmi.

Již absence zástupců věkové kategorie mladší 40 let v řadách senátorů vytváří předpoklad, že Senát bude méně reprezentativnější než komora dolní, a to minimálně z parametru věku.²¹² Předchozí části práce rovněž reflektovaly zjevnou podreprezentaci žen v českém Parlamentu. Jaké rozdíly v tomto ohledu panují mezi jednotlivými komorami a obyvatelstvem dokládají pasáže níže. Ty parlamentní reprezentanty a občany srovnávají z hlediska vybraných kategorií (věk, míra zastoupení žen či vysokoškolské vzdělání), a to během volebních let 2010 až 2021, kdy probíhaly volební klání do dolní či horní komory Parlamentu ČR (data v případě obyvatelstva jsou uvedena vždy k 31. prosinci). Z důvodu vyšší přehlednosti a čistoty měření nedošlo v rámci srovnání k zahrnutí senátních doplňovacích voleb a ani k zohlednění případných náhradníků.

Tabulka č. 11. Srovnání členů Parlamentu ČR a obyvatel z pohledu průměrného věku

	2010	2012	2013	2014	2016	2017	2018	2020	2021	2022
Poslanecká sněmovna	47.21	x	49.94	x	x	47.44	x	x	49.84	x
Senát	54.19	57	x	56.81	57	x	54.37	54.70	x	57.80
Obyvatelstvo ČR	40.80	41.30	41.50	41.70	42.00	42.20	42.30	42.60	42.80	42.60

Zdroj: ČSÚ

²¹² K problematizování stanovené věkové hranice přesto nedochází. Pokud se v souvislosti s věkem a volbami vedou vůbec nějaké diskuse, tak spíše ve smyslu snížení hranice pro mladé voliče, a to například po vzoru Rakouska, kde je hranice stanovena na 16 let.

Tabulka č. 11 ukazuje, že z pohledu kategorie věku byly obě komory v letech 2010 a 2022 nereprezentativní. Zvolení poslanci i senátoři totiž byli podstatně starší, než byl celkový věkový průměr u obyvatel ČR. Ještě více méně reprezentativní byl Senát, na jehož věkové složení normativně působí ústavodárci zamýšlená vyšší hranice nastavená pro pasivní volební právo. Reprezentativní propast mezi českými poslanci a populací ve své práci přiblížil již Hájek (2019). Ten identifikoval, že ve Sněmovně byly v letech 1996 až 2017 nejméně zastoupené skupiny ve věku 21 a 30 a nad 71 let (mladší skupiny 21 let nebral v úvahu, protože poslancem se může občan stát až po 21. roce života).²¹³

Hlavní zjištění práce Hájka nicméně bylo to, že věk a doba výkonu mandátu ovlivňují parlamentní chování. U českých poslanců tak platilo, že starší a zkušenější členové komory drží vlivnější pozice a jsou i aktivnější při svých parlamentních výkonech. Naopak mladí reprezentanti byli více aktivní ve volebních obvodech a v rámci vnitrostranické agendy. Pro ilustraci ještě doplníme průměrný věk poslanců a senátorů v počátcích ČR. V roce 1993 činil průměrný věk členů Sněmovny 42,8 let, v roce 1997 pak u senátorů 53,2 let (Linek, Šalamounová a kol., 2001).

Tabulka č. 12. Srovnání členů Parlamentu ČR a obyvatel z pohledu zastoupení žen (v %)

	2010	2012	2013	2014	2016	2017	2018	2020	2021	2022
Poslanecká sněmovna	22.00	x	19.50	x	x	22.00	x	x	25.00	x
Senát	14.81	18.52	x	18.52	22.22	x	7.41	14.81	x	18.51
Obyvatelstvo ČR	50.92	50.89	50.76	50.87	50.83	50.80	50.75	50.70	50.70	x

Zdroj: ČSÚ

Longitudinální srovnání v rámci předchozích částí textu ukázala, že k dosažení spravedlivější reprezentace z hlediska zastoupení žen bude muset být v ČR vyvinuto ještě značné úsilí. Zastoupení žen ve Sněmovně se sice v letech 1996 a 2021 zvýšilo o desetinu a jejich zastoupení na kandidátkách pak o 11,4 %. V Senátu ale po volbách v roce 2020 zasedalo pouze 14,8 % žen. Jak znázorňuje Tabulka č. 12, naději přinesly až senátní volby v roce 2022, ve kterých došlo ke zvolení rekordních 9 senátorek. Tím, že ženy tvoří mírně

²¹³ Právě v roce 2017 se v poslaneckých lavicích objevila řada velmi mladých poslanců. Jmenovat lze například tehdy jednadvacetileté poslance Dominika Feriho z TOP 09 a Františka Kopřivu z Pirátů. Feri se stal dokonce nejmladším poslancem od roku 1861 (seznamzpravy.cz, 2017).

přes polovinu české populace, je nedostatečné zastoupení žen v reprezentativních tělesech z hlediska deskriptivní reprezentace ještě výraznější než v případě kategorie věku.

V Senátu v letech 2010 až 2022 platilo, že v něm zasedalo minimálně o 2/3 méně žen, než by mělo být s ohledem na počet žen v populaci, k přesnějšímu zrcadlení populace v poslaneckých lavicích pak chyběla 1/2 poslankyní. Pokud navýšení podílu žen v Poslanecké sněmovně o desetinu trvalo více než čtvrt století, došlo by při zachování stávajícího tempa k dosažení ideálu reprezentativní demokracie spočívajícího v rovném zastoupení mužů a žen až za více než 50 let. V případě Senátu lze konstatovat, že se senátoři pevně drží etymologie slova *senex*, když horní komoru dlouhodobě tvoří převážně staří muži. Tato zásadovost ale Senátu ke cti příliš nepřispívá.

Tabulka č. 13. Srovnání členů Parlamentu ČR a obyvatel z hlediska dosažení vysokoškolského stupně vzdělání (v %)

	2010	2012	2013	2014	2016	2017	2018	2020	2021
Poslanecká sněmovna	82.00	X	85.00	x	x	79.50	x	x	87.50
Senát	88.89	78.00	x	85.19	88.89	x	77.78	81.48	x
Obyvatelstvo ČR	13.71	15.75	16.71	17.25	18.52	19.13	19.36	19.61	x

Zdroj: ČSÚ

Česká společnost směřuje ke stále vzdělanější populaci, což se odráží i v poslaneckých lavicích. Jen Sněmovna vzešlá ze sněmovních voleb v roce 2021 byla tvořena hned v 87,50 % případech z vysokoškolsky vzdělaných reprezentantů (viz Tabulka č. 13). Hodnoty u sledované kategorie dosahovaly v letech 2010 až 2021 mezi zákonodárci průměrně 83 % a napříč komorami se odlišovaly jen v desetínách procent. Vysokoškolské vzdělání se v případě občanů v rámci zkoumaného období týkalo zhruba pětiny populace (souhrnný průměr činil 17,51 %). Vysokoškoláci tak byli během zkoumaného období v rámci Parlamentu ČR značně nadreprezentováni a občané s nižšími stupni dosaženého vzdělání podreprezentováni. Vysoká míra zastoupení zákonodárců s vysokoškolským vzděláním byla charakteristická i pro 90. léta. V roce 1994 zasedalo ve Sněmovně 79,5 % vysokoškoláků, v Senátu v roce 1997 pak údaj činil 74,1 % (Linek, Šalamounová a kol., 2001, str. 42).

Nadrepräsentace vysokoškoláků v řadách zákonodárců může vyplývat již ze skutečnosti, že občané i strany usilují o výběr co nejkvalitnějších kandidátů. Vzdělání pak může být určitým vodítkem a předpokladem vhodnosti pro zastupování občanů. Kandidáti tak prostřednictvím dosaženého vzdělání občanům předkládají své schopnosti a předpoklady pro výkon mandátu. V praxi ale nemusí nutně platit, že by vzdělanější zákonodárce občany reprezentoval lépe či efektivněji. Jsou to pak především politici, kterým je blízká technokracie, kteří mají v oblibě rekrutovat do vysoké politiky odborníky. Byl to například Andrej Babiš, který při svém vstupu do politiky zdůrazňoval potřebu odborníků ve vládě i v politice (nebyl ale první). Havlík a Komůrková (2020) proto hovořili dokonce o antipolitice hnutí ANO oslavující koncentraci moci v rukou podnikatelů, odborníků nebo manažerů. Zároveň ale platí, že hnutí ANO nepřikládá důležitou roli participaci občanů či občanských skupin (str. 6). Při pohledu na prezentovaná data ohledně vzdělání českých zákonodárců je tak možné tvrdit, že odborníci jsou z určitého úhlu v politice zastoupeni již dostatečně, a to dlouhodobě.

Při srovnání sněmovních stran zvolených v roce 2017 se ukázalo, že největším počtem poslanců s vysokoškolským vzděláním disponovaly etablované strany KSČM a KDU-ČSL. V těchto případech vysokoškolským titulem disponovali všichni ze zvolených poslanců. Naopak nejméně vysokoškoláků ve svých řadách mělo hnutí SPD, a to 40,91 % zákonodárců, čímž navazovalo na SPR-RSČ z 90. let. Republikáni v letech 1993 a 1996 ve Sněmovně rovněž disponovali nejmenším počtem zástupců s univerzitním titulem, když republikány v roce 1993 reprezentovalo pouze 35,7 % poslanců s univerzitním vzděláním. V roce 1996 pak 33,2 % (SPR-RSČ se od ostatních stran zároveň vymykalo i z hlediska vyššího počtu žen a mladých lidí v řadách poslanců). KDU-ČSL pak drželo prvenství z pohledu nejvyššího počtu poslanců a poslankyní s vysokoškolským titulem již v roce 1996, tehdy titul (před či za jménem) uvádělo 94,4 % lidoveckých reprezentantů. KSČM se ve stejném roce umístila na 2. místě s 86,4 % zástupci (Linek, Šalamounová a kol., 2001, s. 43–45).

Vrátíme-li se k tvrzení Bickertona a Accettiho (2020) ohledně toho, že první technokratické iniciativy v moderních industriálních společnostech vznikaly kolem inženýrů, pak se nabízí srovnání počtu inženýrů i v rámci sněmovních klubů (viz Tabulka č. 14). Nejvíce držitelů titulu inženýr ve zkoumaném období bylo možné identifikovat u zástupců hnutí ANO, kterému jsou technokratické principy blízké. Titul inženýr/ka vlastnila téměř polovina poslanců z hnutí. Poněkud překvapivě titul ing. nevlastnil žádný ze členů poslaneckého klubu ČSSD. Titul ing. mezi poslanci a senátory z hlediska počtu

převládá nad dalšími tituly (PhDr., JUDr., PaedDr., Mgr., RNDr., MUDr., či MVDr.) již od 90. let (Linek, Šalamounová a kol., 2001, str. 42). Kuděla (2015) upozorňuje, že postupně roste i počet zastoupení magistrů. Tento titul byl zaveden ale až po roce 1989, proto jsou jeho držitelé zpravidla mladší politici. Z hlediska pravděpodobnosti zvolení pak dle Kuděly dominují právníci a lékaři (str. 200).

Tabulka č. 14. Podíl poslanců s titulem inženýr dle stran zvolených ve volbách v roce 2017 (v %)

	ANO	ČSSD	KDU- ČSL	KSČM	ODS	Piráti	SPD	STAN	TOP 09
inženýři (%)	47.44	0.00	30.00	46.67	28.00	31.82	22.73	33.33	28.57
poslanci s VŠ (%)	83.33	60.00	100.00	100.00	80.00	68.18	40.91	83.33	71.43

Zdroj: ČSÚ

Že v parlamentních komorách zasedá výrazně více vysokoškolsky vzdělaných zákonodárců, než je vysokoškoláků v populaci, je předně výsledkem volby občanů i stran, které rekrutují a vybírají kandidáty.²¹⁴ Že faktor vzdělání hraje při výběru kandidátů určitou roli potvrzuje i skutečnost, že většina poslanců a senátorů u svého jména na kandidátních listinách (alespoň během zkoumaného období) uváděla vysokoškolské tituly. Přesto se objevovali jednotlivci, kteří své akademické tituly na kandidátních listinách nezdůrazňovali, což může v zemi posedlé tituly vyvolávat údiv.²¹⁵

Parlamentsy jsou přesto primárně laickými sbory a navíc platí, že zákonodárci jsou voleni na základě politického klíče, a nikoliv na základě odbornosti. Již Sartori (1993) konstatoval, že sestava politického personálu má jen máloco společného s odborností. Proto politici dle Sartoriho přistupují k ekonomickým problémům jen z krátkodobého časového horizontu, podléhají protirečícím si tlakům a sledují bezprostřední volební náklady a zisky (str. 428). Ani s přítomností parlamentních reprezentantů z uskupení majících blízko

²¹⁴ Manin (2022) připomíná, že objektivitu pro určení toho, co dělá dobrého vládcu, nabízejí periodicky opakující se volby, během nichž mohou voliči ze zkušenosti zjistit, která kritéria uplatněná u předchozích vlád vedla k vládě a která se ukázala jako extrémně špatná či nekompetentní, přičemž tato kritéria mohou při dalších volbách změnit. Dle Manina dělá opakování z voleb učební proces (s. 152–153). Sartori to vidí opačně a je přesvědčen, že volbami se lidé volit neučí.

²¹⁵ Příkladem byl senátor a vysokoškolský učitel prof. Dr. Ing. Miroslav Plevný, který kandidoval v senátních volbách v roce 2020 v obvodu Cheb.

k technokratickým přístupům nelze očekávat, že by se tato realita politické praxe měla do budoucna příliš proměňovat.

Srovnání vybraných sociologických charakteristik členů Parlamentu ČR a populace ukázala, že mírně reprezentativnější komorou byla ve zkoumaném období Sněmovna. Poslanci se populaci blíží zejména z aspektu věku, protože na věkové složení horní komory působí ústavodárci nastavená vyšší hranice pro pasivní volební právo. Z pohledu vysokoškolského vzdělání se od sebe členové komor sice téměř neodlišují, od populace se ale již liší jednoznačně. Analýza tedy prokázala, že z pohledu deskriptivní reprezentace jsou obě komory Parlamentu ČR vůči populaci nereprezentativní, a to jak z hlediska věku, tak i zastoupení žen a vzdělanosti. Opět se ale nejedná o český unikát.

Na problematice zastoupení zástupců jednotlivých pohlaví se ukazuje, jak složité je přiblížení se ideálu teoretiků, a to i přes širokou shodu vědců i společnosti na podreprezentaci žen v reprezentativních orgánech. Pokusy o deskriptivní reprezentaci na našem území, a to konkrétně v socialistickém Československu přibližují Gjuričová a Zahradníček (2018): *„Legitimita zastupitelských sborů v socialistickém Československu neplynula pouze z aktu nominace na jednotnou kandidátku Národní fronty a jejího potvrzení ve volbách, ale také ze skutečnosti, že poslankyně a poslanci přímo zastupovali určitou složku společnosti.“* (str. 119) Dle těchto autorů socialistický parlament umožňoval přítomnost regionálního zastoupení kombinováno s profesní či genderovou příslušností, přičemž před substantivní reprezentací byla upřednostňována právě deskriptivní reprezentace (str. 120). V praxi ale politická moc ležela jinde a deskriptiva byla pouze zdrojem dojmu legitimacy režimu.

Vrátíme-li se k demokratickému zákonodárnému sboru, který je vytvářen odlišnými mechanismy, než byl tvořen socialistický parlament, objevíme nedostatky nejen ohledně nedostatečného zastoupení žen, ale i v případě zastoupení různých věkových skupin, zejména pak mladších složek populace. Nezájem mladých občanů o politiku je přitom považován za nežádoucí jev už proto, že se výstupy jednotlivých politik z dlouhodobého hlediska týkají nejvíce právě nejmladších generací. Kandidaturu mladých pak lze chápat i jako druh politické participace. Z tohoto pohledu byl jistým příslibem úspěch Pirátské strany v roce 2017, který přinesl do vrcholné politiky zákonodárce z řad dvacátníků a třicátníků, Piráti navíc dokázali oslovovat i mladé voliče.²¹⁶ Ve sněmovních volbách v roce 2021 ovšem Piráti na své úspěchy nenavázali. Nedostatečná participace mladých lidí v politice pak poukazuje rovněž i na nefunkčnost mládežnických organizací stran.

²¹⁶ Kuděla (2015) upozorňuje, že velmi mladé poslance přivedly do vysoké politiky v roce 2010 i VV (str. 200).

Přesto nelze podléhat pesimismu. Deskriptivní reprezentace je jen jednou z mnoha složek teorie reprezentace a ani přiblížení se ideálům v praxi nutně nezaručuje reprezentaci substantivní, která je z hlediska výstupů reprezentativního procesu mnohem důležitější, protože se úzce pojí s jednáním zákonodárců. A jsou to právě činy, nikoliv gesta či symbolika, které reálně vypovídají o fungování politických systémů. Manin (2022) shodně doplňuje, že politici většinou získávají svou moc díky svým mediálním schopnostem, nikoliv proto, že by se sociologicky podobali svým voličům (str. 201). Manin zároveň dodává, že demokratický prvek ve vztahu mezi občany a představiteli vlády nespočíval v jejich vzájemné podobnosti ani v původním uspořádání tohoto vztahu (str. 244).

4.5. Komory Parlamentu ČR z pohledu substantivní reprezentace

Eulau a kol. (1959) teorii reprezentace vedle tradiční dichotomie správce a delegáta rozšířili o další výzkumné aspekty, které přispívají k zachycení politické reprezentace v praktické rovině. Jedná se o fokus a styl reprezentace. Pakliže se fokus reprezentace primárně věnuje otázkám, koho reprezentanti reprezentují, styl reprezentace se týká kritérií ovlivňujících reprezentanty při jejich rozhodování, ale třeba i toho, jak alokují svůj čas mezi různé reprezentativní aktivity. Oba aspekty se v rámci teorie reprezentace osvědčily již s ohledem na své napojení na tradiční taxonomii ohledně modelů správce a delegáta. Fokus a styl se k tomu navíc vzájemně prolínají.

Dle Herricka (2011) platí, že v souvislosti se stylem reprezentace se reprezentanti musí rozhodovat ohledně toho, jak nejlépe hájit zájmy svých konstituentů, tedy zda budou jednat dle modelu správce (a zda budou při tvorbě legislativy spoléhat na svůj úsudek), nebo jestli budou jednat na základě modelu delegáta (zohledňovat preference svých konstituentů).²¹⁷ Jádro fokusu reprezentace pak spočívá právě v definování těchto konstituentů. Těmi z pohledu reprezentantů mohou být vedle volebních obvodů i celý stát či například některé demografické skupiny. Konkrétní výběr má pak implikace na samotnou reprezentaci, protože v jeho důsledku se reprezentanti soustředí na zájmy vybraných konstituentů, a to na úkor zastupování jiných skupin (str. 57).

²¹⁷ Blidook, Koop a Lucas (2022), kteří se poměrně novátorsky věnují stylu a fokusu reprezentace v prostředí lokální politiky, styl reprezentace popisují jako způsob, jakým zákonodárci inkorporují vstupy od konstituentů do výstupů zákonodárce, a to včetně toho, zda reprezentant jedná dle modelů správce, delegáta či politika (str. 605).

Další části textu proto v této souvislosti navazují na empirický výzkum ze Španělska uskutečněný dvojicí Méndez-Lago a Martínez (2002). Přínos příspěvku ze španělského prostředí spočívá již v obdobné historické zkušenosti Česka a země z Pyrenejského poloostrova. Výzkum zachycující postoje španělských zákonodárců byl navíc publikován 25 let od prvních svobodných voleb, které se ve Španělsku po konci éry Frankovy diktatury uskutečnily v roce 1977. To v Československu se první svobodné volby konaly v roce 1990 a v případě samostatné ČR došlo na první svobodné sněmovní volby v roce 1996. Data z dotazníkového šetření z roku 2020 tak tedy téměř analogicky zachycují percepci rolí českých reprezentantů s odstupem necelého čtvrt století od prvních svobodných voleb (přesněji 24 let od prvních parlamentních voleb v rámci samostatné ČR).

Mnohem důležitější podobnost mezi zeměmi spočívá v tom, že jsou oba státy s ohledem na svou nedemokratickou minulost zeměmi postrádajícími znaky politické kontinuity. A právě tato diskontinuita ovlivňovala od prvních okamžiků demokratického přechodu parlamentní reprezentaci i vnímání politických stran občany, čímž v těchto zemích ztěžovala i budování politické kultury. V období po přechodu k demokracii bylo ostatně možné chápat španělské i české strany jako organizačně slabé, přičemž výjimku představovaly pouze zástupci komunistických stran.

Obdobný byl i další vývoj zemí po jejich přechodu k demokracii. V případě Španělska i ČR postupně docházelo k budování pluralitních stranických systémů založených na tradičním pravolevém štěpení a k etablování hlavních stran²¹⁸, vstupu zemí do evropských struktur a konečně k nástupu vyzyvatelů etablovaných stran z řad populistické kritiky, a to v období během či bezprostředně po světového hospodářské krizi (ve Španělsku se například jednalo o uskupení Podemos). Tento vývojový směr se ovšem neomezoval na tyto vybrané země, příklad z jihu Evropy ale ukazuje, že pozorované výzvy pro reprezentaci nelze spojovat pouze s prostředím postkomunistické Střední Evropy.

Text španělských autorek Méndez-Lago a Martínez z roku 2002 je z hlediska výzkumu parlamentní reprezentace klíčový především v tom, že identifikoval klíčovou roli stran v evropských politických systémech a k tomu potvrdil i tezi Andewega (1996) o tom, že krize reprezentace je ve skutečnosti krizí stran. Novější výzkum Moty (2018) zkoumající percepci rolí španělských reprezentantů naznačil výrazné oslabení původně silné role stran a posílení dalších modelů reprezentativních rolí. Konkrétně mezi španělskými zákonodárci identifikoval nárůst oblíbenosti modelu lokálního delegáta, což v případě decentralizovaného

²¹⁸ Tucker a kol. (2000) v souvislosti s tímto obdobím připomínají, že se vznikající pravolevé štěpení v českém prostředí stávalo méně významným s tím, jak bobtnala korupce politiků (str. 435).

státu, ve kterém proběhla výrazná regionalizace, není tolik překvapivé.²¹⁹ Ostatně jedním z cílů pokusů o decentralizace či federalizace bývají snahy přiblížit se blíže občanům.

V českém případě byl další vývoj vnímání reprezentativních rolí odlišný. Dle dat Guasti (2009) bylo sice v období mezi lety 1998 a 2000 možné rovněž identifikovat dominanci modelu stranického delegáta, mezi poslanci ale postupně došlo k proměně preferencí, a to směrem k modelu správce. V roce 2020, tedy v období po světové hospodářské krizi a v situaci globální pandemie, již tento model v českém prostředí zcela dominoval. Španělsko i Česko rovněž v přibližně shodném období zaznamenali prvního zákonodárce s dredy, který již symbolicky naznačoval příchod jiného stylu politiky, a to v podobě nových parlamentních uskupení (v roce 2016 se ve španělské dolní komoře v rámci nové politické strany Podemos objevil Alberto Rodríguez Rodríguez, mezi české poslance pak v roce 2017 zasedl Ivan Bartoš, a to jako lídr parlamentních nováčků Pirátů).

Nutno přiznat, že text Méndez-Lago a Martínez (2002) nabízí četné výzkumné inspirace, a to s ohledem na zvolené sady otázek, které se soustředily na fokus reprezentace. Tyto otázky umožňují podrobnější analýzu vztahů reprezentantů a jejich jednotlivých konstitutivních složek. V návaznosti na ně byli čeští poslanci a senátoři v rámci šetření dotazováni na to, jak jsou pro ně důležité zájmy jednotlivých složek společnosti a jejich případných konstituentů. Na výběr měli ze dvou sad otázek. První z nich vycházela z klasického rozdělení reprezentativních rolí na kategorie správce, lokálního delegáta a stranického delegáta, přičemž zkoumala vztah zákonodárců vůči jednotlivým konstitutivním složkám mandátu. Druhá sada otázek zase cílila na vztah reprezentantů vůči jednotlivým demografickým skupinám definovaných na základě věku, ekonomických ukazatelů či například pohlaví.

V předchozích částech práce bylo prokázáno, že poslanci v roce 2020 vnímali své role převážně z perspektivy modelu správce, čímž tak navázali na výsledky šetření Guasti (2009). Dosud představená zjištění implikují, že pro poslance by mělo být charakteristické převážně celonárodní uvažování a nezávislé jednání. Jak si vedou tyto teoretické předpoklady při podrobnější dekonstrukci reprezentativních rolí znázorňuje Tabulka č. 15 zachycující reakce poslanců na otázky ohledně důležitosti prosazování zájmů vybraných skupin.

²¹⁹ V rámci výběru odpovědí ve výzkumu Moty (2018) ovšem chyběla kategorie *všech občanů*.

Tabulka č. 15. Odpovědi respondentů z Poslanecké sněmovny na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy těchto typů konstituentů (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

Poslanecká sněmovna	1	2	3	4	5	N/A	Průměrná hodnota
Skupinu lidí, která Vám udělila preferenční hlasy	20 %	6 %	10 %	10 %	42 %	12 %	3,55
Skupinu lidí, která volila Vaši stranu či hnutí	8 %	4 %	14 %	22 %	46 %	6 %	4
Skupinu lidí, která pochází z Vašeho volebního okrsku	6 %	8 %	8 %	42 %	30 %	6 %	3,87
Skupinu lidí, která pochází z Vašeho kraje či většího geografického regionu	4 %	8 %	28 %	30 %	26 %	4 %	3,69
Celou populaci	0	6 %	20 %	22 %	48 %	4 %	4,17
Straníky a členy hnutí	14 %	4 %	24 %	16 %	28 %	14 %	3,47
Specifickou skupinu obyvatelstva	24 %	10 %	16 %	12 %	16 %	22 %	2,82

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=50)

V souladu s očekáváními i dílčími zjištěními z předchozích kapitol volili poslanci na stupnici od 1 do 5 v průměru nejvyšší hodnoty u možnosti prosazování zájmů celé populace (4,17), čímž opět preferovali kategorii připadající k modelu správce (viz Tabulka č. 15). Nejméně důležitou kategorií v rámci výběru pak pro respondenty naopak bylo hájení zájmů specifických skupin obyvatelstva (2,82). Zákodárci u této volby v rámci dotazníku pro lepší představu nalézali nápovědu v podobě příkladů, které si pod touto kategorií lze představit. Zmiňovány byly ilustrativní a značně rozličné kategorie jako jsou dělníci či menšiny. Toto neztotožnění se zákonodárců se zájmy specifických skupin, a tedy předřazení zájmů celku nad jeho části, opět potvrdilo univerzalistické postoje českých poslanců vůči jejich mandátům.

Pokus o bližší dekonstrukci modelu stranického delegáta u poslanců odhalil, že pro ně bylo v rámci možností souvisejících s tímto modelem nejdůležitější prosazování zájmů skupin, které volily jejich stranu či hnutí (průměrná hodnota na stupnici zde byla rovna 4). Hodnota u kategorie voličů stran a hnutí byla ostatně naměřena jako vůbec druhá nejvyšší, a to po zájmech celé populace (4,17). Překvapení nabízejí až bližší pohledy na dimenzi stranického delegáta. Hodnoty u skupin voličů, kteří poslancům udělily preferenční hlasy

(3,55), totiž v porovnání s kategorií všech voličů stran či hnutí značně oslábly.²²⁰ Stejně tomu bylo i u skupiny straníků a členů stran a hnutí (3,47). Stranou prozatím zůstává otázka, jak si z tohoto hlediska případně odlišovala uskupení s populistickou rétorikou.

Z pohledu modelu stranického delegáta si u poslanců v součtu nejlépe vedly kategorie voličů stran či hnutí, poté kategorie voličů udělujících poslancům preferenční hlasy a nejhůře pak kategorie stranických kolegů. Stav, kdy bylo v rámci užšího srovnání nejméně prioritizováno hájení zájmů členů stran a hnutí, potvrzuje nejen pokračování trendu oslabování vlivu členské základny, ale ukazuje i na pokračující úpadek stranictví jako celku. Znovu se tak demaskuje skutečnost, že stranické organizace (alespoň z pohledu členů Sněmovny) přestávají v souvislosti s reprezentací plnit své širší zprostředkující role a slouží spíše k organizačním účelům. Minimálně v případě poslanců tak lze konstatovat, že vazby zákonodárců vůči jejich stranám lze z pohledu reprezentace chápat převážně jako formální.

Upadající vazby poslanců na členskou základnu pak v rámci konceptu Katze a Maira (1993) o tzv. třech tvářích stran dokládají oslabování organizační složky stran, kterou autoři označují jako *party on the ground* (členská základna). S tím, jak strany stále častěji staví na kandidátní listiny nestraničné kandidáty, se oslabuje i další složka v rámci mocenských konstelací uvnitř stran a sice *party in central office* (stranické sekretariáty). Strany tedy svým přístupem oslabují sebe samé. V politice i uvnitř stran tak následně dominují politici držící volené úřady, tedy kategorie *party in public office* (zástupci stran ve veřejných úřadech).

To dokládá i Tabulka č. 16 zachycující dominanci zvolených zákonodárců v rámci nejužších vedení stran a hnutí (předsednictev a jejich alternativ).²²¹ Pokud členy těchto orgánů nebyli přímo zákonodárci, jednalo se zpravidla o další profesionální politiky z krajské či komunální úrovně (případně se zákonodárci následně stali). S posilováním role zákonodárců ve vedení stran a hnutí se umenšují i příležitosti pro zisk vrcholných stranických v případě členské základny. Její důležitost navíc slábne. Že jsou ve vedení stran kariéerní politici je nicméně přirozené.

²²⁰ Možnost vyjádření preferencí jednotlivým kandidátům na kandidátce prostřednictvím preferenčního hlasování mají čeští voliči již od roku 1990 (Bureš, 2012, str. 75). Právě preferenční hlasy roli voličů posilují.

²²¹ Například KSČM označení předsednictvo nepoužívá. Komunisté se v duchu své tradice drží názvu Ústřední výbor (ÚV). U ČSSD pak v rámci přehledu došlo k zahrnutí Politického grémia.

Tabulka č. 16. Pohled na nejužší vedení stran a hnutí (červenec 2020)

Název strany či hnutí	Počet členů předsednictva (případně jeho alternativ)	Z toho parlamentních reprezentantů (včetně europoslanců)
ANO	12	9
ČSSD	12	7
KDU-ČSL	8	6
KSČM	8	5
ODS	8	8
Piráti	5	4
SPD	5	5
STAN	15	8
TOP 09	15	7

Zdroj: Výroční zprávy a webové stránky stran a hnutí

Ač se v případě voleb do Poslanecké sněmovny neobjevují jednomandátové obvody, označili poslanci napříč stranami hájení obyvatel volebního okrsku (3,87) jako důležitější kategorii, než byla skupina voličů udělující jim preferenční hlasy (3,55). Přitom ale platí, že ve vícemandátových obvodech probíhá soutěž nejen o hlasy pro konkrétní kandidátky napříč kandidátními listinami, ale rovněž i v rámci vnitrostranického boje. Kategorie volebních obvodů přitom nezahrnuje pouze voliče stran, za které byli zákonodárci zvoleni, ale i voliče dalších uskupení a z určité perspektivy i nevoliče, protože i nevolič nalezne v Parlamentu své zástupce (ačkoliv svou pasivitou rovněž vyjadřuje politický postoj). Právě domovský okrsek byl pro respondenty z řad poslanců v rámci uvedených možností celkově třetí nejdůležitější kategorií. Vztah k větším geografickým regionům (příklady jsou Východní Čechy či Morava) se už ale jevil jako slabší (s průměrnou hodnotou 3,69), což z hlediska reprezentace opět potvrzuje nepřítomnost zásadních etnicko-regionálních štěpení v ČR. V případě výše zmiňovaného Španělska naopak regionální aspekt zaujímal významnou roli, zejména pak u zákonodárců pocházejících z regionů jako jsou Katalánsko či Baskicko.

Stejná sada dotazů směřovala i na české senátory, a to s cílem nalézt podobnosti či odlišnosti mezi členy Parlamentu ČR. U senátních respondentů nebyla v rámci sady otázek zahrnuta možnost týkající se skupin lidí, které zákonodárcům udělily preferenční hlasy. Absence této možnosti souvisí s odlišnými volebními principy v případě jednotlivých komor. Na rozdíl od voleb do Sněmovny, kde mohou voliči kroužkovat až čtyři kandidáty na kandidátce (a posilovat tak jejich legitimitu), voliči při senátních volbách touto možností nedisponují. Přestože voliči při volbách do Senátu vybírají pouze jednoho jediného

kandidáta, mohou stále do jisté míry volit takticky. Díky zmíněným charakteristikám a senátním jednomandátovým obvodům²²², které nejsou nikterak rozsáhlé, je volba senátora především značně personalizovaná. Na budování užšího vztahu mezi senátory a občany z domovského obvodu by tak měl normativně působit již právě způsob volby. U senátorů tak lze předpokládat silnější vazby na volební okrsky a regiony, které mohou vyplývat jak z nastavení volebního systému, tak i z odlišných činností a funkcí horní komory.

Tabulka č. 17. Odpovědi respondentů z řad členů Senátu na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy těchto typů konstituentů (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

Senát	1	2	3	4	5	N/A	Průměrná hodnota
Skupinu lidí, která volila Vaši stranu či hnutí	9 %	17 %	30 %	4 %	13 %	26 %	2,94
Skupinu lidí, která pochází z Vašeho volebního okrsku	0	13 %	13 %	26 %	35 %	13 %	3,95
Skupinu lidí, která pochází z Vašeho kraje či většího geografického regionu	0	13 %	22 %	30 %	22 %	13 %	3,55
Celou populaci	0	4 %	26 %	0	57 %	13 %	4,25
Straníky a členy hnutí	30 %	13 %	17 %	9 %	4 %	26 %	2,24
Specifickou skupinu obyvatelstva	26 %	13 %	17 %	4 %	17 %	22 %	2,67

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=17)

²²² Praxe jednomandátových obvodů byla spolu se systémem absolutní většiny typická pro období před rokem 1990, v tomto případě ale nemohla být řeč o volebním pluralismu. Zvolení poslanci nebyli svobodnými zástupci, což dokazuje už to, že například při posledních volbách v éře socialismu v roce 1986 bylo dle Cigánka (1992) téměř 70 % poslanců Federálního shromáždění členy KSČ a rovněž ani ostatní kandidáti nemohli být navrženi bez souhlasu KSČ. Zastupitelské sbory tak fungovaly jako jakési převodní páky KSČ, a to na základě jednomyslného usnášení a zásady tzv. demokratického centralismu (str. 10). Štefek (2014) vyjmenovává, že členové ústředního výboru KSČ mimo jiné „schvalovali“ tyto nejdůležitější ústavní představitele: prezidenta republiky, kandidáty do Sněmovny lidu a Sněmovny národů FS, České národní rady a Slovenské národní rady, předsedy těchto zastupitelských orgánů, předsedy a místopředsedy vlád ČSSR, ČSR a SSR, ministry vlád, předsedu nejvyššího soudu ČSSR a generálního prokurátora (str. 86). Návrat k poměrnému systému typickému zejména pro období tzv. první republiky byl zdůvodňován právě snahou o uplatnění politického pluralismu. Právo podílet se na výkonu státní moci a účinně ovlivňovat věci veřejné měla mít nově nejen vítězná strana ale i menšina (Cigánek, 1992, s. 13–14). Štefek (2008) na základě vnitřního fungování studia KSČ naznačuje, že uvnitř strany působil určitý frakcionalismus, který do jisté míry nahrazoval pluralismus známý z parlamentních demokracií (str. 197). Irelevance jednotlivých zákonodárců ale ostatně vyplývala už z marxismu, který přehlíží jednotlivce. Marx přemýšlel o člověku vždy v obecném významu rodu nebo druhu, nikdy však neuvažoval o konkrétním jedinci, čímž odmítl individualistickou koncepci člověka (Bankowicz, Kubát, 2021, s. 28–29).

Jak se uvedené předpoklady projevují ve vnímání reprezentace u českých senátorů znázorňuje Tabulka č. 17. Senátoři během šetření obdobně jako poslanci považovali za nejdůležitější prosazování zájmů celé populace (4,25). Naopak jako nejméně důležité se z pohledu členů horní komory jeví zájmy straníků a členů hnutí (2,24), což byl oproti poslancům určitý posun (pro poslance byly nejméně relevantní specifické skupiny obyvatelstva). Zjištění, že respondenti ze Senátu projevovali vůči stranické dimenzi mandátu ještě slabší vztah, než tomu bylo v případě respondentů ze Sněmovny, vychází již z fungování horní komory. Roli ale zřejmě hrají i nominační principy. Senátoři jsou často voleni jako nezávislé osobnosti, případně kandidují s podporou více než jednoho stranického subjektu, čímž dochází k rozvolnění vazby vůči konkrétní straně, a to mezi více subjektů. Senátoři navíc v rámci stranické politiky nepatří k výrazným osobnostem stran. Stranický klíč i stranické motivace se tak v případě horní komory jeví jako méně relevantní než u komory dolní.

Během zkoumaného období bylo horní komoru z pohledu politické orientace možné považovat za pravicovou, opoziční, a navíc složenou téměř bez zástupců populistických hnutí. Ve Sněmovně i ve vládě se přitom populistická uskupení těšila relevanci. Z uskupení s populistickými rysy zasedajících ve Sněmovně totiž v době šetření (v roce 2020) zasedalo v Senátu pouze 7 senátorů, přičemž všichni byli zástupci hnutí ANO. Hnutí SPD v Senátu zastoupeno nebylo. Na základě uvedeného tak lze vyloučit výraznější vliv reprezentantů populistických uskupení na sílu modelu správce v prostředí horní komory, podobně jako jejich vliv na slabé vazby senátorů na strany a straníky.

Absence zástupců populistických uskupení v případě horní komory poukazuje na jinou logiku mezi jednotlivými komorami, která má, co dočinění s praktickým fungováním a nastavením Senátu. Potvrzuje to již srovnání hodnot u poslanců a senátorů v rámci uskutečněného šetření. Pro poslance byla druhou nejdůležitější kategorií voličů strany či hnutí, a to s průměrnou známkou 4. U senátorů činila hodnota kategorie 2,94 a byla až 4. nejvýše hodnocenou z 6. Kategorie voličů strany a straníků ostatně v případě senátorů zaznamenala při porovnání s poslanci nejhlubší propad. Vysvětlením je, že senátoři nevnímají své zvolení i následné parlamentní působení ve stranických kategoriích a k mandátu přistupují značně individualisticky a nezávisle. Druhou nejvýše hodnocenou kategorií u senátorů naopak bylo hájení volebního obvodu (3,95).

Silnější vazbu senátorů vůči lokalitě posiluje nastavení senátních obvodů, které jsou jednomandátové a v porovnání s těmi sněmovními menší z pohledu velikosti. Zájmy obvodů navíc senátoři hájí po dlouhých 6 let, jedná se tak o nejdelší mandát volených představitelů

v ČR vůbec. Díky dostatku času na práci a své „jedinečnosti“ v rámci jednoho obvodu jsou senátoři formováni k tomu, aby ke svému mandátu přistupovali více nadstranicky, respektive jako na centru nezávislé osobnosti se silnou vazbou na regionální a místní zájmy. Tomu je přizpůsoben i harmonogram práce komory. V praxi jsou tak senátoři přítomni na hlasování na Malé Straně přibližně jen jeden týden v měsíci.

Nedělení se o obvod s dalšími kolegy zavazuje ale i odměňuje. Silnější identifikace s volebním obvodem přináší příležitosti pro budování značky senátorů, a tedy i vyšší šance na znovuzvolení. Že je podpora regionálních předáků i místních členů pro možné znovuzvolení zákonodárců důležitá zmiňují i Linek a Rakušanová (2005), kteří uvádějí, že i politici nedisponující silnou pozicí ve vztahu vůči vedení strany či klubu mohou být umístěni na kandidátní listiny, a to právě s ohledem na jejich silnou pozici v rámci regionální stranické organizace (str. 429). U senátorů pak regionální aspekt v konečném důsledku limituje jejich ideologickou vazbu na strany a rovněž oslabuje relevanci ideologických pozic stran vůči nim. Výsledkem může být právě jejich nezávislost na vůli stranické centrály. V součtu tak lze usuzovat, že nejednotné senátorské kluby (mnohdy složené z nezávislých osobností s rozdílnými názory) jsou primárně důsledkem toho, že v Senátu reprezentace funguje na principu *bottom up*.

Z předpokladu, že lze Senát vnímat jako opraváře legislativních návrhů, strážce ústavních zákonů či obhájce partikulárních zájmů pocházejících z domovských obvodů, by se dalo odvozovat, že členové Senátu budou více než jejich kolegové ze Sněmovny ochraňovat a akcentovat zájmy specifických skupin obyvatelstva, a to včetně marginalizovaných skupin, které nemusejí v rámci politického systému nalézat dostatečná zastání. Alespoň na základě dat z uskutečněného šetření tomu tak ale nebylo. Irelevance této kategorie byla v případě respondentů ze Senátu vyjádřena v průměru hodnotou 2,67, u poslanců pak 2,82. Zájmy specifických skupin obyvatelstva tak patřily v rámci šetření uvnitř Parlamentu k těm obecně nejméně reflektovaným.²²³

Výsledky šetření může vysvětlovat již prostý nezájem respondentů o tyto části populace.²²⁴ Odhalený postoj zákonodárců k otázce minorit a dílčích sociálních skupin lze chápat i jako varování. Pakliže patří zásada ochrany menšiny k základům parlamentarismu,

²²³ V rámci Parlamentu ČR například existuje jen minimum možností, jak reflektovat zájmy národnostních menšin. V rámci sněmovního Petičního výboru sice dlouhodobě působí Podvýbor pro národnostní menšiny, samotný výbor ale patří k nejméně prestižním i vlivným výborům.

²²⁴ Vzhledem k postavení Senátu v rámci legislativního procesu může být pro menšiny atraktivnější lobbovat spíše u poslanců a poslankyní. V této souvislosti by byla realizace výzkumu reprezentace minoritních skupin v českém parlamentním prostředí více než žádoucí.

měli by mít největší pochopení pro ochranu menšin právě zákonodárci, a to nikoli pouze v parlamentním prostředí založeném na možnosti, kdy se menšina prostřednictvím voleb stává většinou a opačně. Že by ochrana menšin měla spadat pod politické mechanismy, soudí i Kysela (2016), který upřesňuje, že například soudy by měly být pouze doplňkem těchto mechanismů, nikoliv jejich náhradou (str. 312). Parlamenty přitom představují i jakási chráněná fóra.

Sartori (1993) ostatně připomíná, že je to právě respekt a ochrana práv menšiny, které udržují dynamiku a mechanismus demokracie (str. 36). A není zde ani tolik důležité, koho si za menšinu právě dosadíme. Že by měl být český Senát platformou pro menšinové názory ve společnosti, a to tím, že by menšinám nabízel nástroje, jak zabraňovat kontroverzním změnám či je alespoň zpomalovat, zmiňuje i ústavní právník Preuss (2016). Ten zároveň dodává, že již kvalifikovaná menšina třiceti dvou senátorů může zcela zabránit ústavní změně a sedmnáct senátorů zase může zásah do ústavního pořádku předložit k Ústavnímu soudu (s. 134–135).

Data z uskutečněného šetření ohledně vnímání reprezentace ukazují, že ve zkoumaném období poslanci a senátoři přistupovali ke svým mandátům značně univerzalisticky. Zřetelně se tak projevíly slabé vazby zákonodárců vůči jejich stranám, a zvláště pak ke členským základnám stran, přičemž u senátorů se tyto vazby ukázaly být ještě slabšími než u poslanců. Literatura (zejména Ilonzski, 2017) i dosavadní zjištění práce dokládají, že univerzalistickým přístupem k reprezentaci se vyznačují zejména reprezentanti z populistických hnutí, kteří do parlamentních lavic vstupují v souvislosti s hlubšími proměnami stranických systémů a vysokou volební volatilitou (viz například Andeweg, 2017).

Protože v letech 2017 až 2021 polovinu sněmovních mandátů drželi členové populistických hnutí ANO a SPD, nabízí se analyzovat postoje zástupců těchto stran detailněji, a to v rámci shodné sady otázek a možností. Na základě porovnání odpovědí od reprezentantů z populistických uskupení a těch ze zbývajících stran a hnutí, tak bude možné identifikovat, zda existuje něco jako populistický přístup k mandátu. Komparace rovněž umožňuje potvrzení či vyloučení toho, zda to byli zástupci populistických uskupení, kteří přispěli k historicky nejsilnější pozici modelu správce v rámci dosavadních šetření ve sněmovním prostředí. Pro budoucí výzkumy pak představuje výzvu opozice po sněmovních volbách konaných v roce 2021, a to s ohledem na to, že byla minimálně na začátku volebního období složena ryze ze zástupců populistických stran. Z hlediska neúspěchu těchto uskupení v Senátu pak prozatím postrádá smysl realizovat obdobné srovnání i v rámci horní komory.

Tabulka č. 18. Odpovědi respondentů z řad poslanců ANO a SPD, a to na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy těchto typů konstituentů (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

Poslanci z hnutí ANO a SPD	1	2	3	4	5	N/A	Průměrná hodnota
Skupinu lidí, která Vám udělila preferenční hlasy	21 %	7 %	14 %	14 %	36 %	7 %	3,38
Skupinu lidí, která volila Vaši stranu či hnutí	7 %	14 %	14 %	14 %	43 %	7 %	3,77
Skupinu lidí, která pochází z Vašeho volebního okrsku	0	14 %	7 %	36 %	36 %	7 %	4,00
Skupinu lidí, která pochází z Vašeho kraje či většího geografického regionu	0	14 %	29 %	29 %	21 %	7 %	3,62
Celou populaci	0	0	7 %	21 %	71 %	0	4,64
Straníky a členy hnutí	29 %	0	21 %	21 %	21 %	7 %	3,08
Specifickou skupinu obyvatelstva	43 %	14 %	14 %	7 %	7 %	14 %	2,58

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=14)

Tabulka č. 18 dokládá, že respondenti z populistických hnutí udělovali v rámci zvolené škály nejvyšší hodnoty možnosti prosazování zájmů celé populace (4,64). Výběr respondentů bez hnutí ANO a SPD udělil shodně kategorii průměrně známku 3,97, což je o 0,67 méně, než tomu bylo u zástupců ANO a SPD. Zjištění, že jsou to právě populistická uskupení, které výrazně přispívají k dominanci modelu správce, potvrzuje předpoklad Ilonzski (2017). První místo u stran a hnutí nezařazených do populistické kategorie zaujmul naopak skupiny lidí volící danou stranu či hnutí, a to s hodnotou 4,09. To respondenti z populistických uskupení voliči stran preferovali až na třetím místě – s hodnotou 3,77. Že si model stranického delegáta u zástupců populistických hnutí nevedl příliš dobře, dokazuje i otázka týkající se straníků a členů hnutí. Zástupci personalizovaných hnutí ANO a SPD tuto kategorii ohodnotili v souhrnu číslem 3,08, poslanci z ostatních uskupení pak hodnotou 3,63.

Další odlišnosti lze hledat rovněž i u modelu lokálního delegáta. Důležitost reprezentace lidí z volebního okrsku se projevila silněji u poslanců z hnutí ANO a SPD. U další geografické kategorie, kterou byla reprezentace lidí z kraje či většího geografického regionu ovšem byly naměřeny mírně vyšší hodnoty v případě poslanců ostatních stran.

Pokud byla u poslanců populistických hnutí ohodnocena nejvyšší hodnotou kategorie celá populace (4,64), pak byl na druhém místě nejvýše ohodnocen právě volební okrsek (4,00). Až třetí místo zaujala skupina voličů strany (3,77). U poslanců hnutí vymezujících se vůči populismu (viz Tabulka č. 19) byla nejvýše hodnocena skupina voličů (4,09), poté celá populace (3,97) a až poté se jednalo o kategorii lidí pocházejících z volebního okrsku (3,82).

Tabulka č. 19. Odpovědi respondentů z řad poslanců vyjma poslanců hnutí ANO a SPD, a to na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy těchto typů konstituentů (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

Poslanci bez hnutí ANO a SPD	1	2	3	4	5	N/A	Průměrná hodnota
Skupinu lidí, která Vám udělila preferenční hlasy	19 %	6 %	8 %	8 %	44 %	14 %	3,61
Skupinu lidí, která volila Vaši stranu či hnutí	8 %	0	14 %	25 %	47 %	6 %	4,09
Skupinu lidí, která pochází z Vašeho volebního okrsku	8 %	6 %	8 %	44 %	28 %	6 %	3,82
Skupinu lidí, která pochází z Vašeho kraje či většího geografického regionu	6 %	6 %	28 %	31 %	28 %	3 %	3,71
Celou populaci	0	8 %	25 %	22 %	39 %	6 %	3,97
Straníky a členy hnutí	8 %	6 %	25 %	14 %	31 %	17 %	3,63
Specifickou skupinu obyvatelstva	17 %	8 %	17 %	14 %	19 %	25 %	3,15

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=36)

Rozdíly mezi postoji reprezentantů z populistických uskupení a zbývajících stran a hnutí bylo možné hledat i v rámci dalších kategoriích. Zmínit lze například vztah respondentů k zájmům specifických skupin obyvatelstva a menšin. Právě tuto kategorii obě skupiny respondentů z řad poslanců vnímaly jako nejméně relevantní, odlišnost nicméně spočívá v hodnocení kategorie. Zástupci ANO a SPD důležitost prosazování zájmů specifických skupin obyvatelstva ohodnotili průměrnou známkou 2,58, zástupci ostatní uskupení pak známkou 3,15. Obdobně velký rozdíl mezi těmito skupinami poslanců bylo možné identifikovat i ve vztahu vůči straníkům a členům hnutí. U uskupení bez hnutí ANO a SPD byla tato kategorie důležitější než skupiny lidí, které poslancům udělují preferenční hlasy. U zástupců hnutí ANO a SPD tomu tak ale nebylo. Hodnoty u kategorie s označením

stranici a členové hnutí se opět lišily i z pohledu průměrného ohodnocení, u populistických uskupení byla v průměru udělena známka 3,08, u nepopulistických uskupení pak pouze 3,63.

Data tak v praxi odrážela charakterové rysy hnutí ANO i SPD, které stojí a padají s jejich lídry-podnikateli. Charakterizovat tato uskupení lze jako ideologicky flexibilní, zároveň se ani nevyznačují rozvinutou prací se členskou základnou a nevynikají rovněž ani v oblasti vnitrostranické demokracie.²²⁵ Vedení těchto uskupení naopak v řadě případů zasahují do stranických a regionálních struktur.²²⁶ Srovnání výše ukázalo, že vztah k členské základně se v případě respondentů z těchto hnutí nejevil jako příliš intenzivní. Pro vedení těchto uskupení byl tento vztah zřejmě i nedůležitý, v jiném případě by vůči řadovým členům jednaly špičky stran s větším respektem a vyvarovaly by se zásahům shora.

Ostatní nové strany se od hnutí ANO a SPD ve zkoumaných hodnotách značně odchylovaly, což dokazuje, že vliv na univerzalistické postoje neměla primárně novost stran ale populismus stran. Srovnání postojů respondentů z řad poslanců ANO a SPD (Tabulka č. 18) a ostatních sněmovních respondentů (Tabulka č. 19) pak přináší důkazy o vlivu zástupců populistických hnutí na univerzalistické vnímání reprezentace v rámci dolní komory. Byl to tedy populismus, který přinášel odlišnou logiku k přístupu k poslaneckému mandátu, než tomu tak bylo u sněmovních respondentů ze zbývajících stran a hnutí. Tím, že se od sebe jednotlivé poloviny Poslanecké sněmovny v rámci šetření z pohledu na reprezentaci značně odlišovaly, lze hovořit o existenci populistického přístupu k mandátu. Pro ten je charakteristický univerzalistický přístup ke vnímání reprezentativních rolí. Definují jej ale i slabé vazby reprezentantů k voličům i domovským uskupením. Relevanci stranických organizací z pohledu zákonodárců se pak úzce věnují další části práce, když například na výzkumu motivací reprezentantů odhalují chápání poslání stran z perspektivy parlamentních reprezentantů.

Pokud by v době šetření zasedal vyšší počet zástupců populistických uskupení i v případě Senátu, bylo by možné očekávat další posílení zastoupení univerzalistické pojetí mandátu i v prostředí horní komory. Senát byl sice v okamžiku šetření rovněž orientován

²²⁵ Vnitřní fungování SPD popsal Hynek Blaško, europoslanec zvolený za hnutí v roce 2019. Ten při svém odchodu z hnutí v roce 2022 odsoudil nedemokratické jednání šéfa hnutí Okamury vůči členům SPD a zmiňoval zásahy vedení do skladby regionálních volebních kandidátek. Blaško konkrétně uvedl: *"Vaše hnutí se holedbá demokracii, ale realita je zcela odlišná. Stanovy Vám umožňují vyhazovat členy, likvidovat krajské a místní organizace bez řádného zdůvodnění. Z toho důvodu jste obklopen pouze lidmi, kteří jsou k Vám loajální a nedovolí si Vám oponovat."* (ceskenoviny.cz, 2022)

²²⁶ V případě hnutí ANO mnohé umožňují již nestandardní stanovy hnutí. Dle jejich znění disponuje předseda hnutí pravomocí měnit kandidátky dle své libosti. Před sněmovními volbami v roce 2021 takto nejvyšší špičky hnutí řešily například umístění kontroverzního poslance Jaroslava Faltýnka na kandidátkách hnutí, když jej jednotlivé krajské organizace na své kandidátní listiny odmítaly umístit. Vedení nicméně zasáhlo.

značně univerzalisticky. Motivy jsou nicméně odlišné. Dáno je to především odlišným volebním systémem, vnitřním fungováním horní komory, soliterní a nezávislou povahou senátorů a odlišným postavením stran v Senátu oproti sněmovnímu prostředí. V případě Sněmovny se naopak prokázalo, že vliv na vyšší hodnoty u modelu správce mělo v porovnání s minulostí právě hojně zastoupení reprezentantů z populistických uskupení.

Zbývající části kapitoly přinášejí bližší pohledy na vztahy poslanců a senátorů vůči jednotlivým skupinám populace. Otázky určené respondentům konkrétně cílily na relevanci zájmů rozličných skupin společnosti, které byly definovány na základě věku, zaměstnání, pohlaví, etnicity či víry. Tato dekonstrukce představuje další pokus o odhalení možných odlišností mezi poslanci a senátory, a to právě na základě jejich vztahu vůči specifickým částem populace. V případě Sněmovny se opět nabízí rozdělení skupin poslanců na ty z populistických uskupení a na členy a členky zbývajících stran a hnutí. Potenciál dekonstrukce rolí spočívá především v možnosti odhalení dalších rozdílů v přístupech k mandátu, a to u různých typů zákonodárců.

Caramani, Celis a Wauters (2014) si obdobně jako řada dalších autorů povšimli, že rokkanovská štěpení oslabují. Časy, kdy bylo možné jasně identifikovat, že například dělníky reprezentovaly především socialistické strany, se přiblížily ke svému konci. V postindustriálních společnostech z tohoto pohledu došlo k jisté evoluci, jejímž důsledkem byl pokles uzavřenosti jednotlivých skupin. S tím, jak občané přestávají žít v uzavřených a homogenních socio-politických pilířích, můžeme pozorovat proces dekonstrukce tradičních štěpení a tedy i rozvolnění vazeb mezi konkrétními sociálními skupinami a stranami (tzv. *dealignment*). Tento proces bývá doprovázen poklesem ideologického a třídního hlasování (s. 40–42). Zároveň se ale objevují nově akcentované skupiny (například ženy či mladší skupiny osob). Reprezentace, ať již starých či nových skupin, ovšem nadále zůstává klíčová, což výzkumníci zkoumající substantivní reprezentaci patřičně reflektují.²²⁷

Zde se ale primárně soustředíme na odlišná pojetí mandátu v jednotlivých komorách Parlamentu ČR, a zvláště pak v případě zákonodárců z populistických uskupení. Data zachycená v Tabulkách č. 20 a č. 21 ukazují, že minimálně v rámci zkoumaného období nebyly komory Parlamentu ČR nastaveny ve vztahu vůči jednotlivým složkám společnosti identicky. Pokud bylo pro sněmovní respondenty důležitější prosazování zájmů starších

²²⁷ Konkrétně jde například o práci Caramaniho, Celise a Wauterse (2014), jež u převážně evropských zákonodárců zkoumá jejich pohledy na relevanci jednotlivých skupin, přičemž se soustředí na to, které stranické rodiny reprezentují, jaké skupiny.

skupin osob, v případě senátorů to naopak byly mladší skupiny osob, a to ačkoliv jsou senátoři v průměru starší. Rozdíly mezi respondenty se ovšem pohybovaly na hranici statistické odchylky. Důležitějším výstupem byl fakt, že v rámci výběru patřily tyto dvě kategorie v očích respondentů vůbec nejdůležitější.

Tabulka č. 20. Odpovědi respondentů z řad členů Poslanecké sněmovny na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy jednotlivých skupin společnosti (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

Poslanci	1	2	3	4	5	N/A	Průměrná hodnota
Mladší skupiny osob	8 %	2 %	19 %	17 %	52 %	2 %	3,96
Starší skupiny osob	4 %	0	25 %	23 %	46 %	2 %	4,00
Zaměstnavatele a OSVČ	6 %	6 %	15 %	25 %	48 %	0	4,02
Zaměstnance	4 %	4 %	25 %	15 %	50 %	2 %	3,96
Ženy	8 %	8 %	25 %	15 %	38 %	6 %	3,46
Etnické menšiny	8 %	13 %	29 %	15 %	27 %	8 %	3,15
Věřící	17 %	10 %	19 %	17 %	31 %	6 %	3,17

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=48)

Významnější byla pro poslance i senátory už jen kategorie zaměstnavatelů a OSVČ (zde průměrná hodnota u sněmovních respondentů činila 4,02, u těch senátních pak dokonce 4,14). V případě Senátu byl naopak pozorován nižší zájem o zaměstnance (3,64). Třemi nejméně důležitými skupinami byly pro poslance i senátory skupiny žen, etnické menšiny a věřící, přičemž u poslanců si nejhůře vedly etnické menšiny (3,15). U senátorů věřící (2,41). Irelevance kategorie věřících v komorách Parlamentu ČR jen odráží stav, kdy ČR patří k zemím s největším podílem ateistů na světě.²²⁸

Vzhledem k tomu, že ve Sněmovně během zkoumaného období zasedali z jedné poloviny populističtí poslanci se nezájem o zájmy etnických menšin jako překvapivý nejeví, a to zejména proto, že se hnutí SPD otevřeně vymezuje vůči migrantům či romské menšině. U hnutí ANO se pak obvykle vyskytuje rétorika o pomoci „našim lidem“. I Urbinati (2018) ostatně identifikuje hlubokou antipatii populismu vůči menšinám či pluralismu a dodává, že

²²⁸ Překvapení skýtá až pohled na Senát, kde před senátními volbami v roce 2020 tvořil senátní klub KDU- ČSL hned 3. největší klub. Bohaté zastoupení strany vycházející z křesťanských hodnot a ani její blízký vztah k věřícím se přesto v rámci šetření významněji neprojevil.

být členem menšiny není v populistickém režimu bezpečné, což je dostatečný důvod k tomu, proč populismu nedůvěřovat (str. 223).

Tabulka č. 21. Odpovědi respondentů z řad členů Senátu na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy jednotlivých skupin společnosti (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

Senátoři	1	2	3	4	5	N/A	Průměrná hodnota
Mladší skupiny osob	0	0	27 %	23 %	45 %	5 %	4,00
Starší skupiny osob	0	0	32 %	18 %	45 %	5 %	3,95
Zaměstnavatele a OSVČ	0	0	32 %	23 %	45 %	0	4,14
Zaměstnance	0	0	36 %	18 %	36 %	9 %	3,64
Ženy	0	0	36 %	9 %	36 %	18 %	3,27
Etnické menšiny	5 %	0	36 %	5 %	36 %	18 %	3,14
Věřící	14 %	5 %	23 %	9 %	23 %	27 %	2,41

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpem 2020 (N=22)

Možnosti pro detailnější interpretace přináší právě srovnání respondentů z populistických a zbývajících uskupení. Tabulka č. 22 zachycuje odpovědi respondentů z řad poslaneckých klubů ANO a SPD, Tabulka č. 23 pak přináší výpovědi od respondentů ze zbývajících sněmovních klubů. Již na první pohled je patrné, že pro zástupce hnutí ANO a SPD byly prioritními zájmy starších skupin osob (průměrná hodnota 4,50), proto lze tyto strany chápat jako strany starších lidí. Dále byly pro tyto respondenty důležité zájmy zaměstnavatelů a OSVČ (4,36). Obecně lze ale konstatovat, že reprezentanti z dvojice populistických uskupení udělovali vyšší hodnocení v případě všech kategorií. Vliv měl přístup poslanců z SPD, kteří na rozdíl od pestrých odpovědí respondentů z hnutí ANO hned v 96 % svých odpovědí vybírali u všech jmenovaných skupin nejvyšší hodnotu, což výsledky značně zkresluje. Vypovídající je zde tedy spíše pořadí jednotlivých kategorií ilustrující relevanci těchto skupin pro respondenty ze sněmovních populistických klubů, a to primárně z hnutí ANO.

Tabulka č. 22. Odpovědi respondentů z řad poslanců hnutí ANO a SPD na otázku, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy jednotlivých skupin společnosti (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

Poslanci hnutí ANO a SPD	1	2	3	4	5	N/A	Průměrná hodnota
Mladší skupiny osob	7 %	0	29 %	14 %	50 %	0	4,00
Starší skupiny osob	0	0	21 %	29 %	50 %	0	4,50
Zaměstnavatele a OSVČ	0	0	21 %	21 %	57 %	0	4,36
Zaměstnance	0	0	29 %	14 %	57 %	0	4,29
Ženy	7 %	7 %	14 %	21 %	50 %	0	4,00
Etnické menšiny	0	21 %	36 %	14 %	29 %	0	3,50
Věřící	0	14 %	29 %	7 %	50 %	0	3,92

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpem 2020 (N=14)

Pokud byly u respondentů ze sedmi zbývajících stran (ODS, Pirátské strany, ČSSD, KSCM, KDU-ČSL, TOP 09 a STAN) hodnoceny jako nejvíce důležité mladší skupiny osob (viz Tabulka č. 23), u sněmovních respondentů z hnutí ANO a SPD zaujímala tato kategorie až 4. nejdůležitější místo, což představovalo značný rozdíl mezi dvojicí klastrů respondentů. Další rozdíl se skrýval na posledních příčkách srovnání. U zástupců hnutí ANO a SPD byly hodnoceny jako nejméně důležité etnické menšiny, a to s průměrnou hodnotou 3,50, kategorie věřících pak byla hodnocena průměrnou známkou 3,92. U respondentů ze zbývajících sněmovních stran byla naopak nejméně důležitou kategorií skupina věřících (2,85), přičemž etnické skupiny si vedly o trochu lépe (3,00), a to i při zahrnutí stran KDU-ČSL a TOP 09, kterým jsou vlastní křesťanskodemokratické postoje.

Tabulka č. 23. Odpovědi respondentů z řad poslanců vyjma poslanců hnutí ANO a SPD, jak je pro ně důležité prosazovat zájmy jednotlivých skupin společnosti (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

Sněmovní poslanci (bez ANO a SPD)	1	2	3	4	5	N/A	Průměrná hodnota
Mladší skupiny osob	9 %	3 %	15 %	18 %	53 %	3 %	3,94
Starší skupiny osob	6 %	0	26 %	21 %	44 %	3 %	3,88
Zaměstnavatele a OSVČ	9 %	9 %	12 %	26 %	44 %	0	3,88
Zaměstnance	6 %	6 %	24 %	15 %	47 %	3 %	3,82
Ženy	9 %	9 %	29 %	12 %	32 %	9 %	3,24
Etnické menšiny	12 %	9 %	26 %	15 %	26 %	12 %	3,00
Věřící	24 %	9 %	15 %	21 %	24 %	9 %	2,85

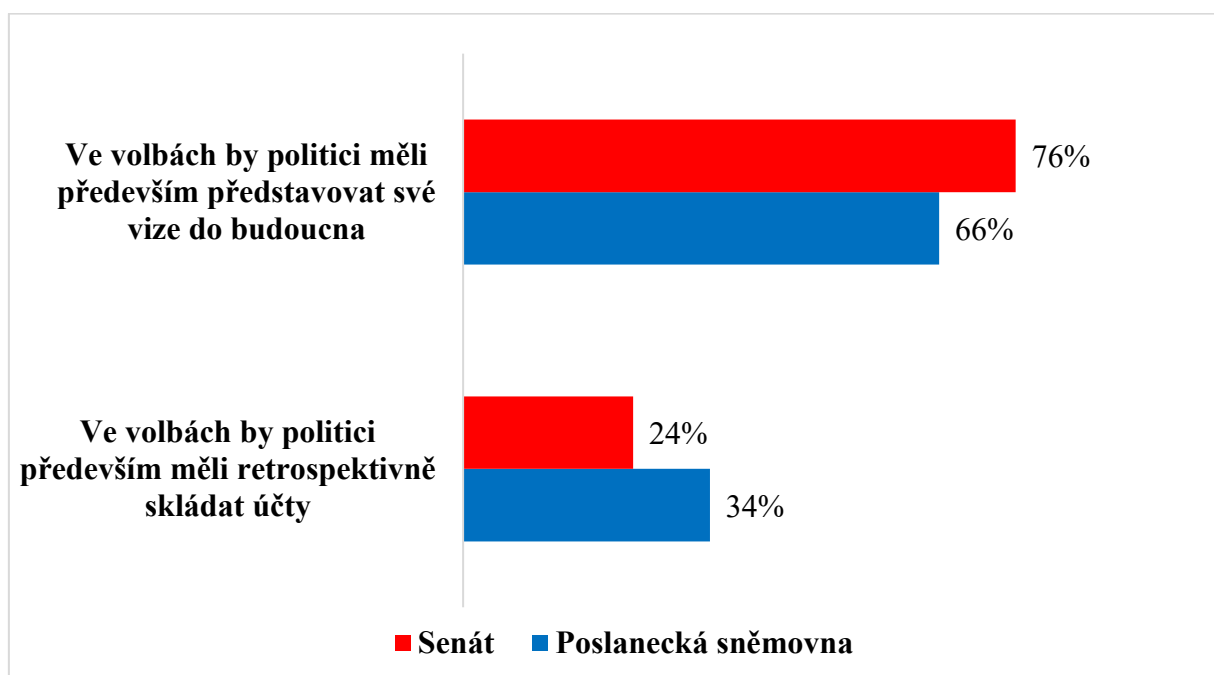
Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=34)

4.6. Komory Parlamentu ČR z pohledu formalistického vnímání reprezentace

Pro výzkum vnímání mandátů zákonodárců je vedle reprezentativního fokusu důležitý rovněž důraz na reprezentativní styl. Následující řádky proto v tomto duchu opět nabízejí srovnání komor Parlamentu ČR a přinášejí další možné odlišnosti mezi poslanci z populistických uskupení a těmi z ostatních sněmovních stran a hnutí. I v této kapitole se opět potkávají modely správce a delegáta, tentokrát ale ve vztahu vůči volebnímu procesu. Volby totiž z formalistického vnímání reprezentace představují předání autority od lidu k jeho zástupcům (autorizaci), ale také příležitost reagovat na výkon mandátu, protože mohou vyústit i v ukončení další příležitosti reprezentovat (vykazovatelnost).

Poslanci a senátoři v této souvislosti v rámci šetření uskutečněného v roce 2020 konkrétně volili mezi dvěma alternativami, respektive dvojicí tvrzení: a) během voleb by politici měli skládat retrospektivně účty; b) během voleb by politici měli především představovat své vize do budoucna. Dilema mezi těmito postoji k volbám úzce souvisí s vykazovatelností, kterou lze chápat jako schopnost znovuzvolení, ale také jako možnost vyvození odpovědnosti či sankcí za dosavadní výkon mandátu. Naznačené prospektivní a retrospektivní chápání reprezentace jsou blízké rovněž typologii Mansbridge (2003) a jejím dvěma sankčním modelům založených na vztahu principála a agenta. Jde o příslibnou a předjímající reprezentaci.

Graf č. 17. Prospektivní a retrospektivní reprezentace dle poslanců a senátorů

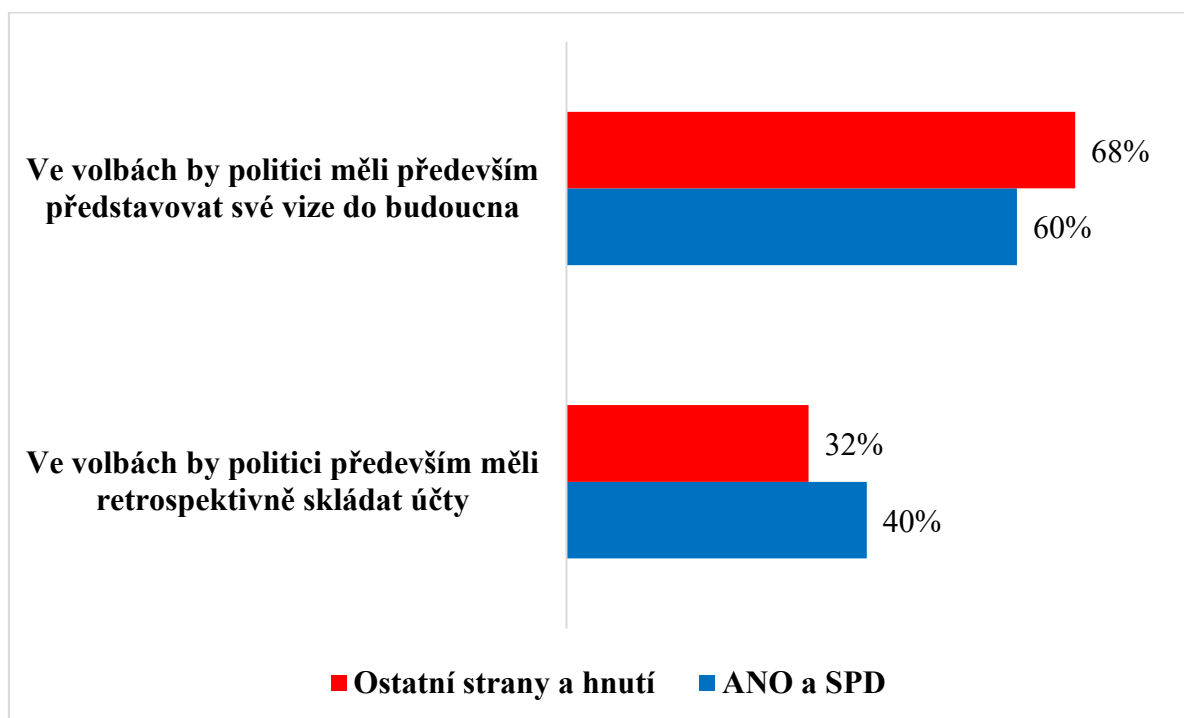

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=58)

Graf č. 17 přibližuje, jak volení zástupci reflektují podněty od reprezentovaných a ilustruje jejich přístup vůči klíčovému mechanismu demokracie – volbám. Poslanci a senátoři v rámci šetření jednoznačně favorizovali prospektivní pohled na volby, senátoři navíc ještě výrazněji než poslanci. Členové horní komory uvedli, že by politici měli ve volbách především představovat své vize do budoucna hned v 76 % případech, zatímco z poslanců tuto možnost favorizovalo o 10 % respondentů méně. Že by politici ve volbách měli především retrospektivně skládat účty sdílelo pouze 24 % senátorů a 34 % poslanců. Zdá se, že se zvolení zákonodárci své politické odpovědnosti přinejmenším zdráhali. Že poslanci retrospektivní chápání voleb vnímali silněji, než tomu bylo u senátorů, potvrdil i statistický test, který prokázal rozdíl mezi zkoumanými skupinami.²²⁹

²²⁹ V testu chí-kvadrát jsme testovali nulovou hypotézu, že neexistuje rozdíl mezi vzorkem poslanců a senátorů. Nulová hypotéza byla na základě dat odmítnuta, chí-kvadrát = 0,63, kritická hodnota testu pro jeden stupeň volnosti činila 0,016 (p-hodnota testu je menší než 0.00001).

Graf č. 18. Prospektivní a retrospektivní reprezentace dle poslanců z populistických uskupení a ostatních sněmovních stran a hnutí

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=41)

Perspektivní versus retrospektivní pohled na volby byl zkoumán i z perspektivy rozdělení respondentů na skupinu tvořenou respondenty z populistických hnutí ANO a SPD a zbývajících sněmovními respondenty zvolených v roce 2017 (viz Graf č. 18). I v tomto případě mezi oběma skupinami dominoval pohled na volby jakožto prostředek představování vizí politiků do budoucna. Tuto volbu častěji volili respondenti ze skupiny uskupení bez ANO a SPD, přičemž tuto možnost preferovalo hned 68 % respondentů z této kategorie. Respondenti z hnutí ANO a SPD tuto možnost volili v 60 % svých výpovědí, 40 % z nich naopak upřednostňovalo retrospektivní pohled.

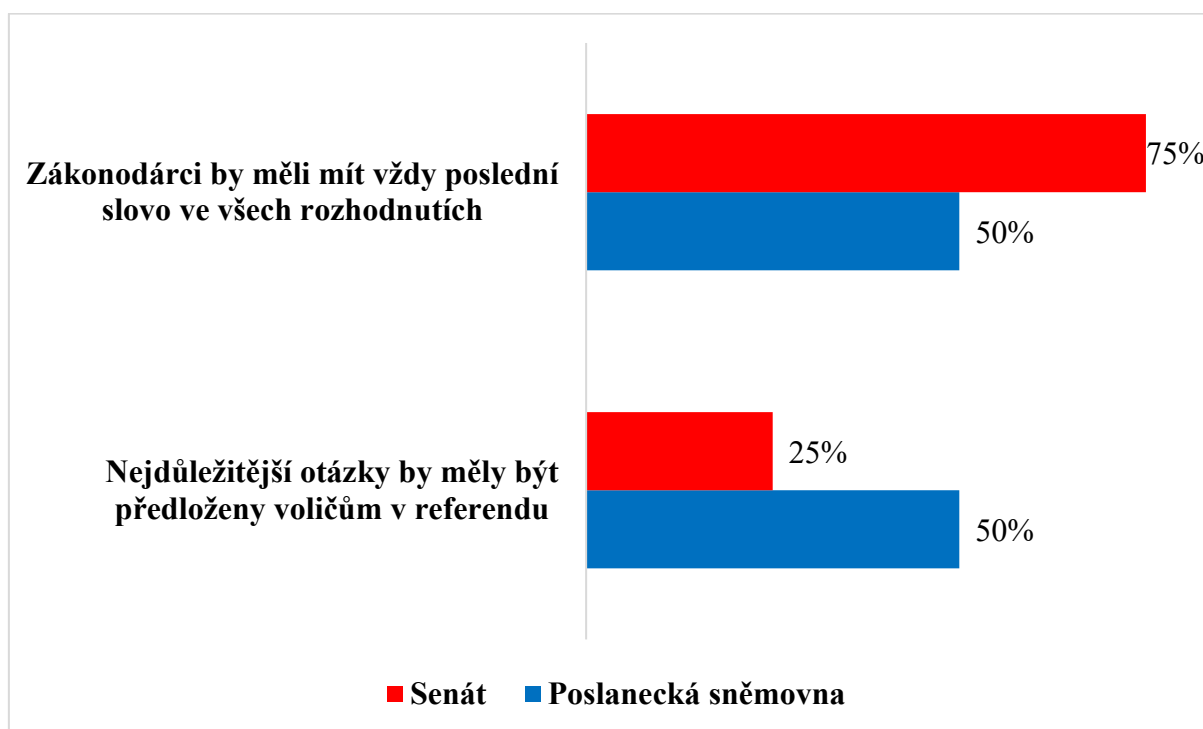
V souvislosti s dilematem mezi retrospektivní a prospektivní reprezentací lze usuzovat, že členové Parlamentu ČR vnímají volby primárně jako mechanismus, při kterém voličům představují své vize do budoucna. Volby tedy vnímají spíše jako okamžik prezentování toho, co ve svém úřadu plánují vykonávat. Sankcionování politiků od voličů či skládání účtů voličům (retrospektivní chápání reprezentace) pak bylo bližší spíše poslancům než senátorům, což může vysvětlovat delší délka funkčního období senátorů. V případě Sněmovny bylo prokázáno, že vliv na větší zastoupení retrospektivního pohledu u poslanců měli především poslanci z populistických hnutí ANO a SPD. Toto zjištění je zcela v souladu

s teorií i s předchozími kapitolami, v rámci kterých bylo prokázáno, že právě zástupci populistických uskupení silně preferovali model správce. Připomeňme, že dle Caramaniho (2017) u modelu správce platí, že reprezentanti nejsou primárně vybíráni na základě slibu. Důraz je u nich kladen méně na reagování na podněty reprezentovaných a více na vykazovatelnost. Bližší je jim tedy retrospektivní hodnocení mandátu.

Preference prospektivního chápání voleb u parlamentních reprezentantů ovšem není omezena pouze na české prostředí, což dokazuje empirický výzkum Deschouwera (2010), který pracoval s daty z parlamentů z 15 zemí. Cynik by mohl konstatovat, že slib politiků nezarmoutí. Přísliby do budoucna navíc vždy stojí méně úsilí než vystavování účtů za (ne)odvedenou práci během svěřeného mandátu. Manin (2022) naproti tomu připomíná, že z pohledu kandidátů je mnohem racionálnější prezentovat své osobní kvality a schopnost docházet k dobrým rozhodnutím, spíše než si svazovat ruce konkrétními sliby (str. 228). Realizaci konkrétních slibů ostatně může bránit celá řada okolností, a to ať už jde o stranickou disciplínu, vztahy ve vládě či třeba komplexnost problémů v moderních demokraciích.

Do chápání reprezentativnímu stylu dále promlouvají i postoje zákonodárců k prvkům přímé demokracie. Pakliže se předchozí perspektiva v rámci formalistického pohledu na reprezentaci vyznačovala spíše vazbou na vykazovatelnost, zde již přichází v úvahu otázka spojená s autorizací, a konkrétně s tím, jak by měli zákonodárci prosazovat svá rozhodnutí. Poslanci a senátoři proto byli v rámci šetření dotazováni na to, zda by nejdůležitější otázky měly být předkládány voličům v referendu či zda by naopak měli mít vždy poslední slovo zákonodárci, a to ve všech rozhodnutích.

Graf č. 19. Přímá a zastupitelská demokracie z pohledu poslanců a senátorů

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=60)

Pohledy poslanců a senátorů na modely přímé a zastupitelské demokracie se značně odlišovaly (viz Graf č. 19). Zatímco 75 % respondentů z řad senátorů hájilo tvrzení, že zákonodárci by měli mít vždy poslední slovo ve všech rozhodnutích, u poslanců tomu tak bylo pouze u 50 % z nich. Zbývající poslanci a senátoři preferovali druhé tvrzení a sice, že nejdůležitější otázky by měly být předkládány voličům v referendech. Poměr odpovědí poslanců tedy činil poměr 50:50.

Vysvětlení rozdílů mezi respondenty z jednotlivých komor poskytuje revizní podstata Senátu. Horní komora primárně opravuje a kontroluje legislativu. Taktéž ale v rámci českého politického systému udržuje jakýsi status quo a zajišťuje kontinuitu zákonodárství. Senát navíc bývá vnímán jako pojistka demokracie. Právě s ohledem na tyto stabilizační a kontrolní role Senátu může být jeho členům blízká i konečnost posledního slova politiků, nikoliv občanů. Rozdílné nahlížení na principy přímé demokracie mezi vzorkem senátorů a poslanců potvrdil statistický chí-kvadrát test.²³⁰

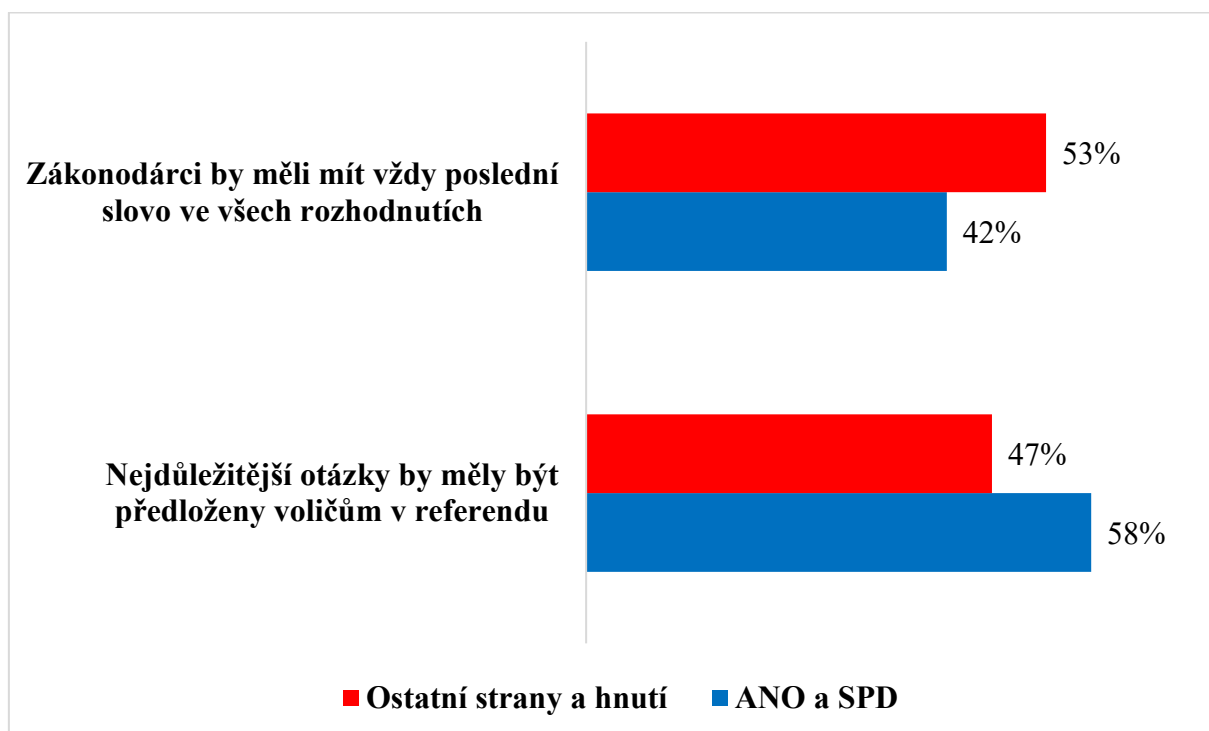
²³⁰ Nulová hypotéza, že nepanuje rozdíl v distribuci odpovědí, byla odmítnuta, a to na základě chí-kvadrát = 2.9864, který je větší než kritická hodnota pro 90% spolehlivost 0.016.

Vliv na příznivější hodnocení referend v případě sněmovních respondentů mělo i hojně zastoupení populistických uskupení v rámci sněmovního prostředí. Hnutí SPD, které se vymezuje vůči elitám, prosazuje ústavní změny směřující k zavedení prvků přímé demokracie jednoznačně nejvýrazněji. Ostatně přímou demokracii propaguje a bere za svou již ve svém názvu. Ve Sněmovně navíc po sněmovních volbách z roku 2017 zasedal široký zástup zástupců stran a hnutí s kladným postojem k zavedení prvků přímé demokracie (například z SPD, ANO či Pirátů). Skladba Sněmovny během zkoumaného volebního období nabízela zřejmě největší okno příležitostí pro prosazení těchto inovací, a to minimálně za poslední dekády. I přes zmínky zákona o obecním referendu v programových dokumentech řady sněmovních uskupení zůstalo toto okno nadále zavřené, respektive nedošlo k přijetí změn směřujících k ústavnímu zákonu o celostátním referendu. A nezdá se, že by se situace v nejbližších letech příliš změnila.

Ústava přitom vznik zákona o obecním referendu předpokládá. V minulosti pak zákon předkládaly levicové strany KSČM a ČSSD, přijetí změny ale nepřál Senát. Ústavní právníci i soudci nicméně upozorňují, že v souvislosti s přímou demokracií existují hrozby spojované s populismem, případně hovoří o možné kolizi těchto inovací s reprezentativní povahou mandátu. Referenda totiž mohou být nástrojem směřujícím proti reprezentativní demokracii (navíc určeným pro aktéry se zájmy působit na politiku zvenčí). Zavedením referenda by tak mohlo dojít k dalšímu oslabení parlamentní formy vlády. K tomu již ostatně došlo po zavedení přímé volby prezidenta (irozhlas.cz, 2017)). Referenda lze ale vnímat i jako útěk od odpovědnosti, což bylo možné pozorovat například v souvislosti s brexitem. Při referendech navíc hrozí, že většina pošlape práva menšin. Pappi (2015) pak připomíná kritiky modelu vlády politických stran a dodává, že ani ti nejkritičtější z nich nedoporučují náhradu nepřímé vlády vládou přímou. Odpověď na krizi systému tak spočívá spíše v jeho reformě (str. 229).²³¹

²³¹ Stejný autor účtuje i s oblíbeným vzorem zastánců přímé demokracie, kterým je švýcarské prostředí. Jeho proponenti totiž zapomínají na jeho základní odlišnosti: švýcarský politický systém není parlamentní a funguje na zcela jiných principech (Pappi, 2015, s. 230–231).

Graf č. 20. Přímá a zastupitelská demokracie z pohledu poslanců z populistických uskupení a ostatních sněmovních stran a hnutí

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=44)

V duchu předchozího srovnávání zástupců populistických klubů ANO a SPD a ostatních sněmovních respondentů pokračuje Graf č. 20, který přináší další pohled na dilema mezi zastupitelskou a přímou demokracií, a to v rámci dolní komory. Data ohledně postojů respondentů z poslaneckých klubů hnutí ANO a SPD vypovídají o přesvědčení jejich členů o tom, že nejdůležitější otázky by měly být předkládány voličům v referendech. Tuto volbu označilo hned 58 % z respondentů z hnutí ANO a SPD. Respondenti ze zbývajících sněmovních stran a hnutí tuto možnost volili pouze ve 47 % odpovědí. Respondenti z ODS, Pirátské strany, ČSSD, KSČM, KDU-ČSL, TOP 09 a STAN tak častěji preferovali druhou volbu, tedy že by zákonodárci měli mít ve všech rozhodnutích vždy poslední slovo. Bylo tomu tak hned v 53 % odpovědí. Respondenti z hnutí s populistickými rysy tuto možnost volili pouze při 42 % odpovědí. Nutno ovšem připomenout, že tak jako se populisté nemusejí nutně stavět proti systému zastupitelské demokracie, nepředstavuje definiční znak populismu ani podpora referend.

Na hodnoty zaznamenané u senátorů nepůsobily jen odlišné role horní komory, ale vliv opět měla částečně i skutečnost, že zástupci z populistických uskupení ve zkoumaném období v horní komoře téměř nezasedali. Jejich nepřítomnost v horní komoře tak lze chápat

jako jednu z vysvětlujících proměnných, respektive odlišných nahlížení na mandát mezi členy jednotlivých komor Parlamentu ČR. Na senátory dále normativně působí senátní solitérní prostředí vyplývající z charakteru senátních voleb i fungování komory jako takové (irelevance stranického hlasování, volnost senátorských klubů a nezávislost jednotlivých senátorů). Větší nezávislost senátorů a zřejmě i jejich nižší potřebu konzultovat důležitá rozhodnutí s řadovými občany, posiluje i aspekt vyšší věkové hranice u pasivního práva v případě Senátu a s tím spjatý předpoklad větší životní zkušenosti zvolených zákonodárců.

5. Vliv politických stran na proces reprezentace

Ačkoliv je český politický systém založen na principu volné soutěže stran, pojmy jako strany, stranictví či straník nepatří mezi občany zrovna k nejpobulárnějším. Dokazují to zvyšující se počty nestraníků na kandidátních listinách i v politických úřadech, rozšíření neformálních registrací sympatizantů stran (viz Cířhan, Stauber, 2018) či společné kandidátky (koalice) stran nabízející širší platformu. Zmínit lze i oblibu nových uskupení označovat se jako hnutí. Přestože česká legislativa mezi stranami a hnutími nerozlišuje, působí pojem hnutí už na první pohled mnohem volněji a od stran se odstríhává alespoň v jazykové rovině. Popularitu hnutí v českých zemích potvrzuje i řeč čísel.²³² Od sněmovních voleb konaných v roce 2017 totiž optikou počtu poslanců z hnutí a stran v dolní komoře převládají právě poslanci z uskupení označující se jako hnutí. Po roce 2017 poslanci z hnutí ANO, SPD a STAN obsadili hned 106 mandátů, zatímco po dalších sněmovních volbách z roku 2021 už zástupci stejné kategorie posílili na 125 mandátů.

Vzhledem k nestabilitě stranického systému může členství v konkrétní straně představovat pro aktivního občana jisté riziko, a to zejména z dlouhodobé perspektivy. Takový občan totiž může při troše neopatrnosti během své politické kariéry snadno okusit členství hned v několika politických uskupeních. Příkladem jsou politická CV českých politiků Karla Schwarzenberga či Hany Kordové Marvanové. Pakliže Schwarzenberg v čase svého exilu působil jako podporovatel Rakouské lidové strany, po návratu do Česka postupně okusil členství v ODA a TOP 09 a k tomu ještě zasedal ve vládě jako nestraník za Stranu zelených.

Disidentka Kordová Marvanová pak poznala výhody i nevýhody členství v rámci Občanského fóra, ODS či US-DEU, aby později jako nestranická kandidátka kandidovala v pražských volbách za hnutí STAN, a nakonec v roce 2022 ve stejném typu voleb i za konkurenční koalici ODS, TOP 09 a KDU-ČSL. Od roku 2022 pak zasedala v Senátu za ODS. Tyto příklady ilustrují, jak široká a fluidní byla ve třech dekáдах po listopadu 1989 nabídka českých politických stran, a to zejména na politickém středu, kde bývá tradičně největší přetlak.²³³ Není tak náhodou, že se ke stranám političtí reprezentanti aktivně nehlásí či se vstupem do stran či politiky váhají a preferují politická angažmá ve formě nestranictví.

²³² Formu hnutí si zvolila všechna populistická hnutí působící v Parlamentu ČR po roce 2010 (VV, ANO, Úsvit i SPD).

²³³ Že na pravolevé ose bývá umístěno nejvíce občanů na středu prokázal již výzkum Daltona, Farrella a McAllistera (2013). Čeští voliči pak v době jejich šetření sympatizovali spíše s levicovou orientací (s. 88–89).

Přesto je zjevné, že strany v systému zastupitelské demokracie plní klíčovou roli. Stačí připomenout, že strany představují vyjadřovací kanály, rekrutují nominanty, zastupují občany a stanovují a realizují politické programy. Seznam rolí plynoucích z potřeb vlády politických stran (tzv. *party government*) by ale mohl být ještě rozsáhlejší. Strany předně zprostředkovávají přístup k politické moci, což může představovat jednu z hlavních motivací pro vstup do politiky, a to jak pro běžné kandidáty, tak i pro podnikatele a vlivné byznysmeny. Ti totiž mohou v politice výrazně ovlivňovat nejen zákony ale i státní aparát, a to ve prospěch svých soukromých zájmů.

I proto lze v rámci českého Parlamentu nalézat zakladatele českých populistických stran právě se zázemím v byznysovém prostředí. Pro tato politická uskupení, která jednak nabízející mocenský výtah a současně i cestu k ovlivňování politiky, jsou společné nedostatky ve vnitřní demokracii (o čemž mnohdy svědčí stanovy jejich uskupení), ale rovněž i důležitost otců zakladatelů či lídrů, a to ať už mají příjmení Bárta, Okamura či Babiš. Tato hnutí v praxi fungují spíše jako jakési fankluby či soukromé nástroje jejich zakladatelů, čímž se v mnohém odlišují od běžných politických stran, vůči kterým se ostatně často vymezují. Pokud se něčím zřetelně odlišují především od etablovaných stran, pak je to omezený rozsah vnitrostranické soutěže a taktéž soustředění moci do rukou jedné osoby.²³⁴

Že se literatura i různí političtí komentátoři v těchto kritických pohledech mohou mýlit, může pomoci poodhalit právě poodkrytí vztahu mezi parlamentními reprezentanty a jejich domovskými organizacemi, které umožňují získaná svědectví zvolených zákonodárců z dotazníkového šetření. Zákonodárci z hnutí ANO a SPD byli v rámci dotazníkového šetření uskutečněného v roce 2020 obdobně jako jejich kolegové z dalších parlamentních uskupení dotázáni na otázky ohledně jejich motivací kandidovat, svobody hlasování či vnímání jejich vlivu při různých parlamentních činnostech. Získaná data napomáhají k identifikaci odlišností mezi zákonodárci, a to jak s ohledem na jejich přístup k populismu, tak i na základě jejich příslušnosti k jednotlivým parlamentním komorám. Protože řada z těchto otázek nebyla českým zákonodárcům dosud položena v rámci dalších výzkumů (či alespoň nedošlo k publikování získaných dat), nebylo možné tyto otázky zkoumat z dlouhodobé perspektivy.

Získaná data doplňují zkoumání percepce mandátů poslanců a senátorů z předchozích částí práce a předně poodhalují, zda strany z pohledu praktické reprezentace

²³⁴ Caiani, Padoan a Marino (2022) na základě analýzy vnitřního fungování populistických hnutí Podemos a Hnutí pěti hvězd a rovněž jejich nominačních principů ukazují, že v rámci populistických uskupení mohou existovat různé logiky centralizace.

přece jen nehrají mnohem větší roli, než napovídají dosavadní výpovědi respondentů. Dle klasické typologie, která je základem filozofických debat o reprezentaci, sice během zkoumaného období dominantně převládal model správce upozadující strany, ty ovšem minimálně z pohledu motivací vstupu do politiky mohou hrát podstatnější roli, a to zejména s ohledem na jejich vliv na selekci a nominaci kandidátů. Nutno doplnit, že strany jsou v rámci této kapitoly chápány ve významově úzkém slova smyslu, který zahrnuje pouze parlamentní kluby a vedení stran. Tento náhled na strany vychází z praxe, kdy povětšinou platí, že řadoví straníci ovlivňují parlamentní dění jen velmi omezeně a stranické sekretariáty zákonodárce ovlivňují zprostředkovaně skrze vedení a předsednictva stran.²³⁵ V důsledku uvedeného jsou vztahy zákonodárců a stran zkoumány pouze v rámci parlamentního prostředí.

Jak ostatně ve svém textu ukázali Katz a Mair (1993), když představili koncept tzv. tří tváří stran, v politických stranách dominují držitelé volených úřadů (profesionální politici), což v praxi přináší upozadování zbývajících tváří stran (v posledních desetiletích pak zejména členské základny). Parlamentní prostředí je ale ještě barvitější, což ilustruje již pnutí mezi normativním nastavením mandátu, který je ústavně definován jako volný, a praktickým fungováním klubů. Od zákonodárců se totiž vyžaduje stranická disciplína a účast na parlamentní práci klubů, a to právě za účelem prosazení politik a zájmů stran. Pitkin (1967) proto v této souvislosti hovoří o *mandate-independence controversy*. A právě na dilema skrývající se pod tímto spojením cílí tato část práce, která dekonstruuje povahu vztahů mezi reprezentanty a stranami, a to v době, kdy se hovoří o krizi stran a kdy jsou brány do parlamentů pro nová uskupení výrazně pootevřeny (jen od roku 2010 ve Sněmovně zasedlo 7 uskupení nemajících před tímto milníkem jediný mandát v rámci komory).

Samotný vztah reprezentantů a stran ovšem vzniká ještě dříve, než se z občanů s politickými ambicemi stanou političtí reprezentanti, tedy než strana i kandidát získají mandát ve volebním obvodu, a než se naskytne příležitost určovat prostřednictvím legislativy osudy občanů v rámci parlamentního prostředí. Strany dominují právě při nominačních procesech (na vstupu), zcela pak v případě kandidatury do Sněmovny. V případě horní komory, kde je vazba na strany nejsilnější právě během volebního procesu, po zvolení vliv stran na senátory již příliš neposiluje, a to s ohledem na volnější fungování senátorských klubů v porovnání s těmi poslaneckými. Následující části textu se proto soustředí na to, jaké role plní strany v rámci motivací občanů (kandidátů), kteří chtějí aktivně

²³⁵ Sněmovní a senátorské kluby disponují vlastním administrativním zázemím, komunikace a spolupráce s centrální kanceláří ovšem probíhá přirozeně.

vstoupit do parlamentní arény. Dále se následující podkapitoly zaměřují i například na vnímání autonomie reprezentantů vůči jejich domovským stranám a hnutím, a to v okamžicích rozhodování.

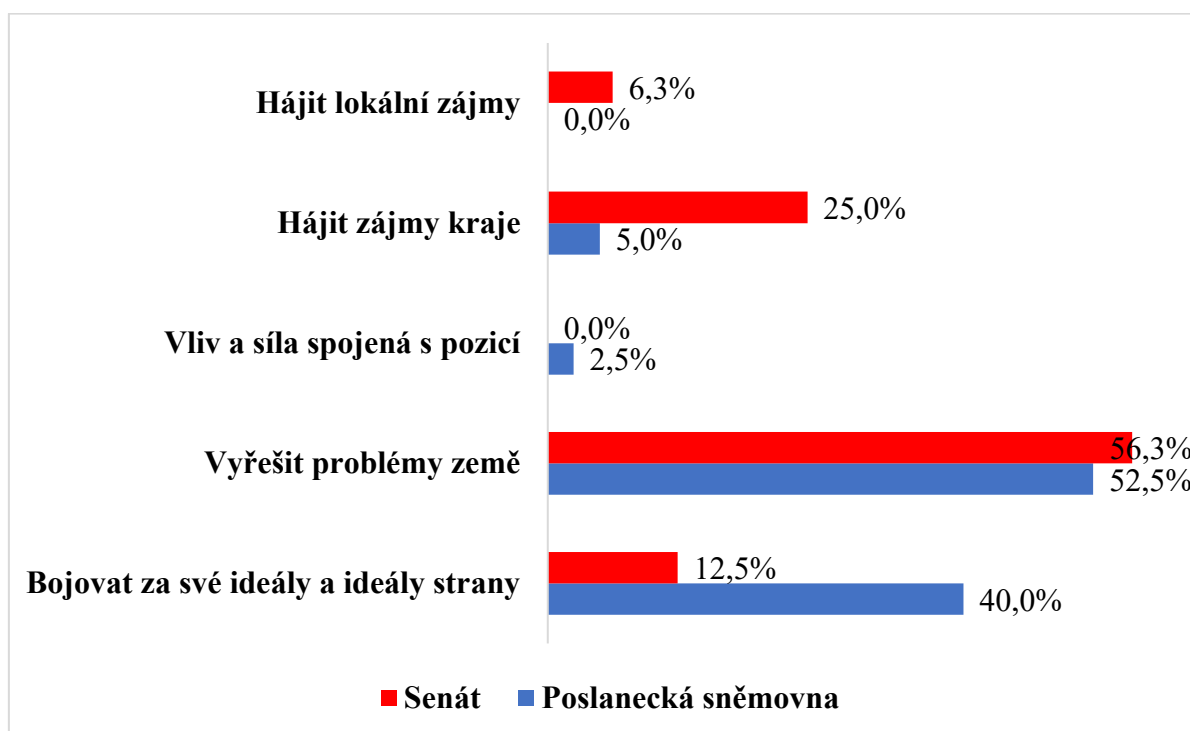
5.1. Motivy kandidatury parlamentních reprezentantů

Zda se kandidát či kandidátka umístí na volitelném místě kandidátky a vstoupí úspěšně do politiky ovlivňuje celá řada institucionálních faktorů – zejména pak volební systém a osoby rozhodující o umístění konkrétních kandidátů na kandidátních listinách. Rahat a Razan (2001) tuto elitní a vlivnou skupinu nazývají selektorátem a v souvislosti s volitelnými pozicemi používají koncept *safe positions*²³⁶. Coller, Cordero a Echavarren (2018) proces rozhodování stranických elit v případech *recruitmentu* a selekce vzhledem k jejich neprůhlednosti dokonce považují za jakýsi *black box*. Dle těchto autorů navíc existuje vztah mezi inkluzivností či exkluzivností výběru selektorátu a stranickou soudržností. Zjednodušeně platí, že pokud o výběru rozhoduje užší skupina, jsou vybraní kandidáti zavázáni menšímu okruhu osob, tedy méně zdrojům své moci.

Kdo rozhoduje o postavení na kandidátních listinách v českých stranách a hnutích (a na základě čeho), zůstává tématem pro další výzkumy. Z pohledu zvolených politických reprezentantů se ale jako klíčové téma v souvislosti se vstupem do politiky jeví motivace a pohnutky, které aktivní občany vedou k ambici stát se parlamentními reprezentanty.

²³⁶ Strany tyto pozice odhadnou na základě svého dosavadního počtu mandátů, pokud tedy mandáty obhájí.

Graf č. 21. Motivy kandidatury do Parlamentu ČR z pohledu poslanců a senátorů

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpem 2020 (N=56)

Jaké motivy kandidatury převládaly u členů Parlamentu ČR v roce 2020, kdy došlo k realizaci dotazníkové šetření mezi poslanci a senátory, ukazuje Graf č. 21. Data dokazují, že u respondentů z dolní komory hrály strany z pohledu motivací ke vstupu do politiky význačnou roli, když za jednu z hlavních motivací pro vstup do politiky označili možnost bojovat za své ideály a ideály strany. Bylo tomu tak hned u 40 % odpovědí (u poslanců se jednalo o druhou nejčastější volbu). U senátních respondentů se znovu potvrdilo, že v horní komoře nehraje stranický klíč zdaleka tak důležitou roli jako ve sněmovním prostředí. Senátní respondenti totiž tuto stranickou motivaci považovali za nejdůležitější v pouhých 12,5 % případech.

Za jednoznačně nejčastější pohnutek pro vstup do politiky označili respondenti z dolní i horní komory možnost vyřešení problémů země. V případě senátního prostředí takto odpovědělo 56,3 % respondentů, ve sněmovním prostředí pak 52,5 % respondentů. Ač by se mohlo zdát, že Senát je komorou regionálních či starostovských zájmů, ukázalo se, že alespoň z pohledu motivací vstupu do parlamentní arény senátoři ke své roli přistupují značně univerzalisticky. Uvedené zřejmě souvisí již s „ochranářskými“ úkoly, které horní

komora vykonává v rámci politickému systému ČR. Z pohledu reprezentace se tak opět potvrzuje chápání Senátu jakožto revizní a kontrolní komory.

Pokud se z pohledu nejčastějších motivací členové jednotlivých komor od sebe téměř neodlišovali, bylo tomu tak i v případě kategorie vlivu a síly spojené s pozicí. Tato kategorie totiž byla pro oba tábory nerelevantní, a to i přestože moc tvoří integrální součást politiky. Z odpovědí se přitom zdá, jako by z pohledu politiků o moc a vliv v politice vůbec nešlo. Nejen Machiavelli by se jistě podívoval. Motivace reprezentantů pro kandidaturu do parlamentního tělesa se nicméně mohou odlišovat od jejich cílů či očekávání od výkonu mandátu.

Výzkum motivací byl oblíbený zejména v americké politologii, kde docházelo k jeho aplikaci v souvislosti s teorií racionální volby (např. Fenno, 1973; Mayher, 1974). Fenno (1973) v souvislosti s motivacemi identifikoval tři základní cíle zákonodárců – znovuzvolení, tvorbu dobrých veřejných politik a zisk moci a prestiže. Buď jak buď, občané motivace politiků pro jejich vstup do politiky chápou zcela opačně, než vypověděli respondenti z českého parlamentního prostředí. Dle šetření CVVM z února roku 2020 s názvem Mínění o motivech vstupu do politiky, které bylo realizováno ještě před propuknutím světové pandemie, byly dle veřejnosti nejčastějšími důvody pro zapojení se do politického života právě zisk moci a majetku. Za nejméně důležité motivace naopak veřejnost považovala pomoc při řešení problémů ve společnosti a prosazování představ o ideálním uspořádání společnosti (CVVM SOÚ AV ČR, 2020b), tedy v podstatě možnost, kterou sněmovní a senátní respondenti volili nejčastěji – vyřešit problémy země.

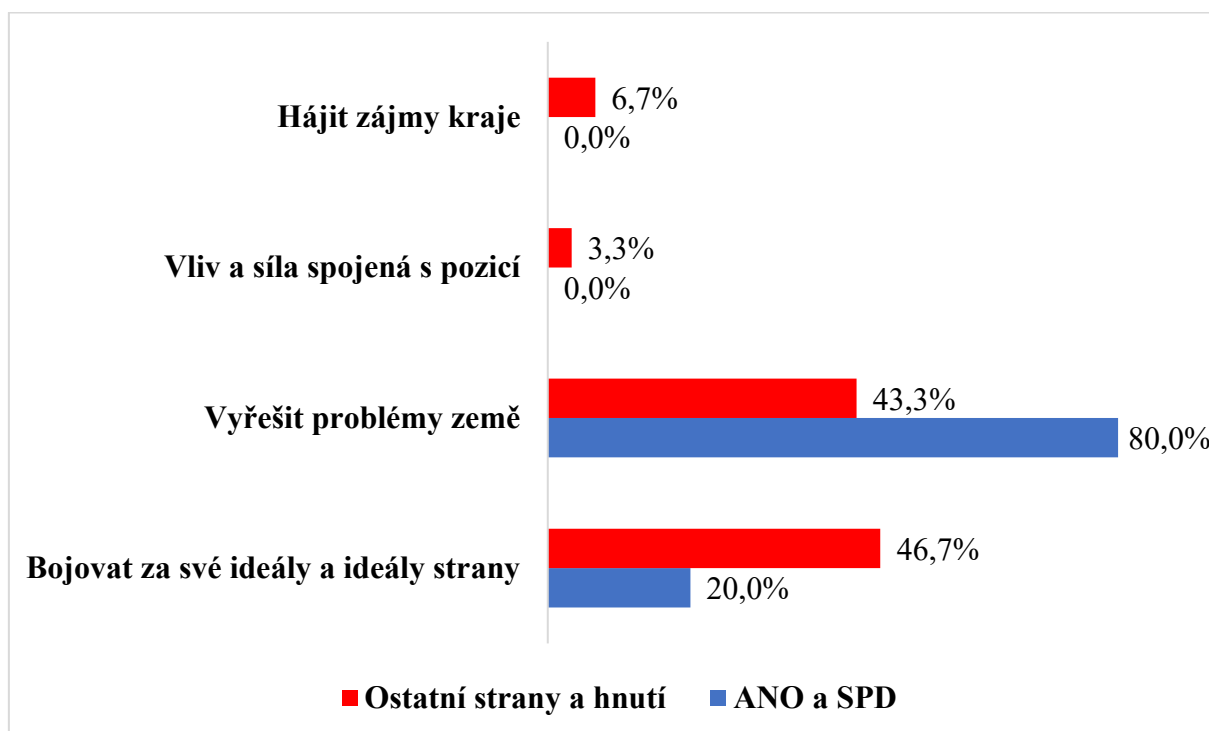
Během zkoumání motivací zákonodárců se mezi respondenty znovu projevíly odlišné přístupy k volebním obvodům a domovským obcím. Zatímco u senátních respondentů možnost hájení lokálních zájmů uvedlo 6,3 % z této skupiny, poslanci stejnou možnost neoznačili ani v jediném případě. Regionální zájmy – hájení zájmu kraje – pak označilo 25 % respondentů ze Senátu a pouze 5 % ze Sněmovny. Zatímco motivy kandidatury senátorů bylo možné vysledovat na lokálně-regionální úrovni hned u 1/3 z nich, ideály strany či zákonodárce hrály prim pouze u desetiny z tohoto vzorku senátorů.

Naopak v případě Sněmovny představovalo prosazování idejí zákonodárce či strany hned druhý nejčastější motiv kandidatury, což úzce souvisí s přítomností ideologického boje v rámci komory, vztahem Sněmovny vůči vládě a taktéž s nominačními principy aplikovanými při volbách do Sněmovny, kde se jeden jediný kandidát v praxi bez stran neobejde, což ostatně dokládá i zoufalé postavení nezařazených poslanců. Ti po rozchodu s původní stranou téměř nedisponují příležitostmi pro výraznější participaci na parlamentní

činnosti (typicky například ztrácejí místa ve výborech). Jestliže z pohledu motivací pro vstup do politiky lze v případě poslanců identifikovat úzký vztah vůči stranám a jejich idejím, u senátorů z pohledu motivací strany zásadní roli nehrají.

Pohledu do nitra Sněmovny, a to optikou dalšího srovnání zástupců z populistických uskupení s těmi z ostatních stran a hnutí, se věnuje Graf č. 22. Prezentované znázornění nicméně postrádá kategorii hájení lokálních zájmů, protože tuto možnost neoznačil jediný ze sněmovních respondentů. Ani kategorie hájení zájmů kraje (ve sněmovní praxi volebního obvodu) nebyla zastoupena výraznějším způsobem. Konkrétně u zástupců hnutí ANO a SPD nebyla zastoupena v jediném případě, což opět poukazuje na menší ukotvenost těchto hnutí v rámci volebních obvodů. Respondenti ze zbývajících stran motivaci hájit zájmy kraje uvedli v případě 6,7 % svých odpovědí, menší hodnota v jejich případě byla zaznamenána jen u kategorie volby vlivu a síly spojené s pozicí (3,3 %). Tu zástupci populistických uskupení opět neoznačili ani v jediném případě.

Graf č. 22. Motivy kandidatury do Poslanecké sněmovny z pohledu zástupců hnutí ANO a SPD a zástupců ostatních sněmovních uskupení

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=40)

Ukázalo se, že pro respondenty byly relevantní především dvě kategorie z výběru – vyřešit problémy země a bojovat za své ideály a ideály strany. Kontrastnější srovnání nabízí až pohled na dimenzi idejí. Zatímco zástupci hnutí ANO a SPD považovali za svou hlavní motivaci boj za své ideály a ideály strany jen ve 20 % případech, zástupci ostatních uskupení preferovali kategorii hned při 46,7 % odpovědích. Toto odhalení patrně souvisí s proměnlivostí či přímo absencí pevného programu populistických uskupení, což je vlastnost pro ně charakteristická, a to napříč parlamenty a zeměmi.

Respondenti z hnutí ANO a SPD naopak za hlavní motivaci kandidatury dominantně označovali vyřešení problémů země (v 80 % odpovědích), což znovu dokládá jejich univerzalistický, monokratický a až nepluralistický přístup k politice. Respondenti z ostatních uskupení (včetně těch aktivně se vymezujících se proti populismu) tuto možnost volili pouze ve 43,3 % odpovědích a obecně své volby více diverzifikovali. V rámci uskutečněného šetření tak bylo možné pozorovat značný rozdíl v motivacích pro vstup do politiky u zástupců populistických uskupení a respondentů ze zbývajících sněmovních stran a hnutí. Ukázalo se, že to nejsou populistická hnutí a jejich ideje, které by mobilizovaly aktivní občany ke vstupu do parlamentních lavic, nýbrž spíše vize jednoho lidu či společnosti, kterou ztělesňuje jejich lídr přinášející vizi společného dobra a sjednocení.

U respondentů z levicových etablovaných stran ČSSD a KSČM byla nejčastěji označena kategorie bojovat za své ideály a ideály strany. Levicoví respondenti z prostředí dolní komory tuto kategorii volili hned při 71 % svých odpovědích. Zbývajícím podíl byl mezi nimi vyhrazen volbě vyřešit problémy země. Že se přístup mezi stranami v rámci politického spektra značně odlišuje, a to nezávisle na jejich stáří či počtu členské základny, dokazují i další dílčí zjištění. Například všichni lidovečtí respondenti zasedající ve Sněmovně (ale i v Senátu) v rámci dotazování se na hlavní motivace kandidatury jednohlasně zvolili možnost vyřešit problémy země, což může být u strany s jasnou ideologií a ještě regionálním zaměřením překvapivé.

Naopak respondenti z řad Pirátů za hlavní motivaci pro vstup do parlamentní politiky označili boj za své ideály a ideály strany, a to hned u 64 % odpovědí. Klíč k vysvětlení pirátského přístupu lze hledat v poměrně nedávném volebním úspěchu strany (zvolena poprvé v roce 2017), akceptaci názorů členů (prostřednictvím pirátského fóra) či například v protestní rétorice strany. Vysvětlení odlišného chápání motivací zákonodárců z různých politických stran si v každém případě zaslouží větší pozornost při budoucích výzkumech. Data ohledně motivací reprezentantů pro účely textu posloužila primárně jako doplněk

zkoumání reprezentativních rolí a nastínila nové pohledy na chápání stran z perspektivy reprezentantů.

5.2. Komu patří mandát? Stranám nebo zákonodárcům? (autonomie versus paternalismus)

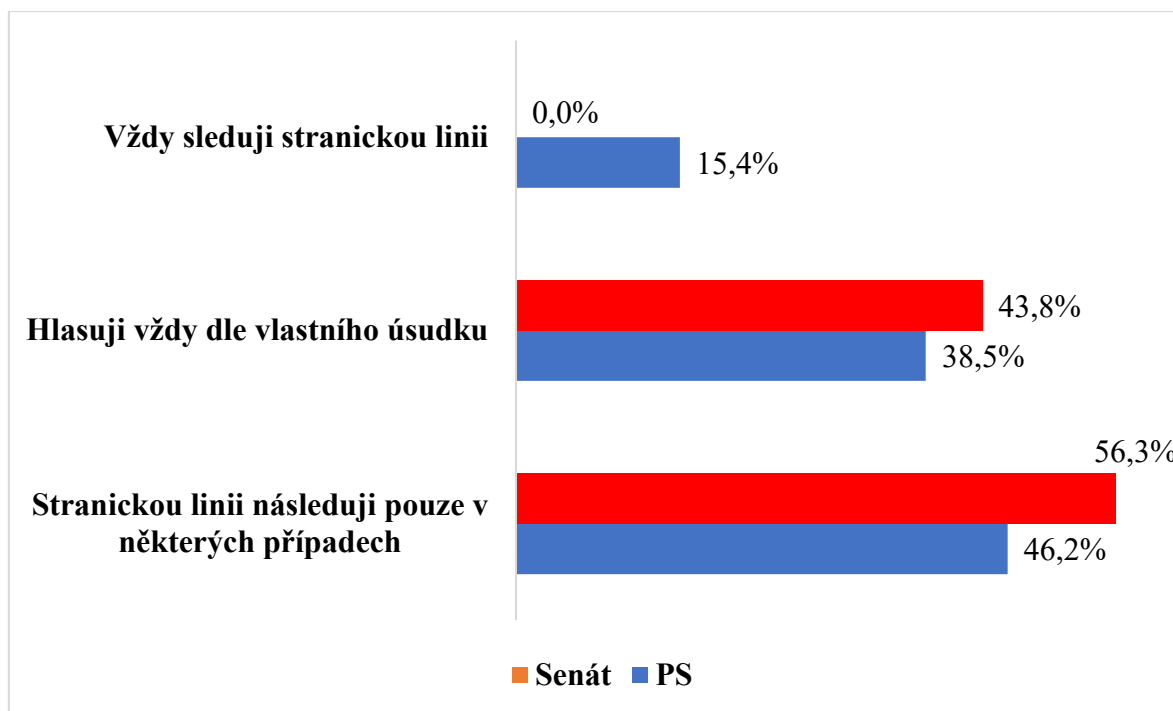
Téměř na každém řádku této práce lze identifikovat všudypřítomné napětí mezi ideálem o volném mandátu a politickou praxí. Jestliže volný mandát nabízí zákonodárcům možnost svobodného rozhodování na základě vlastního svědomí a přesvědčení, politická praxe od reprezentantů vyžaduje disciplínu, spolupráci i loajalitu, zvláště pokud chápeme za jejich přirozený cíl znovuzvolení. V praxi se tak neustále střetávají autonomie a paternalismus. Přesto není neobvyklé, že se cesty zvolených reprezentantů a uskupení, které v ně vložily důvěru, když kandidáty umístily na volitelné pozice, rozjedou a vydají se jiným směrem, a to třeba již v průběhu výkonu mandátu. Důvěru nicméně zvolení reprezentanti nedostávají pouze od stran, na jejichž kandidátkách jsou voleni, ale také od občanů. Ti se nicméně v systému vlády politických stran primárně rozhodují mezi stranami spíše než mezi jednotlivými kandidáty (Dalton, Farrell a McAllister, 2013, str. 148).

Rozepře mezi zákonodárci a jejich domovskými stranami mohou vyústit v řadu východisek. Mohou jimi být nedisciplinovaná hlasování zákonodárců, vyškrtnutí kandidátů z kandidátky pro další volby, znemožnění znovuzvolení, odchod zákonodárců ze stran či případně jejich vyloučení. Mohlo by se zdát, že rozchod s některým ze členů poslaneckého či senátorského klubu nemůže přinést domovské stranické organizaci tolik škod. Konec loajality vůči straně nicméně může vyústit i ve vážné poškození reputace strany (například při pádu vlády). Zvláště pak pokud byla podpořena politická konkurence. Známým případem z českého prostředí bylo počínání vzbouřených poslanců ČSSD Michala Pohanky a Miloše Melčáka, kteří v roce 2007 neúčastí na hlasování o důvěře vlády umožnili vznik vlády ODS, KDU-ČSL a Strany zelených, za což byli ČSSD potrestáni vyloučením z klubu. V případě poslance Melčáka došlo i k vyloučení ze strany, poslanec Pohanka z ČSSD sám vystoupil (irozhlas.cz, 2008).

Jsou to případy rozchodu mezi reprezentantem a jeho stranou, které obvykle otevírají otázku z názvu kapitoly a sice – komu patří mandát? Jsou to strany, které reprezentantovi přibližují možnost zvolení, nebo mandát náleží jen a pouze zákonodárcům, jelikož volný mandát zakotvuje Ústava? V návaznosti na toto dilema byli respondenti dotazováni na postoje k autonomii vůči jejich stranám, případně na otázky ohledně jejich (ne)závislosti na

klubech či stranách při hlasování. Respondentům z řad Parlamentu ČR byla rovněž položena otázka, zda z jejich perspektivy parlamentní křeslo náleží zákonodárci či straně.

Graf č. 23. Autonomie rozhodování při hlasování vůči domovským stranám z pohledu poslanců a senátorů

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=55)

Předchozí srovnání poslanců a senátorů ukázala, že z pohledu reprezentace existují v rámci jednotlivých komor odlišné logiky vnímání parlamentního mandátu. Graf č. 23 zachycující odpovědi respondentů na otázku, zda si mohou dovolit hlasovat jinak než jejich strana či hnutí (tedy jak autonomně se při rozhodování rozhodují), znovu poukazuje na nižší zastoupení stranického a ideologického hlasování v prostředí Senátu. Zatímco senátoři v rámci výběru neoznačili variantu „vždy sleduji stranickou linii“ v jediném případě, poslanci tak činili hned v případě 15,4 % odpovědí. Respondenti napříč komorami nejsilněji preferovali odpověď umístěnou v půli cesty, a to ve znění: „stranickou linii následuji pouze v některých případech“. U poslanců tomu tak bylo v 46,2 %, u senátorů hned v 56,3 %.

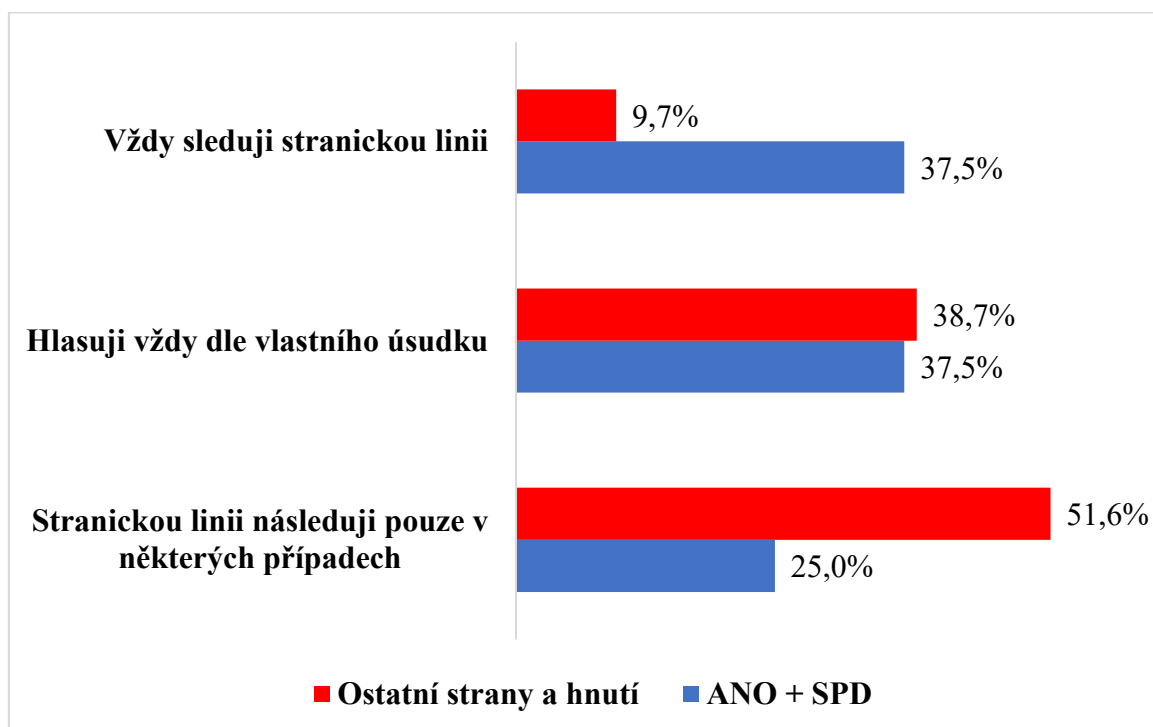
Odpověď „hlasuji vždy dle vlastního úsudku“, která nejvíce vypovídala o autonomii zákonodárců vůči jejich stranám a hnutím, pak preferovalo 38,5 % poslanců a 43,8 % senátorů. Senátoři tak z hlediska hlasování vnímali své role vůči domovským stranám mnohem autonomněji, než tomu bylo u kolegů poslanců. Projevil se tak znovu nezávislejší

přístup senátorů vůči jejich mandátům. Rozdílné vnímání mezi poslanci a senátory bylo potvrzeno i statistickým testem chí-kvadrát²³⁷, kde jsme testovali nulovou hypotézu, že nepanuje rozdíl ve vnímání této autonomie mezi vzorkem senátorů a poslanců. Již bylo naznačeno, že ve Sněmovně bývá stranické hlasování oproti Senátu mnohem častější a důležitější, a to i vzhledem k odlišným rolím komor v rámci legislativního procesu, vztahu komor vůči vládě či zájmu médií a občanů o parlamentní dění.

Další pohled na autonomii v rámci sněmovního prostředí poskytuje srovnání poslanců z uskupení s populistickými rysy, a to vůči těm ze zbývajících sněmovních stran. Na základě odpovědí respondentů znázorněných v Grafu č. 24 lze usuzovat, že mezi skupinami opět existovala řada odlišností. Respondenti z populistických hnutí ANO a SPD označovali volbu „vždy sleduji stranickou linii“ o poznání častěji, když tuto volbu preferovali v 37,5 % odpovědích. Zástupci ostatních stran a hnutí tak učinili pouze v 9,7 % případech. Pro respondenty z hnutí ANO a SPD byla tendence sledovat linii strany nejčastější společně s volbou odpovědi „hlasuji vždy dle vlastního úsudku“ (rovněž 37,5 % odpovědí). Kompromisní postoj „stranickou linii následuji pouze v některých případech“ naproti tomu respondenti z řad populistických uskupení volili vůbec nejméně, a to ve 25 % odpovědí.

²³⁷ Nulová hypotéza byla na základě dat odmítnuta, chí-kvadrát = 2.7764, kritická hodnota pro test se spolehlivostí 90 % je 0.211.

Graf č. 24. Autonomie při hlasování vůči domovským stranám z pohledu zástupců hnutí ANO a SPD a zástupců ostatních sněmovních uskupení

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=39)

Respondenti z ostatních uskupení naopak nejčastěji označovali kompromisní volbu – stranickou linii následují pouze v některých případech (51,6 % odpovědí). Svým balancováním mezi autonomií při hlasování a vázaností na stranu se velmi blížili odpovědím od respondentů z horní komory, kde měla populistická hnutí v okamžiku šetření jen minimální zastoupení (7 senátorů z hnutí ANO). Z pohledu autonomie při hlasování se tak u parlamentních reprezentantů potvrdilo, že mezi nimi existují rozdíly v pojetí mandátu, speciálně tomu tak bylo mezi zákonodárci z populistických hnutí a těmi z ostatních stran a hnutí, přičemž platilo, že u respondentů z hnutí ANO a SPD se stranické hlasování v porovnání s ostatními respondenty těšilo výrazné vážnosti.

Předchozí pasáže naznačily, že populistická uskupení neoperují se silným ideologickým zázemím a ani rozpracovaným programem, tedy s idejemi, které by politické reprezentanty výrazně mobilizovaly k jejich vstupu do politiky. Podobně nebyly prokázány ani silné vazby reprezentantů z populistických uskupení na jejich stranické organizace a spolustraníky, a to z hlediska jejich vlastního vnímání mandátu. Při dotazování se na autonomii při hlasování se ovšem ukázalo, že minimálně v případě rozhodování ve stranách

(hlasování) je pro tyto reprezentanty stranická linka zásadní. Vysvětlením může být vnitřní fungování těchto silně personalizovaných uskupení, kde se projevy neposlušnosti či jinakosti netolerují.²³⁸

Další vysvětlení může nabízet skutečnost, že se zástupci populistických uskupení vnímají jako vyzyvatelé tradičních stranických systémů a vymezují se vůči dominanci etablovaných stran. Právě vymezování se ve stylu *my versus* oni může napomáhat k silnější sounáležitosti ke značce či typu politiky, a zprostředkovaně i k soudržnosti a udržování náklonosti reprezentantů vůči jejich charismatickým lídrům, kteří tvoří jádro sluneční soustavy těchto hnutí.²³⁹ Data vypovídají, že z pohledu reprezentantů těchto hnutí bývá společný postup při hlasování více přirozený než u ostatních respondentů. Menší autonomie během hlasování může u zvolených reprezentantů z populistických hnutí vycházet už z pocitů vděčnosti za možnost zvolení či ze závaznosti vůči jejich domovským uskupením, případně lídrům těchto hnutí, kteří se s i ohledem na hladký průběh voleb předsedů hnutí těší značné autoritě. Teze ohledně možné závaznosti by si ale zasloužila bližší prozkoumání v dalších výzkumech.

Stát se členem parlamentů nicméně nebylo jednoduché nikdy. Klíčovou roli hraje struktura politických příležitostí. V případě personalizovaných uskupení i náklonost vedení. V rámci etablovaných stran se zájemci o kandidaturu do parlamentních lavic musejí zpravidla složitě a dlouze probíjet stranickými strukturami, aby se vůbec mohli umístit na volitelném místě kandidátky (viz koncept Rahata a Razana (2001), kteří tato místa na kandidátce označují jako *safe positions*). Pro tradiční strany byla navíc v minulosti typická vysoká míra znovuzvolení reprezentantů, která znamenala méně oken příležitostí pro nová jména v malostranských palácích.

S ústupem etablovaných stran se ale zvyšuje šance pro personální průvan na Malé Straně. Dříve typická vysoká šance na znovuzvolení poslanců zmizela spolu s érou CD přehrávačů. S tím, jak od světové hospodářské krize vznikaly s každým novým funkčním nové a nové strany s parlamentními ambicemi, se ve Sněmovně naopak objevovala nová jména, a to bez dřívějších parlamentních zkušeností. Čeští voliči zkrátka zatoužili po novosti

²³⁸ Dokladem byla situace, kdy se během prezidentských voleb v roce 2023 vyjádřili pro konkurenčního kandidáta výrazní představitelé hnutí ANO z Moravskoslezského kraje. Hnutí ANO v reakci na tyto postoje dotlačilo Tomáše Macuru a Ivo Vondráka k opuštění řad hnutí. Tehdejší místopředseda ANO Vondrák identifikoval základní členění uvnitř hnutí takto: buď se v ANO stáváte sluhou, nebo nepřítelem (novinky.cz, 2023a). Kritika se zkrátka neodpouští.

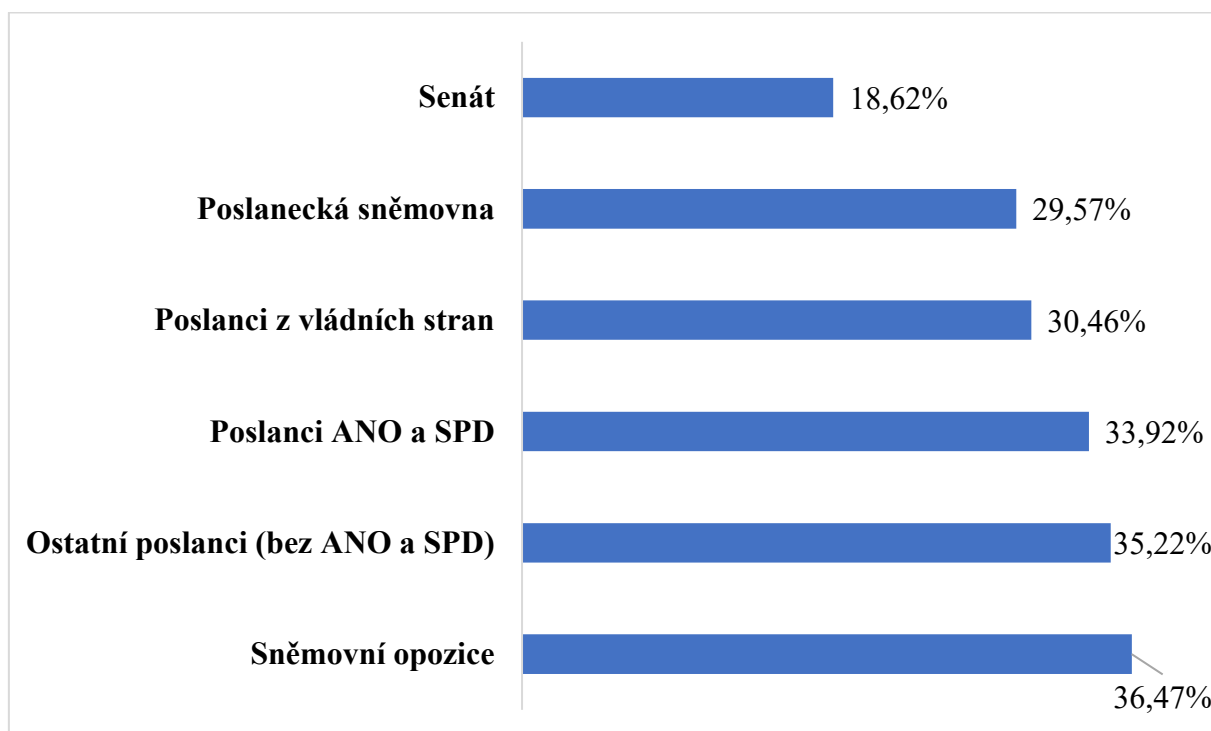
²³⁹ Vymezování se ve stylu *my versus* oni není typické pouze pro populistickou rétoriku, ale například i pro polarizovaný stranický systém dvou stran v USA. V americkém případě je ovšem antagonismus přirozeně přítomen již po desetiletí, s polarizací společnosti se pouze zvyrazňuje.

a tato touha se odrazila i ve skladbě politických elit. Že většinu sněmovních křesel obsazují právě zástupci populistických hnutí ostatně zachycuje i vývoj počtu jejich mandátů po roce 2010. Větší příležitosti stát se poslancem v tomto období tedy měli kandidáti nových uskupení, kde se členská základna a stranická hierarchie teprve tvořila.

Autonomie při hlasování souvisí i s aspekty jako jsou stranická disciplína, jednota a koheze stran, ty ovšem nejsou předmětem výzkumu. Jednotlivé koncepty a jejich vzájemné vztahy vysvětlují například Linek a Rakušanová (2005). Respondenti byli naopak dotazováni na vnímání autonomie vůči jejich stranám, a to z jejich subjektivního pohledu, který se nemusí nutně odrážet v politologii oblíbených kvantitativních analýzách, které zkoumají hlasování především u poslanců. Kvantitativní analýzy ale opačně nemusí odhalovat vztahy vůči stranám i dalším konstitutivním složkám mandátu, případně motivace jednotlivých zákonodárců.

Pro detailnější vykreslení vztahu mezi reprezentanty a jejich stranami proto posloužila otázka cílící na procentuální odhady počtu hlasování, při kterých se respondenti cítili vázáni stranickou disciplínou. Průměrné hodnoty u odpovědí respondentů znázorňuje Graf č. 25. Respondenti byli řazeni dle komor, přičemž u sněmovních respondentů byli odlišováni dle (ne)participace na vládě a v neposlední řadě i dle (ne)příslušnosti k populistickým hnutím ANO a SPD. Nutno podotknout, že úsilí politických stran vynutit si disciplínu svých parlamentních reprezentantů naráží už na samotnou podstatu volného mandátu. Zůstává tedy pouze otázkou osobních preferencí, zda jsou pro nás přednější akceschopnost a předvídatelnost hlasování, nebo spíše důraz na svědomí a vlastní vůli jednotlivých reprezentantů (Košnar, 2011, str. 42).

Graf č. 25. Procentuální odhad hlasování, při kterých se sněmovní a senátní respondenti cítili být vázáni stranickou disciplínou

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=70)

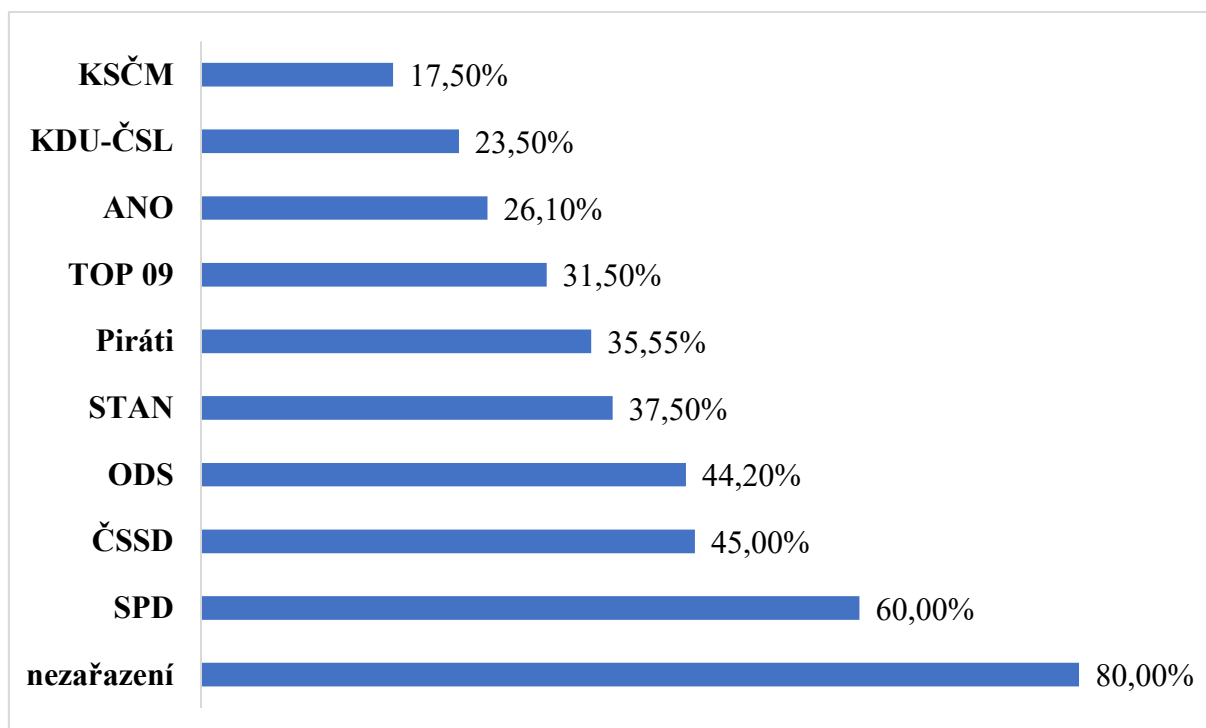
Obdobně jako při analýze míry autonomie zákonodárců při hlasování, a to vůči domovským stranám, se i při číselném odhadu hlasování v souladu se stranami ukázalo, že v Senátu dochází k mnohem volnějšímu hlasování, což opět reflektovalo slabší vazbu senátorů vůči stranám jako takovým. Senátoři odhadli procentuální počet hlasování, při kterých jsou vázáni stranickou disciplínou, na pouhých 18,62 % hlasování. Naopak sněmovní respondenti takových hlasování v průměru uvedli 29,57 %.

Další pohledy, které již směřovaly do nitra dolní komory, naznačily odlišnosti mezi vládními a opozičními stranami. Zatímco u poslanců ANO a ČSSD tvořících v okamžiku šetření vládu činil odhad hlasování, při kterých se cítí vázáni stranickou disciplínou, 30,46 % hlasování, široký zástup tehdejší sněmovní opozice v průměru uváděl hodnotu 36,47 %. Poslanci menšinové vlády, která se po většinu své vlády opírala o podporu KSČM, tak mohli (alespoň dle jejich vlastního vnímání) hlasovat na stranách nezávisleji mnohem častěji než poslanci opozice. Zástupci populistických uskupení, které bylo ve zkoumaném období možné najít ve vládě (hnutí ANO) i v opozici (hnutí SPD) průměrně odhadli poměr stranického hlasování na 33,92 % případů. Zákonodárci z ODS, Pirátské strany, ČSSD,

KSČM, KDU-ČSL, TOP 09 a STAN pak tuto možnost označili ještě častěji, a to v 35,22 % hlasování.

Více světla než-li tepla do analýzy přinesl rozbor hlasování na základě jednotlivých stran a hnutí (viz Graf č. 26). Analýza přinesla překvapivá zjištění především u zástupců tradičních a z pohledu členů početných stran – KSČM a KDU-ČSL. Respondenti z těchto sněmovních uskupení v rámci porovnání poměru hlasování, při kterých jsou vázáni stranickou disciplínou, uvedli vůbec nejnižší hodnoty. U KSČM to bylo dokonce pouhých 17,50 % takových hlasování. Komunisté jsou přitom obvykle spojováni s jednotností. Naopak nejvyšší hodnotu v rámci srovnání uvedl nezařazený respondent.

Graf č. 26. Procentuální odhad hlasování, při kterých se respondenti ze sněmovních klubů cítili vázáni stranickou disciplínou

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=49)

Za zmínku v rámci srovnání stojí především odpovědi respondentů z hnutí SPD, které poodhalily, že k hlasování na základě pokynů od strany docházelo dle odhadů respondentů hned v 60 % případů. Právě stranická disciplína SPD ovlivňovala v rámci předcházejícího grafu hodnoty u opozice jako celku. Další hnutí s populistickými rysy, kterým je hnutí ANO, se ale z tohoto pohledu od hnutí SPD značně odlišovalo.

U respondentů z hnutí ANO činil odhad hlasování pod taktovkou strany pouze při 26,10 % hlasování. Poslanecký klub vládního hnutí ANO byl nicméně ve zkoumaném období největším klubem ve Sněmovně. Jeho frakce byla navíc hned 3,5krát větší než SPD, což v praxi znamenalo i větší prostor pro jednotlivé názorové proudy v rámci hnutí. Z hnutí SPD navíc během funkčního období odešla řada poslanců, což znamenalo, že odpadlíci odmítající pohledy strany již hnutí opustili.²⁴⁰ Poslanecký klub tak tvořila mnohem homogennější skupina blízká pohledům vedení hnutí, což mohlo přispět k takto vysokému odhadu stranických hlasování z pohledu respondentů z SPD.

Strany v minulosti nejčastěji tvořící vlády – ČSSD a ODS – se pak v rámci srovnání vyznačovaly vysokým odhadem podílů stranických hlasování. U nejstarší české strany ČSSD, v době šetření vládní, stranické hlasování z pohledu respondentů probíhalo v případě 45 % rozhodování, u ODS, nejsilnějšího opozičního klubu v letech 2017 až 2021, tomu tak bylo v 44,20 % případech. Data získaná od respondentů z ČSSD a ODS poukazují na organizovanost i ideologičnost zástupců těchto stran při sněmovních hlasováních, zároveň zde ale stále zůstával i značný prostor pro autonomii jednotlivých poslanců (stále o 15 % větší než u SPD).

Na základě šetření lze konstatovat, že z pohledu odhadu stranického hlasování existovaly v rámci etablovaných stran značné rozdíly, zejména pokud došlo na srovnání dvojice stran ODS a ČSSD a dua KSČM a KDU-ČSL. Ještě větší rozdíly existovaly mezi respondenty z populistických uskupení. Pokud průměrný odhad za všechny strany a hnutí dosáhl v rámci rozdrobeného sněmovního prostředí hodnoty 29,57 %, pak se průměru ze sněmovních stran nejvíce přibližoval klub TOP 09 se svými 7 poslanci (31,50 %).

Kuta (2017), který se věnoval českým sněmovním klubům, uvádí, že účel klubů spočívá v dosažení kolektivní akce, proto jsou ostatně nástrojem institucionální stranické disciplíny (str. 22). Hlasovací jednotnost klubů pak dle Kuty nejpřesvědčivěji vyjadřuje jejich parlamentní způsobilost (str. 18). Linek a Rakušanová (2005) pak v této souvislosti uvádějí, že jednotnost klubů a stran je dokonce považována za podmínku pro fungování základních demokratických mechanismů jako jsou reprezentace a vykazovatelnost.²⁴¹ Linek a Rakušanová zároveň dodávají, že pokud kluby jednají ve shodě, může to být buď díky tomu, že jejich členové souhlasí se stranickou pozicí či kvůli donucení na základě stranické

²⁴⁰ Klub SPD během 8. volebního období Poslanecké sněmovny (2017–2021) opustila hned čtveřice členů. Klub naopak během tohoto období posílil bývalý poslanec ČSSD Jaroslav Foldyna. Pro úplnost doplňme, že na začátku volebního období hnutí drželo 22 mandátů.

²⁴¹ Že bylo vykazovatelnosti v českém politologickém prostředí dosud věnováno jen málo pozornosti, nastiňuje Roberts (2016), a to ve své práci, ve které se věnuje přístupům ohledně zkoumání kvality demokracie v ČR.

disciplíny. Otázkou v souvislosti se stranickým hlasováním zůstává, kde přesně se nachází zdravá hranice mezi souhlasem a donucením.

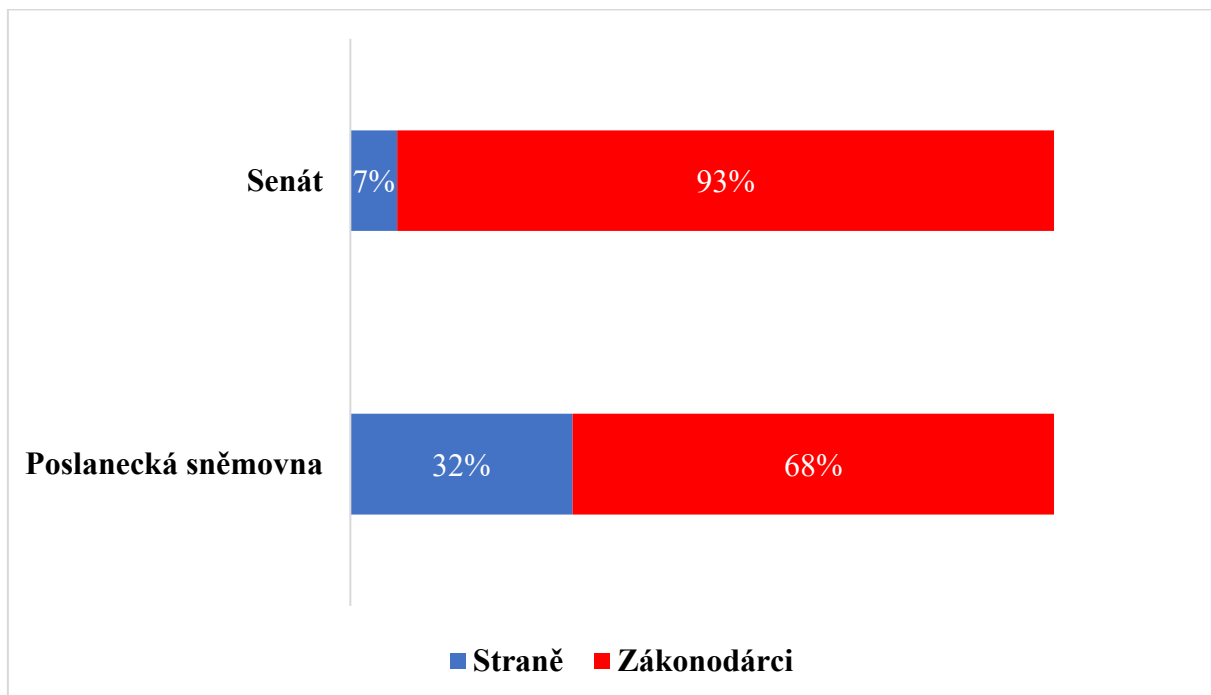
Strany a kluby nicméně disponují nástroji, motivacemi a odměnami, jak kýžené shody dosáhnout (Linek a Rakušanová, 2005, s. 423–425). Důležitým stimulem je už skutečnost, že jsou jedinými tělesy, která mohou nominovat kandidáty v rámci orgánů Sněmovny. Zákonodárci bez klubů jsou tedy ve své parlamentní činnosti značně limitováni (str. 432). Pohnutky vedoucí jednotlivé respondenty k odhadu rozsahu stranického hlasování tedy pocházejí z různých zdrojů. Vyjádřené procento pak primárně vyplývá ze subjektivního pocitu respondentů, a to na základě jejich zkušeností.²⁴² Přesto existuje řada způsobů, jak analyzovat stranickou disciplínu kvantitativně. Rozšířená je například analýza jmenovitých hlasování (tzv. roll-call hlasování), případně se často využívají statistické metody jako jsou Rice Index (např. Linek a Rakušanová, 2005)²⁴³ či prostorová analýza (např. Hájek, 2020). Stranickou disciplínu pak lze chápat i jako jakýsi most mezi stranou a mandátem.

Spíše než na rozdíly mezi subjektivním pocitem a kvantitativním ověřením těchto pocitů, cílily otázky z této kapitoly na trvalé dilema, komu ve skutečnosti patří mandát. Respondenti ze Sněmovny i Senátu tak byli přímo konfrontováni s možností výběru, zda parlamentní křeslo patří jednotlivému zákonodárci nebo jeho domovské straně. Odpovědi vesměs sledovaly ústavní definici mandátu českých zákonodárců, který byl v polistopadové éře ČR definován po vzoru moderních ústav jako mandát volný. Jak ukazuje Graf č. 27, dominantě tomu tak bylo zejména u odpovědí senátorů, kde 93 % respondentů chápalo vnímání senátního mandátu způsobem, jaký předpokládá ústavní nastavení, a sice tak, že mandát patří jednotlivému zákonodárci, nikoliv straně. Tvrzení, že parlamentní křeslo patří straně označila pouze jediná senátorka.

²⁴² Manin (2022) za zlatý věk reprezentantů označuje 30. až 60. léta 19. století, kdy reprezentanti hlasovali na základě svých soukromých přesvědčení, ne závazků, které učinili mimo parlament (str. 210).

²⁴³ Vysokých hodnot v rámci indexu během komparativním srovnání dosahují zejména Austrálie, Belgie, Dánsko a Velká Británie. Novější demokracie mají zpravidla nižší skóre (Dalton, Farrell a McAllister, 2013, str. 197).

Graf č. 27. Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda parlamentní křeslo patří jednotlivému zákonodárci nebo jeho straně

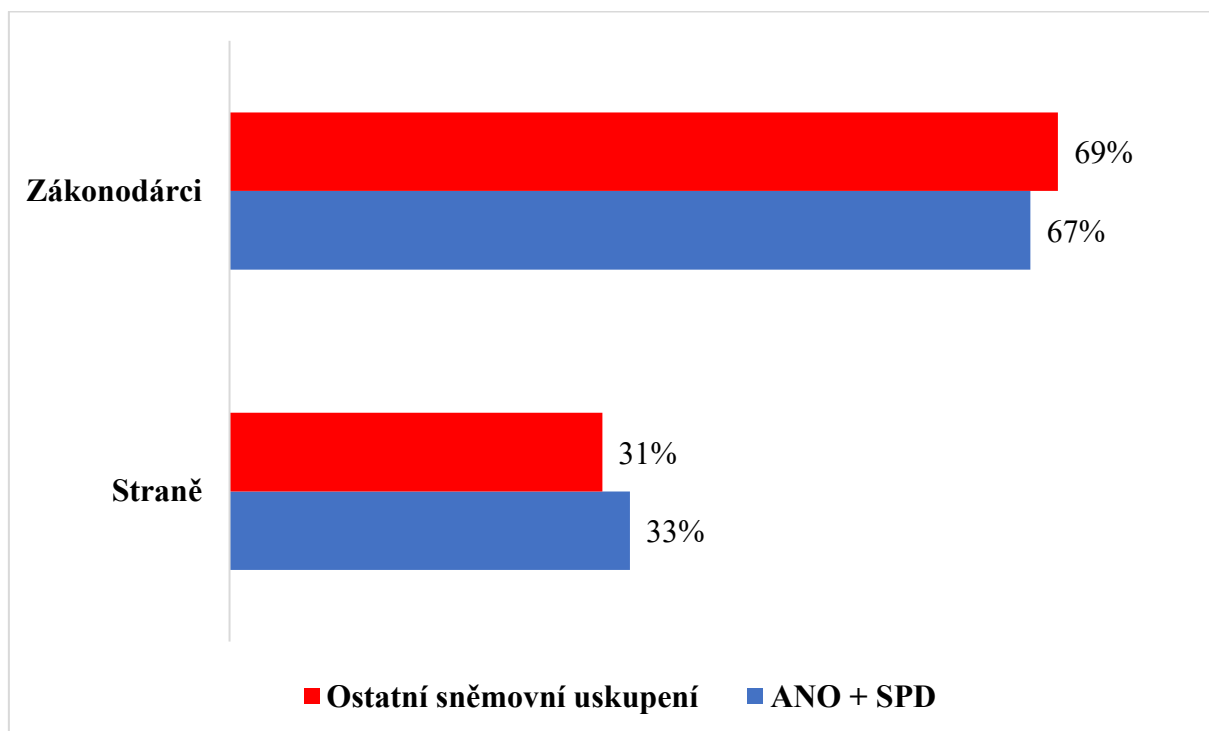
Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=53)

Jestliže se u senátorů znovu jednoznačně potvrdilo, že v případě Senátu strany zdaleka nedisponují takovým postavením jako v případě dolní komory, odpovědi respondentů ze sněmovního prostředí tak jednoznačné jako u kolegů a kolegyně ze Senátu nebyly. I ve Sněmovně sice mezi respondenty vítězilo přesvědčení, že parlamentní křeslo patří jednotlivému zákonodárci, tuto možnost ale označilo jen 68 % z respondentů. Tvzení, že parlamentní křesla patří stranám, a nikoliv zákonodárců, preferovalo hned 32 % sněmovních respondentů, a to napříč politickým spektrem. Tím, že více než třetina sněmovních respondentů uvedla, že parlamentní mandát patří straně, se ukazuje, že i přes definování volného mandátu zůstává role stran v rámci sněmovního prostředí z perspektivy reprezentantů zásadní, ač by se tak z dosavadních dat nemuselo vždy jevit.

Pokud se v rámci této otázky přistoupí k rozlišování poslanců na základě jejich vazby vůči populismu, nedochází k odhalení odlišných postojů, a to i přes jiné vnitřní fungování populistických uskupení či jejich další charakteristiky. Ostatně to znázorňuje Graf č. 28, který dokresluje, že obě skupiny shodně preferovaly tezi o tom, že parlamentní křesla patří zákonodárcům, a to před tezí, že parlamentní křesla naopak patří stranám (bylo tomu tak přibližně v poměru 7:3). Zůstává ovšem otevřenou otázkou, zda by se zástupci této třetiny

sněmovních respondentů v případě neshody se svým klubem opravdu vzdali svého mandátu a přenechali jej náhradníkovi. Ve sněmovní praxi se tak v případě neshod děje zcela ojediněle, což nejlépe ilustrují pravidelně nezařazení poslanci, případně fenomén přeběhlictví.²⁴⁴ Doplňme, že v postkomunistickém prostředí navíc vznikají i strany uvnitř parlamentů, v ČR šlo například o stranu LIDEM odštěpenou z VV či Trikolóru.²⁴⁵

Graf č. 28. Porovnání odpovědí poslanců z hnutí ANO a SPD a poslanců z ostatních sněmovních uskupení na otázku, zda parlamentní křeslo patří jednotlivému zákonodárci nebo jeho straně

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=38)

Tato i předešlé části textu přinášející pohledy zákonodárců na jejich parlamentní mandáty předně dokládají potřebu dalších výzkumů, které by se věnovaly tématu parlamentní reprezentace. Vliv na podobu české parlamentní reprezentace totiž neměli pouze noví zástupci etablovaných stran a probíhající krizové situace, které přispěly k proměně (nejen) českého stranického systému. Nové výzvy navíc přináší složení Poslanecké

²⁴⁴ Wintr (2010) připomíná z pohledu přeběhlictví extrémní 5. volební období Sněmovny (2006 – 2010), kdy se v dolní komoře pohybovalo až 15 nezařazených poslanců (str. 324).

²⁴⁵ Vznik stran uvnitř parlamentů lze chápat dokonce jako určité specifikum postkomunistických režimů.

sněmovny po sněmovních volbách z roku 2021, kdy ze sněmovních lavic zmizela levice. Ta nicméně z jednotlivých pater české politiky postupně nedobrovolně odcházela již v předcházejících letech, a to ať již šlo o prostředí Evropského parlamentu, Senátu či krajů.

S proměnou Parlamentu ČR ve shromáždění, ve kterém absentují zástupci levicových stran, se otevírá řada otázek spojených s fenoménem reprezentace reagujících na tuto hlubokou proměnu parlamentní arény. Zřejmě nejpálčivějšími jsou tyto dvě: Zůstává z pohledu občanů i politiků dělení na pravici a levici stále relevantní? Která uskupení po odchodu levice z českého parlamentního prostředí reprezentují levicové voliče i myšlenky? I s ohledem na tyto otázky lze konstatovat, že předkládaný výzkum parlamentní reprezentace nelze v žádném případě chápat jako ukončený. Tato evoluce či spíše revoluce v řadách parlamentních elit naopak podněcuje další politologicko-sociologické výzkumy českých parlamentních reprezentantů.

6. Profese parlamentního reprezentanta

Přes svou faktickou či domnělou moc i materiální zázemí, kterými parlamentní reprezentanti ze své funkce disponují, se profesionální politici v rámci žebříčků reputace jednotlivých povolání pohybují hned vedle nejhůře placených a nejméně atraktivních pozic. A nic nenasvědčuje tomu, že by se na tomto trendu mělo cokoliv měnit. Zatímco se vnímání členů politické třídy zdá být z pohledu občanů jednoznačně negativní, tato část práce se pokouší přiblížit pohledy na specifické povolání parlamentního reprezentanta, jehož jádro představuje výkon mandátu poslance i senátora, a to právě z pohledu parlamentních reprezentantů.

Pro členy parlamentů by mělo být společné to, co identifikovala již Pitkin (1967) – političtí reprezentanti pracují spolu s ostatními reprezentanty v rámci institucionalizovaného kontextu, a to za účelem specifického úkolu – vládnout národu nebo státu (str. 215). Jednotlivý zákonodárce tedy nejedná pouze za sebe, ale předně jako člen reprezentativního tělesa (str. 224). Každý zvolený reprezentant zároveň do tohoto prostředí přichází se svou vlastní specifickou osobní zkušeností, a to včetně té profesní. Současně se všichni členové parlamentu politicky učí a vzájemně se socializují. S takto specifickým prostředím se tedy pojí i specifická mentalita, proto není divu, že bývá profesionální politická třída chápána jako odtržená od reality běžných občanů (Hayward, 1996) či dokonce jako volební aristokracie (Manin, 2022).

„*Nejsme jako politici – makáme.*“ Tak znělo marketingové heslo hnutí ANO z roku 2013, které nejlépe ilustruje rozšířený narativ o politicích (nejen) v české společnosti. Dle tohoto narativu politici nepracují, pouze žvaní, a navíc jsou ještě přepřácleni. Prvotní úspěch hnutí ANO stál právě na kritice etablovaných stran a způsobu práce jejich politických reprezentantů po roce 1989 (podobně i dalších protestních hnutí). Volební heslo hnutí ANO pak vycházelo z antipolitické a antistranické rétoriky hnutí a z mnoha stereotypů ohledně fungování parlamentů. Ty se ovšem prostorově neomezují jen na české území a časově na 21. století. Vykoreněnost politických elit a jejich odcizení od problémů běžných občanů jsou ostatně jedny z narativů populistické rétoriky.

Úrodnou půdou pro tyto apely poskytuje negativní vnímání instituce Sněmovny a jejího osazenstva mezi českými občany, což dlouhodobě potvrzují i sociologická šetření. Lépe na tom není ani horní komora, kterou by si část populace i politické scény dokonce přála z důvodu přebytečnosti zrušit. Vlny kritiky a rozhořčení občanů vůči zákonodárcům nejčastěji přicházejí spolu se zprávami o zvyšování platů politiků či v případech zneužívání výhod spojených s držením politického úřadu. Příkladem byla kauza, kdy pirátský poslanec Tomáš Vymazal těžil ve svém poslaneckém bytě kryptoměny (idnes.cz, 2018).

Že se společnost zamýšlí nad náplní práce profesionálních politiků především v souvislosti s kontroverzními momenty, je opodstatněné a přirozené. Politické profesi, respektive definování obsahu tohoto povolání, se ovšem dostatečně nevěnuje ani odborná veřejnost a akademické texty, a to napříč světem. Světlou výjimku představují průkopnické práce Hattis (2014, 2022), která se na profesi zákonodárce soustředily v rámci izraelského a anglofonního prostředí. Hattis sice detailně zkoumala předně izraelský Knesset, řada z jejích poznatků ale zůstává platných i při aplikaci na české prostředí.

Absence definic přitom přináší paradoxní situaci. Zákonodárci se totiž s vývojem moderních demokracií nestali pouhými komunitami specializovaných profesionálů, ale předně začali více a více rozhodovat o osudech občanů a celé společnosti, protože zákony lze upravit téměř každý aspekt lidského života. Vzhledem k tomu, že profese parlamentního reprezentanta nebývá v parlamentech pevně definována (na rozdíl od imunitní ochrany, záruk osobní svobody zákonodárců a řady jejich práv jako je například odepření svědectví či odpovědnosti) je zvoleným zástupcům poskytována značná volnost v tom, jak se svého mandátu zhostí a čím tento časově omezený prostor vyplní. Mandát se navíc neomezuje pouze na činnost v komorách a orgánech parlamentních těles.

Absence těchto definic ale především otevírá celou řadu otázek. Chápu svou profesi parlamentní reprezentanti vůbec jako práci na plný úvazek? Mají pro svou parlamentní

činnost dostatečné prostředky a podmínky? Jak je případně jejich povolání vlastně uspokojuje či naplňuje? Legitimní je ovšem ptát se i na to, jaké aspekty parlamentní práce považují za nejvíce relevantní, tedy kde mohou efektivně uplatňovat svůj vliv. Tyto a mnohé další nedílné součásti profese parlamentního reprezentanta budou detailněji reflektovány v následujících odstavcích.

Již bylo zmíněno, že problematice chybějících definic výkonu povolání členů parlamentů se ve svých textech věnovala Hattis (2014, 2022). Její text předně dokládá, že definice obsahu výkonu mandátu postrádá většina parlamentů. Již příklady z anglofonních zemí dle Hattis ilustrují, že zákonodárci při svém vstupu do parlamentu obvykle nemívají k dispozici popis náplně práce, stejně tak neznají formální požadavky na výkon své funkce a nedisponují ani představami ohledně plánů jednotlivých dní. Je tak pouze na nich, jak se své role zhostí, přičemž se zodpovídají pouze voličům. Z absence formálních dokumentů dle Hattis vyplývá, že se při zkoumání tohoto fenoménu musíme spoléhat na informace od zákonodárců, a to předně z rozhovorů či dotazníkových šetření (Hattis, 2014, s. 588–589).

Než se zaměříme na zkoumání chápání politické profese z perspektivy českých poslanců a senátorů, a to na základě uskutečněného dotazníkového šetření z roku 2020, věnujme pozornost úvahám ohledně povolání politika, které nastínil již slavný sociolog Max Weber, když jako první identifikoval politiky z povolání. Weber rozlišil dva způsoby, jak udělat z politiky povolání. Zatímco první druh politiků žije pro politiku a je na příjmech z politiky nezávislý, druzí žijí z politiky, což znamená, že pro ně politika představuje hlavní zdroj příjmů.

Nejvíce nezávislý je dle Webera reprezentant prvního typu, kterým je rentiér (Weber, 1998, str. 253). Tito nezávislí politici, kteří žijí pro politiku, se pak dle Webera nicméně rekrutují plutokraticky. Přeloženo do reality 21. století – nezávislími rentiéry mohou být třeba právě miliardáři a movití podnikatelé, kteří zakládají vlastní strany a kritizují etablované politiky za to, že žijí z příjmů z politiky a jednají korupčně (často oprávněně). Zástupce této skupiny, Andrej Babiš, například v tomto smyslu uvedl: „*Šel jsem do politiky bohatý, a to je dobře. Protože do politiky se má chodit proto, aby se dělalo něco pro lidi, a ne si tam vydělat.*“ (novinky.cz, 2023b).

V časech Webera platilo, že politika může být „*čestnou funkcí, a pak se jí věnují nezávislí (zámožní), nebo může být její provozování umožněno nemajetným, a pak musí být*

honorována“ (str. 254). Dnes odměny pro členy Parlamentu ČR vycházejí z legislativy²⁴⁶, která zvoleným reprezentantům zajišťuje finanční, administrativní i expertní zázemí, a to proto, aby svůj mandát mohli vykonávat bez omezení a dle Ústavy i nezávisle. Řada zvolených politiků nicméně působí nadále ve svých původních povoláních či podniká, což znamená, že částečně přetrvává Weberova dichotomie stojící na tom, že zatímco někteří ke svému mandátu přistupují jako k plnému úvazku a plnohodnotnému povolání (z politiky žijí), další parlamentní mandát za plnohodnotné povolání nepovažují, protože se profesně či podnikatelsky rozvíjí i v mimoparlamentním prostředí (typicky lékaři a advokáti).

Zvláštní kategorií jsou držitelé dalších politických mandátů, a to na komunální či regionální úrovni. Kumulace místního a celostátního mandátu je ovšem někdy ospravedlňována přímou vazbou politiků na občany, a tedy blízkostí politiků k problémům běžných občanů. Kumulace mandátů je ovšem téma samo o sobě. I proto musela jedna z otázek v rámci šetření z roku 2020 mířit i tímto směrem (viz níže).

Protože zákonodárci často pracují i mimo prostředí parlamentů, nabízí se přirozená otázka, zda a do jaké míry čeští poslanci a senátoři vnímají své funkce jako práci na plný úvazek. Povolání v civilním životě rovněž slouží i jako deskriptivní charakteristika, tedy jako vodítko pro občany během voleb. Občané tak v zemi s nedostatkem lékařů například s oblibou volí kandidáty s medicínským zázemím. Naopak politik z povolání může v očích občanů představovat někoho, kdo celou svou profesní kariéru žije jen z politiky a je v životě nepraktický. V tomto duchu byl například kritizován Bohuslav Sobotka z ČSSD, který hned po studiích začal působit jako poslanec. V očích jeho kritiků, které reprezentoval například jeho koaliční partner Andrej Babiš, výkon demokraticky získaného poslaneckého mandátu jako regulérní práce vnímán nebyl. Sobotka totiž z pohledu Babiše „nikdy nepracoval“. I držba politického úřadu přesto představuje povolání.

Pokud něco mělo vliv na to, že se politika obecně začala více vnímat jako plnohodnotné povolání (na plný úvazek), pak to byla profesionalizace zákonodárných sborů. Herrick (2011) na základě americké zkušenosti připomenula, že ještě v 50. letech 20. století se tyto sbory skládaly se zákonodárců na částečný úvazek a pouze s částečnými příjmy z parlamentní činnosti. Reprezentanti navíc neměli k dispozici žádné zaměstnance a scházeli se dvakrát ročně. Tato zákonodárná tělesa vedle toho měla jen slabé vnitřní struktury a působila těžkopádně. Jejich členům pak scházely zdroje i procedury k tomu, aby mohli

²⁴⁶ Jedná se konkrétně o Zákon č. 236/1995 Sb. o platu a dalších náležitostech spojených s výkonem funkce představitelů státní moci a některých státních orgánů a soudců. Před přijetím výše zmíněného zákona se platy poslanců řídily zákonem ČNR č. 371/1990, o platu a náhradách výdajů poslanců České národní rady.

účinně reprezentovat voliče, a to vše v situaci, kdy legislativy čelily novým problémům a povinnostem (str. 10). Pokud tedy mluvíme o profesionalitě, týká se primárně úrovně zdrojů a možností zákonodárců.

Dle Herrick (2011) platí, že jak se legislativy profesionalizovaly, vzrostl i počet jednacích dní, byly navýšeny platy a personální i expertní kapacity zákonodárců. Dále došlo i ke zdokonalení legislativního procesu, vytvořily se silné vnitřní parlamentní struktury, systém výborů a leadership. Zákonodárny sbory se pak co do velikosti i často zmenšovaly (str. 11).²⁴⁷ Tyto aspekty profesionalizace se následně projeví i ve výsledných politikách. Herrick (2011) navíc argumentuje, že zákonodárci z profesionalizovaných parlamentních těles mohou být senzitivnější ke svým konstituentům, a protože jsou více nezávislí, mohou lépe pracovat pro občany. S tím, jak se práce zákonodárce stala zaměstnáním na plný úvazek, už nemuseli političtí reprezentanti nutně pracovat jinde (s. 11–12). S kartelizací stran a s ní spjatou proměnou profesionalizace politiků se pak politici stali dokonce závislými na státu (Verzichelli a otta, 2014).

Proces profesionalizace zákonodárných sborů, který přibližuje Herrick (2011), souvisí i s orientací reprezentantů na modely správce a delegáta. Profesionalizace, která je spojena se zdroji a kapacitami, totiž dle Herrick může napomáhat orientaci reprezentantů na model správce. Profesionální politici se totiž mohou cítit dostatečně kvalifikovaní k tomu chovat se dle orientace modelu správce (str. 12). Tedy jednat více na základě svého úsudku a zkušeností. Podle Herrick mohou kariérní politici zkrátka uvěřit, že mají v porovnání s běžnou populací lepší schopnosti ve vztahu k tvorbě legislativy a rovněž i lepší orientaci v různých politikách, čímž se při rozhodování mohou ocitnout v jakési nadřazené pozici (str. 61).

Profesionalizace ovšem na reprezentanty působí hned dvěma směry. U menších komor profesionalizace dle Herrick například posiluje vnímání modelu správce, který posilují zvyšující se rozpočty na kanceláře členů a členek zákonodárných sborů. S posilováním personálu zákonodárců (asistentů) se ale zase pojí silnější inklinace k orientaci na model delegáta (str. 66). Do výkonu mandátu promlouvají ovšem i role zákonodárce v rámci komor či klubů, se kterými se pojí odlišné aktivity a pravomoci.

²⁴⁷ To ovšem neznamená, že se i přes proces profesionalizace nemůže dít i pravý opak. Turecký jednokomorový parlament se například v roce 2017 naopak zvětšil o 50 mandátů, a to na celkových 600 křesel.

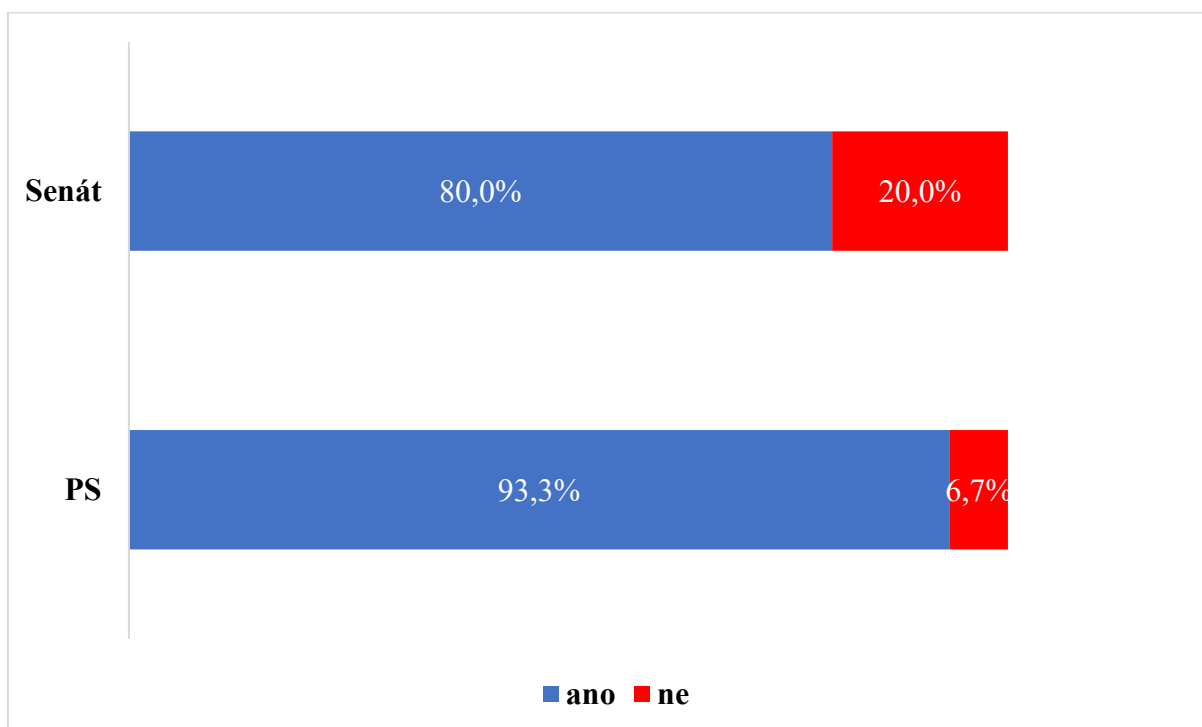
Povolání parlamentního politika tedy v sobě zahrnuje i stranické povinnosti a aktivity ve volebních obvodech.²⁴⁸

Profesionalizaci českého parlamentního prostředí ještě před přechodem k demokracii po roce 1989 přibližují Gjuričová a Zahradníček (2018), kteří připomínají, že v socialistickém Československu se v judikatuře nehovořilo o mandátu, ale o funkci. Proto se očekávalo, že poslanci budou nadále pokračovat ve svém původním pracovním poměru a budou pracovat bez odměny. Ostatně normalizační parlament zasedal pouze čtyřikrát ročně (Gjuričová a Zahradníček, 2018, s. 116–117). O profesionalizaci v souvislosti s nedemokratickým parlamentem tedy příliš hovořit nelze, spojovat jej lze spíše s amatérismem. Noví poslanci, kteří do parlamentu zamířili s kooptacemi či ze svobodných voleb, se navíc snažili odlišovat od předchozích kádrů tím, že s profesionální politikou nemají nic společného (Gjuričová a Zahradníček, 2018, str. 123). Ta byla totiž spojovaná s minulým režimem.

Profesionalizace československého parlamentu se tedy zrodila až tehdy, když toto mocenské těleso začínalo mít reálnou moc, tedy na začátku 90. let. Gjuričová a Zahradníček uvádějí, že právě dvouleté období Federálního shromáždění po volbách v roce 1990 charakterizovala úspěšná profesionalizace poslanecké práce. Bezprostředním důsledkem byl vzrůst autonomie poslanců a jejich oslabení na stranických aparátech (str. 148–149). Od prvních debat ohledně platu poslanců, se debaty postupně přesunuly i k financím na asistenty či budování expertního zázemí. Poslední zmiňovaný aspekt lze ilustrovat například na vzniku odborného útvaru Poslanecké sněmovny, kterým je Parlamentní institut. První iniciativy ohledně vzniku útvaru lze datovat již do první poloviny roku 1990, založen pak byl v roce 1991 a v dalších letech se postupně rozšiřoval (viz Jágr, 2022).

²⁴⁸ Na práci zákonodárců ve volebních obvodech ostatně myslí i harmonogramy parlamentních komor a finanční rozpočty pro jednotlivé zákonodárce. Komory totiž zákonodárcům hradí náklady na regionální kanceláře. Jeden z asistentů zákonodárců pak bývá zpravidla určen pro potřeby práce v regionu.

Graf č. 29. Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda je povolání zákonodárce prací na plný úvazek

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=65)

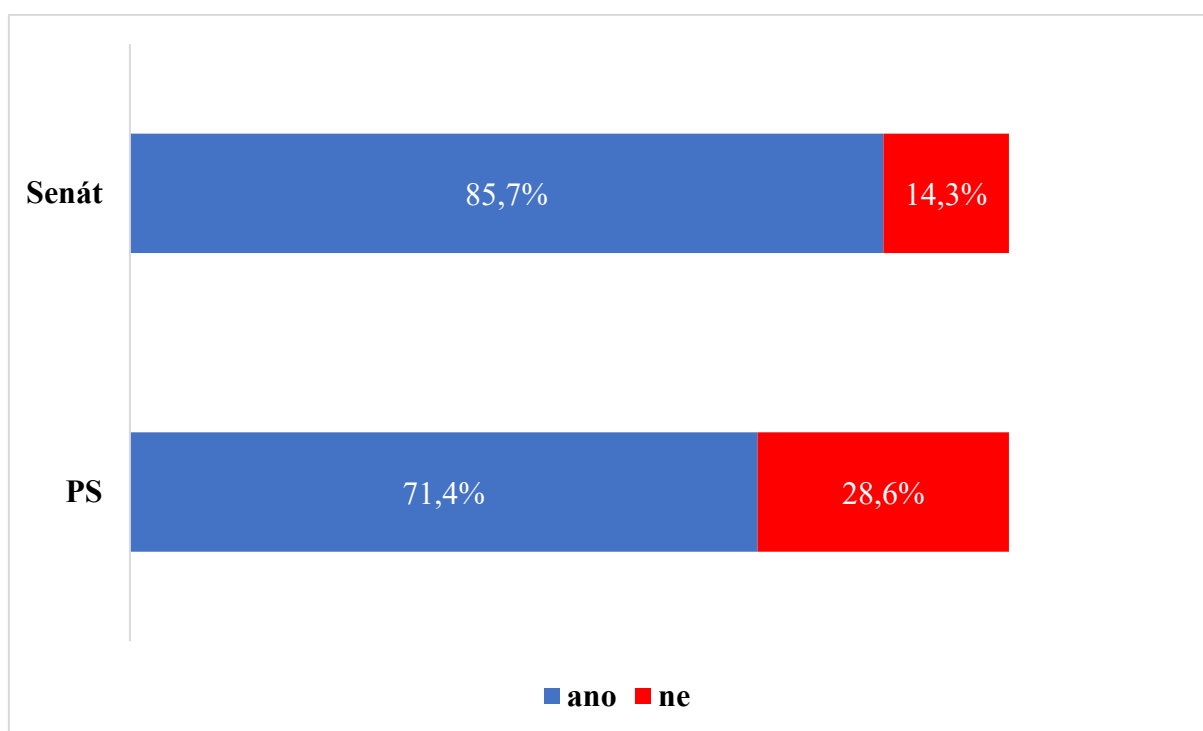
Jak poslanci a senátoři vnímali své profese po třech dekáдах fungování profesionalizovaného Parlamentu ČR, a to konkrétně v roce 2020, znázorňuje Graf č. 29. Ten přináší odpovědi na to, zda mandát respondenti vnímali jako práci na plný úvazek či nikoliv. Ač zde není smyslem určovat, která varianta přístupu k výkonu mandátu je pro fungování parlamentní demokracie vhodnější, přesto zmiňme, že zatímco vnímání práce zákonodárce na plný úvazek a tedy vyloučení dalších pracovních aktivit (a vazeb k dalším zaměstnavatelům) může omezovat možnosti střetu zájmů, pokračování v původní profesi může naopak politickému reprezentantovi napomáhat v lepším porozumění potřeb občanů či určitého segmentu populace. Další zaměstnání navíc může rozvíjet specializaci poslanců či senátorů. Nové specializace ale rovněž vznikají již při parlamentním působením, a to například díky příslušnosti ke konkrétnímu výboru či komisi.

Data znázorněná v Grafu č. 29 nicméně ukazují, že čeští zákonodárci svou profesi dominantně vnímají jako práci na plný úvazek. Častěji se takto vyjadřovali respondenti z řad poslanců a poslankyň, kteří v 93 % odpovědích vyjadřovali chápání profese poslance jakožto práci na plný úvazek. U senátorů a senátorek tomu tak bylo pouze při 80 % odpovědích, což

pravděpodobně souvisí s menším pracovním tempem horní komory, a tedy i s větším prostorem členů komory pro další aktivity.

Dle Herrick (2011) jsou v zastupitelských demokraciích potřeba takoví reprezentanti, kteří se o své voliče zajímají a pracují pro ně. K tomu ale nutně potřebují pobídky, aby tak činili (str. 22). Potřebují k tomu ale rovněž i kapacity a podmínky. Další otázka na respondenty tedy zněla, zda jsou podmínky pro práci zákonodárců dostatečné k tomu, aby mohli vykonávat svou práci dobře (viz Graf. č 30). Většinou kladné odpovědi poslanců i senátorů na tuto otázku napovídají, že dostatečné jsou. Že mají podmínky k tomu, aby mohli vykonávat svou práci dobře, označovali častěji senátoři, a to v 86 % svých odpovědí, z poslanců takto odpovědělo 71 % respondentů.

Graf č. 30. Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda mají zákonodárci podmínky k tomu, aby mohli vykonávat svou práci dobře

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpem 2020 (N=70)

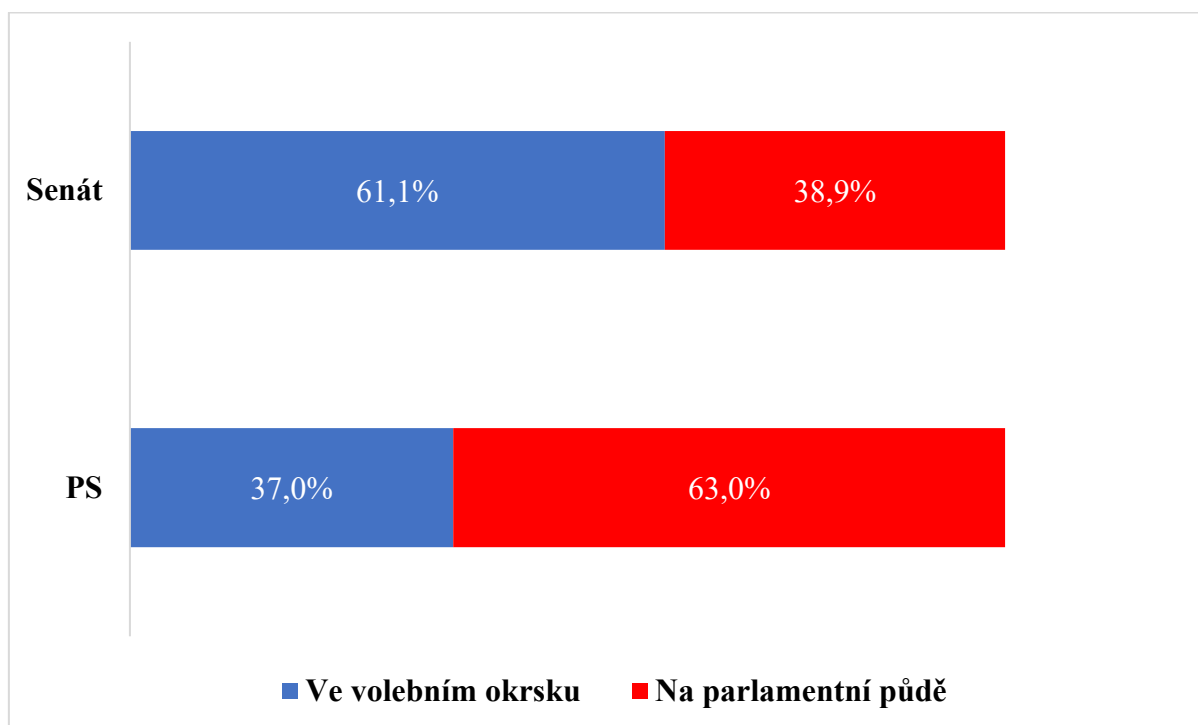
Při bližším pohledu na data se ukázalo, že vládní poslanci z ANO a ČSSD podmínky pro výkon mandátu chápali jako dostatečné v 85 % reakcích, u opozičních respondentů byl ale poměr již nižší (61 %). Opoziční sněmovní klub SPD byl pak jako jediný ze všech klubů ve svých odpovědích na zkoumanou otázku zcela jednotný. Respondenti z SPD totiž ve 100 % svých odpovědích uvedli, že zákonodárci mají podmínky k tomu, aby mohli

vykonávat svou práci dobře. Nižší spokojenost u zbytku opozičních respondentů naznačuje, že rozdíly mohou souviset již s přístupem ke zdrojům, což ilustruje i fakt, že vládní poslanci mohou minimálně v rámci svých klubů získávat snáze informace přímo z exekutivy (někteří vládní poslanci a poslankyně navíc zpravidla bývají členy vlády). Další vysvětlení může nabízet i novost uskupení, se kterou se zpravidla pojí nedostatečné expertní kapacity stran. Novost měla vliv například i na vyšší využívání služeb odborného zázemí zákonodárců, což dokazují analýza využívání služeb Parlamentního institutu dle jednotlivých stran (Jágr, 2022). Doklady ohledně obecné spokojenosti zákonodárců s podmínkami pro jejich výkon povolání v každém případě svědčí o vysokém stupni profesionalizace českého parlamentního prostředí.

Na spokojenost sněmovních a senátních respondentů z hlediska podmínek pro povolání parlamentních reprezentantů, navazuje další otázka z dotazníkového šetření, která zní: „*Pocitujete větší uspokojení z práce ve volebním okrsku či na parlamentní půdě?*“ Data prezentovaná v Grafu č. 31 vypovídají o tom, že větší uspokojení z práce v regionech mají senátoři, kteří tuto možnost označili při 61,1 % odpovědích. Poslanci naopak v 63 % odpovědích vyjádřili své uspokojení z práce na parlamentní půdě, přičemž volební okrsky (obvody) sněmovní respondenti preferovali pouze ve 37 % případech.

Znovu se tak prokázala důležitost vztahu k menším volebním obvodům v případě senátního prostředí a menší zájem o lokální dimenzi mandátu v případě poslanců a poslankyň. Tato zjištění nastiňují, že senátní obvody mohou být klíčové i z hlediska sběru informací a místních požadavků, fungovat by tedy měly primárně na základě vzorce reprezentace *bottom up*. Ostatně senátoři a senátorky jsou na rozdíl od členů a členek dolní komory jedinými zástupci svých obvodů, což vztah k lokálnímu aspektu mandátu jen posiluje. Zmínit lze znovu i nižší periodicitu senátních schůzí, a tedy více kapacit pro senátory pohybovat se v regionech, ale i nutnost být vidět v obvodu, a to s ohledem na případné znovuzvolení.

Graf č. 31. Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda pocítují větší uspokojení z práce ve volebním okrsku či na parlamentní půdě

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpem 2020 (N=64)

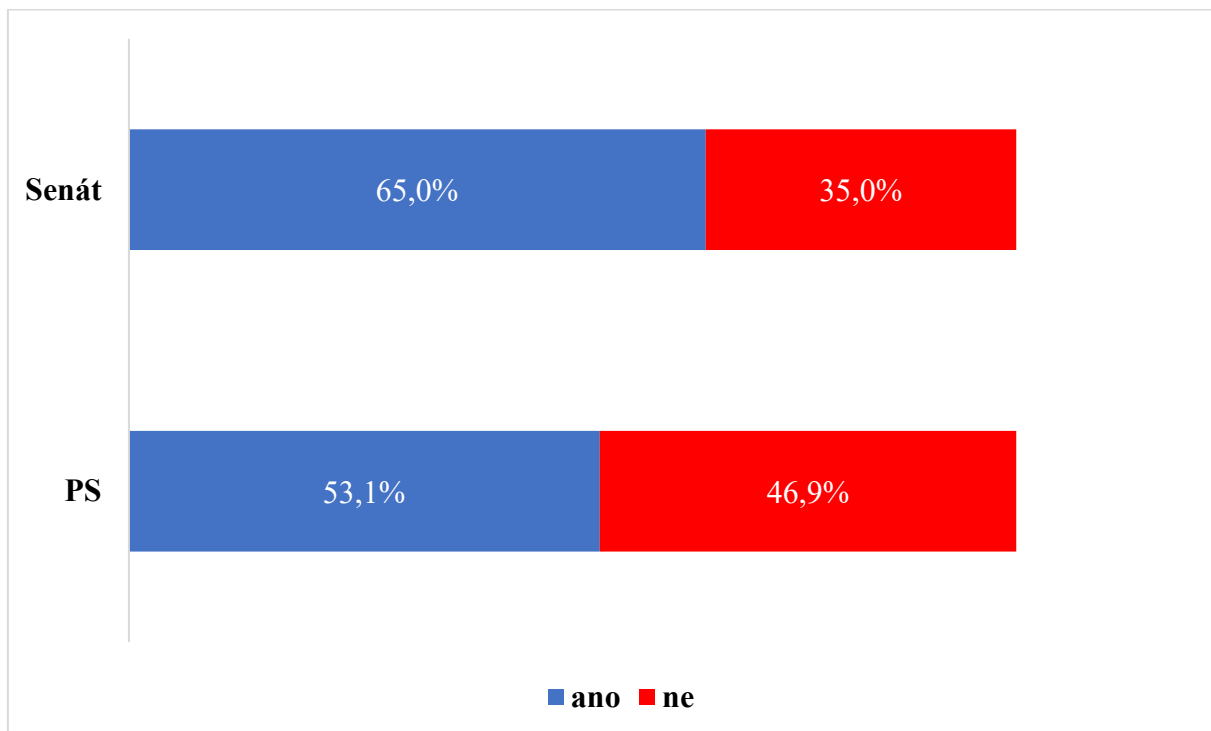
Bližší pohled na odpovědi respondentů pak ukazuje, že v případě poslanců to byli zejména respondenti z hnutí ANO a SPD, kteří nejčastěji vyjádřili uspokojení z práce na parlamentní půdě. Bylo tomu tak hned v 79 %. V případě respondentů ze zbývajících sněmovních uskupení se tak vyjádřilo 55 % z nich. Pokud se tyto dvě kategorie respondentů porovnájí z pohledu uspokojení práce ve volebním okrsku, vychází, že zatímco uspokojení z práce v regionu pocítuje pouze 21 % respondentů z hnutí ANO a SPD, u ostatních se takto vyjádřilo hned 45 % z nich. Uvedené může vyplývat z nižší důležitosti budování členské základny a lokálních buněk u uskupení s populistickými rysy.

Na pohledy ohledně uspokojení z práce na parlamentní půdě a ve volebních obvodech navazují postoje k přínosnosti kumulace celorepublikového (parlamentního) a lokálního mandátu. I zde je částečně přítomen aspekt (ne)chápání parlamentního mandátu jakožto práce na plný úvazek. Pokud srovnáme pohledy členů dolní a horní komory, a to na přínos kumulace mandátů (viz Graf č. 32), pak zjistíme, že obě skupiny reprezentantů kumulaci vnímají kladně. Více senátoři, a to v 65 % případů, méně pak poslanci, ti se takto vyjádřili v 53,1 % odpovědích.

Kumulace mandátů, respektive držení více politických funkcí zároveň, je přitom občany vnímána negativně. Politici pak na toto vnímání reagují různými cestami. Může jít o pokusy o zavedení klouzavého mandátu, vzdání se části platu (například pro charitu) či určením termínu, do kdy se například po volbách méně relevantního mandátu vzdají. Někteří politici i strany se kumulaci úzkostlivě brání, jiní v tomto fenoménu nespatřují problém. Kumulace je pak zvláště pod drobnohledem v případech kombinací celostátního a lokálního mandátu.

Pokud ale politik například zastává vysoké stranické placené funkce, případně působí jako člen vlády anebo vykonává své povolání mimo to parlamentní, nebývá kombinace více úřadů či povolání již zpravidla tak problematická. Naopak téma kumulace celostátních a lokálních mandátů se na přetřes dostalo například i na sjezdu starostovského hnutí STAN v roce 2022, kde zástupci hnutí Starostové pro Liberecký kraj kritizovali drobení sil mezi více funkcí a tedy nesoustředění se na základní úkoly. Mohlo by se zdát, že pohled na kumulaci celostátního a lokálního mandátu bývá sporný, a to z pohledu občanů i politiků. Subjektivní výpovědi parlamentních reprezentantů, které byly zachyceny během šetření v roce 2020, tedy přinášejí upřímný poslanců a senátorů na tuto problematiku. Většina parlamentním politiků kumulaci chápe pozitivně, přičemž tento pohled sdílejí především senátoři a senátorky.

Graf č. 32. Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda je přínosné kumulovat celorepublikový a lokální mandát

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpem 2020 (N=69)

Předposlední zkoumaný aspekt v rámci této kapitoly přináší subjektivní hodnocení hlavních parlamentních činností, a to perspektivou parlamentních reprezentantů. Poslanecká i senátní praxe zahrnuje celou řadu úkolů. Některé z nich se týkají aktivit v regionech a volebních obvodech, další pak úzce souvisí s opozičně-vládním vztahem, legislativní aktivitou, komunikací s veřejností či s parlamentní socializací. Poslanci a senátoři proto v této souvislosti hodnotili v rámci šetření užitečnost jednotlivých parlamentních procedur. Jejich výběr sestával z práce ve výborech, ústních a písemných interpelací, pozměňovacích návrhů, plenárního zasedání a práce pro klub a jednání klubu. U senátorů byl tento výčet, který samozřejmě není konečný, omezen pouze na práci ve výborech, pozměňovací návrhy, plenární zasedání a práce pro klub a jednání klubu, což vyplývá z odlišných úkolů a možností členů horní komory, a to zejména ve vztahu vůči vládě. Vybrané procedury nebyly vybrány náhodou. Právě s těmito kategoriemi obvykle pracují i zahraniční výzkumy.

Tabulka č. 24 dokládá, že z pohledu poslanců v roce 2020 byla v rámci výběru vnímána jako nejužitečnější parlamentní činnost (a tedy i náplň mandátu a povolání) práce ve výborech. Tu poslanci na stupnici od 1 (nejméně důležité) po 5 (nejvíce důležité) v průměru ohodnotili hodnotou 4,56. Dle Kudrny (2021a) je role poslaneckých a senátorských klubů v legislativním procesu nezpochybnitelná a významná (str. 196).

Výbory jsou předně těžištěm parlamentní práce a dochází v nich vedle legislativní činnosti i ke kontrolní činnosti. Navíc je pro ně charakteristické konsensuální pracovní prostředí. Částečně zde tedy ustupuje do pozadí stranická příslušnost a vztahy mezi členy výborů mohou být kolegiálnější. Všemmu přispívá i obvyklá nepřítomnost kamer na jednáních výborů. Není tedy potřeba působit na voliče, a to na rozdíl od jednání na plénu. Cíli jsou spíše deliberace a dohoda.

Tabulka č. 24. Hodnocení parlamentních procedur perspektivou poslanců (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

Poslanecká sněmovna	1	2	3	4	5	N/A	Průměrná hodnota
Práce ve výborech	0 %	0 %	10 %	24 %	66 %	0 %	4,56
Ústní interpelace	4 %	18 %	40 %	26 %	12 %	0 %	3,24
Písemné interpelace	8 %	16 %	36 %	20 %	20 %	0 %	3,28
Pozměňovací návrhy	2 %	2 %	8 %	30 %	58 %	0 %	4,4
Plenární zasedání	0 %	0 %	18 %	50 %	32 %	0 %	4,14
Práce pro klub a jednání klubu	2 %	6 %	14 %	44 %	32 %	2 %	3,92

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=50)

Vzhledem k rozsahu dopadů pozměňovacích návrhů u českých poslanců není příliš překvapivé, že se hned za výbory z hlediska nejvyššího hodnocení umístily právě pozměňovací návrhy (průměrná hodnota 4,4). Následuje plenární zasedání (4,14) a práce pro klub a jednání klubu (3,92). Že jsou interpelace ve stávající podobě mezi poslanci víceméně neatraktivní ilustruje jejich pořadí a hodnocení v rámci uvedené tabulky.

Tabulka č. 25, která přináší pohledy senátorů na užitečnost jednotlivých parlamentních procedur dokládá, že v případě senátorů byly ohodnoceny jako nejužitečnější součástí výkonu mandátu tyto dvě procedury – plenární zasedání (4,73) a výbory (4,7). Mezi těmito dvěma kategoriemi v podstatě nebyl téměř žádný rozdíl, respektive senátoři mnohem méně favorizovali výbory na úkor pléna, než tak činili poslanci. Pozměňovací návrhy (4,26) se pak u senátorů rovněž těšili větší užitečnosti než jednání na klubu (3,9). Kategorie práce pro klub a jednání klubu byly v případě senátorů a poslanců hodnoceny prakticky totožně.

Tabulka č. 25. Hodnocení parlamentních procedur perspektivou senátorů (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

Senát	1	2	3	4	5	N/A	Průměrná hodnota
Práce ve výborech	0	0	8 %	23 %	68 %	0	4,7
Pozměňovací návrhy	1 %	3 %	10 %	32 %	55 %	0	4,26
Plenární zasedání	0	0	14 %	40 %	45 %	1 %	4,73
Práce pro klub a jednání klubu	3 %	7 %	14 %	41 %	33 %	3 %	3,9

Zdroj: Dotazníkové šetření uskutečněné mezi 9. červnem a 3. srpnem 2020 (N=23)

Účelem této kapitoly bylo přiblížení povolání parlamentního reprezentanta, a to hned z celé řady aspektů. Právě absence definic povolání parlamentního reprezentanta umožňuje členům parlamentů flexibilní přístup k mandátu. Samotný mandát se pak skládá z řady aktivit, přičemž řada z nich se týká přímo parlamentního prostředí a procedur, další se ale například práce v obvodech a regionech. Vedle těchto chybějících definic povolání parlamenty často postrádají i etické kodexy. Tyto fenomény by si ovšem zasloužily bližší pozornost v podrobnějších výzkumech. Ty by se v parlamentním prostředí mohly zaměřit i na rozdíly mezi nováčky a zkušenějšími politiky. Tyto výzkumy by byly přínosné již z důvodu, že ve druhé dekádě 21. století z Parlamentu ČR zmizela řada poslanců i senátorů, kteří drželi své křesla stabilně. Situace v českém parlamentním prostředí se totiž přiblížila zpět k jeho začátkům z roku 1990, kdy byla parlamentní tělesa logicky tvořena velkým počtem nováčků.²⁴⁹ Nové sněmovní strany pak dokazují, že neexistuje *know how*, jak vykonávat funkci parlamentních reprezentantů.

²⁴⁹ Hodnotný je i postřeh, který přinášejí Enyedi a Casal Bértoa (2018). Dle v postkomunistických zemích dochází k návratu dříve upozaděných postkomunistických elit.

Závěr

Impulsem pro realizaci tohoto výzkumu byl konec stability českého stranického systému, jehož počátek se pojí se sněmovními volbami v roce 2010, kdy na parlamentní scénu vstoupila dvojice nových uskupení – TOP 09 a Věci veřejné. V případě druhého jmenovaného uskupení se jednalo o premiéru politického subjektu s kořeny v podnikatelském prostředí, které navíc operovalo s populistickou rétorikou. S dalšími sněmovními volbami získávali zástupci protestních neideologických uskupení na síle, a to na úkor zástupců etablovaných stran. Ve sněmovních lavicích ovšem nově nezasedali pouze zástupci populistických uskupení (VV, ANO, Úsvit, SPD), ale i poslanci z dalších nových stran a hnutí (TOP 09, STAN či Piráti). Všechna tato uskupení pak těžila z touhy českých voličů po novosti a samozřejmě z bídnych politických výkonů a kauz etablovaných stran.

S ohledem na popsání změny se text soustředil na otázku, jak se během třech dekad vývoje samotné ČR proměnilo chápání parlamentního mandátu, a to z empiricko-behaviorální perspektivy. Vzhledem k hojnému zastoupení poslanců z nových uskupení (a rozsáhlé proměně skladby parlamentních elit) bylo potřeba tyto subjekty analyzovat již z perspektivy vztahu ke klasickému chápání politických stran. Výzkumná pozornost se ale musela stočit i k otázce, zda (ne)existují skupiny reprezentantů, které by k parlamentnímu mandátu přistupovaly specifickým způsobem. Text dále vyplňuje výzkumnou mezeru tím, že se detailněji soustředí i na členy horní komory a srovnává jejich postoje k mandátu vůči členům Sněmovny.

Senátoři podobně jako poslanci reprezentují lid jako celek, protože Senát nepředstavuje reprezentaci zvláštních zájmů. Obě skupiny zákonodárců pak skládají i shodné znění slibu. Přesto existují přirozené předpoklady pro odlišnosti mezi členy těchto komor, a to i ve vztahu k mandátu. Z pohledu skladby komor pak zásadní odlišnost představovala skutečnost, že zatímco v letech 2017 až 2021 se Sněmovna skládala hned z poloviny z poslanců z populistických hnutí ANO a SPD, v Senátu tato uskupení úspěšná nebyla. Podobně tomu bylo i u dalších stran s protestními kořeny (například u Pirátské strany). Jsou to tedy již odlišné stranické systémy, které vyzývají k realizaci srovnání jednotlivých komor z pohledu reprezentace.

Výzkum českých parlamentních reprezentantů v roce 2020 ovlivnila částečně světová pandemie, která přinesla pocit celospolečenského ohrožení. Výzkum reprezentace v takto specifické situaci může přinášet hodnotu již samu o sobě. Obdobně rozsáhlou pandemií totiž byla jen španělská chřipka, a to o století dříve. Postoje reprezentantů navíc

nikdy nelze rekonstruovat zpětně, jsou vždy časově unikátní. A platilo to i pro cenná šetření českých sociologů mezi poslanci, k jejichž realizaci došlo v letech 1993, 1996, 1998, 2000, 2003, 2007. Právě existence těchto dat umožnila longitudinální srovnání vnímání rolí u českých poslanců, a to s využitím tradiční typologie, kterou představují modely správce, stranického delegáta a lokálního delegáta.

Rozestup mezi posledním šetřením poslanců z roku 2007 a šetřením z léta 2020 navíc téměř přesně ohraničuje období, kdy Evropu i ČR zachvátila celá řada krizí, a to hospodářského, migračního či zdravotního charakteru (někdy se užívá i pojem polykrize). Právě během hospodářské krize s počátkem v roce 2008 došlo k otřesu důvěry občanů v politické i ekonomické instituce a rovněž k nástupu populistických stran v evropských i světových demokraciích. V českém případě nelze v souvislosti s parlamentní reprezentací ignorovat ani výzvy, které přišly se zavedením přímé volby prezidenta, volbou prezidenta Zemana usilujícího o poloprezidentský systém, zásahem na Úřadu vlády v červnu 2013, úřednickou vládou Jiřího Rusnoka vládnoucí bez důvěry Sněmovny, oligarchizací a klientelismem.

Jaké jsou tedy hlavní závěry a přínosy práce? Vedle obnovení zájmu o zkoumání české parlamentní reprezentace může být hodnotné již zachycení další trajektorie vývoje vnímání reprezentativních rolí u českých poslanců. Longitudinální srovnání ukázalo, že u poslanců docházelo během uplynulých třech dekad k výrazným proměnám preferencí jednotlivých modelů reprezentativních rolí, což jen zachycuje dynamiku v rámci komory.

Z Ústavy ČR (ale i z ústavních dokumentů jiných států) by se přitom mohlo zdát, že by reprezentanti měli své role chápat zásadně dle modelu správce. Že tomu tak nutně nemusí být vyvrátila již převaha modelu stranického delegáta mezi poslanci v 90. letech. Data nicméně dokládají, že model s problémy demokracií a krizí stran postupně oslaboval. Model stranického delegáta ostatně mezi lety 1998 až 2020 zaznamenal největší pokles ze všech koncepcí v rámci tradiční typologie rolí, když poklesl o téměř 25 %. U kategorie reprezentantů jakožto zástupců členů strany pak byla v roce 2020 zaznamenána dokonce nulová hodnota, a to jak v případě respondentů ze Sněmovny, tak i ze Senátu. Dlouhodobou marginalizaci vnímání poslanců jakožto zástupců členů stran identifikovala již Guasti (2009), která trend vysvětlovala nízkým počtem členů českých politických stran. Došlo tak k potvrzení hypotézy H3 o tom, že krize stran a stranic se v rámci vývoje reprezentativních rolí projeví v dalším poklesu relevance modelu stranického delegáta.

Počet členů stran nicméně klesal i během následující dekad, pro kterou byla charakteristická vysoká volební volatilita. Budováním stabilní členské základny a prací se

členy vynikaly především etablované strany. Těm ale „zvoní hrana“. V českém prostředí tedy nepozorujeme pouze vlažný zájem občanů o politickou participaci v rámci stran, ale i velmi vlažný vztah poslanců a senátorů vůči jejich spolustraníkům. I proto lze ČR nadále charakterizovat jako zemi s velmi slabou vazbou mezi společností a politickými stranami. Situaci příliš nepřispěl ani anti-stranický či anti-politický diskurz sílící po světové hospodářské krizi, jenž se projevil volebními zisky politických subjektů s populistickými a technokratickými apely, a to téměř po celé Evropě.

Další z modelů, model lokálního delegáta, byl mezi poslanci v rámci proběhlých šetření favorizován nejvíce v roce 2003, kdy se v rámci srovnání umístil na prvním místě. V roce 2020 ale zaujal pozici až za modely správce a stranického delegáta. Vítězem pomyslného souboje byl naopak model správce, jenž byl preferován hned u 63,3 % sněmovních respondentů. Před rokem 2020 byl model nejsilněji zastoupen během šetření v roce 2007 (tedy během dosavadního posledního šetření mezi poslanci), když jej preferovalo 39,2 % respondentů.

Model správce pak v roce 2020 dominoval mezi poslanci i na základě jejich dělení dle participace na vládě či opozici, přičemž respondenti z vládních řad (ANO a ČSSD) model preferovali hned o 18,6 % častěji. Tím, že se orientace na všechny občany země v případě vládních stran projevila i během šetření Guasti (2009) či Besta a Vogela (2017), došlo k potvrzení předpokladu, že orientace na reprezentaci národa jako celku (a celonárodní problémy) bývá charakteristická právě pro strany participující na vládě.

Převaha univerzalistického modelu správce se ovšem neprojevovala pouze v prostředí dolní komory, ale i v komoře horní. Rozdílná situace byla ale situace na druhých místech v rámci srovnání. Zatímco v případě respondentů ze Sněmovny byl po modelu správce nejčastěji zastoupen model stranického delegáta, u respondentů ze Senátu se jednalo o model lokálního delegáta. Tato odhalení tak poukazují na odlišné přístupy poslanců a senátorů vůči stranám, voličům i volebním obvodům a do jisté míry souvisí i s odlišnými stranickými a volebními systémy v rámci těchto komor, případně s odlišnou logikou fungování jednotlivých komor. Model lokálního delegáta byl v roce 2020 navíc v rámci dosavadních šetření vnímání mandátu preferován mezi poslanci vůbec nejméně v historii měření, čímž došlo k potvrzení hypotézy H2. Obdobně tomu bylo sice i v případě modelu stranického delegáta, nicméně větší propad byl mezi lety 2007 a 2020 zaznamenán právě u modelu lokálního delegáta.

První vysvětlení častějšího zastoupení modelu lokálního delegáta mezi senátory spočívá v menší velikosti senátních obvodů a taktéž v individuálním charakteru jednomandátových obvodů. Ač se může zdát, že Senát je komorou regionálních či spíše komunálních zájmů, senátoři primárně rozhodují o celostátních tématech. Ze své pozice tak mnohdy svým obvodům ani nemohou pomoci. Senátní obvody lze proto chápat primárně jako zdroje politické moci. Druhé vysvětlení vyšší relevance modelu lokálního delegáta mezi senátory vyplývá z menší relevance stran v rámci Senátu. Data od senátních respondentů a respondentek totiž potvrdila hypotézu H1 a sice, že v Senátu na rozdíl od Sněmovny, arény stranického boje, nehraje stranický klíč zásadní roli.

Podobně došlo k potvrzení hypotézy H5 stojící na tvrzení, že do síly modelu lokálního delegáta v rámci jednotlivých komor budou promlouvat odlišné velikosti sněmovních a senátních obvodů. Větší nezávislost senátorů na stranických organizacích oproti poslancům se pak prokázala i během výzkumu autonomie senátorů při hlasování, případně i při jejich odhadu hlasování, během kterých se cítili být zavázáni straně. Z hlediska srovnání jednotlivých komor lze konstatovat, že senátoři a senátorky ve stranických kategoriích uvažují méně často než jejich kolegové a kolegyně ze Sněmovny. Senát tak lze popsat jako atomizovanou komoru bez silných vazeb na politické strany. Senátoři totiž k mandátu v praxi přistupují značně individualisticky, soliterně a nezávisle.

V případě horní komory, která byla v okamžiku šetření tvořena převážně středopravicovými reprezentanty (naladěnými opozičně vůči vládě), se ostatně projevila vůbec největší hlasovací volnost. Poslanci a senátoři se konečně lišili i v odpovědích na to, komu patří mandát, tedy zda jednotlivému zákonodárci či straně. Ač mezi poslanci i senátory převažovala ústavní definice mandátu jakožto mandátu volného, u sněmovních respondentů označilo volbu, že mandát náleží straně, hned 32 % z nich. V případě Senátu tak učinil jediný respondent, což opět ukazuje na silnou autonomii senátorů vůči stranám. Mnozí senátoři ostatně ani nejsou členy stran a někteří kandidují zcela bez stranické podpory či naopak s podporou několika stran zároveň.

Protože senátoři nebyli v minulosti pravidelně šetřeni v takovém rozsahu jako poslanci (výjimkou byl rok 2000), nelze určit, k jakým přesným posunům u této kategorie reprezentantů v uplynulých letech docházelo. Určitou dynamiku lze ale předpokládat, protože skladba Senátu se v poslední dekádě rovněž výrazně proměnila. Byl to ostatně rok 2010, kdy Senát prodělal nejradikálnější personální obměnu ve své historii. Trend oslabování velkých stran (ODS a ČSSD) pak lze vypátrat do roku 2014.

Senátní personální proměny ovšem přicházely s tím rozdílem, že v senátním prostředí i s ohledem na vlastnosti dvoukolového většinového volebního systému nezaznamenávaly úspěchy populistické strany. Senát byl vůči populismu rezistentní, čímž nese jistý podíl na tom, že nedošlo ke krizi české demokracie či například k následování maďarské cesty. V dolní i horní komoře nicméně během druhé dekády 21. století výrazně ztrácela levice. Pomyslný boj pravice a levice tedy v Senátu zmizel ještě dříve, než se tomu tak stalo v dolní komoře.

Společný univerzalistický přístup k mandátu, který byl charakteristický pro obě komory během zkoumaného období, se projevil i při další dekonstrukci rolí, a to například společným předřazováním zájmu celku nad jeho částmi. Dokladem byl nezáměr poslanců i senátorů o specifické skupiny obyvatelstva (menšiny, dělníky, muže, ženy). A právě na nedostatečný zájem o zastoupení žen, menšin a dalších skupin reagovala nová vlna v rámci teorie reprezentace. Data ilustrují, že tento nezáměr o partikulární skupiny mezi parlamentními reprezentanty nadále trvá.

Při pohledu na obě komory z pohledu deskriptivní reprezentace bylo během zkoumaného období odhaleno, že jsou vůči populaci značně nereprezentativní, a to jak z pohledu kategorií věku, pohlaví i dosaženého vzdělání. Pokud by platil Caramaniho (2017) předpoklad, že je pro populisty klíčová míra korespondence mezi zastoupenými a zastupujícími, pak by se z perspektivy dosaženého vzdělání ze všech sněmovních stran občanům nejvíce blížili poslanci populistického hnutí SPD. Odklon od přiblížení se ideálům deskriptivní reprezentace lze sice pozorovat již od počátku demokratického parlamentarismu na začátku 90. let (již od kooptací), to ovšem neznamená, že by předchozí socialistický model parlamentu měl být následován.

K věkovému srovnání zákonodárců a občanů lze uvést, že pokud by nárůst počtu poslankyň pokračoval v dosavadním tempu, došlo by k vyrovnanému zastoupení žen a mužů v rámci dolní komory až za půl století. Ani přiblížení se ideálům deskriptivní reprezentace ovšem v praxi nezaručuje substantivní reprezentaci. Reprezentativní demokracie navíc nestojí na vzájemné podobnosti mezi občany a jejich zástupci. Pro demokracii jsou mnohem zásadnější legitimita, rovnost, autorizace, vykazovatelnost a responzivita. To ovšem nemůže posloužit jako omluva nedostatečného zastoupení žen ve vysoké politice, samotná přínaležitost k určitému pohlaví by přesto nemělo být kvalifikací proto být politikem. Podobně ani případná odbornost kandidáta. Parlamenty jsou totiž předně laické sbory a jsou voleny na základě politického klíče, nikoliv toho odborného.

Vrátíme-li se k tradiční typologii reprezentativních modelů a vztáhneme ji k parlamentním reprezentantkám, pak se ukáže, že model správce výrazně bodoval právě u sněmovních respondentek, když jej preferovalo hned 85,7 % z nich. U kolegů poslanců tato hodnota činila 61,9 %. Rovněž senátorky se častěji vnímaly jako reprezentantky všech občanů, rozdíl oproti senátorům byl ale již mnohem menší a dosáhl 4,4 %. Na základě těchto dat lze soudit, že s potenciálním zvyšováním počtu žen v Parlamentu lze očekávat další sílení modelu správce. Zejména v případě poslankyň pak platilo, že se téměř neidentifikovaly se stranami a už vůbec s volebními obvody. Identifikaci se stranami se pak absolutně vyhýbaly senátorky.

V případě Sněmovny lze vysvětlující proměnné dominance univerzalistických postojů ztělesněných v modelu správce hledat vedle vlivu sněmovních respondentek i v souvislosti s úspěchy nových stran, a zvláště těch operujících s populistickou rétorikou. S parlamentními nováčky se totiž pojí slabší institucionální a organizační struktury, které z hlediska reprezentace znamenají, že se politika nevytváří zdola. Pokud se zaměříme na respondenty ze všech nových českých stran, které získaly sněmovní křesla v období po roce 2010 (ANO, Piráti, SPD, STAN a TOP 09), zjistíme, že se v roce 2020 vnímali jako zástupci všech občanů (model správce) v 67,6 % odpovědích. U zástupců starých etablovaných stran (ČSSD, KDU-ČSL, KSČM a ODS) tomu tak bylo u 53,3 % odpovědí, nicméně i zde lze hovořit o výrazném posunu oproti minulosti.

Z nových stran byla na model správce zcela orientovaná dvojice hnutí SPD a STAN, přičemž u starostovského hnutí se může jednat o překvapivé zjištění. Vazba na lokální obvody (model lokálního delegáta) se naopak nejzřetelněji projevila u respondentů z etablované KDU-ČSL. K modelu stranického delegáta chovali nejvíce sympatií respondenti z KSČM, kteří jej preferovali hned v polovině případů. Model byl výrazněji zastoupen ještě u zástupců Pirátské strany, kde jej preferovalo 36,4 % respondentů a respondentek. Odlišnosti mezi zákonodárci napříč jednotlivými uskupeními (novými i starými) v každém případě dokládají, že poslance nelze chápat jako homogenní skupinu.

V textu rovněž došlo k potvrzení hypotézy H4, která u poslanců z nových parlamentních stran předpokládala nižší stranickou identifikaci, a to oproti reprezentantům z etablovaných stran. Rozdíly mezi těmito skupinami nicméně nebyly nikterak rozsáhlé. Ze zástupců etablovaných stran se totiž pro reprezentaci voličů strany vyjádřilo 26,7 % z respondentů, zatímco v případě nových stran tomu tak učinilo 20,6 % respondentů. Proměny chápání mandátu ve smyslu oslabování vazeb reprezentantů vůči stranám a spolustraníkům tedy bylo možné vůči minulosti identifikovat i u zástupců etablovaných

stran. Vysvětlením poklesu důrazu na stranický element může poskytovat již samotný pokles členské základny stran.

Při bližším pohledu na sněmovní respondenty z uskupení, které politická věda považuje za populistické, bylo zjištěno, že ke konci 8. volebního období Sněmovny (2017 až 2021), které lze vnímat i za vrchol působení populistických uskupení v ČR, preferovali respondenti z hnutí ANO univerzalistický model správce v 70 % svých odpovědích, přičemž respondenti z SPD model správce označili hned ve 100 % svých odpovědích. Rozdíly mezi respondenty z hnutí ANO a SPD a ostatními poslanci naznačují i další data. Odpovědi reprezentantů z populistických uskupení na otázku ohledně jejich motivů pro vstup do politiky například poukázaly na to, že poslanci z ANO a SPD za hlavní motivaci pro vstup do politiky považovali potřebu vyřešit problémy země, a to hned v 80 % svých odpovědích. Zbývajících 20 % přiřadili boji za své ideály a ideály strany. U ostatních sněmovních respondentů byla naopak nejsilnější motivací možnost bojovat za své ideály a ideály strany, což dokládá 46,7 % odpovědí pro tuto možnost. Respondenti z těchto uskupení navíc své odpovědi více diverzifikovali.

Z hlediska autonomie při hlasování pak respondenti z hnutí ANO a SPD označovali možnost *vždy sleduji stranickou linii* o poznání častěji, než tak činili ostatní sněmovní reprezentanti. U první kategorie respondentů tuto možnost volilo 37,5 % z nich, u druhé kategorie pouze 9,7 %. Jestliže se zástupci populistických stran nechápali tolik jako reprezentanti stran a ideje stran pro ně ani nepřinášely přílišné motivace pro vstup do politiky, z pohledu stranického hlasování pro ně strany byly již zcela elementární. Vysvětlení může poskytovat právě vnitřní fungování těchto personalizovaných a centralizovaných uskupení.

Při srovnání jednotlivých sněmovních klubů se nejvyšší procentuální odhad hlasování, kdy se reprezentanti cítili vázání stranickou disciplínou, projevil u respondentů z SPD, kde tento odhad činil 60 %. U poslanců hnutí ANO, které bylo v okamžik šetření vládní stranou a disponovalo největším sněmovním klubem, odhad činil pouze 26,10 % takových hlasování. Mezi touto dvojicí stran tak z pohledu stranického hlasování existovaly značné rozdíly.

Jiné to ovšem nebylo například ani v případě etablovaných stran, zejména když došlo ke srovnání dvojic stran ODS a ČSSD a KSČM a KDU-ČSL. Vzhledem k jednotlivým odlišnostem ve vnímání parlamentního mandátu mezi oběma polovinami Sněmovny lze nicméně předjímat, že je možné hovořit o populistickém přístupu k parlamentnímu mandátu. Toto zjištění si ovšem zaslouží další výzkumy, a to na základě

časových i prostorových komparací. Získaná data nicméně navazují na výzkum Ilonzski (2017) z Maďarska, který prokázal, že model správce převážně preferují parlamentní nováčci a zástupci extrémní pravice a populistických uskupení.

Text především ukázal, že pokud lze hovořit o krizi reprezentace, je jádrem této krize především krize stran a stranictví. Problémy českých stran ostatně dokládají proměny stranického systému po světové hospodářské krizi. Mezi lety 2010 až 2020 ve Sněmovně zasedalo hned 7 nových uskupení a v dolní komoře dominovali fluktuující poslanci. Předcházející dekády byla Sněmovna víceméně složena z poslanců čtveřice stran (ČSSD, KDU-ČSL, KSČM a ODS). Většina z nových uskupení se navíc označovala jako hnutí, čímž se vymezovala vůči etablovaným stranám již na jazykové úrovni. Hnutí ostatně v rámci sněmovního prostředí z hlediska počtu mandátů po roce 2017 převládala.

Ač jsou strany mezi občany nepopulární a příliš se k nim nehlásí ani jejich reprezentanti, jak dokazuje i tento výzkum, strany hrají z pohledu praktické reprezentace důležitou roli, a to možná větší, než respondenti přiznávají. Zejména u poslanců se ukázalo, že z hlediska motivací pro jejich kandidaturu byl boj za jejich ideály a ideály stran velmi důležitý. Zatímco poslanci tuto možnost označili ve 40 % svých odpovědích, u senátorů tomu bylo ve 12,5 % případech. Nejdůležitější motivací pro obě skupiny nicméně bylo vyřešení problémů země, což opět souvisí s převahou modelu správce, a to jak mezi poslanci i senátory. Data rovněž dokládají, že pokračuje ústup organizační složky stran, kterou Katz a Mair (1993) označují jako *party on the ground*. Ve stranách naopak dominují profesionální politici, tedy objekt zájmu předkládaného výzkumu. Strany si přesto v praxi nadále monopolizují politickou reprezentaci a z velké části předvídají výsledky voleb již tím, že předkládají kandidátní listiny.

Za největší otřes českého stranického systému a zároveň i za vrchol oslabování stran jakožto institucí lze chápat debakl levicových stran KSČM a ČSSD při sněmovních volbách v roce 2021. Exodus levice ale předně představuje výzvu pro politickou reprezentaci jako takovou. Po sněmovních volbách z roku 2021 v poslaneckých lavicích zasedají již pouze zástupci dvou etablovaných stran (ODS a KDU-ČSL) a žádní zástupci levice. Tím, že se ČSSD a KSČM řadí mezi nejstarší české politické strany, lze hovořit o soumraku starých stran. Příliš jiná nebyla z pohledu levice ani situace v Senátu či v rámci českého zastoupení v Evropském parlamentu po roce 2019. V případě KSČM navíc sněmovní odchod přišel symbolicky přesně 100 let od založení strany.

Když Dalton, Farrell a McAllister (2013) měřili umístění českých občanů v rámci pravolevé osy, změřili u Čechů spíše levicovou orientaci. O dekádu později ale levice

z Parlamentu ČR už fakticky zmizela. Vzhledem k načasování by se s nadsázkou dalo pronést, že česká levice se stala jednou z obětí pandemie. Kořeny problémů jsou ale hlubší a do jisté míry souvisejí i se vzestupem populistických uskupení, což potvrzuje už to, že hlasy pro levice setrvale klesaly již od roku 2013. Bývalý dlouholetý poslanec a místopředseda KSČM Jiří Dolejš ve své knize věnující se krizi levice dokonce hovořil o kanibalizaci levice populisty (Dolejš, 2022, str. 347–348).

Konec parlamentní éry levicových stran ale předně znamená radikální otřes českého stranického systému, a navíc i ústup od tradičního pravolevého politického boje, který se zdá být nahrazován antagonismem mezi populismem a anti-populismem. Parlament bez levice ovšem například zažilo i sousední Polsko, a to po volbách v roce 2015. Za 4 roky se ale levice opět vrátila. Nic tedy nevylučuje návrat levice ani v ČR. Doménou etablovaných stran jsou jejich historické kořeny a dlouhodobé fungování, lze tedy předpokládat, že na rozdíl od různých nových politických projektů i přes sněmovní odchod v nějaké formě přetrvají.

Mnohé u reprezentantů levice ovšem naznačil již vývoj vnímání reprezentativních rolí. Výzkum Guasti (2009) u levicových poslanců ještě identifikoval důležitost imperativu voličů, o dekádu později, v roce 2020, ale již levicoví reprezentanti preferovali model správce, a to v 71,4 % odpovědích. Pro ČSSD i KSČM byla přitom práce se členskou základnou vždy zásadní a zřejmě bude klíčová i pro jejich přežití. Pro budoucí výzkumy, které se zaměří na sněmovní prostředí bez levicových stran, bude přínosné sledovat další dynamiku opozičně-vládního vztahu, protože opozici po sněmovních volbách z roku 2021 tvořily pouze populistické strany ANO a SPD, což představuje unikátní situaci i v rámci evropského srovnání.

Výzkum naznačuje, že ač se mohou jednotlivé koncepce (modely) reprezentace jevit jako abstraktní, mohou přesto přispívat k debatě ohledně iliberální populistické vize demokracie. Modely totiž přinášejí důkazy o tom, že u poslanců z personalizovaných uskupení, které mají kořeny v byznysovém prostředí, a je jim blízká i populistická rétorika, existuje specifické vnímání parlamentního mandátu. Jedná se ostatně o zástupce personalizovaných, centralizovaných a programově i ideově fluidních *top-down* projektů, které se ohledem na svou novost nedisponují silnými lokálními vazbami a nejsou ani příliš zakotveny ve společnosti. Důležitost jejich lídrů se pak u reprezentantů těchto uskupení projevuje už tím, že pro ně nejsou z hlediska reprezentace příliš důležití ani straníci, ani strany a příliš ani lokální konstituenti.

Tyto politické projekty, které svým zakladatelům často slouží jako výtahy k politické moci, se popisují jako alternativy k politickým stranám a parlamentní demokracii. Tu ostatně

kritizují jako elitářskou a strany považují za málo odpovědné. Vládnout by proto dle nich měl lid, a to bez elit. Ten ovšem v praxi jako celek vládnout nikdy nemůže a jeho vláda se stává myšlenkovou zkratkou. Populisté jsou nicméně proponenty nezprostředkované politiky a na zprostředkující instituce i stranickou politiku útočí. Tím, že se ale jejich vize politiky neobjede bez konkrétních osob – charismatických lídrů – se volby proměňují v plebiscit vůdce. Lid pak chápou monoliticky a homogenně a zaměňují mínění jedné části lidu za vůli státu.

Z hlediska reprezentace je proto zcela zásadní tvrzení Caramaniho (2011) o tom, že v ideálním světě by populisté měli jednat jako delegáti lidu, ale v praxi mají ambici vůli občanů formulovat a interpretovat, čímž jednají fakticky dle modelu správce. Preferenci modelu správce u parlamentních reprezentantů z těchto hnutí ostatně jednoznačně potvrdila i data z dotazníkového šetření mezi českými poslanci z roku 2020. I Urbinati (2018) v této souvislosti varuje, že u populistů není svrchovaným pánem lid stojící nad zákony, ale jsou to populističtí vůdci, kteří získali souhlas lidu.

Protože byly v práci zohledňovány i koncepce alternativní k systému reprezentativní demokracie, muselo přejít na přetřes i téma přímé demokracie. Tu ostatně ve svém názvu zdůrazňuje populistické hnutí Svoboda a přímá demokracie. Otázka přístupu reprezentantů k referendům je důležitá už z toho hlediska, že referenda mohou být nástrojem směřujícím proti reprezentativní demokracii. Po zavedení přímé volby prezidenta by tak širší aplikace referend mohla vést k dalšímu oslabování parlamentní formy vlády.

Zatímco senátoři se v rámci šetření stavěli v 75 % odpovědích k názoru, že zákonodárci by měli mít vždy poslední slovo ve všech rozhodnutích, v případě poslanců tento názor sdílela jen polovina respondentů. Dalších 50 % sněmovních respondentů tedy bylo názoru, že nejdůležitější otázky by měly být voličům předkládány v referendu. Vliv na toto vnímání měli především zástupci populistických uskupení. Když se totiž porovnaly reakce od zástupců hnutí ANO a SPD s ostatními odpověďmi, ukázalo se, že reprezentanti populistických uskupení referenda podporují hned v 58 % svých odpovědích, zatímco u ostatních sněmovních respondentů tomu tak bylo ve 47 %. Tyto výsledky ovšem neznamenají, že by se populističtí zákonodárci nutně museli stavět proti systému zastupitelské demokracie. Ostatně podpora referend ani nepatří mezi definiční znaky populismu. Přesto to cosi naznačuje.

S problematikou reprezentace se úzce pojí i otázky ohledně profese politického reprezentanta, což ovšem odborná literatura téměř ignoruje. Povolání parlamentního reprezentanta navíc nebývá definováno ani v rámci parlamentního prostředí. V praxi je tak

zvoleným zástupcům ponechávána volnost ve výkladu náplně tohoto elitního povolání. Zákodárci tak svou držbu mandátu často neberou jako práci na plný úvazek a působí dále ve svých profesích. Tím tak částečně přetrvává Weberova dichotomie založená na tom, zda volení politici žijí pro politiku či z politiky.

S profesionalizací parlamentních sborů se dle Herrick (2011) argumentovalo, že se politici stanou nezávislejšími a senzitivnějšími. Profesionalizace tedy měla umožnit, aby se práce zákonodárce stala plnohodnotným zaměstnáním na plný úvazek a reprezentanti již nemuseli pracovat jinde. Mimo parlamenty ovšem část zákonodárců pracuje i nadále. Profesionalizace nicméně přinesla rovněž posílení modelu správce, protože profesionální politici se mohli oproti běžným občanům cítit více kvalifikováni k tomu činit rozhodnutí. Profesionalizaci tak lze společně s oslabováním rokannovských štěpení a krizí stran chápat jako dílčí vysvětlení popularity modelu správce mezi parlamentními reprezentanty. Převaha modelu správce nad ostatními koncepcemi pak může souviset i se zvyšující se nedůvěrou občanů vůči politickým institucím, a to včetně politických stran.

Odpovědi poslanců a senátorů na otázku, zda je jejich povolání prací na plný úvazek, ukázaly, že parlamentní poslání jako práci na plný úvazek vnímali především respondenti z řad poslanců (v 93,33 %) a méně již senátoři (v 80 %). Rozdíl může souviset s volnějším pracovním tempem Senátu a menším počtem projednávané legislativy. Vysokou úroveň profesionalizace českého parlamentního prostředí pak dokládají odpovědi zákonodárců na otázku, zda mají dostatečné podmínky k tomu, aby mohli vykonávat svou práci dobře. Pracovní podmínky za dostatečné považovali nejčastěji senátoři, a to v 86 % svých odpovědí, u poslanců tomu tak bylo v 71 % odpovědích.

Respondenti ze sněmovní opozice byli již méně spokojeni (61 %), což může souviset jednak s tím, že opoziční poslanci oproti těm vládním nedisponují silnými vazbami vůči exekutivě, ale rovněž s tím, že opozici v okamžiku šetření tvořil velký počet nových stran. S novostí stran se totiž například pojí nedostatečné stranické expertní kapacity. Přesto získaná data u českých poslanců a senátorů jednoznačně ukazují, že čeští zákonodárci oceňují podmínky pro svou činnost a vnímají je jako dostatečné.

Analýza tedy prokázala, že během třech dekád demokratického vývoje ČR docházelo k dynamickému proměňování ve vnímání mandátu poslanců, a to z jejich vlastního pohledu. Tato dynamika pak úzce souvisela s krizí starých stran a nástupem nových parlamentních uskupení v období po roce 2010, kdy došlo k atomizaci českého stranického systému. Parlament v tomto období bylo možné charakterizovat jako fluidní prostředí, což se konečně

odráželo i v rámci chápání role zákonodárců z perspektivy poslanců i senátorů. Nejistota znovuzvolení spojená s tímto fluidním prostředím pak nahrávala orientaci na model správce.

Velký vliv na tyto proměny měl především nástup nových stran, a zvláště těch s populistickými rysy. Pakliže jedna z výzkumných otázek práce cílila na identifikaci východisek krize reprezentace, a to z pohledu reprezentativních rolí, bylo zjištěno, že východiskem krize reprezentace a potažmo i stran bylo v českém prostředí jednoznačné posilování modelu správce. Pokud jsou strany v problémech, a navíc oslabují jejich ideologie, je pro parlamentní zástupce stran mnohem těžší identifikovat sebe samé jakožto oddané stranické aktivisty. Blomgren a Rozenberg (2017) v souvislosti s převahou modelu správce varovali před parlamenty kompletně orientovanými na tento model, a to z důvodu, že taková parlamentní tělesa nemohou odrážet relevantní štěpení ve společnosti. Příliš osobní pojetí mandátu pak může vést i ke ztrátě kontroly veřejnosti nad zvolenými politiky. S oslabováním stranického elementu v očích reprezentantů pak může ustupovat i role stran jakožto zprostředkovatelů reprezentace.

Rovněž i senátoři v rámci tradiční typologie dominantně preferovali model správce. Na rozdíl od poslanců se ale v rámci šetření častěji vyjadřovali pro model lokálního delegáta. Potvrdilo se tak, že strany mají v rámci senátního prostředí mnohem menší relevanci. Nicméně ani orientace na volební obvody nebyla v případě senátorů příliš silná. Ukázalo se tak, že obvody jsou vnímány spíše jako zdroje politické moci. Senátoři ostatně rozhodují o celostátních tématech a jen málokdy mohou pomoci přímo volebnímu obvodu.

Přínos výzkumu spočívá i v jeho načasování do doby prvních měsíců pandemické situace, ale rovněž do období, kdy jednu polovinu Sněmovny tvořili poslanci z populistických uskupení. Potenciál pro další výzkum pak přináší situace vzniklá po sněmovních volbách v roce 2021, kdy z Parlamentu ČR prakticky vymizela levice a sněmovní opozici tvořily pouze strany s populistickými rysy (hnutí ANO a SPD). Boj mezi pravicí a levicí tak byl dle některých autorů nahrazen soubojem mezi populismem a anti-populismem. Levicová témata ovšem přetrvávají a nezmizeli ani levicovní voliči. Kdo tedy v Parlamentu bez levice reprezentuje voliče levice?

Prameny a literatura

Afsahi, A., Beausoleil, E., Dean, R., Ercan S.A. a Gagnon J-P. (2020). Democracy in a Global Emergency: Five Lessons from the COVID-19 Pandemic. *Democratic Theory* 7(2), s. v–xix

Ahn, T.K., Huckfeldt, R., Mayer, A.K. a Ryan, J.B. (2013). Expertise and Bias in Political Communication Networks. *American Journal of Political Science*, 57, s. 357–373.

Aktuálně.cz. (2019). Tolik lidí jsme na Letné nečekali. Při Modlitbě pro Martu mi tekly slzy, říká Minář, 16. 11. 2019, <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/politika/demonstrace-na-letne-podporilo-300-tisic-lidi-zajimejme-se-o/r~aa00c5d8089a11ea9d020cc47ab5f122/>

Andeweg, R. B. (1996). Elite-Mass Linkages in Europe: Legitimacy Crisis or Party Crisis? In J. Hayward. *Elitism, Populism, & European Politics*, Oxford University Press, s. 143–164.

Andeweg, R., Thomassen, J. A. (2005). Modes of Political Representation: Toward a New Typology. *Legislative Studies Quarterly*, 30(4), s. 507–528.

ANO 2011. (2013). Etický kodex poslance politického hnutí ANO 2011. 30. 10. 2013, www.anobudelip.cz/file/edee/ke-stazeni/poslanecky-klub/eticky-kodex-poslance-politickeho-hnuti-ano-2011.pdf

ANO 2011. (2022). Morální kodex reprezentanta politického hnutí ANO 2011. 03. 03. 2017, <https://www.anobudelip.cz/file/edee/2017/ano-moralni-kodex-reprezentanta.pdf>

Antoš, M. (2013). Volební obvody ve volbách do Senátu. *Politologický časopis – Czech Journal of Political Science*, 2, s. 139–156.

Arendt, H. (1965). *On Revolution*. New York: Viking Press.

Aron, R. (2019). *Opium intelektuálů*. Academia.

Balík, S., Pink, M. a Voda, P. (2019). *Parlament s lidskou tváří: biografické aspekty české legislativní politiky*. Centrum pro studium demokracie a kultury.

Balík, S., Pink, M., Roberts, A. L., Rybář, M., Spáč, P., Svačinová, P. a Voda, P. (2016). *Kvalita demokracie v České republice*. Centrum pro studium demokracie a kultury.

Bankowicz, M., Kubát, M. (2021). *Co je politika a jak ji zkoumat?: politická věda Giovanniho Sartoriho*. Centrum pro studium demokracie a kultury.

Barberà, O., Sandri, G., Correa, P., Rodríguez-Teruel, J. (2021). *Digital Parties: The Challenges of Online Organisation and Participation*. Springer.

Beneš, E. (2013). *Funkce politických stran*. Společnost Edvarda Beneše.

Bermeo, N. (2016). On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*, (1), s. 5–19.

- Bernard, J., Čermák, D. (2021). Vzestupné a sestupné politické dráhy českých poslanců a senátorů. *Acta Politologica* 13(1), s. 22–42.
- Best, H., Semenova, E. (2014). The development of parliamentary representation in post-1990 Europe. In: J. M. Magone (ed.), *Routledge handbook of European politics*. London, UK: Routledge, s. 439–450.
- Best, H., Vogel, L. (2017). The emergence and transformation of representative roles. In M. Blomgren and O. Rozenberg (eds.), *Parliamentary Roles in Modern Legislatures*. London and New York: Routledge, s. 37–63.
- Bickerton, C. J., Accetti, C. I. (2021). *Technopopulism: the new logic of democratic politics*. Oxford University Press.
- Bíba, J. (2013). Populismus a reprezentativní demokracie: k možnosti populismu jako emancipační strategie. *Politologická revue*, 19(1), s. 87–105.
- Bíba, J., Znoj, J., ed. (2017). *A crisis of democracy and representation*. Praha: Filozofický ústav AV ČR.
- Blidook, K., Koop, R., Lucas, J. (2022). Municipal Representation Style and Focus: Evidence from Canadian Mayors and Councillors, *Representation*, 58(4), s. 603–622.
- Blomgren, M., Rozenberg, O. (Eds.). (2017). *Parliamentary roles in modern legislatures*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Boese, A. V., Alizada, N., Lundstedt, M., Morrison, K., Natsika, N., Sato, Y., Tai, H., Lindberg, I. S. (2022). *Autocratization Changing Nature? Democracy Report 2022. Varieties of Democracy Institute*.
- Bochel, H., Defty, A. (2012). 'A More Representative Chamber': Representation and the House of Lords. *The Journal of Legislative Studies*, 18(1), s. 82–97.
- Brokl, L. (1997). *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Brokl, L., ed. (2001). *Poslanci, senátoři a vstup České republiky do Evropské unie. Sborník ze semináře*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Brokl, L., Mansfeldová, Z. a Seidlová, A. (2001). Vztah poslanců českého parlamentu k voličům jako problém vertikální odpovědnosti. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 37(3), s. 297–311.
- Brouard, S., Costa, O., Kerrouche, E. a Schnatterer, T. (2013). Why do French MPs Focus More on Constituency Work than on Parliamentary Work? *The Journal of Legislative Studies*, 19(2), s. 141–159.
- Brim, L. (2012). Politická reprezentace individuální a kolektivní: K otázce teoretických základů demokracie na transnacionální úrovni. *Politologický časopis – Czech Journal of Political Science*, 2, s. 128–154.

Bureš, J. (2011). Československý parlament v roce 1989. In *Parlament v čase změny. Případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*. Eds. V. Doubek et al. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, s. 123–148.

Bureš, J. (2012). Přejít k demokracii v Československu 1989–1992. In: Bureš, J., Charvát, J., Just, P. a Štefek, M., *Česká demokracie po roce 1989: Institucionální základy českého politického systému*, Praha: Grada Publishing, s. 41–152.

Bušítková, L., Baboš, P. (2020). Best in Covid: Populists in the Time of Pandemic. *Politics and Governance*, 8(4), s. 496–508.

Bušítková, L., Guasti, P. (2019). The State as a Firm: Understanding the Autocratic Roots of Technocratic Populism. *East European Politics and Societies*, 33(2), s. 302–330.

Caamaño, J. R., Casal Bértoa, F. (2020). Are Anti-Political-Establishment Parties a Peril for European Democracy? A Longitudinal Study from 1950 till 2017. *Representation*, 56(3), s. 387–410.

Caiani, M., Graziano, P. (2019). Understanding varieties of populism in times of crises. *West European Politics*, 42(6), s. 1141–1158.

Caiani, M., Padoan, E., Marino, B. (2022). Candidate Selection, Personalization and Different Logics of Centralization in New Southern European Populism: The Cases of Podemos and the M5S. *Government and Opposition*, 57(3), s. 404–427.

Calise, M. (2015). The personal party: an analytical framework, *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica*, 45(3), s. 301–315.

Caramani, D. (2017). Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique to Party Government. *American Political Science Review*, 111(1), s. 54–67.

Caramani, D., Celis, K., Wauters, B. (2014) Representation of Old and New Groups, Old and New Cleavages. In: Deschouwer, K., Depauw, S. (eds.), *Representing the People: A Survey among Members of Statewide and Substate Parliaments*, Oxford: Oxford University Press, s. 39–65.

Carey, J. M. (2006). Legislative Organization. In: Rhodes, R.A.W., Binder, S. A., Rockman, B. A., (eds.), *the Oxford Handbook of Political Institutions*, Oxford; New York; Oxford University Press).

Casal Bértoa, F. and Weber, T. (2018). Restrained Change: Party Systems in Times of Economic Crisis, *The Journal of Politics*, 81(1), s. 233–245.

Castiglione, D. (2012). A New Agenda for Democratic Representation? *Politics & Gender*, 8(4), s. 518–523.

ceskenoviny.cz. (2022). Europoslanec Blaško odchází z SPD, kritizuje šefa hnutí Okamuru, 15.9.2022, <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/europoslanec-blasko-odchazi-z-spd-kritizuje-sefa-hnuti-okamuru/2257029>

Cigánek, F. (1992). *Kronika demokratického parlamentu, 1989-1992. Cesty.*

Cirhan, T., Stauber, J. (2018). Online supporter and registered sympathiser as alternatives to a regular party member. *East European Politics*, 34(4), s. 458–482.

Coller X., Jaime-Castillo A. M. a Mota F. (2018). The Need for the Study of Parliamentarians in Spain. In: Coller X., Jaime-Castillo A. M., Mota F. (eds). *Political Power in Spain*. Palgrave Macmillan, Cham, s. 1–19.

Coller, X., Cordero, G., Echavarren, J-M. (2018). Recruitment and Selection. In: Coller X., Jaime-Castillo A. M., Mota F. (eds). *Political Power in Spain*. Palgrave Macmillan, Cham, s. 83–102.

Converse, P. E., R. Pierce. (1986). *Political Representation in France*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Costa, O. (2013). Conclusion: Challenging the Conventional Wisdoms about Parliamentary Representation in France. *The Journal of Legislative Studies*, 19(2), s. 278–283.

Costa, O., Kerrouche, E. (2009). Representative roles in the French National Assembly: The case for a dual typology? *French Politics* 7, s. 219–242.

Costa, O., Freire, A. a Pilet, J.-B. (2012). Political representation in Belgium, France and Portugal: MPs and their constituents in very different political systems. *Representation*, 48(4), s. 351–358.

Costa, O., Schnatterer, T. a Squarcioni, L. (2013). The French Constitutional Law of 23 July 2008 as seen by MPs: Working or Talking Parliament? *The Journal of Legislative Studies*, 19(2), s. 261–277.

cnn.prima.cz (2021). Babiš: Polistopadový kartel, který nastupuje, sliboval šetřit. Další ministry nechápu. 4. listopadu 2021. <https://cnn.iprima.cz/babis-polistopadovy-kartel-ktery-nastupuje-sliboval-setrit-dalsi-ministry-nechapu-50292>

Curry, J. (2021). *Legislating in the Dark*. Chicago: University of Chicago Press.

CVVM SOÚ AV ČR. (2020a). *Naše společnost*. Únor 2020. https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5155/f9/pd200305.pdf

CVVM SOÚ AV ČR. (2020b). *Mínění o motivech vstupu do politiky*. Únor 2020. <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/politicke/demokracie-obcanska-spolecnost/5165-mineni-o-motivech-vstupu-do-politiky-unor-2020>

CVVM SOÚ AV ČR. (2022). *Důvěra k vybraným institucím veřejného života a mezilidská důvěra*. jaro 2022. <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/36-politicke/politicke-ostatni/5560-duvera->

k-vybranym-institucim-verejneho-zivota-a-mezilidska-duvera-jaro-2022?fbclid=IwAR2V4GW9neYoOLzSQntqQt215iooiYgvsW3kfkolI8ZvvAEU3KmJKbokSw

CVVM SOÚ AV ČR. (2023). Naše společnost. Duben 2023. <https://cvvmapp.soc.cas.cz/>

Čapek, K. (1925). Politikum, Lidové noviny, 21. září 1925, <https://www.lidovenoviny.cz/ctecka.aspx?d=21.09.1925&e=LN1>

ČSSD. (2021). ČSSD zvolila online nové vedení. Předsedou se stal Michal Šmarda. 10. prosince 2021. <https://www.cssd.cz/media/tiskove-zpravy/cssd-zvolila-online-nove-vedeni-predsedom-se-stal-michal-smarda/>

ČSÚ. (2022). Sčítání 2021: Národnost. <https://www.czso.cz/csu/scitani2021/narodnost>

Česká republika. Listina základních práv a svobod. In Sběrka zákonů, Česká republika. 1992, roč. 1993, částka 1, usnesení předsednictva České národní rady

Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy : Participation and Opposition*. Yale University Press.

Dahrendorf, R. (1996). Introduction: Mediocre elites elected by mediocre peoples. In J. Hayward. *Elitism, Populism, & European Politics*, Oxford University Press, s. 1–9.

Dalton, R. J., Farrell, D. M., McAllister, I. (2013–2011). *Political parties and democratic linkage: how parties organize democracy*. Oxford University Press.

Dassonneville, R., Blais, A., Sevi, S. and Daoust, J.-F. (2021). How Citizens Want Their Legislator to Vote. *Legislative Studies Quarterly*, 46, s. 297–321.

De Luca, M., Jones, M. P. a Tula, M. I. (2002). Back Rooms or Ballot Boxes?: Candidate Nomination in Argentina. *Comparative Political Studies*, 35(4), s. 413–436.

De Giorgi, E, Moury, C. (2015). Conclusions: Great Recession, Great Cooperation? *The Journal of Legislative Studies*, 21(1), s. 115–120.

Deník N. (2020). Přeměna v autoritativní režim může být rychlá, říká profesor Opatrný, 20. listopad 2020. <https://denikn.cz/495743/premena-v-autoritativni-rezim-muze-byt-rychla-rika-profesor-opatrnny/>

Deschouwer, K. (2010). Political representation at multiple levels: Is there a regional style of representation? *APSA annual Meeting*, Washington DC.

Deschouwer, K., Depauw, S. a André, A. (2014). Representing the people in parliaments. In K. Deschouwer & S. Depauw (eds), *Representing the people: A survey among members of statewide and sub-stateparliaments*. Oxford: Oxford University Press.

Doješ, J. (2022). *Spánek rozumu na levici: Kritika politické hlouposti*. Praha: Nakladatelství Epoque.

Doubek, V. (2011). Předpoklady československého parlamentarismu. In *Parlament v čase změny. Případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*. Eds. V. Doubek et al. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, s. 7–17.

Dudzińska, A., Poyet, C., Costa, O. a Weßels, B. (2014). Representational Roles. In Deschouwer, K. a Depauw, S. (ed.), *Representing the People: A Survey Among Members of Statewide and Substate Parliaments*, Oxford University Press, s. 19–38.

Dufek, P. (2019). Politická reprezentace a budoucnost reprezentativní demokracie. In P. Dufek, J. Baroš a kol. *Liberální demokracie v době krize. Perspektiva politické filosofie*. Praha – Brno: Sociologické nakladatelství – Masarykova univerzita, s. 149–171.

Duverger, M., Velišková, O., Velišek, Z., Buben, R. (2016). *Politické strany*. Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.

Dvořák, P., Podmaník, M., Pink, M. (2021). Srovnání geografické reprezentivity vlád České republiky a Slovenské republiky. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 53(1), s. 26–48.

Dvořáková, V., Buben, R., Němec, J. (2012). ¡Que el pueblo mande!: levicové vlády, populismus a změny režimu v Latinské Americe. Sociologické nakladatelství SLON.

echo24.cz. (2021). Netečou mi nervy, terorizuju lidi a neodstoupím, křičel v televizi Babiš. 28. února 2021. <https://echo24.cz/a/SVr5p/netecou-mi-nervy-terorizuju-lidi-a-neodstoupim-kricel-v-televizi-babis>

Eichengreen, B. J. (2018). *The populist temptation: economic grievance and political reaction in the modern era*. Oxford University Press.

Ellenbroek, V., Meijers, M. J., Krouwel, A. (2023). Populist but Pluralist? Populist Attitudes and Preferences for Political Pluralism in Parliament and Government. *Parliamentary Affairs*, 76(1), s. 125–145.

Enyedi, Z., Casal Bértoa, F. (2018). Institutionalization and de-institutionalization in post-communist party systems. *East European Politics and Societies*, 32(3), s. 422–450.

Erikson, J., Verge, T. (2022). Gender, Power and Privilege in the Parliamentary Workplace. *Parliamentary Affairs*, 75(1), s. 1–19.

Eulau, H., Wahlke, J., Buchanan, W., Ferguson, L. (1959). The Role of the Representative: Some Empirical Observations on the Theory of Edmund Burke. *American Political Science Review* 53(3), s. 742–756.

Eulau, H., Karps, P. D. (1977). The Puzzle of Representation: Specifying Components of Responsiveness. *Legislative Studies Quarterly*, 2(3), s. 233–254.

Eurobarometer. (2021). Standard Eurobarometer 94, zima 2020-2021, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2355>.

Fenno, R. F. (1973). *Congressmen in Committees*. Boston: Little Brown.

forbes.cz (2022). Miliardáři 2021: Andrej Babiš. Duben 2022. <https://forbes.cz/zebricky/miliardari-2021/andrej-babis/>

Freedom House. (2022). Freedom in the World 2022 Report. Únor 2022. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf

Gabriel, O. (2015). When representation fails: A French - German Comparison of the behavioral impact of attitudes to parliamentary representation. In T. Poguntke, S. Rossteutscher, R. Schmitt-Beck, S. Zmerli (Eds.), *Citizenship and Democracy in an Era of Crisis*. Routledge, s. 53–73.

Garsten, B. (2010). Representative government and popular sovereignty. In I. Shapiro, S. Stokes, E. Wood, A. Kirshner (Eds.), *Political Representation*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 90–110.

Gelnarová, J. (2010). Reprezentace žen v politice z pohledu politické teorie aneb „Co všechno znamená, když se řekne, že ženy jsou v politice podreprezentovány?“ *Acta Politologica*, 2(2), s. 120–135.

Gjuričová, A. (2019). The Ideal of Parliament in Europe Since 1800. In: Aerts, R., van Baalen, C., te Velde, H., van der Steen, M., & Recker, M. -luise, *The Ideal of Parliament in Europe Since 1800*. London: Palgrave Macmillan, s. 199–217.

Gjuričová, A., Zahradníček, T. (2018). *Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989-1992*. Argo.

Gregor, K., Havlík, V. (2013). Příčiny jednotnosti hlasování a složení legislativních koalic v Senátu ve srovnání s Poslaneckou sněmovnou v letech 1998–2010. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(4), s. 549–575.

Guasti, P., Geissel, B. (2021). *Claims of Representation: Between Representation and Democratic Innovations*. *Front. Polit. Sci.*, 26. březen 2021.

Guasti, P., Geissel, B. (2019). Saward's concept of the representative claim revisited: an empirical perspective. *Polit. Governance* 7 (3), s. 98–111.

Guasti, P., Mansfeldová, T. (2018). Czech Republic: Weak governments and divided opposition in the times of crisis, In E. De Giorgi a G. Illonszki (eds.). *Opposition Parties in European Legislatures Conflict or Consensus?* London: Routledge, s. 133–149.

Guasti, P. (2009). Role poslance a její percepce, in Z. Mansfeldová, L. Linek (eds.), *Český parlament ve druhé dekádě demokratického vývoje*. *Sociologické studie/Sociological Studies* 9(8). Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 122–133.

Guasti, P. (2020a). The impact of the COVID-19 pandemic in central and Eastern Europe. *Democratic Theory* 7 (2), s. 47–60.

Guasti, P. (2020b). Populism in Power and Democracy: Democratic Decay and Resilience in the Czech Republic (2013–2020). *Politics and Governance*, 2020, 8(4), s. 473–484.

Habermas, J. (1973). What Does a Crisis Mean Today? Legitimation Problems in Late Capitalism. *Social Research*, 40(4), s. 643–667.

Hakhverdian, A., Schakel, W. (2022). The political representation of left-nationalist voters. *Acta Politica*, 57, s. 489–509.

Hanley, S. (2011). Dynamika utváření nových stran v České republice v letech 1996–2010: hledání možných příčin politického zemětřesení. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 47(1), s. 115–136.

Hanley, S. (2012). Dynamics of new party formation in the Czech Republic 1996–2010: looking for the origins of a ‘political earthquake’. *East European Politics*, 28(2), s. 119–143.

Hanley, S. (2018). Legitimacy and the Paradox of Technocratic Government in Newer European Democracies: The Fischer Administration in the Czech Republic Revisited. *East European Politics and Societies: and Cultures*, 32(1) s. 78–100.

Hanley, S., Vachudova, M. A. (2018). Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic. *East European Politics*, 34(3), s. 276–296.

Hattis, R. S. (2022). *Israel's knesset members: A comparative study of an undefined job*. Taylor & Francis Group.

Hattis, R. S. (2014). Defining the Job of the Member of the Knesset, *The Journal of Legislative Studies*, 20(4), s. 588–607.

Haughton, T., Deegan-Krause, K. (2015). Hurricane Season: Systems of Instability in Central and East European Party Politics. *East European Politics and Societies*, 29(1), s. 61–80.

Havlík, V. (2015). The Economic Crisis in the Shadow of Political Crisis: The Rise of Party Populism in the Czech Republic. In: H. Kriesi; T. S. Pappas. *European Populism in the Shadow of the Great Recession*. Colchester: ECPR Press, s. 199–216.

Havlík, V., Hloušek, V. (2014). Dr Jekyll and Mr Hyde: The Story of the Populist Public Affairs Party in the Czech Republic. *Perspectives on European Politics and Society*, 15(4), s. 552–570.

Havlík, V. Kluknavská, A. (2022). The Populist Vs Anti-Populist Divide in the Time of Pandemic: The 2021 Czech National Election and its Consequences for European Politics. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 60, s. 76– 87.

Havlík, V., Komůrková, L. (2020). Alternativa, nebo doplněk stranické demokracie? Podpora technokratickému vládnutí v České republice. *Acta Politologica*, 12 (2), s. 1–17.

Havlík, V., Lysek, J. (2022). The Czech 2021 General Election and Its Impact on the Party System. *Politologický časopis - Czech Journal of Political Science*, 29(3), s. 225–238.

- Hayward, J. (1996). The Populist Challenge to Élitist Democracy in Europe. *Elitism, Populism, and European Politics*. In J. Hayward. *Elitism, Populism, & European Politics*, Oxford University Press: s. 10–32.
- Hájek, L. (2016). Definice, příčiny a důsledky kumulace mandátů zákonodárci. *Středoevropské politické studie*, 18(2-3), s. 141–170.
- Hájek, L. (2019). Effects of age and tenure on MPs' legislative behaviour in the Czech Republic. *The Journal of Legislative Studies*, 25(4), s. 553–575.
- Hájek, L. (2020). Dynamic roll call analysis of parties' ideological positions in the Czech Republic. *The Journal of Legislative Studies*, 26(1), s. 133–157.
- Hájek, L. (2023). Legislative Behaviour of MPs in the Czech Republic in Times of Covid-19 Pandemic, *Parliamentary Affairs* 76, s. 401–420.
- Heinisch, R., Werner, A. (2019). Who Do Populist Radical Right Parties Stand for? Representative Claims, Claim Acceptance and Descriptive Representation in the Austrian FPÖ and German AfD, *Representation*, 55(4), s. 475–492.
- Herrick, R. (2011). *Representation and institutional design*. Lexington Books.
- Heywood, A. (2005). *Politická teorie*. Eurolex Bohemia.
- Hildebrand, D. (2020). Aushöhlung des Parlamentarismus durch die Corona-Pandemie? Ein Zwischenruf zur Lage in Deutschland und Großbritannien. *ZParl Zeitschrift für Parlamentsfragen*, ZParl, 51(2), s. 474–482.
- Hino, A. (2012). *New challenger parties in western Europe: a comparative analysis*. Routledge.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: responses to decline in firms, organizations, and states*. Harvard University Press.
- Hloušek, V. (2007). Koncept konfliktních linií a problematika evropské integrace. *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 43(2), s. 361–378.
- Hloušek, V. (2012). Věci veřejné: politické podnikání strany typu firmy. *Czech Journal of Political Science* 19(4), s. 322–340.
- Hloušek, V. (2015). Two types of presidentialization in the party politics of Central Eastern Europe. *Italian Political Science Review / Rivista Italiana Di Scienza Politica*, 45(3), s. 277–299.
- Hloušek, V. (2018). Příliš soukromé Věci veřejné. In: Kopeček, L., Hloušek, V., Chytilík, R., & Svačinová, P. *Já platím, já rozhoduji!: političtí podnikatelé a jejich strany*. Ve spolupráci s Masarykovou univerzitou vydalo nakladatelství B&P Publishing, s. 61–84.
- Hloušek, V. a Kopeček, L. (2018). Političtí podnikatelé a jejich strany ve srovnávací a teoretické perspektivě. In: Kopeček, L., Hloušek, V., Chytilík, R., & Svačinová, P. *Já*

platím, já rozhoduji!: političtí podnikatelé a jejich strany. Ve spolupráci s Masarykovou univerzitou vydalo nakladatelství B&P Publishing, s. 13–43.

Hloušek, V., Kopeček, L. (2017). Entrepreneurial Parties: A Basic Conceptual Framework. *Czech Journal of Political Science* 24(2), s. 83–91.

Hloušek, V., Kopeček, L. (2019). How to run an efficient political machine: the billionaire Andrej Babiš and his political-business project. *Politics in Central Europe*, 15(1), s. 35–54.

Hopkin, J., Paolucci, C. (1999). The Business Firm Party Model of Party Organisation: Cases from Spain and Italy. *European Journal of Political Research* 35, s. 307–339.

Charlot, J. (1996). From Representative to Responsive Government? In J. Hayward. *Elitism, Populism, & European Politics*, Oxford University Press, s. 143–164.

Charvát, J. (2012). Vývoj hlavních politických stran a stranického systému v České republice. In: Bureš, J., Charvát, J., Just, P. a Štefek, M., *Česká demokracie po roce 1989: Institucionální základy českého politického systému*, Praha: Grada Publishing, s. 231–377.

Charvát, J. (2015). Etablované strany v obležení: rekonstrukce českého stranického systému od 2010. *Annales Scientia Politica*, 4(2), s. 19–32.

idnes.cz. (2013). Okamura zakládá hnutí Úsvit. Chce odvolávat politiky a posílit prezidenta. 29. dubna 2013. https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/okamura-zaklada-vlastni-politicke-hnuti.A130429_220029_domaci_kop

idnes.cz. (2018). Poslanec Pirátů těžil kryptoměny ve služebním bytě. Prozradila ho spotřeba. 24. května 2018. https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pirati-tomas-vymazal-tezba-kryptomeny-v-poslaneckem-byte-vytapeni-spotreba-energie-elektrina-poslane.A180524_110914_domaci_fer

idnes.cz. (2022). ANO navrhlo, aby děti dostávaly 5 tisíc korun měsíčně až do konce roku. 2. června 2022. https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/stinova-vlada-ano-tiskova-konference-snemovna-jednani-vlada.A220602_122103_domaci_kop

irozhlas.cz. (2008). Nezařazený Michal Pohanka složil poslanecký mandát. 11. prosince 2008. https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/nezarazeny-michal-pohanka-slozil-poslanecky-mandat_200812112216_kbrezovska

irozhlas.cz. (2017). Více přímé demokracie: čeká nás polarizace společnosti a oslabení parlamentu? 16. listopadu 2017. https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/prima-demokracie-referendum-okamura-hnuti-ano-babis-ksem_1711160800_jab

irozhlas.cz. (2019). Analýza poslaneckého hlasování: Je ANO skutečně stranou jednoho muže? A kdo jsou největší rebelové svých stran? 21. února 2019 https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/ano-andrej-babis-hlasovani-stranicka-disciplina-spd-okamura_1902210600_jab?fbclid=IwAR3lRmqdfZOYB6r78yn5APeiVkGf_IraeiBuyUbMPkRGddoGFc1nwUVNp3Y

irozhlas.cz. (2021). Havlíček: Tvrdý lockdown není ve hře. Ani demise vlády, ta by znamenala jen více zmatku. 25. února 2021. https://www.irozhlas.cz/zpravodomov/koronavirus-cesko-opatreni-lockdown-testovani-firmy-karel-havlicek_2102250935_ako

Ilonszki, G. (2017). Role stability in the context of institutional and positional change. In M. Blomgren and O. Rozenberg (eds.). *Parliamentary Roles in Modern Legislatures*. London and New York: Routledge: s. 162–183.

Jágr, D. (2021). Das tschechische Parlament in der Pandemie: Zum Krisenmanagement einer Minderheitsregierung. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 52(4), s. 860–877.

Jágr, D. (2022). Parliamentary research services as expert resource of lawmakers. The Czech way. *The Journal of Legislative Studies*, 28(1), s. 93–121.

Just, P. (2012). Vývoj ústavních institucí politického systému ČR. In: Bureš, J., Charvát, J., Just, P. a Štefek, M., *Česká demokracie po roce 1989: Institucionální základy českého politického systému*, Praha: Grada Publishing, s. 153–230.

Just, P. (2016). Český bikameralismus v období inkongruence. In: Kysela, J. (ed). *Dvacet let Senátu parlamentu České republiky v souvislostech*. Praha: Leges, s. 104–112.

Lafont, C., Mansbridge, J., Warren, M. a Bächtiger, A. (2021). The Contours of Participatory Democracy in the 21st Century, *Deliberative Democracy Digest*. Dostupné z: <https://www.publicdeliberation.net/the-contours-of-participatory-democracy-in-the-21st-century/>

Lebeda, T. (2016). Dvacet let voleb do Senátu. In: Kysela, J. (ed). *Dvacet let Senátu parlamentu České republiky v souvislostech*. Praha: Leges, s. 289–308.

Lebeda, T. Malcová, K, Lacina, T. (2009). Volby do Senátu 1996 až 2008. *Sociologické studie/Sociological Studies* 09(10). Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Linek, L. (2005). Surveys of MPs and Senators in the Parliament of the Czech Republic between 1993 and 2005. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 41(3), s. 487–497.

Linek, L., Šalamounová, P. (2001). *The Parliament of the Czech Republic, 1993-1998: Factbook*, Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Linek, L. Rakušanová, P. (2005). Why Czech Parliamentary Party Groups Vote Less Unitedly. The Role of Frequent Voting and Big Majorities in Passing Bills. *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 41(3), s. 423–442.

Lucardie, P. (2000). Prophets, Purifiers and Prolocutors: Towards a Theory on the Emergence of New Parties. *Party Politics*, 6(2), s. 175–185.

Lysek, J., Pánek, J. a Lebeda, T. (2021). Who are the voters and where are they? Using spatial statistics to analyse voting patterns in the parliamentary elections of the Czech Republic. *Journal of Maps*, 17(1), s. 33–38.

Kaase, M., Newton, K. (1998). *Beliefs in Government*. New York: Oxford University Press.

Kancelář Senátu. (2021). *25 let českého Senátu*. Indigoprint, s.r.o.

Katz, R. S. (1997a). Representational roles. *European Journal of Political Research* 32, s. 211–226.

Katz, R. S. (1997b). *Democracy and elections*. Oxford University Press.

Katz, R. S., Mair, P. (1993). The evolution of party organizations in Europe: the three faces of party organization. *The American Review of Politics* (14), s. 593–617.

Katz, R. S., Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1(1), s. 5–28.

Kňapová, K. (2016). Mezi politickou stranou a sociálním hnutím. Případová studie projektů podnikatelů Andreje Babiše, Karla Janečka a Tomia Okamury v české politice. *Politické vedy*, 19(3), s. 127–150.

Kočišková, J. (2022). Ženy v politice Role a postavení vrcholných političek v Československu 1948–1968. *Karolinum*.

Kolář, P., Kysela, J., Syllová, J., Georgiev, J., a Pecháček, Š. (2008). *Parlament České republiky*, Praha.

Kopeček, L. (2016). I'm Paying, So I Decide: Czech ANO as an Extreme Form of a Business-Firm Party. *East European Politics and Societies*, 30(4), s. 725–749.

Kopeček, L. (2018). ANO: Vytvoření efektivního a loajálního politického stroje. In: Kopeček, L., Hloušek, V., Chytilík, R., & Svačinová, P. *Já platím, já rozhoduji!: političtí podnikatelé a jejich strany*. Ve spolupráci s Masarykovou univerzitou vydalo nakladatelství B&P Publishing, s. 93–144.

Kopeček, L., Hloušek, V., Chytilík, R., Svačinová, P. (2018). *Já platím, já rozhoduji!: političtí podnikatelé a jejich strany*. Masarykova univerzita a nakladatelství B&P Publishing.

Košnar, M. (2011). Volný a vázaný mandát. In: Wintr, J., Antoš, M. *Parlamenty: funkce, kultura, procedury / funkce, kultura, procedury*. Leges, s. 41–54.

Krastev, I. (2020). *Už je zítra? Aneb jak pandemie mění Evropu* Praha, Nakladatelství Karolinum.

Kraus, M. (2003). The Czech Republic's first decade. *Journal of democracy*. 14(2), s. 50–64.

Kriesi, H., Pappas, T. S. (2015). *European Populism in the Shadow of the Great Recession*. Colchester: ECPR Press.

- Kuděla, M. (2015). Jak se stát stranickým kandidátem? In: Lyons, P., Kindlerová, R. (eds.) 47 Odstínů české společnosti. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i, s. 196–201.
- Kudrna, J. (2012). Přímá volba prezidenta – konec cesty trvající 23 let. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, 57(4), s. 9–26.
- Kudrna, J. (2019). K otázce odpovědnosti člena parlamentu za způsob výkonu jeho mandátu. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, 65(2), s. 7–19.
- Kudrna, J. (2021a). Imunita a neodpovědnost členů parlamentu. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- Kudrna, J. (2021b). Volný mandát člena parlamentu v ústavním vývoji Československa a České republiky. *Právněhistorické studie*, 51(2), s. 89–101.
- Kunštát, D. (2014). 25 let české demokracie očima veřejnosti. *Academia*.
- Kysela, J. (2004). Dvoukomorové systémy. Teorie, historie a srovnání dvoukomorových parlamentů. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o.
- Kysela, J. (2013). Vliv Ústavního soudu na pravidla zákonodárného procesu. *Správní právo*, 46(6), s. 34–44.
- Kysela, J. (2016). Dvacet let Senátu parlamentu České republiky v souvislostech. Praha: Leges.
- Lachapelle, E., Montpetit, É. a Gauvin, J.-P. (2014). Expert Framing and Political Worldviews. *Policy Stud J*, 42, s. 674–697.
- Lefkofridi, Z., Nezi, R. (2020). Responsibility versus responsiveness... to Whom? A theory of party behavior. *Party Politics* 26(3), s. 334–346.
- Levitsky, S., Ziblatt, D. (2018). *How democracies die*. Viking, an imprint of Penguin Books.
- lidovky.cz. (2021). Babiš: Jsme připraveni hájit zájmy voličů KSČM a ČSSD. Chceme pokračovat v tom, co jsme začali. 27. prosince 2021. https://www.lidovky.cz/domov/babis-rozhovor-snemovna-vlada-opozice-kscm-cssd-volby.A211226_190554_ln_domov_rkj?utm_source=twitter&utm_medium=sharecd&utm_campaign=desktop
- Mair, P. (2008). The Challenge to Party Government. *West European Politics*, 31(1-2), s. 211–234.
- Mair, P. (2014). Representative versus responsible government. In: Mair, P. (ed), *On Parties, Party Systems and Democracy*. Colchester: ECPR Press, s. 581–596.
- Mair, P., Biezen, I. van, ed. (2014). *On parties, party systems and democracy: selected writings of Peter Mair*. ECPR Press.

- Malcová, K. (2012). Lokální aspekt volební podpory kandidátů do Senátu Parlamentu ČR. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 48(2), s. 283–313.
- Malia, M. (2009). *Lokomotivy dějin: revoluce a utváření moderního světa*. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Manin, B. (2022). *Principy Reprezentativní Vlády*. Karolinum Press.
- Mansbridge, J. (2003). Rethinking Representation. *American Political Science Review* 97(4), s. 515–528.
- Mansbridge, J. (2017). Recursive representation in the representative system (Working Paper No. RWP17-045). Cambridge, MA: Harvard Kennedy School.
- Mansfeldová, Z., ed. (2001). *Vztah Poslanecké sněmovny a Senátu Parlamentu České republiky*. Sborník ze semináře. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Mansfeldová, Z. (2011). Central European Parliaments over Two Decades - Diminishing Stability? Parliaments in Czech Republic, Hungary, Poland, and Slovenia. *The Journal of Legislative Studies*, 17(2), 128–146.
- Mansfeldová, Z., Linek, L. (eds.). (2009). Český parlament ve druhé dekádě demokratického vývoje. *Sociologické studie / Sociological Studies* 9(8). Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Marsch, M., Norris, P. (1997). Political representation in the European Parliament. *European Journal of Political Research* 32(2), s. 153–164.
- Marschall, S. (2020). Parlamente in der Krise? Der deutsche Parlamentarismus und die Corona-Pandemie. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 70(38), s. 11–17.
- Mayhew, D. R. (1974). *Congress: the electoral connection*. New Haven: Yale University Press.
- Meijers, M. J., Zaslove, A. (2020). Populism and Political Parties Expert Survey 2018 (POPPA), Harvard Dataverse.
- Meijers, M. J., Zaslove, A. (2021). Measuring Populism in Political Parties: Appraisal of a New Approach. *Comparative Political Studies*, 54(2), s. 372–407.
- Meziparlamentní unie. (2023). Women in parliament in 2022: The year in review. <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2023-03/women-in-parliament-2022>
- Merkel, W. (2014). Is There a Crisis of Democracy? *Democratic Theory*, 1(2), s. 11–25.
- Merkel, W. (2020). Who Governs in Deep Crises? *Democratic Theory*, 7(2), s. 1–11.
- Méndez-Lago, M., Martínez, A. (2002). Political Representation in Spain: An Empirical Analysis of the Perception of Citizens and MPs. *Journal of Legislative Studies*, 8(1), s. 63–90.

Mikešová, R., Kostelecký, T. (2016). Geografická reprezentativa poslanců zvolených do Poslanecké sněmovny českého parlamentu za první republiky (1918-1938) a po roce 1989. *Středoevropské politické studie / Central European Political Studies Review*, 18(4), s. 354–380.

Mladá fronta dnes. (2021). Stranám mizí straníci. Nejvíc tradiční levici. 27. července 2021, s. 1–2.

Mlejnek, J. (2015). Kuře v hrnci a křeček v kole: česká politika a její transformace v kontextu civilizační krize. Centrum pro studium demokracie a kultury.

Moffitt, B. (2018). The Populism/Anti-Populism Divide in Western Europe, *Democratic Theory*, 5(2), s. 1–16.

Mota, F. (2018). Parliamentary Political Representation. In: Coller, X., Jaime-Castillo, A. M., Mota, F, *Political Power in Spain The Multiple Divides between MPs and Citizens*: Springer International Publishing, s. 141–162.

Morlino, L. (2009). Legitimacy and the quality of democracy. *International Social Science Journal*, 60, s. 211–222.

Moury, C., De Giorgi, E. (2015). Introduction: Conflict and Consensus in Parliament during the Economic Crisis. *The Journal of Legislative Studies*, 21(1), s. 1–13.

Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and opposition*, 39(4), s. 541–563.

Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge University Press.

Mudde, C. (2017). Populism: An Ideational Approach. In: *The Oxford Handbook of Populism*, eds. C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo, and P. Ostiguy, Oxford: Oxford University Press, s. 45–70.

Murár, F. (2013). Srovnání západoevropských regionálních druhých komor a alternativy regionalizace Senátu Parlamentu České republiky. *Politologický časopis – Czech Journal of Political Science*, 3, s. 299–318.

Musilová, D. (2007). Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939. Univerzita Hradec Králové.

Myant, M. (2005). Klaus, Havel and the debate over civil society in the Czech Republic. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 21(2), s. 248–267.

Nález ÚS z 1. března 2011, Pl. ÚS 55/10 (č. 80/2011 Sb.)

Norris, P. (2004). Women's Representation. In *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior* (s. 179–208). Cambridge: Cambridge University Press.

Norris, P. (2011). *Democratic deficit: critical citizens revisited*. Cambridge University Press.

novinky.cz. (2020). Z návrhu na posílení pravomocí premiéra se stal doporučující úvahový dokument. 31. března 2020. <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-metnar-navrhuj-posileni-pravomoci-vlady-a-premiera-na-ukor-parlamentu-40318702>

novinky.cz. (2021). Babiš: Naočkovali jsme zatím asi 40 tisíc lidí. 9. ledna 2021. <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-babis-naockovali-jsme-zatim-asi-40-tisic-lidi-40347342>

novinky.cz. (2023a). Vondrák: V ANO jste sluha, nebo nepřítel. To je základní členění, 18. února 2023. <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-vondrak-v-ano-jste-sluha-nebo-nepritel-to-je-zakladni-cleneni-40423251>

novinky.cz. (2023b). Babiš: Jsem hrdý populist, hájím 2,4 milionu lidí, 25. března 2023. <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-babis-jsem-hrdy-populista-hajim-24-milionu-lidi-40426842>

O'Donnell., G. (1994). Delegative Democracy. *Journal of democracy*, 5(1), s. 55–69.

Okamura, T. (2013). Umění přímé demokracie. Fragment.

Otjes, S. (2018). What's Left of the Left–Right Dimension? Why the Economic Policy Positions of Europeans Do Not Fit the Left–Right Dimension. *Social Indicators Research*, 136(2), s. 645–662.

Önnudóttir, E. H. (2016). Political parties and styles of representation. *Party Politics*, 22(6), s. 732–745.

Pappi, F. U. (2015). Representative vs direct democracy in Germany: a contribution to an ongoing debate. In T. Poguntke, S. Rossteutscher, R. Schmitt-Beck, S. Zmerli (Eds.), *Citizenship and Democracy in an Era of Crisis*. Routledge, s. 224–240.

Pecháček, Š. (2013). Personalizace politiky v České republice. *Politologická revue*, 19(2), s. 93–109.

Pehr, M. (2011). Návrhy české pravice na reformu československého parlamentu v době první republiky. In *Parlament v čase změny. Případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*. Eds. V. Doubek et al. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, s. 45–70.

Perottino, M., Guasti, P. (2020). Technocratic Populism à la Française? The Roots and Mechanisms of Emmanuel Macron's Success. *Politics and Governance*, 8(4), s. 545–555.

Petrov, J. (2020). The COVID-19 emergency in the age of executive aggrandizement: what role for legislative and judicial checks? *The Theory and Practice of Legislation*, 8(1–2), s. 71–92.

Petrovová, I., Eibl, O. (2019). Celebrities in Czech politics in 1996–2013. *European Journal of Communication*, 34(1), s. 3–19.

Phillips, A. (1998). *Feminism and politics*. Oxford University Press.

- Pileček, R., Kostelecký, T. (2022). České parlamentní volby 2021 z geografické perspektivy. *Geografické rozhledy*, 31(3), s. 4–5.
- Pink, M., Pinková, A., Pospíchal, M. (2020). Typologie českých ministrů – kdo jsou členové vlád? *Acta Politologica*, 12(1), s. 40–64.
- Pitkin, H. F. (1967). *The concept of representation*. University of California Press.
- Pitkin, H. (2004). Representation and Democracy: Uneasy Alliance. *Scandinavian Political Studies*, 27(3), s. 335–342.
- Plescia, C., Kritzinger, S. a De Sio, L. (2019). Filling the Void? Political Responsiveness of Populist Parties. *Representation*, 55(4), s. 513–533.
- Plotke D. (1997). Representation is democracy. *Constellations* 4, s. 19–34.
- plus.rozhlas.cz. (2022). Konvalinka: Koronavirus zatím na planetě zabil asi 20 milionů lidí. To z něj dělá jednu z největších a nejsmrtnějších epidemií v dějinách. 8. duben 2022. <https://plus.rozhlas.cz/konvalinka-koronavirus-zatim-na-planete-zabil-asi-20-milionu-lidi-z-nej-dela-8720599>
- Poguntke, T., Roßteutscher, S., Schmitt-Beck a R., Zmerli, S. (2015). *Citizenship and democracy in an era of crisis*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Polášek, M. (2011). Parlament jako katalyzátor přerodu antisystémové strany ve stranu systémovou: případ ČSDSD. In *Parlament v čase změny. Případové studie z vývoje českého a československého parlamentarismu*. Eds. V. Doubek et al. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, s. 21–41.
- Polášek, M., Novotný, V., & Perottino, M. (2014). Expertiza v politických stranách: téma a jeho teoretické uchopení. *Politologická revue*, 20(1), s. 147–166.
- politico.eu. (2021). Whatever happened to the pirates of politics? 11. srpna 2021. <https://www.politico.eu/article/pirates/>
- Pollak, J. (2007). *Repräsentation ohne Demokratie: Kollidierende Systeme der Repräsentation in der Europäischen Union*. Springer Wien.
- Pospíšilová, J. (2017). Teorie principála a agenta a její využití při popisu vztahu volič–zástupce. *Středoevropské politické studie*, 19(3-4), s. 215–242.
- Poyet, C. (2018). Working at home: French MEPs' day-to-day practice of political representation in their district. *The Journal of Legislative Studies*, 24(1), s. 109–126.
- Preuss, O. (2016). Senát jako strážce ústavního pořádku a základních hodnot. In: Kysela, J. (ed). *Dvacet let Senátu parlamentu České republiky v souvislostech*. Praha: Leges, s. 128–135.
- Právo. (2020). Nouzový stav do 23. prosince, opět podle KSČM. 10. prosince 2020.

Rahat, G. (2022). Party Types in the Age of Personalized Politics. *Perspectives on Politics*, s. 1–16.

Rahat, G., Hazan, R. Y. (2001). Candidate Selection Methods: An Analytical Framework. *Party Politics*, 7(3), s. 297–322.

Rakušanová, P., Václavíková-Helšusová, L. (2008). Odcházení: Politicky odcházející z politické scény a jejich zkušenosti. *Gender a výzkum / Gender and Research*, 9(1), s. 16–25.

Rama, J., Casal Bértoa, F. (2020). Are Anti-Political-Establishment Parties a Peril for European Democracy? A Longitudinal Study from 1950 till 2017. *Representation*, 56(3), s. 387–410.

Rehfeld, A. (2005). *The Concept of Constituency: Political Representation, Democratic Legitimacy, and Institutional Design*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rehfeld, A. (2006). Towards a General Theory of Political Representation. *Journal of Politics* 68(1), s. 1–21.

Rehfeld, A. (2009). Representation Rethought: On Trustees, Delegates, and Gyroscopes in the Study of Political Representation and Democracy. *American Political Science Review* 103(2), s. 214–230.

Reif, K., Schmitt, H. (1980). Nine second-order national elections: A conceptual framework for the analysis of European election results. *European Journal of Political Research*, 8, s. 3–44.

respekt.cz (2022). Jde mi po krku polistopadový kartel. Andrej Babiš stanul před soudem v kauze Čapí hnízdo. 12. září 2022. <https://www.respekt.cz/agenda/jde-mi-po-krku-polistopadovy-kartel-andrej-babis-stanul-pred-soudem-kauze-capi-hnizdo>

Roberts, A. (2016). What Do We Know and What Do We Need to Know about Mass-Elite Linkages in the Czech Republic? *Acta Politologica* 8(2), s. 31–50.

Roberts, A. L., Seawright, J. a Cyr, J. (2013). *Do Electoral Laws Affect Women's Representation?* *Comparative Political Studies*. Thousand Oaks: SAGE Publications INC, 2013, 46(12), s. 1555–1581.

Rousseau, J-J. (2002). O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva. *Dobrá Voda*.

Rubinelli, L. (2018). *Of Postmen and Democracy: Sieyès's Theory of Representation*. *Democratic Moments: Reading Democratic Texts*. London: Bloomsbury Academic, s. 97–104.

Rulíková, M. (2001). Postoje českých poslanců ke vstupu do Evropské unie. In: Brokl, L., ed., *Poslanci, senátoři a vstup České republiky do Evropské unie*. Sborník ze semináře. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 39–42.

- Rupnik, J. (2007). From democracy fatigue to populist backlash. *Journal of Democracy*, Johns Hopkins University Press, 2007, 18(4), s. 17–25.
- Russo, F., Verzichelli, L. (2012). Parliament and Citizens in Italy: An Unfilled Gap. *The Journal of Legislative Studies*, 18(3-4), s. 351–367.
- Sartori, G. (1966). Opposition and Control: Problems and Prospects. *Government and Opposition*, 1(2), s. 149–154.
- Sartori, G. (2005). Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Sartori, G. (2011). Srovnávací ústavní inženýrství: zkoumání struktur, podnětů a výsledků. Sociologické nakladatelství SLON.
- Sartori, G. (1993). Teória demokracie. Archa.
- Savoie, D. J. (2010.) *Power: Where is it?* Montreal: MQUP.
- Saward, M. (2006). The Representative Claim. *Contemporary Political Theory* 5, s. 297–318.
- Saward, M. (2010). *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press.
- Seidlová, A. (2001). Výzkum poslanců a senátorů Parlamentu ČR: Technické informace o výzkumu. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 37(3), s. 359–368.
- Seth, J., Bakker, R., Hooghe, L., Marks, G., Polk, J., Rovny, J., Steenbergen, M., Vachudova, M. A. (2022). Chapel Hill Expert Survey Trend File, 1999-2019 (CHES). *Electoral Studies* 75.
- Senátorský klub STAN. (2022). Nikdy jsem nehlasoval v rozporu se svým svědomím, 3.6.2022, https://senat-stan.cz/aktuality/nikdy-jsem-nehlasoval-v-rozporu-se-sv%C3%BDm-sv%C4%9Bdom%C3%ADm/?fbclid=IwAR3Pmeg6MhS7otvpXdwJ7Cv7zzZ6oGA6sqhvxTKAebYUU_4QuiSV0_IwL7Y
- seznamzpravy.cz (2017). Nejmladší poslanec v historii. Hodiny plné nervozity s Dominikem Ferim. 23. října 2017, <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/jak-jsem-se-stal-nejmladsim-poslancem-v-historii-vikend-s-dominikem-ferim-38835>
- seznamzpravy.cz (2021). Bývalý koordinátor promluvil: Jak se očkuje, když to řídí premiér. 2. března 2021, [seznamzpravy.cz/clanek/byvaly-koordinator-promluvil-jak-se-ockuje-kdyz-to-ridi-premier-144957](https://www.seznamzpravy.cz/clanek/byvaly-koordinator-promluvil-jak-se-ockuje-kdyz-to-ridi-premier-144957)
- Sides, J., Hopkins, D. J. (Eds.). (2015). *Political polarization in american politics*. Bloomsbury Academic & Professional.

Siefken, S., Hünermund, S. (2021). Der Bundestag in der Corona-Krise. Zwischen materieller Mitwirkung und kommunikativen Defiziten. *Zeitschrift für Public Policy, Recht und Management*, 14(2), s. 1–19.

Shane, M., Saalfeld, T. a Strøm, K. (2014). *The Oxford Handbook of Legislative Studies*, Oxford: Oxford University Press.

Smrek, M. (2022). When is Access to Political Capital Gendered? Lessons from the Czech Parliament. *Parliamentary Affairs*, 75(1), s. 76–93.

Sociologický ústav AV ČR. (2015). Výzkumná zpráva z dotazníkového šetření „Ženy a muži v rovnováze“.

https://aa.ecn.cz/img_upload/666f72756d35302d6669313030313139/vyzkumna-zprava-z-dotaznikoveho-setreni_postoje-verejnosti-k-pusobeni-zen-v-politice.pdf

Springerová, P. (2010). Analýza vývoje a činnosti moravistických politických subjektů v letech 1989-2005. Centrum pro studium demokracie a kultury.

Stauber, J. (2015a). Party Institutionalisation in the Czech Republic: Towards a New Measurement of the Theoretical Concept. *Středoevropské politické studie*, 17(3-4), s. 249–275.

Stauber, Jakub (2015b). Organizační vývoj nových politických stran v České republice pohledem teorie institucionalizace. *Acta Politologica* 7(2), s. 133–155.

Stavrakakis, Y., Katsambekis, G., Kioupkiolis, A., Nikisianis, N., Siomos, T. (2018). Populism, anti-populism and crisis. *Contemporary Political Theory* 17(1), s. 4–27.

Strøm, K. (1990). *Minority Government and Majority Rule*, Cambridge, Cambridge University Press.

Svačinová, P. (2018). Úsvit: Potěmkinova vesnice přímé demokracie. In: Kopeček, L., Hloušek, V., Chytilík, R., & Svačinová, P. Já platím, já rozhoduji!: političtí podnikatelé a jejich strany. Ve spolupráci s Masarykovou univerzitou vydalo nakladatelství B&P Publishing, s. 147–175.

Syllová, J. (2016). Komora minimálních funkcí, nebo komora odlišného pohledu? In: Kysela, J. (ed). *Dvacet let Senátu parlamentu České republiky v souvislostech*. Praha: Leges, s. 49–62.

Šárovec, D. (2018). Nástup nových politických stran v ČR od roku 2013: hnutí ANO 2011 a Úsvit přímé demokracie pohledem konceptu novosti. *Sociologia* 50(1), s. 78–113.

Šárovec, D. (2019). Is the "new" always "new"? Theoretical framework problems of new political parties' research: The Czech Republic experience. *Politics in Central Europe*, 15(1), s. 55–80.

Šárovec, D. (2020). Konceptuální a metodologické aspekty výzkumu nových politických stran. *Politologická revue*, 26(1), s. 67–86.

Štefek, M. (2014). *Za fasádou jednoty: KSC a SED po roce 1985*. Pavel Mervart.

The PopuList. (2021). Home. <https://popu-list.org/>

Thomassen, J. J. A. (1994). Empirical Research into Political Representation: Failing Democracy or Failing Models?. In M. Kent Jennings a T.E. Mann (eds.), *Elections at Home and Abroad: Essays in Honor of Warren Miller*. Ann Arbor: Michigan University Press, s. 237–65.

Thomassen, J. J. A. (2015). What's gone wrong with democracy, or with theories explaining why it has? In T. Poguntke, S. Rossteutscher, R. Schmitt-Beck, S. Zmerli (Eds.), *Citizenship and Democracy in an Era of Crisis*. Routledge, s. 34–52.

Tucker, A., Jakeš, K., Kišš, M., Kupcová, I., Losman, I., Ondračka, D., Outlý, J., Stýskalíková, V. (2000). From Republican Virtue to Technology of Political Power: Three Episodes of Czech Nonpolitical Politics. *Political Science Quarterly*, 115(3), s. 421–445.

Urbinati, N., Warren, M. (2008). The Concept of Representation in Contemporary Democratic Theory. *American Political Science Review* 11, s. 387–412.

Urbinati, N. (2016). Reflections on the Meaning of the “Crisis of Democracy”, *Democratic Theory*, 3(1), s. 6–31.

Urbinati, N. (2018). *Znetvořená demokracie: mínění, pravda a lid*. Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.

Uslaner E., Zittel, T. (2006). Comparative Legislative Behavior. In *Oxford Handbook of Political Institutions*, ed. R. A. W. Rhodes, Sarah A. Binder, and Bert A. Rockman. New York: Oxford University Press, s. 455–473.

Vachudova, M. A. (2020). Ethnopolitism and democratic backsliding in Central Europe. *East European Politics*, 36(3), s. 318–340.

Van Biezen, I., Wallace, H. (2013). Old and New Oppositions in Contemporary Europe. *Government and Opposition*, 48(3), s. 289–313.

Van Haute, E. Deschouwer, K. (2018). Federal reform and the quality of representation in Belgiu. *West European Politics*, 41(3), s. 683–702.

Verzichelli, L., Cotta, M. (2014). The development of political elites in Europe. In: J. M. Magone (ed.), *Routledge handbook of European politics*. London, UK: Routledge, s. 421–438.

Voda, P., Havlík, V. (2021). The Rise of Populists and Decline of Others: Explanation of Changes in Party Support in the Czech Republic. *Problems of Post-Communism*, 68(4), s. 279–291.

Weaver, R. McGann, J. (2000). *Think Tanks and Civil Societies*. New York: Routledge.

Weber, M. (1998). Politika jako povolání. Pp. In Metodologie, sociologie a politika, ed. M. Havelka. Praha OIKOYMENH, s. 246–296.

Weßels, B. (2007). Political representation and democracy. In R. J. Dalton and H.-D. Klingemann (eds.) The Oxford handbook of political behaviour: Oxford University Press, s. 833–849.

Wintr, J. (2010). Česká parlamentní kultura. Auditorium.

Wintr, J. (2016). Parlamentní kultura v Senátu po změně senátní většiny v roce 2010. In: Kysela, J. (ed). Dvacet let Senátu parlamentu České republiky v souvislostech. Praha: Leges, s. 243–260.

Wintr, J. (2021). Proměny parlamentní kultury. Auditorium.

Wolkenstein, F., Wratil, C. (2021), Multidimensional Representation. American Journal of Political Science, American Journal of Political Science, 65(4), s. 862–876.

Zakaria, F., Veis, J. (2017). Obrana liberálního vzdělání. Academia.

Zaslove, A. (2008). Here to Stay? Populism as a New Party Type. European Review, 16(3), 319–336.

Zbiral, R. (2021). Do Coalition Governments with Populist Parties Attempt to Rationalise Law-Making in Parliaments? Evidence from the Czech Chamber of Deputies. Parliamentary Affairs, 74(4), s. 835–852.

Zeh, W. (2020). Zum ausnahmslosen Primat des Parlaments. ZParl Zeitschrift für Parlamentsfragen, ZParl, 51(2), s. 469–473.

Zittel, T. (2017). Legislators and their Representational Roles: Strategic Choices or Habits of the Heart? In: M. Blomgren and O. Rozenberg (eds.). Parliamentary Roles in Modern Legislatures. London and New York: Routledge, s. 101–120.

Znoj, M. (2017). Political Will and Public Opinion: On Hegel's Theory of Representation. In: Bíba, J. a Znoj, M. (eds.): A Crisis of Democracy and Representation. Filosofický časopis, Special Issue 1, Praha 2017, s. 17–40.

Znoj, M., Bíba, J. a Vargovčíková, J. (2015). Demokracie v postliberální konstelaci. Karolinum.

Zulianello, M. (2020). Varieties of Populist Parties and Party Systems in Europe: From State-of-the-Art to the Application of a Novel Classification Scheme to 66 Parties in 33 Countries. Government and Opposition, 55(2), s. 327–347.

Zulianello, M, Larsen, E. G. (2021). Populist Parties in European Parliament Elections: A New Dataset on Left, Right and Valence Populism from 1979 to 2019. Electoral Studies 71.

Přílohy

Příloha č. 1. Kompletní znění otázek z dotazníkového šetření mezi poslanci a senátory

Sekce A: Teorie reprezentace

A1. Koho jako politický reprezentant primárně zastupujete?

Všechny občany volebního obvodu

Všechny občany

Voliče své strany

Členy své strany

A2. Jak je pro Vás důležité prosazovat zájmy těchto skupin lidí? (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

	1	2	3	4	5
Skupinu lidí, která Vám udělila preferenční hlasy	☐	☐	☐	☐	☐
Skupinu lidí, která volila Vaši stranu či hnutí	☐	☐	☐	☐	☐
Skupinu lidí, která pochází z Vašeho volebního okrsku	☐	☐	☐	☐	☐
Skupinu lidí, která pochází z Vašeho kraje či většího geografického regionu (Vysočina, Čechy, Morava atp.)	☐	☐	☐	☐	☐
Celou populaci	☐	☐	☐	☐	☐
Straníky a členy hnutí	☐	☐	☐	☐	☐
Specifickou skupinu obyvatelstva (dělníky, menšiny, gender atp.)	☐	☐	☐	☐	☐

A3. Jaký byl Váš hlavní motiv kandidatury do Parlamentu?

Hájit lokální zájmy

Hájit zájmy kraje

Vyřešit problémy země

Bojovat za své ideály a ideály strany

Vliv a síla spojená s pozicí

A4. Který pohled je Vám bližší?

Nejdůležitější otázky by měly být předloženy voličům v referendu

Zákonodárci by měli mít vždy poslední slovo ve všech rozhodnutích

A5. Jak je pro Vás důležité prosazovat zájmy těchto skupin společnosti? (1 - nejméně důležité, 5 - nejvíce důležité)

	1	2	3	4	5
Mladší skupiny osob	☐	☐	☐	☐	☐
Starší skupiny osob	☐	☐	☐	☐	☐
Zaměstnavatele a OSVČ	☐	☐	☐	☐	☐
Zaměstnance	☐	☐	☐	☐	☐
Ženy	☐	☐	☐	☐	☐
Etnické menšiny	☐	☐	☐	☐	☐
Věřící	☐	☐	☐	☐	☐

Sekce B: Dimenze politiky

B1. Ohodnoťte prosím důležitost jednotlivých dimenzí politiky z Vašeho pohledu (1 - nejméně důležitá, 5 - nejvíce důležitá)

	1	2	3	4	5
Lokální	☐	☐	☐	☐	☐
Regionální	☐	☐	☐	☐	☐
Národní	☐	☐	☐	☐	☐
Evropská (mezinárodní)	☐	☐	☐	☐	☐

B2. Pociťujete větší uspokojení z práce ve volebním okrsku či na parlamentní půdě?

Ve volebním okrsku

Na parlamentní půdě

B3. Je podle Vás přínosné kumulovat lokální a celorepublikový mandát?

Ano

Ne

B4. Jaká je měsíční frekvence Vaší účasti na těchto akcích ve volebním okrsku:

	Nikdy	Občas	Často
Informační setkání	☐	☐	☐
Návštěvy škol	☐	☐	☐
Přednášky a debaty	☐	☐	☐
Prohlídky průmyslových objektů	☐	☐	☐
Setkávání se s místními podnikateli	☐	☐	☐
Vystupování v lokálních médiích	☐	☐	☐

Sekce C: Politika jako povolání

C1. Je podle Vás povolání zákonodárce prací na plný úvazek?

Ano

Ne

C2. Co je podle Vás nejdůležitější na práci zákonodárce?

Ovlivňovat vládní kroky

Pomáhat svým voličům při problémech s administrativou

Participovat na parlamentní práci

Hájit zájmy volebních obvodů v Parlamentu

Řešit problémy ve volebních obvodech

C3. Ohodnoťte prosím užitečnost jednotlivých parlamentních procedur (1 - zcela neužitečné, 5 - zcela užitečné)

	1	2	3	4	5
Práce ve výborech	☐	☐	☐	☐	☐
Ústní interpelace	☐	☐	☐	☐	☐
Pozměňovací návrhy	☐	☐	☐	☐	☐
Písemné interpelace	☐	☐	☐	☐	☐
Plenární zasedání	☐	☐	☐	☐	☐

